

ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΔΥΤΙΚΗ ΘΡΑΚΗ

Οί τουρκοί σχεδιασμοί
καί ἡ ἑλληνική ὀλιγωρία

ΕΙΔΙΚΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ

29

ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ 29

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Β' ΠΕΡΙΟΔΟΣ 13ος ΧΡΟΝΟΣ ΧΕΙΜΩΝΑΣ 1999-2000 ΔΡΧ. 2000

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

Δρ. Μελέτης Η. Μελετόπουλος

Δρ. Ήλιος Τεμπέλης
Όγδοή οδός 3, 152 36 Π. Πεντέλη, τηλ.: 8040344
fax: 8049083, e-mail: kaffesg@alpha1.sse.gr

ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

Γιάννης Μαθουδάκης
Κοραή 28-30, 142 33 Ν. Ίωνία, τηλ. 2777081

ΒΟΗΘΟΣ ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

Γιώργος Μηλιώτης

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ίακωβος Άκτσόγλου, κοινωνιολόγος, ιστορικός • Χρήστος Βρούστης, νομικός • Νέδα Κανελλοπούλου, επίκ. καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου • Γεώργιος Καρφές, δρ. κοινωνιολογίας • Άλέξανδρος Κόντος, γλωσσολόγος, νομικός, φιλόλογος • Σπύρος Κουτρούλης, οικονομολόγος • Δημήτρης Κουτσονίκας, οικονομολόγος • Άθηνά Λιάπη, δρ. κοινωνιολογίας • Γεώργιος Π. Μαλούχος, πολιτικός επιστήμων • Χριστίνα-Παναγιώτα Μανωλέα, φιλόλογος • Νίκος Μαραντζίδης, δρ. κοινωνιολογίας • Χρήστος Α. Μπαλόγλου, δρ. οικονομικής ιστορίας • Χρήστος Παΐζης, φιλόλογος • Γιάννης Παπαδόπουλος, δρ. πολιτικών επιστημών, τακτ. καθηγητής Πανεπιστημίου Αωζάννης • Δημήτρης Παπανδρέου, ιστορικός, διπλωμάτης • Άλέξανδρος Σιαπκαράς, δρ. αεροναυπηγικής Μ.Ι.Τ., σύμβουλος πρωτανείας Ε.Μ.Π. • Κώστας Σταματόπουλος, ιστορικός-συγγραφέας, δρ. Πανεπιστημίου Σορόννης • Δημήτρης Τσατσούλης, δρ. σημειολογίας • Γιώργος Τσομπάνογλου, δρ. κοινωνιολογίας • Άκης Χαριτόπουλος, κοινωνιολόγος • Νικόλας Χρηστάκης, δρ. κοινωνικής ψυχολογίας, επ. καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΗ - ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Κώστας Σοφιανός

Χ.-Π. Μανωλέα - Μ. Καρδαμίτσης

ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Γιώργος Τσομπάνογλου

Zacharitsa 5 GR-11742 Athens

e-mail: odysses@hellasnet.gr - fax: 00301 9239113

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Άλέξανδρος Σιαπκαράς - Βαγγέλης Δουβαλέρης

ΚΑΛΑΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ευτέρπη Τρίμη

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ

Πάνος Σκοπελίτης

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ

Άγγελική Κουτσούκου

Μαυρομηχάλη 57, 106 80 Άθήνα, τηλ. 3614847

ΝΟΜΙΚΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ

Χρήστος Βρούστης

ΣΥΝΑΡΟΜΕΣ

Καλλιγιά 5, 152 37 Φιλοθέη, Άθήνα,
τηλ. 6812723, fax: 6851391

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

Έκδόσεις Παπαζήση ΑΕΒΕ

Νικηταρά 2 & Έμμ. Μπενάκη, 106 78 Άθήνα
τηλ.: 3822496 - 3838020, fax: 3809150

ISSN 1105-8099

Περιεχόμενα

Άπό τήν διεύθυνση 3

☆

Μελέτης Ή. Μελετόπουλος: Δυτική Θράκη: ή αίχμη του δόρατος του τουρκικού έθνικισμού 9

Κώστας Καραΐσκος: Έλληνική Θράκη, 1999: μιά ιδιότυπη «Τουρκοκρατία» 21

Γιάννης Σακιώτης: Ό Έλληνισμός στην καμπή του 21ου αιώνα: ή άνασυγκρότηση διερχεται από τή Θράκη; 26

Θάνος Π. Ντόκος: Η τουρκική πολιτική στό ζήτημα τής ελληνικής Θράκης 34

Άγγελος Μ. Συρίγος: Δυτική Θράκη: ή άθεατη όψη 43

Χρήστος Α. Βρούστης: Οι δικαστικές άρμοδιότητες του μουφτή είναι άσύμβατες προς τήν ελληνική και τήν ευρωπαϊκή έννομη τάξη 85

Σταμάτης Χρ. Γεωργούλης: Ό θεσμός του μουφτή στη σύγχρονη συγκυρία 88

Κατερίνα Χαροκόπου: Άυτοπροσδιορισμός: άπειλή ή έξασφάλιση για τήν Ελλάδα ή άναγνώρισή του; 94

Γιάννης Φραγκόπουλος: Πολλαπλή ταυτότητα και εκπαίδευση στους Πομάκους τής Θράκης 97

Μ.Γ. Βαρβούνης: Λαογραφικά σημειώματα για τους Πομάκους τής Θράκης 114

Γιώργος Παύλος: Η Θράκη σήμερα: τόπος κρίσεων και άναφορών 120

☆

ΑΡΑΗΝ από τον Σπύρο Κουτρούλη 126

Ἡ *Νέα Κοινωνιολογία* κυκλοφορεῖ κάθε ἐξάμηνο στὰ βιβλιοπωλεῖα καὶ στὰ περίπτερα. Ἀποστέλλεται κατ' οἶκον στοὺς συνδρομητές. Τιμὴ τεύχους: 2.000 δρχ. Τιμὴ ἐτήσιας συνδρομῆς (2 ἢ 3 τεύχη): 4.000 δρχ. Τιμὴ ἐτήσιας φοιτητικῆς συνδρομῆς: 3.000 δρχ. Ἰδρύματα, Ὄργανισμοί, Τράπεζες κλπ.: 10.000 δρχ. Παλαιὰ τεύχη διατίθενται στὰ γραφεῖα τοῦ περιοδικοῦ καὶ στὸν ἐκδοτικό οἶκο. Ἡ *Νέα Κοινωνιολογία* δέχεται ἄρθρα, ἐργασίες κλπ. Οἱ δημοσιεύμενες ἀπόψεις ἐκφράζουν ἀποκλειστικά τοὺς συγγραφεῖς τους, οἱ ὁποῖοι εἶναι ὑπεύθυνοι γι' αὐτές. Δημοσιεύεται κάθε εὐπρεπῆς ἐπιστολὴ πού λαμβάνει τὸ περιοδικό. Χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται. Ἀπαγορεύεται ἡ ἀναδημοσίευση τῆς ὕλης ἢ μέρους τῆς, καθὼς καὶ κάθε γραπτῆ, ραδιοφωνικῆ, τηλεοπτικῆ ἢ ἄλλῃ ἀναπαραγωγῆ τῆς, χωρὶς τῆ γραπτῆ ἄδεια τῆς Διευθύνσεως.

Τὰ ἀποστέλλόμενα στὴν *Νέα Κοινωνιολογία* ἄρθρα ὀφείλουν νὰ εἶναι ἀδημοσίευτα, πρωτότυπα, ἐπιστημονικά, εὐπρεπῆ καὶ συντεταγμένα σὲ ὀρθὰ ἑλληνικά. Ἀποκλείονται κείμενα πού πολιτικολογοῦν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα καὶ προσπαθοῦν νὰ προωθήσουν μὲ οἰονδήποτε τρόπο συγκεκριμένα προσωπικά ἢ ὁμαδικὰ συμφέροντα. Οἱ στήλες τοῦ περιοδικοῦ εἶναι ἀνοικτές σὲ ὅλα τὰ ρεύματα τῶν ἰδεῶν. Ὁ πλουραλισμὸς εἶναι ἡ μόνη «γραμμὴ» του. Τὸ περιοδικό αὐτό ἀποτελεῖ ἐλεύθερο βῆμα διαλόγου καὶ δὲν ἔχει ἐπιστημονικές, ἐπιστημολογικὲς ἢ ἄλλες προκαταλήψεις. Οἱ ἐργασίες ἀπαραιτήτως πρέπει νὰ ὑποβάλλονται δακτυλογραφημένες σὲ διπλό διάστημα μέχρι 25 σελίδες χωρὶς τὴν περίληψη, τίς παραπομπές καὶ τὴ βιβλιογραφία, σὲ τρία ἀντίτυπα. Τὰ ἄρθρα ἀποστέλλονται στὴ Γραμματεία τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπιτροπῆς.

ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

Ἡ ἐργασία πρέπει νὰ ἔχει:

1. **Σελίδα τίτλου**, μὲ τὸν τίτλο τῆς ἐργασίας (μέχρι 15 λέξεις) καὶ τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων, ἢ διεύθυνση καὶ τὸ τηλέφωνό τους. Νὰ ὑπάρχει ἓνα πολὺ σύντομο βιογραφικό σημεῖωμα τοῦ (τῶν) συγγραφέως (-φέων).
2. **Σελίδα περίληψης** (abstract). Ἡ περίληψη δὲν πρέπει νὰ ὑπερβαίνει τίς 200 λέξεις. Ἀνακεφαλαιώνει τὸν στόχο τῆς ἐργασίας, τὴν μέθοδο, τὰ ἀποτελέσματα καὶ τὰ συμπεράσματα.
3. **Σελίδα περίληψης στὰ ἀγγλικά ἢ γαλλικά**. Μετάφραση τῆς ἐλληνικῆς περίληψης στὰ ἀγγλικά ἢ γαλλικά.
4. Τὸ κείμενο τῆς ἐργασίας μὲ κατάλληλο χωρισμὸ σὲ διάφορα κεφάλαια καὶ ὑποτίτλους.
5. **Βιβλιογραφικὲς παραπομπές καὶ βιβλιογραφία** μὲ ἓνα ἀποδεκτὸ σύστημα, παραδείγματος χάριν τὸ σύστημα ASA. Ὑπόδειγμα παραπομπῶν (μέσα στὸ κείμενο):
(Robertson, 1988, p. 191).
Ὑποδείγματα βιβλιογραφίας:
Robertson, Ian. 1988. **Sociology**. New York: Worth Publishers.
Neushouser, Kevin. 1992. «Democratic Stability in Venezuela: Elite Consensus or Class Compromise». **American Sociological Review** 57:117-135.
Kouvertaris, George. 1976. «The Greek American Family». In **Ethnic Families in America**. Charles H. Midel and Robert W. Haberstein, eds. New York: Elsevier.
6. **Ὑποσημειώσεις** σὲ ἀριθμητικὴ σειρά, μὲ διπλὰ διαστήματα, σὲ ξεχωριστὸ τμήμα (μὲ τίτλο «Ὑποσημειώσεις»).
7. **Πίνακες καὶ σχήματα** σὲ ξεχωριστὴ σελίδα τὸ καθένα, μὲ διαδοχικὴ ἀρίθμηση καὶ σύντομη ἐπεξήγηση. Σχήματα μὲ σινικὴ μελάνη.

Ἡ *Νέα Κοινωνιολογία* συνεργάζεται μὲ τίς ἐξῆς ἑγκυρες ἐπιστημονικὲς ἐπιθεωρήσεις (σὲ ἀλφαβητικὴ σειρά):

- 1) **American Sociological Association Review**.
- 2) **European Journal of Sociology**.
- 3) **International Sociological Association**.
- 4) **Revue Suisse de Sociologie**.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Τὰ ἀποστέλλόμενα ἄρθρα κρίνονται ἀπὸ ἐπιστημονικὴ ἐπιτροπὴ, σύμφωνα μὲ τὸ διεθνῶς καθιερωμένο «blind system».

Γραμματεία Ἐπιστημονικῆς Ἐπιτροπῆς:

Νικόλας Χρηστάκης, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμῆμα Ψυχολογίας, Λεωφ. Συγγροῦ 136, 176 71 Ἀθήνα.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

Η απόφαση του Έλσίνκι συνιστά μέγα θρίαμβο της Ελλάδος, όχι διότι δεσμεύθηκε η Τουρκία, ή όποια — όπως αποδεικνύουν οι έπτά αιώνες της ιστορίας της — ούδέποτε έλαβε υπ' όψη της όρκους και συμφωνίες· αλλά διότι δεσμεύθηκαν οι Ένωμένες Πολιτείες και ή Εύρώπη, υίοθετώντας τίς έλληνικές θέσεις, έστω και γιά τούς δικούς τους λόγους.

Μέγιστο πείραμα βρίσκειται τώρα μπροστά μας: δύναται ή άσιατική, ισλαμική, στρατοκρατική και όλοκληρωτική Τουρκία νά καταστεί εύρωπαϊκό κράτος; Μπορεί μία χώρα διαχρονικά βάρβαρη, δομικά ήμπεριαλιστική και έγγενώς βίαιη στίς διεθνείς της σχέσεις αλλά και πρός τόν ίδιο της τόν λαό νά προσομοιάσει στίς δυτικές δημοκρατίες του διαφωτισμού, του κοινοβουλευτισμού και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων; Ίσως ένα μέρος της τουρκικής κοινωνίας κι ένα τμήμα της δυτικότροπης όλιγαρχίας της νά επιθυμοϋν πράγματι την πρόσδεση στό εύρωπαϊκό όνειρο. Ίσως ή στάση τους νά αποτελεεί, αντιθέτως, τμήμα μίας σύνθετης, συνολικώτερης στρατηγικής του τουρκικού κατεστημένου.

Άλλά μία ισχυρή, ή ισχυρότερη κοινωνική ομάδα της χώρας, οι ένοπλες Δυνάμεις, αντιλαμβάνονται καλά ότι θά άπωλέσουν διά παντός τήν άπόλυτη έξουσία τους από μία τέτοια εξέλιξη. Στην Τουρκία οι Ένοπλες Δυνάμεις δέν είναι άπλως ένας άμυντικός, όπως στό Βέλγιο, στην Ίταλία, στην Ελλάδα, μηχανισμός. Δέν είναι καν ένας επιθετικός μηχανισμός και μόνον. Είναι ο ίδιος ο πυρήνας του κράτους και ή συγκολλητική ουσία της κοινωνίας.

Τό έθνολογικό μωσαϊκό της Μικρασίας θά άποσυντεθει ραγδαία, καθώς φυγόκεντρες δυνάμεις πολύ ισχυρότερες και πολύ οργανικώτερες άπ' αυτές της πρώην Σοβιετικής Ένωσης ή της Γιουγκοσλαβίας θά διαλύσουν το κεμαλικό κράτος, εάν τούς δοθεί ή δυνατότητα νά διεκδικήσουν νόμιμα τά δικαιώματά τους στά πλαίσια μιās Τουρκίας μέλους της Εύρωπαϊκής Ένωσης.

Έτσι, οι πασάδες της Άγκυρας έχουν δύο επιλογές: ή νά παραιτηθοϋν οικειοθελώς από τήν έξουσία τους, άποδεχόμενοι τήν εύρωπαϊκή πορεία της χώρας τους, και νά άποσυρθοϋν λαιδορούμενοι ως σκοτεινό, παρωχημένο παρελθόν ή και υπόδοικοι ως έγκληματίες πολέμου· ή νά υπονομεύσουν τήν εύρωπαϊκή προοπτική, άγνοώντας τό Έλσίνκι και διαιωνίζοντας τήν πολιτική της έντασης και του έπεκτατισμού στό Αιγαίο, στην Κύπρο, στην Θράκη.

Οι Έλληνες εύχόμαστε τήν πρώτη περίπτωση, πού θά όδηγήσει στό θαύμα της όριστικής συμφιλίωσης δύο προαιώνιων έχθρων, θαύμα τό όποιο κάθε πολιτισμένος και εύαίσθητος άνθρωπος συμπεριλαμβάνει στην πρωινή του προσευχή.

Άλλά ταυτόχρονα όφείλουμε νά είμαστε προετοιμασμένοι και γιά τήν δεύτερη περίπτωση, κατά τήν όποια μία άταβιστική, συνολική παλινδρόμηση του τουρκικού κράτους στά πανάρχαια άντανακλαστικά του θά όδηγήσει τήν μέν Τουρκία πίσω στον άσιατικό μεσαίωνα, τήν δέ Ελλάδα στον προαιώνιο, μοναχικό και τραχύ ρόλο της, αυτόν του Άκρίτα του Δυτικού Πολιτισμού.

*«Δημοκρατία Δυτικής Θράκης»
(από την συνέκδοση της εφημερίδας Milliyet και της Έμπορικῆς Τραπεζῆς
τῆς Τουρκίας, τοῦ ἔργου μέ τίτλο «Τά Τουρκικά Κράτη στήν Ἱστορία»)
Ἀρχεῖο Ἰάκωβου Ζ. Ἀκτσόγλου*

ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΙΕΣΤΗΡΙΟΥ

Τίς προσδοκίες πού ή Ελλάς μπορεί νά τρέφει μετά τό Έλσίνκι φρόντισε νά υπενθυμίσει ή ίδια ή Τουρκία πρίν κάν στεγνώσει τό μελάκι τής συμφωνίας. Οί ήμερήσιες έφημερίδες μεταδίδουν (π.χ. «Βήμα» 17-12-1999) ότι ό Τουρκός Υπουργός Άμύνης Τσακμάκογλου εξέγγειλε στήν τουρκική έθνοσυνέλευση τήν χορήγηση τής τουρκικής ύπηκοότητας στά μέλη τής μουσουλμανικής μειονότητας τής Δυτικής Θράκης. Συμπλήρωσε δέ ότι ή Τουρκία «πρέπει νά χρησιμοποιήσει κάποια μέσα πού διαθέτει, όπως για παράδειγμα τήν ύπόθεση τής Θεολογικής Σχολής τής Χάλκης, προκειμένου νά αλλάξει ό όρισμός τής μειονότητας τής Δυτικής Θράκης και από μουσουλμανική νά γίνει τουρκική». Μ' αὐτή τής τήν απόφαση ή Τουρκία προχωρά ακόμα ένα βήμα στά θρακικά τής σχέδια: αποβλέποντας και σχεδιάζοντας τήν πρωτοστάδια αυτονόμηση και τήν δευτεροστάδια προσάρτηση τής Δυτικής Θράκης, διά τής χρηγήσεως τουρκικής ύπηκοότητας στους μουσουλμάνους Θράκες αποσκοπεί άφ' ενός στήν όμογενοποίησή τους υπό τήν τουρκική ιδιότητα, άφ' έτέρου στήν δημιουργία τουρκικού — έπισήμως πλέον — πληθυσμού εντός των ελληνικών συνόρων, έρείσματος ισχυρού και αξιοποιήσιμου και όπωσδήποτε παράγοντος άνωμαλίας.

Τίς προσδοκίες πού μπορεί νά τρέφει ή Ελλάς από τους Συμμάχους μας ειδικά στό ζήτημα τής Θράκης ήρθε έξάλλου νά μάς θυμίσει ή απόφαση του Εϋρωπαϊκού Δικαστηρίου Άνθρωπίνων Δικαιωμάτων, μέ τήν όποία δικαιώνεται ό ψευδο-μουφτής τής Ξάνθης, όργανο τής Άγκυρας και — θεσμικά — μεσαιωνικό κατάλοιπο τής ισλαμικής θεοκρατίας, χωρίς αντίστοιχο ούτε στήν ίδια τήν κεμαλική Τουρκία.

Αὐτά δείχνουν ότι οί τουρκοί σχεδιασμοί δέν ανακόπτονται από τήν δραματική απόφαση του Έλσίνκι ούτε κατά κεραία, ή δέ διεθνής κοινότητα διατίθεται νά ασκήσει πίεση όχι στήν Τουρκία και στά έπεκτατικά τής σχέδια, αλλά στήν Ελλάδα και στήν προσπάθειά τής νά επιβάλει τους νόμους τής δημοκρατικής ελληνικής πολιτείας σε όλη τήν επικράτειά τής.

Δυτική Θράκη: ἡ αἰχμή τοῦ δόρατος τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικισμοῦ

Μελέτης Ἡ. Μελετόπουλος

«Θά ῥθει πρῶτα ἓνα ψευτορωμῆικο·
νά μήν τό πιστέψετε. Θά φύγει πίσω».

Κοσμᾶς Αἰτωλός

α) Ὡς τήν Συνθήκη τῆς Λωζάννης

Τό 1913, ἐν μέσῳ τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων, μιά ομάδα μουσουλμάνων τῆς Δυτικῆς Θράκης σχημάτισε ἐπιτροπή, μέ σκοπό νά ἐπιτύχει τήν αὐτονομίη τῆς περιοχῆς καί νά παρεμποδίσει τήν προσάρτησή της στήν ἐλληνική ἢ στή βουλγαρική ἐπικράτεια. Πρωταγωνιστικό ρόλο στήν κίνηση αὐτή διαδραμάτισε ὁ Καυκάσιος Kuscubasi Eszef (1873-1964), ἀξιωματικός τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ, ἀπόφοιτος τῆς Σχολῆς Πολέμου, ἰδρυτής τῆς πρώτης ὀθωμανικῆς ὑπηρεσίας κρατικῆς ἀσφαλείας καί ἐπιφανῆς Νεότουρκος. Ὁ Kuscubasi καί οἱ συνεργάτες του σχεδίασαν μάλιστα σημαία, γραμματόσημα καί σφραγίδες γιά τήν «Αὐτόνομη Δημοκρατία τῆς Δυτικῆς Θράκης», ὅπως τήν ὀνόμασαν. Προσπάθησαν μάλιστα νά ὑλοποιήσουν τούς στόχους τους ἀνακηρύσσοντας τήν αὐτονομία καί σχηματίζοντας προσωρινή κυβέρνηση. Οἱ Βούλγαροι, πού εἶχαν καταλάβει ἐν τῷ μεταξύ τήν Θράκη, τούς διέλυσαν ἀλλά ὅλα αὐτά ἀκυρώθηκαν μέ τό τέλος τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ὅποτε ἡ Δυτική Θράκη ὑπῆχθη τελικά στήν Ἑλλάδα, ἐνῶ ἡ Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία ὄδευε πρὸς τό ἱστορικό της τέλος.

Ὁ Kuscubasi Eszef ἐπανελάβε τίς προσπάθειές του τήν περίοδο τῆς Μικρασιατικῆς Ἐκστρατείας. Στήν καταρρέουσα Τουρκία, ὁ Κεμάλ εἶχε συσπειρώσει τίς ἐθνικιστικές δυνάμεις πού ἐπιδίωκαν νά συγκροτήσουν τά ὑπολείμματα τῆς ἄλλοτε κραταιᾶς αὐτοκρατορίας σέ ὁμοιογενές, ἐθνικά «ἐκκαθαρισμένο» κράτος. Οἱ δυνάμεις αὐτές εἶχαν ἀντιληφθεῖ πολύ καλά τήν γεωπολιτική ἀξία τῆς Δυτικῆς Θράκης (δηλαδή τῆς περιοχῆς μεταξύ τοῦ Νέστου, τῆς Ροδόπης καί τοῦ

Ἐβρου) καί τήν στρατηγική σημασία πού θά εἶχε ἡ παραμονή της ὡς μέρος τοῦ νέου τουρκικοῦ κράτους. Τόν Σεπτέμβριο 1919, καί ἐνῶ ὁ ἐλληνικός στρατός εἶχε ἤδη ἀποβιασθεῖ στήν Σμύρνη καί πλησίαζε σέ ἀπόσταση ἀναπνοῆς στήν Κωνσταντινούπολη, ὁ διοικητής τῶν τουρκικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Θράκης Cafer Tayyar ἐνημέρωσε τόν ἀρχιστράτηγο Μουσταφᾶ Κεμάλ σχετικά μέ τήν κατάσταση τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ στήν περιοχή καί, ἔναν μήνα ἀργότερα, ἐπικοινωνοῦσε κρυπτογραφικά μέ τόν Κεμάλ: «Σύμφωνα μέ τήν διακήρυξη τοῦ Προέδρου Οὐίλσον, μπορούμε νά διεκδικήσουμε τήν ἀπελευθέρωση καί τῆς Δυτικῆς Θράκης».

Στίς Βερσαλλίες, ἐκείνη τήν ἐποχή, οἱ Σύμμαχοι σχεδίαζαν τήν διανομή τῶν ἐδαφῶν τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἦδη, ἀπό τόν Δεκέμβριο τοῦ 1918, ἀμέσως μετά τήν λήξη τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ἰδρύθηκαν ἐπιτροπές Τούρκων ἐθνικιστῶν ὡς πυρῆνες ἀντίστασης κατά τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀποφάσεων τῆς διασκέψεως τῶν νικητῶν τοῦ Μεγάλου Πολέμου. Τέτοιες ἐπιτροπές ἰδρύθηκαν στήν Θράκη, στή Σμύρνη καί σέ πολλές περιοχές τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί χρησιμοποιοῦντο ἀπό τόν Κεμάλ ὡς μοχλός πίεσης καί ὡς ὄργανο προώθησης τῆς πολιτικῆς του. Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1920, ὁ Κεμάλ ἐπικοινωνοῦσε κρυπτογραφικά μέ τόν Cafer Tayyar γιά νά τοῦ δώσει ὁδηγίες σχετικά μέ τόν ἐξοπλισμό τῶν τουρκικῶν δυνάμεων στήν Θράκη. Ἐκεῖνες τίς ἡμέρες, σέ μυστική συνεδρία, ἡ Ὄθωμανική Βουλὴ τῶν Ἀντιπροσώπων προσυπογράφει τόν Ἐθνικό Ὅρκο (Misak-i-Milli). Στόν ὄρκο αὐτόν ἀναφέρεται ὅτι τό τουρκικό κράτος ἔχει ὡς σύνορο τό φυσικό ὄριο τοῦ Νέστου.

Δύο χρόνια ἀργότερα, τόν Ἰανουάριο τοῦ

1922, τό σκηνικό ἔχει ἀλλάξει ριζικά: ὁ ἰδιοφυῆς διπλωμάτης καί φίλος τῶν μεγάλων ἡγετῶν τῆς Δύσης Βενιζέλος ἔχει πέσει, ἡ ἀντιβενιζελική Δεξιά ἔχει προκαλέσει τοὺς Συμμάχους ἐπαναφέροντας τὸν ἔκπτωτο γερμανόφιλο βασιλιά Κωνσταντῖνο, τό μικρασιατικό μέτωπο ἔχει ἀποτελεματωθεῖ μετὰ τό ἔπος τοῦ Σαγγαρίου. Τὸν μῆνα αὐτόν, κατὰ τὸν ὁποῖο ἡ μεταστροφή τῆς πολιτικῆς τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ὑπὲρ τῆς Τουρκίας εἶναι πιά ἐμφανής, ἡ ἐφημερίδα *Times* γράφει γιὰ ἓνα «γαλλικό ὑπόμνημα σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιστροφή τῆς Δυτικῆς Θράκης στοὺς Τούρκους». Ἡ κυβέρνησις τοῦ Raymond Poincaré ἔχει ἀναλάβει ἀπροκάλυπτα τὴν ὑποστήριξη τῶν τουρκικῶν συμφερόντων. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1922 ἰδρύεται ἀπὸ Τούρκους τῆς Δυτικῆς Θράκης μιά «Ἐπιτροπή Ἀμύνης τῶν Δικαιωμάτων τῶν Τούρκων». Παράλληλα παρατηρεῖται μεγάλη κινητικότητα τοῦ τουρκικοῦ στοιχείου τόσο στὴν ἑλληνική ὅσο καί στὴ βουλγαρική Θράκη, καθὼς καί κινήσεις Τούρκων ἀτάκτων στὴν ἑλληνοβουλγαρική μεθόριο. (βλ. I. Ἀκτσόγλου, *Χρονικό τοῦ Μικρασιατικοῦ Πολέμου*, ἐκδ. Τροχαλία, Ἀθήνα 1998.)

Ἡ τύχη τῆς Δυτικῆς Θράκης κρίθηκε ὁμως ἀποφασιστικά μετὰ τὴν Μικρασιατική Καταστροφή, ὅταν ἡ ἐπανάστασις Πλαστήρα-Γονατᾶ-Φωκᾶ ἀνέθεσε στὸν στρατηγὸ Πάγκαλο τὴν ἀναδιοργάνωσις τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴν γραμμὴ τοῦ Ἑβρου. Ὁ ἀμειλικτος στρατηγός, τουφεκίζοντας τοὺς λιποτάκτες, συγκράτησε τὰ ὑπολείμματα τοῦ διαλυμένου ἑλληνικοῦ στρατοῦ, τὰ ἐξόπλισε, τὰ ἐκπαίδευσε καί δημιούργησε μιά ἀξιόμαχη στρατιά. Ὁ Βενιζέλος, τὸν ὁποῖο ἡ Ἐπανάστασις τοῦ '22 διόρισε ἀντιπρόσωπο τῆς Ἑλλάδας στὶς διαπραγματεύσεις μὲ τὴν Τουρκία στὴν Λωζάννη, ἀπαγόρευσε στὸν Πάγκαλο νὰ προελάσει στὴν Ἀνατολική Θράκη καί νὰ καταλάβει τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἦταν μιά ἀπόφασις πού προκάλεσε — καί ἐξακολοθεῖ νὰ προκαλεῖ — πολλὰ ἐρωτήματα.

Οὕτως ἢ ἄλλως, ἡ Συνθήκη τῆς Λωζάννης, πού ὑπογράφηκε στίς 24 Ἰουλίου 1923, προσδιόριζε ὀριστικά «τὸν ροῦ τοῦ Ἑβρου» ὡς ἑλληνοτουρκικό σύνορο, ρυθμίζοντας λεπτομερειακά τὴν πορεία τοῦ ὄριου (*Τμῆμα Α' 1: Ἐδαφικοί ὅροι*, ἄρθρο 2 τῆς συνθήκης καθὼς καί, ἀναλυτικότερα, σύμβασις περὶ τῆς μεθορίου τῆς Θράκης ὑπογραφεῖσα τῆ 24ῃ Ἰουλίου 1923). Στὴν σύμβασις περὶ ἀνταλλαγῆς τῶν ἑλληνικῶν καί τῶν τουρκικῶν πληθυσμῶν, πού ὑπογράφηκε στίς 30 Ἰανουαρίου 1923 καί ἀποτελέσει τὴν τελευταία πράξις τοῦ

δράματος τοῦ ξεριζωμοῦ τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀναφέρεται ὅτι: (Ἄρθρον 2) «Δέν θά περιληφθῶσιν εἰς τὴν ἐν τῷ πρώτῳ ἄρθρῳ προβλεπομένην ἀνταλλαγὴν: α) οἱ Ἑλληνες κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, β) οἱ μουσουλμᾶνοι κάτοικοι τῆς Δυτικῆς Θράκης. Θέλουσι θεωρηθῆ ὡς Ἑλληνες κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως πάντες οἱ Ἑλληνες οἱ ἐγκατεστημένοι ἤδη πρὸ τῆς 30ῆς Ὀκτωβρίου 1918 ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς Νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως, ὡς αὕτη καθορίζεται διὰ τοῦ νόμου τοῦ 1912. Θέλουσι θεωρηθῆ ὡς μουσουλμᾶνοι κάτοικοι τῆς Δυτικῆς Θράκης πάντες οἱ μουσουλμᾶνοι οἱ ἐγκατεστημένοι ἐν τῇ περιοχῇ ἀνατολικῶς τῆς μεθορίου γραμμῆς τῆς καθορισθείσης τῷ 1913 διὰ τῆς Συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου». Τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη, μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴν, οἱ μουσουλμᾶνοι τῆς Δυτικῆς Θράκης ἦταν 98.000, ἐνῶ οἱ Ἑλληνες τῆς Κωνσταντινούπολης ἦταν 220.000. Ἀπὸ τὴν σύγκρισήν καί μόνον τῶν πληθυσμῶν, ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ καί σήμερα, προκύπτει ὁ βαθμὸς τηρήσεως τῆς Συνθήκης ἀπὸ τό ἑλληνικὸ καί, ἀντίστοιχα, ἀπὸ τό τουρκικὸ κράτος. (βλ. Ἡ Συνθήκη τῆς Λωζάννης καί οἱ παραβιάσεις τῆς ἀπὸ τὴν Τουρκία, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 1992.)

Σημασία ἔχει καί κάτι ἄλλο: ὁ προσδιορισμὸς τῶν δύο μειονοτήτων μὲ διαφορετικὰ κριτήρια πού ἀποδεικνύουν καί τὴν διαφορετικὴ τους σύνθεσις. Ἡ μὲν χαρακτηρίζεται ἐθνολογικά ὡς «ἑλληνική», ἡ δὲ θρησκευτικὰ ὡς «μουσουλμανική», γεγονός πού δείχνει τὴν ἐθνικὴ ὁμοιογένεια τῆς μὲν καί τὴν ἀνομοιογένεια τῆς δέ.

Παρά τὴν λήξιν τῆς θερμῆς αὐτῆς περιόδου γιὰ τὴν Δυτικὴ Θράκη, τό τουρκικὸ κράτος διατήρησε τίς ἀπώτερες σκέψεις του γιὰ τὴν Θράκη, βάσει τοῦ πάντα σέ ἰσχύ (καί σήμερα) ἐθνικοῦ ὅρκου τοῦ 1920. Ἡ γραμμὴ ἦταν ἐξ ἀρχῆς νὰ γίνεῖ ἡ Θράκη αὐτόνομη, ὥστε νὰ ἐνωθεῖ ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ μὲ τὴν «μητέρα πατρίδα». Γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ αὐτό, ἔπρεπε, φυσικά, νὰ διατηρηθεῖ καί νὰ ἐνισχυθεῖ τό τουρκικὸ στοιχεῖο τῆς Δυτικῆς Θράκης καί νὰ ὑπονομευθεῖ σταδιακά τό ἑλληνικόν. Αὕτη ἦταν ἡ κεντρικὴ γραμμὴ πού ἀκολούθησε μὲ ὑπομονή, μὲ προσεκτικὴς κινήσεις καί μὲ μακροπρόθεσμο σχεδιασμὸ ἡ κεμαλικὴ Τουρκία.

6) Ἡ τουρκικὴ πολιτικὴ στὴν Δυτικὴ Θράκη μετὰ τὴν Συνθήκη τῆς Λωζάννης

Ἡ Ἑλλάς ἐπίστευε, μετὰ τὴ Συμφωνία τῆς Λωζάννης, ὅτι θά ἦταν δυνατόν τὰ ἐνεακόσια

Κομνηνά Ξάνθης, αρχές της δεκαετίας του '30. Έκδρομή του δημοτικού σχολείου με τον δάσκαλο Σπύρο Χατζή και άλλους δασκάλους και δασκάλες. Η σύνθεση του σχολείου μεικτή: πομάκοι, τουρκογενείς μουσουλμάνοι, πόντιοι της δεύτερης μετανάστευσης (του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου) και χριστιανοί θράκες συνυπάρχουν χωρίς προβλήματα. ΑΡΧΕΙΟ Δ. ΧΑΤΖΗ.

χρόνια έλληνοτουρκικής διαμάχης να τά διαδεχθεί μία ειλικρινής φιλία και συμβίωση. Αυτό έξέφρασε άλλωστε ή υπογραφή των Έλληνοτουρκικών Συμφωνιών του 1929-1930. Έπί τρείς και πλέον δεκαετίες (1923-1954), ή ελληνική έξωτερική πολιτική ήταν σταθερά προσανατολισμένη σε μία σχέση αλληλεγγύης και συνεργασίας με την Τουρκία. Αντιθέτως, ή Τουρκία, αν και έπιφανειακά ακολουθούσε την ίδια πολιτική, στην πραγματικότητα ύπονόμεινε, παραβίαζε και ακύρωσε τελικά τό πνεύμα και τό γράμμα της Συνθήκης, με χαρακτηριστικά παραδείγματα την καταστροφή (είτε με νομοθετικές ρυθμίσεις είτε διά της βίας) των ελληνικών μειονοτικών πληθυσμών της Ίμβρου, της Τενέδου και της Κωνσταντινούπολης, τό κλείσιμο των ελληνικών σχολείων, την δήμευση των ελληνικών περιουσιών και, τραγική κορύφωση, τά δραματικά γεγονότα του 1955 και τίς μαζικές απέλασεις Έλλήνων που ακολούθησαν στά επόμενα χρόνια. Ά-

ποτέλεσμα της τουρκικής πολιτικής ήταν, από πληθυσμό 8.200 Έλλήνων της Ίμβρου και της Τενέδου, να απομείνουν σήμερα γύρω στις 300 οικογένειες γερόντων, ενώ στην Πόλη, από τίς 220.000 ελληνικού πληθυσμού τό 1923, να έχουν μείνει λίγες εκατοντάδες υπερέλικες.

Χάριν της συνοχής του ΝΑΤΟ, οί έλλαδικές κυβερνήσεις όχι μόνον «παρέβλεπαν» τίς τουρκικές παρανομίες και την σταδιακή συρρίκνωση του ελληνικού στοιχείου της Τουρκίας, αλλά και έγιναν ένδοτικές σε κάθε τουρκικό αίτημα, σε κάθε πίεση, σε κάθε έκβιασμό. Τό 1955, τά Σεπτεμβριανά θά αποτελούσαν casus belli για κάθε αξιοπρεπές κράτος, αλλά ή κυβέρνηση της Ελλάδος όχι μόνον δέν παρενέβη για να προστατεύσει 100.000 Έλληνες από την σφαγή, τούς βιασμούς και τίς λεηλασίες, αλλά ούτε καν προέβη σε στοιχειώδη αντίποινα, π.χ. απέλαύνοντας τούς τουρκογενείς μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης.

Σέ αυτό τό πλαίσιο τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος, οὐσιαστικά πλαίσιο ὑποτέλειας ἔναντι τῆς Τουρκίας, κινήθηκε καί ἡ τουρκική πολιτική στήν Δυτική Θράκη. Κατ' ἀρχήν, ἡ Τουρκία ἐκκαθάρισε τό ἐσωτερικό τῆς μειονότητας: ἀπαίτησε ἀπό τήν ἑλληνική κυβέρνηση — καί ἐπέτυχε — νά ἀπελαθοῦν ἀπό τήν Ἑλλάδα οἱ ἡγέτες τῶν παλαιομουσουλμάνων τῆς Δυτικῆς Θράκης, ὁπαδοί τοῦ χαλιφάτου καί φανατικοί ἀντικεμαλικοί. Ἐξ ἄλλου, ἤδη ἀπό τήν δεκαετία τοῦ '50, τό Τουρκικό Προξενεῖο ἔδινε χρήματα στους μουσουλμάνους γιά ἀγορά γῆς ἀπό τοὺς χριστιανούς. Ὅταν ὅμως τό ἑλληνικό κράτος, τήν ἴδια ἐποχή, διευκόλυνε μέ κάποια νομοθετική ρύθμιση τήν ἀγορά κτημάτων μουσουλμάνων ἀπό χριστιανούς, ἡ τουρκική κυβέρνηση διαμαρτυρήθηκε.

Οἱ Τούρκοι ἐκμεταλλεύθηκαν στό ἔπακρο τό καλό κλίμα πού ὑπῆρχε τότε στίς ἑλληνοτουρκικές σχέσεις: τό 1955, ἐπί Πλαστήρα, γίνονται ἀνταλλαγές ἐπίσημων ἐπισκέψεων Ἑλλήνων καί Τούρκων ὑπουργῶν σέ Ἀθήνα καί Κωνσταντινούπολη, μέ κεντρικό θέμα τήν ἑλληνοτουρκική φιλία. Οἱ ἐπισκέψεις αὐτές γίνονται ἐν μέσῳ πανηγυρικῆς ὑποδοχῆς. Αὐτά, βέβαια, βασίζονταν καί διευκόλυναν τήν κοινή νατοϊκή καί ἀντισοβιετική θέση τῶν δύο χωρῶν. Ἀλλά οἱ Τούρκοι, ψυχρά καί ὑπολογιστικά, κάτω ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῆς ἑλληνοτουρκικῆς φιλίας καί μάλιστα ἐκμεταλλεύμενοι τήν φιλία αὐτή, ὑπέσκαπταν συστηματικά τά ἑλληνικά δικαιώματα καί ἐργάζονταν γιά τήν προώθηση τῶν συμφερόντων τους στήν Δυτική Θράκη.

Τήν ἴδια ἐποχή πού οἱ Τούρκοι ἐξόντωναν μέ διάφορους πλάγιους τρόπους τόν ἑλληνισμό τῆς Τουρκίας, ὁ πρόεδρος τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας ἐγκαινίαζε καί ἔδινε τό ὄνομά του, τό 1953, στό Γυμνάσιο Τζελάλ Μπαγιάρ στήν Κομοτηνή. Κορύφωση ὅμως τῆς ἐνδοτικότητας τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης πρός τίς τουρκικές ἀπαιτήσεις ἀποτελεῖ ἡ διαταγή τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ Στρατάρχη Παπάγου, πρός τοὺς δημάρχους καί προέδρους κοινοτήτων τοῦ νομοῦ Ροδόπης, πού διαβιβάστηκε μέσῳ τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ Θράκης Γ. Φεσσόπουλου μέ ἡμερομηνία 28-1-1954, καί εἶχε τό ἐξῆς ἐξωφρενικό καί ἀντίθετο πρός τήν Συνθήκη τῆς Λωζάννης περιεχόμενο: «Κατόπιν διαταγῆς τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, παρακαλοῦμεν ὅπως ἐφ' ἐξῆς εἰς πᾶσαν περίπτωσιν γίνεται χρῆσις τοῦ ὄρου “Τούρκος - τουρκικός” ἀντί τοῦ τοιούτου “Μουσουλμάνος - μουσουλμανικός”». Ἐπί τούτοις, δέον νά μεριμνή-

σθεεῖς διὰ τήν ἀντικατάστασιν τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ ὑμῶν ὑφισταμένων διαφόρων ἐπιγραφῶν, ὅπως “μουσουλμανική κοινότης, μουσουλμανικόν σχολεῖον” κ.λπ. διὰ τῆς τοιαύτης “τουρκικόν”» (Ἀριθ. πρωτοκόλλου Α 1043).

Ὅσες φορές δημιουργοῦνταν κάποιο θέμα σχετικό μέ τήν μειονότητα στήν περιοχή, οἱ νομάρχες Ἐβρου καί Ἀδριανουπόλεως συναντῶνταν καί συνομιλοῦσαν ἐπί τουρκικοῦ ἐδάφους. Οἱ Τούρκοι φρόντιζαν πάντα νά δείχνουν ὅτι ὑπάρχουν διάφορα προβλήματα στήν Θράκη.

Ἡ τουρκική πολιτική στήν Δυτική Θράκη ἀκολουθοῦσε τόν νόμο τῆς ἀμοιβαιότητας, ἀλλά μόνον ὑπέρ τοῦ μουσουλμανικοῦ στοιχείου: ὅταν κάποιοι διοικητές χωροφυλακῆς κατέβασε τήν ἐπιγραφή τοῦ Γυμνασίου Τζελάλ Μπαγιάρ στήν Κομοτηνή, ἀμέσως «ἐξαγριωμένοι Τούρκοι» μετέβησαν στό Πατριαρχεῖο καί προσπάθησαν, ἀνεπιτυχῶς, νά κατεδαφίσουν τήν πινακίδα τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς. Ἄλλωστε, καί στά Σεπτεμβριανά τοῦ 1955, φρόντισαν προηγουμένως νά ὑπάρχει «ἀφορμή», γι' αὐτό καί ὁ τότε Τούρκος «φοιτητής» (καί μετέπειτα διοικητής τῶν τουρκικῶν μυστικῶν ὑπηρεσιῶν) Ὀκτάϊ Ἐγκίν ὀργάνωσε τόν ἐμπρησμό τῆς «οἰκίας τοῦ Κεμάλ» στήν Θεσσαλονίκη — οἰκίας πού ποτέ δέν ἀποδείχθηκε ὅτι στέγασε τόν ἴδιο τόν Κεμάλ.

Ἀλλά ὁ νόμος τῆς ἀμοιβαιότητας, πού λειτουργοῦσε ἀποτρεπτικά καί τελεσιγραφικά γιά ὅποιονδήποτε ἑλληνική πρωτοβουλία στήν Δυτική Θράκη, δέν ἴσχυσε, φυσικά, ποτέ καί ἀντιστρόφως, ὅταν οἱ Τούρκοι προέβαιναν σέ συστηματικούς διωγμούς τοῦ ἑλληνικοῦ μειονοτικοῦ στοιχείου. Ἐνῶ τά τοπικά ζητήματα τά χειρίζονταν ἀπό ἑλληνικῆς πλευρᾶς στρατιωτικοί καί χωροφύλακες, οἱ Τούρκοι ἔστελναν τοὺς καλύτερους διοικητικούς ὑπαλλήλους τους στό προξενεῖο τους στήν Κομοτηνή, οἱ ὅποιοι συμπεριφέρονταν μέ σκαιότητα, ἐχθρότητα καί ὑπεροψία πρός τίς ἑλληνικές ἀρχές. Οἱ Τούρκοι δάσκαλοι πού στέλλονταν στό μειονοτικά σχολεῖα ἦταν συχνά ἀξιωματικοί τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ὅπως καί οἱ ἱμάμηδες. Ἐτσι, μέσῳ τῆς μειονοτικῆς ἐκπαίδευσης, οἱ Τούρκοι κατόρθωσαν νά δημιουργήσουν εὐνοϊκές συνθήκες γιά τήν ὁμογενοποίηση τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας (Τουρκογενῶν, Πομάκων καί Ἀθιγγάνων) σέ μιά κοινή — τουρκική — βάση. Γιά τόν ἴδιο σκοπό χρησιμοποίησαν καί τοὺς μουσουλμανικούς θρησκευτικούς μηχανισμούς, ὥστε νά διαδώσουν τήν τουρκική ἐθνικιστική ἰδεολογία σέ Πομάκους καί Ἀθιγγάνους.

Ἐτσι, ἡ Τουρκία κατόρθωσε νά ἐλέγξει τήν

μειονοτική εκπαίδευση, νά απαλλαγεί από τό παλαιουσουλμανικό στοιχείο καί νά ασκήσει ἐθνικιστική προπαγάνδα στους μουσουλμανικούς πληθυσμούς τῆς Θράκης.

γ) Ἡ ἐλληνική πολιτική μετά τήν Λωζάννη

Τό εὐαίσθητο θέμα τῆς Θράκης ἀφέθηκε, στήν ἀρχική του φάση, στίς «δημιουργικές πρωτοβουλίες» τῶν τοπικῶν διοικητικῶν ὀργάνων, νομαρχῶν, διοικητῶν χωροφυλακῆς κ.λπ. Τό ἐλληνικό κράτος περιθωριοποίησε ἐντελῶς τόν μουσουλμανικό πληθυσμό, θεωρώντας τον, ἴσως, ἀρμοδιότητα τῆς τουρκικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Δέν ἔγινε καμία προσπάθεια ἐνσωμάτωσης τῶν μουσουλμάνων στήν ἐλληνική κοινωνία, ἀπεναντίας οἱ μουσουλμάνοι ἐγκαταλείφθηκαν στήν ἀγκαλιά τῆς τουρκικῆς πολιτικῆς. Οὔτε ἀκολούθησε κάποια ὀργανωμένη πολιτική διάσωσης τῆς πομακικῆς καί τῆς ἀθιγγανικῆς ταυτότητας καί διαχωρισμοῦ τους ἀπό τήν τουρκική προπαγάνδα. Ὅλοι, Τουρκογενεῖς, Πομάκοι, Ἀθιγγανοί, ἀντιμετωπίστηκαν ὡς ἐνιαῖο σύνολο, μέ ἀποτέλεσμα νά διευκολύνεται ἡ τουρκική πολιτική, πού ἀποσκοποῦσε στήν ὁμογενοποίηση τῆς μειονότητας σέ μιά κοινή ἐθνικιστική τουρκική βάση.

Ἐπί Παπάγου (1952-1955), ἡ διοίκηση τῆς Δυτικῆς Θράκης ἀκολούθησε αὐταρχικές μεθόδους ἐπιβολῆς, κατά τό γενικότερο ὕφος τῆς ἐποχῆς. Ἀπαγορεύθηκε, παραδείγματος χάριν, στους ὑπουργούς καί ἐπίσημους ἐκπροσώπους τῶν ἐλληνικῶν ἀρχῶν νά προσαγορεύουν τούς ἱμάμηδες. Στήν οὐσία, μέ τήν φορμαλιστική αὐτή πολιτική τό ἐλληνικό κράτος ἤθελε νά ἀγνοεῖ τήν μειονότητα. Ἀλλά ἡ περιθωριοποίηση τῆς μειονότητας ἀπό τό κράτος καί τό αὐταρχικό στυλ διακυβέρνησης ἀντέφασκαν μέ τήν ἐνδοτικότητα ἐναντί τῶν τουρκικῶν ἀπαιτήσεων.

Παρόμοια ἀντίφαση μεταξύ ἑνός ἐπιφανειακοῦ αὐταρχισμοῦ καί μιᾶς ἐνδοτικότητας ἐναντί τῶν Τούρκων χαρακτηρίζε καί τήν πολιτική τῆς Δικτατορίας στό ζήτημα τῆς Θράκης: ἡ χωροφυλακή ἔγινε περισσότερο αἰσθητή, κατεδαφίστηκαν κάποια τζαμιά, ἀπαγορεύθηκε στους μουσουλμάνους νά διατηροῦν τρακτέρ ἢ φαρμακεῖα. Ἀλλά ὅταν ἕνας ὑφυπουργός Ἐξωτερικῶν τῆς Δικτατορίας πρότεινε στόν Παπαδόπουλο ἀπαντες οἱ Ἕλληνες ἀξιωματικοί καί δημόσιοι ὑπάλληλοι, ἐφόσον συνταξιοδοτούμενοι ἐγκαθίστανται στήν Θράκη, νά λαμβάνουν αὐξηση 50% στήν σύνταξή τους, ὁ δικτάτορας σηκώθηκε ὀρ-

θιος καί χειρονομώντας ἀνέκραξε «πρός Θεοῦ, δέν γίνονται αὐτά». (Ἀφήγηση αὐτόπτη μάρτυρα). Ἐξ αὐτοῦ συνάγεται ὅτι δέν τολμοῦσε νά δημιουργήσει καταστάσεις πού θά προκαλοῦσαν τήν ἀντίδραση τῆς Τουρκίας.

Τά δύο σκέλη τῆς ἐλληνικῆς κρατικῆς πολιτικῆς στήν Θράκη — περιθωριοποίηση τῆς μειονότητας καί ἐνδοτικότητα πρὸς τήν Τουρκία — δέν εἶναι ἄσχετα μεταξύ τους. Τό ἕνα τρέφει τό ἄλλο. Ἡ «μπάρα τοῦ Ἐχίνου», πού ἀπέκλειε τήν ἐλεύθερη ἐπικοινωνία τοῦ πομακικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ροδόπης μέ τόν ὑπόλοιπο θρακικό πληθυσμό, τί ἄλλο ἐξυπηρετοῦσε παρά τήν εὐκολότερη διάδοση τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικισμοῦ σέ μιά ὑπανάπτυκτη, δυσαρεστημένη, στεγανοποιημένη καί ἐγκλωδισμένη ὀρεινή κοινωνία; Ἡ μπάρα καταργήθηκε τό 1995, ἀλλά ἡ ζημιὰ εἶχε γίνει.

Κατά περίεργο τρόπο, ἀποφασιστικό ρόλο στήν Θράκη εἶχε, καί ἐξακολουθεῖ νά ἔχει, τό Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τόσο θεσμικά (διατηρεῖ εἰδικό γραφεῖο στήν περιοχή, ἐνῶ παλαιότερα αὐτό οὐσιαστικά διόριζε τούς νομάρχες πρὶν αὐτοὶ γίνουν αἰρετοί) ὅσο καί οὐσιαστικά (ἀφοῦ αὐτό ἔχει τήν τελευταία λέξη σέ ζητήματα Θράκης). Κατά τρόπο διεθνῶς πρωτότυπο, ὁ Ὑπουργός Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος (ἐπί ὑπουργίας Ἄντ. Σαμαρά) δέχθηκε σέ ἀκρόαση τόν μουφτή τῆς Κομοτηνῆς, ὡς ἐάν τό ἐλληνικό κράτος ἤθελε νά παραδεχθεῖ ὅτι τά ζητήματα τῆς Θράκης ἀποτελοῦν ἀρμοδιότητα τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, ἄρα διμερές ἐλληνοτουρκικό θέμα, καί ὄχι ἐσωτερικό ζήτημα τοῦ κυρίαρχου ἐλληνικοῦ κράτους. Ἦταν γκάφα ὀλικῆς τοῦ ἀπειρου ὑπουργοῦ ἢ παραδοχή μιᾶς πραγματικῆς κατάστασης;

Τό 1965, ἀνώτατος διπλωμάτης τῆς Διεύθυνσης Τουρκικῶν Ὑποθέσεων τοῦ ὙΠΕΞ, ὁ γνωστός πρέσβης Βύρων Θεοδωρόπουλος, διαπίστωσε ὅτι στά μειονοτικά σχολεῖα τῆς Θράκης ὑπῆρχαν 140 περίπου κενές θέσεις ἐλληνο-δημοδιδασκάλων. Ὅταν ἔγινε δεκτός ἀπό τόν γενικό γραμματέα τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας Παπανοῦτσο, καί τοῦ ἐξέθεσε τό πρόβλημα, ὁ Παπανοῦτσος τοῦ ἀπάντησε (σύμφωνα μέ τήν ἀφήγηση τοῦ πρέσβη στόν γράφοντα): «Τί θέλετε ἀγαπητέ, τούς διορίζομε ἀλλά δέν πᾶνε. Τώρα ἔχουμε δημοκρατία, δέν μπορούμε νά τούς ὑποχρεώσουμε».

Ὁ πρέσβης κ. Β. Θεοδωρόπουλος, συγγραφέας τοῦ γνωστοῦ βιβλίου *Οἱ Τούρκοι καί Ἐμεῖς*, ἐπισημαίνει (σέ συνέντευξή του πρὸς τόν γράφοντα) ὅτι ἀλλεπάλληλα λάθη, παραλείψεις καί μοιρολατρία τῶν ἐλληνικῶν ἀρχῶν ὀδήγησαν στήν

σημερινή κατάσταση. Το πομακικό στοιχείο άφέθηκε να πλησιάσει ή και να απορροφηθεί από το τουρκογενές. «Έν μέρει τό διευκολύναμε, όχι τόσο διά πράξεων όσο διά παραλείψεων», τονίζει. Η εκπαίδευση τών μειονοτικών σχολείων περιήλθε υπό τόν έλεγχο του Τουρκικού Προξενείου.

Ένδιαφέρον παρουσιάζει ή ισλαμική διάσταση του ζητήματος. Οί Τούρκοι, κατά τήν διάρκεια τής δεκαετίας του '60, μέ έπιμονή ζητούσαν νά άρθει κάθε εϋνοια προς τούς παλαιομουσουλμάνους, έχοντας ήδη εκκαθαρίσει τήν ήγεσία τους, τήν όποία είχαν παραλάβει ως «δωρο» από τήν έλληνική κυβέρνηση. Οί παλαιομουσουλμάνοι ήταν αντίθετοι προς τίς κεμαλικές μεταρρυθμίσεις και παρέμεναν πιστοί στην άραβική γραφή. Τό 1966, ό Υπουργός Έξωτερικών τής Ελλάδας Τούμπας συναντήθηκε μέ τόν Τούρκο όμόλογό του Τζαγλαγκιαγκιλ. Κατά τήν διάρκεια τής σύσκεψης, ό Τούμπας πρόσεξε ότι ό συνομιλητής του κρατούσε σημειώσεις στά άραβικά. Ο Έλληνας ύπουργός τό παρατήρησε και ό Τούρκος, δυσσαρεστημένος, δικαιολογήθηκε λέγοντας ότι είναι ένα είδος στενογραφίας. Τελικά, οί έλληνικές κυβερνήσεις ενέδωσαν και πάλι στις πιέσεις τών Τούρκων για τούς παλαιομουσουλμάνους. Καμία όμως από τίς έλληνικές παραχωρήσεις προς τήν Τουρκία δέν συνοδεύταν από αντίστοιχες τουρκικές στην Πόλη, στην Ίμβρο, στην Τένεδο.

Άλλά και δημογραφικά, τό ελληνικό κράτος δέν φρόντισε νά θωρακίσει τήν Θράκη. Όταν πολλοί Έλληνες τής περιοχής έφευγαν μετανάστες στην Γερμανία, οί μουσουλμάνοι παρουσίαζαν πολύ μικρότερη μεταναστευτική κινητικότητα, ενώ τό ποσοστό τών γεννήσεων τους ήταν πολύ ύψηλό.

δ) Η πορεία τών τελευταίων ετών

Ηδη από τά τέλη τής δεκαετίας του '70, ή σατιρική εφημερίδα «Ποντίκι» είχε άρχισει συστηματικά και επίμονα νά προειδοποιεί για τό ζήτημα τής Θράκης. Ήταν μιά εποχή γενικότερης άδιαφορίας και αποπροσανατολισμού σέ σχέση μέ τά εθνικά θέματα. Τέτοιες προειδοποιήσεις φάνταζαν εκτός κλίματος. Μετά τό 1990, όταν ή ψυχοπολεμική ισορροπία διαλύθηκε, και εμφανίστηκαν οί εθνικές διεκδικήσεις και συγκρούσεις στό προσκήνιο ανανεωμένες μετά από μισόν αιώνα ύπνου βαθέος, τότε άρχισε μιά ευρεία αναθεωρητική συζήτηση από όρισμένες χώρες, μέ σημείο αιχμής τίς ποικίλες και συγκεχυμένες

ταυτότητας μειονότητες. Η Τουρκία, άργά αλλά σταθερά, και πολύ μεθοδικά, προώθησε τό θρακικό ζήτημα (μαζί με πολλές άλλες έλληνοτουρκικές «έκκρεμότητες») στην ήμερήσια διάταξη τών έλληνοτουρκικών σχέσεων, αλλά και στα διεθνή fora. Τίς αντιδράσεις τής ελληνικής πλευράς τίς χαρακτηρίζαν έναλλάξ ή ταυτοχρόνως άγνοια, προχειρότητα, επιπολαιότητα, αδράνεια, σπασμωδικότητα, άδιαφορία, πανικός, ήττοπάθεια, μοιρολατρία, ιδεολογική άγκύλωση και κομματική σκοπιμότητα. Οί βασικοί σταθμοί τής πορείας αυτής αποτελούν στην ουσία ισάριθμες υποχωρήσεις τής Ελλάδος έναντι του τουρκικού επεκτατισμού:

Τό 1989, ό τότε πρωθυπουργός Α. Παπανδρέου ψήφισε εκλογικό νόμο πού επέτρεπε τήν εκλογή στην ελληνική Βουλή εκπροσώπων του τουρκικού εθνικισμού και τών τουρκικών μυστικών ύπηρεσιών (Σαδίκ κ.ά.).

Μέ τήν σειρά τής, ή κυβέρνηση Μητσοτάκη (1990-1993) κατήργησε τήν τριμελή επιτροπή (Νομάρχης, Μητροπολίτης, Στρατιωτικός Διοικητής) πού είχε δικαίωμα έγκρισης ή άπόρριψης τών μεταδιβάσεων ακινήτων. Άποτέλεσμα: σέ ελάχιστο χρονικό διάστημα, οί μεταδιβάσεις ακινήτων από χριστιανούς σέ μουσουλμάνους έφθασαν τό 90% και, παραδείγματος χάριν, ή παλαιά πόλη τής Ξάνθης, μέ τά άρχοντικά τών καπνεμπόρων, άγοράσθηκε από μουσουλμάνους σέ τιμές έξωφρενικές, μέ χρήματα του τουρκικού προξενείου φυσικά, και μεταβλήθηκε σέ έλεεινό τουρκομαχαλά, γεμάτον έρείπια, βρώμικα σοκάκια, μπουγάδες και εκατοντάδες δορυφορικές κεραιές τηλεοράσεως.

Η ίδια κυβέρνηση κατήργησε τίς επιδοτήσεις σέ ελληνικές βιομηχανίες τής περιοχής, χάριν τής άπρόσκοπτης λειτουργίας του ελεύθερου ανταγωνισμού(!). «Όποιες έπιχειρήσεις άντέχουν τόν ανταγωνισμό άς επιβιώσουν», είχε δηλώσει ό τότε άρμόδιος τσάρος τής οικονομίας Στ. Μάνος, θέτοντας τόν νεοφιλελευθερισμό του υπεράνω του εθνικού συμφέροντος. Τό αποτέλεσμα ήταν νά κλείσουν πολλές έπιχειρήσεις και νά εγκαταλείψουν τή Θράκη πολλοί νέοι.

Τήν ίδια εποχή, μιά διακομματική επιτροπή τής Βουλής συνέτασε «Σχέδιο Άνάπτυξης τής Δυτικής Θράκης». Ήταν ένα φυλλάδιο 50 σελίδων, γεμάτο προχειρολογίες και ευχολόγια, χωρίς καμία αξίωση έπιστημονικού σχεδιασμού, τό όποιο, φυσικά, ούδέποτε εφαρμόσθηκε.

Ταυτόχρονα, τήν ίδια εποχή, ή Τουρκία, μέσω τών εκπροσώπων τής, άρχισε νά προκαλεί

ταραχές στους κύκλους τής μειονότητας και παράλληλα να διεθνοποιεί τό ζήτημα, σέ συνάρτησή με τήν αντίστοιχη εξέλιξη στήν Βουλγαρία.

Όταν επανήλθε τό ΠΑΣΟΚ στήν εξουσία, τόν Οκτώβριο του 1993, και άλλα γεγονότα ήλθαν να προστεθούν στον μακρύ κατάλογο των τουρκικών «επιτυχιών»: ο Τούρκος ύπουργός επικρατείας Άκτουνά περιόδευσε, συνοδευόμενος από πολυμελή συνοδεία και μέ ύφος γενικού επιθεωρητού τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας, στήν Δυτική Θράκη. Κατά τήν διάρκεια τής περιόδου του γινόταν δεκτός στους μουσουλμανικούς συνοικισμούς μέ πανηγυρικές εκδηλώσεις. Άρνιά σφάζονταν στις πλατείες και ο Άκτουνά έβαφε μέ τό αίμα τους τά μέτωπα των μικρών μουσουλμάνων — Έλλήνων υπηκόων κατά τά άλλα — στους όποιους έκανε και δώρα: πολεμικά παιχνίδια! Σέ κάθε σοβαρό κυρίαρχο κράτος ή έλεεινή αυτή και ταυτόχρονα επικίνδυνη φαρσοκωμωδία θά είχε διακοπεί πάραυτα και ο όποιος Άκτουνά θά είχε άπελαθει συνοδεία χωροφυλάκων, αλλά ή ελληνική κυβέρνηση άντέδρασε μέ όλιγόλογη δήλωση του εκπροσώπου της. Στή δήλωση αυτή άποδοκιμαζόταν ή ενέργεια του Άκτουνά, ως εάν ή ελληνική κυβέρνηση ήταν θεατής σέ τρίτη χώρα αυτών που συνέβαιναν στήν επικρατεία της.

Τήν εποχή εκείνη άρχισε να διαμορφώνεται σέ όρισμένους κύκλους μία διαφορετική αντίληψη για τό ζήτημα τής Θράκης, αντίληψη που ύπερέβαινε τον στείρο σωδινισμό και τον ένδοτικό νεοραγιαδισμό. Σύμφωνα μέ τήν αντίληψη αυτή, οι τουρκικοί σχεδιασμοί θά αντιμετώπιζονταν: α) μέ τήν οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη τής περιοχής, β) μέ τον άπεγκλωβισμό τής πομανικής κοινότητας από τήν αγχάλη τής τουρκικής έθνικιστικής προπαγάνδας, γ) μέ πρωτοβουλίες ένσωμάτωσης τής μειονότητας στους ελληνικούς κρατικούς και κοινωνικούς θεσμούς. Βάσει αυτής τής αντίληψης δαπανήθηκαν μεγάλα ποσά από ιδιωτικούς φορείς μέ αναπτυξιακά έργα στήν περιοχή. Κάποιοι πιο εύρύνοες αξιωματικοί — όπως ο τότε Α/ΓΕΕΘΑ ναύαρχος Λυμπέρης — άσπάζθηκαν επίσης τήν αντίληψη αυτή, μέ αποτέλεσμα να επιλεγούν μουσουλμάνοι ως έφεδροι αξιωματικοί και να καταργηθεί ή «μπάρα» του Έχίνου, που επέκλειε τά πομακοχώρια τής Ροδόπης σέ επιτηρούμενη ζώνη.

Αυτή ή αντίληψη θα ήταν ίσως σωτήρια άν (άλλά στήν Ιστορία δεν ύπάρχουν «άν») τήν είχε άσπασθει και εφαρμόσει τό ελληνικό κράτος τήν δεκαετία του '50 ή του '60 ή έστω και του

'70. Τώρα, όμως, όχι μόνον δεν άπέδωσε τά άναμενόμενα άποτελέσματα, αλλά προκάλεσε και αντισπειρώσεις από πλευράς Τουρκικού Προξενείου και μειονότητας. Προκάλεσε επίσης άντιδράσεις από πλευράς ελληνικού Υπουργείου των Έξωτερικών, βάσει τής λογικής «μή θίγεται τά κακώς κείμενα».

Πάντως εάν τά τουρκικά σχέδια δεν προχωρήσουν στήν κρίσιμη φάση τής ενεργοποίησης ένός άποσχιστικού κινήματος μέ βίαια μέσα, ή πολιτική αυτή παραμένει ή καλύτερη άπάντηση τής ελληνικής πλευράς στά τουρκικά σχέδια.

ε) Η συμφωνία Πάγκαλου-Μιχαήλοβα (πού ήδη έχει μετατραπεί σέ συμφωνία Σημίτη-Κοστόφ)

Άλλά στήν ανάγκη κάποιου σοβαρότερου προβληματισμού για τήν έξουδετέρωση των τουρκικών σχεδιασμών μέ τήν κοινωνική ανάπτυξη τής Θράκης άπαντά τό ίδιο τό έπίσημο ελληνικό κράτος μέ νέες επιλογές αυτοκτονίας. Η πιο πρόσφατη τέτοια επιλογή φαίνεται άνάγλυφα στήν πρόσφατη συμφωνία μεταξύ του τότε ύπουργού Έξωτερικών Έλλάδας Θ. Πάγκαλου και τής όμολόγου του ύπουργού τής Βουλγαρίας Ν. Μιχαήλοβα στήν Σόφια, στις 12 Ιανουαρίου 1999.

Μέ τήν συμφωνία αυτή δημιουργήθηκε μία «ζώνη έλεύθερης μετακίνησης εργαζομένων», τήν όποία ή εφημερίδα «Καθημερινή» χαρακτήρισε ως δυνάμει τουρκικό θύλακα.

Ίδου τό κείμενο τής κοινής συνέντευξης τύπου Πάγκαλου-Μιχαήλοβα (διεύθυνση στό Internet: http://www.mfa.gr/doc/greekversion/releasesgr/January_99/boulgr/90/99.htm). Ν. Μιχαήλοβα:... «Χαίρομαι να ανακοινώσω τό γεγονός ότι ο κ. Πάγκαλος μου ένεχείρισε ένα έγγραφο που άφορά τό άνοιγμα των συνόρων, σέ μία ζώνη 25 χιλιομέτρων από τίς δύο πλευρές των συνόρων, για έλεύθερη διακίνηση. Είρετε ότι αυτή ή ιδέα ήταν πρωτοβουλία τής ελληνικής πλευράς (ύπογράμμιση του άρθρογράφου) και προτάθηκε σέ μία πρόσφατη συνάντηση και ήδη έχουμε μπροστά μας τό συγκεκριμένο σχέδιο και μπορώ να σας τό διαβάσω κατά λέξη: Σχέδιο για τήν Δημιουργία Ζώνης Έλεύθερης Μετακίνησης των Πολιτών από τίς δύο πλευρές των Έλληνο-Βουλγαρικών Συνόρων. Θα διαβάσουμε και θα συζητήσουμε πολύ προσεκτικά τήν πρόταση τής ελληνικής πλευράς και έλπίζω ότι, από εδώ και

στό έξής, τό σχέδιο αυτό θά αποτελέσει αντικείμενο μιάς σύντομης ύλοποίησης».

Μεταξύ τών δύο ύπουργών συμφωνήθηκε, όπως έγραψε τίς επόμενες ήμέρες ό Τύπος, τό σχέδιο νά τεθεί σέ έφαρμογή άμέσως μόλις ολοκληρωθούν οι τεχνικές ρυθμίσεις, μέ κοινή δήλωση τών δύο πλευρών. Ήταν χαρακτηριστικό ότι στις έρωτήσεις τών Έλλήνων και Βουλγάρων δημοσιογράφων και τίς αντίστοιχες απαντήσεις τών ύπουργών, πού άκολούθησαν τήν συνέντευξη, δέν αναφέρθηκε ούτε λέξη για τό θέμα αυτό.

Ουδείς, φυσικά, ρώτησε τόν κ. Πάγκαλο τί νόημα έχει ή έλεύθερη διακίνηση εργαζομένων σέ μία περιοχή πλάτους πενήντα χιλιομέτρων, όρεινή, χωρίς βιομηχανία, άρα χωρίς άπασχόληση στόν δευτερογενή και τριτογενή τομέα.

Και, φυσικά, κανείς δέν ρώτησε τόν κ. Πάγκαλο αν έγκυμονεί κινδύνους ή δημιουργία μιάς ζώνης πού θά συνενώνει δύο περιοχές, μία βουλγαρική και μία ελληνική, πού και οι δύο κατοικούνται από μεγάλο αριθμό μουσουλμάνων, στην ευαίσθητη περιοχή τών ελληνοβουλγαρικών συνόρων.

Τό πιό άνησυχητικό σέ όλα αυτά είναι ότι στην σελίδα προπαγάνδας τής Τουρκίας στό Διαδίκτυο (Internet) σχετικά μέ τήν Δυτική Θράκη (ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.mfa.gov.tr/4-3-1999>), οι Τουρκοί ισχυρίζονται ότι «οί μεθοριακές δίοδοι στην Ξάνθη και στην Ροδόπη, μεταξύ τής Ελλάδας και τής Βουλγαρίας, παραμένουν σταθερά κλειστές. Τοπικοί επιχειρηματίες τακτικά κάνουν εκκλήσεις για τήν εκ νέου διάνοιξη αυτών τών διόδων για τήν ώθηση του τοπικού έμπορίου και τής ανάπτυξης. Οι ελληνικές αρχές κωφεύουν όμως σέ αυτές τίς εκκλήσεις. Σκοπός τους είναι νά άποτρέψουν κάθε σύνδεσμο μεταξύ τών μελών τής τουρκικής μειονότητας στην Ελλάδα και τών συγγενών τους στην Βουλγαρία». Ήλιού φαεινότερο πόσο ή συμφωνία Πάγκαλου - Μιχαήλοβα συμπίπτει μέ τά τουρκικά σχέδια.

Ο συντάκτης αυτού του κειμένου επικοινωνήσε τόν Ιούνιο του 1999 μέ τόν άρμόδιο διευθυντή του Υπουργείου τών Έξωτερικών, ό όποιος τηλεφωνικά τόν ενημέρωσε ότι ή ύλοποίηση τής συμβάσεως δέν είχε προχωρήσει, λόγω έσωτερικών γεγονότων, άλλαγής του ύπουργού κ.λπ. Ένώ όμως τό Υπουργείο Έξωτερικών έδινε αυτή τήν ενημέρωση στό κοινό, τό Υπουργείο Έσωτερικών ενημέρωνε τόν συντάκτη του κειμένου αυτού ότι ήδη στις 5 Άπριλίου 1999 είχε πραγματοποιηθεί στό Χάσκοβο τής Βουλ-

γαρίας επίσημη συνάντηση μικτής ελληνοβουλγαρικής επιτροπής ανάμεσα στην Νομαρχία Έβρου και τήν Περιφέρεια Χασκόβου, μέ επικεφαλής αντίστοιχα, τόν Νομάρχη Έβρου Γιώργο Ντόλιο και τόν Περιφερειάρχη Χασκόβου Χρίστο Βασίλεφ! Οι δύο πλευρές, σύμφωνα μέ τό έπίσημο ανακοινωθέν, συμφώνησαν τά παρακάτω: 1. Οικονομία: ιδρύεται μεθοριακή ζώνη για τήν άπασχόληση, ενώ ταυτόχρονα θά ύπάρχει διαρκής ενημέρωση, θά ιδρυθούν γραφεία άπασχόλησης θά ύπάρχει εργασιακή συμφωνία και χρηματοδότηση δράσεων τής συμφωνίας μέσω τής δημιουργίας ενός τοπικού συμφώνου άπασχόλησης σύμφωνα μέ τήν ελληνική νομοθεσία. 2. Τουρισμός: Θά συσταθούν διμερείς ομάδες εργασίας για τόν πολιτιστικό, οικολογικό και ιαματικό τουρισμό, θά δοθούν διευκολύνσεις προκειμένου νά εκδοθούν δίγλωσσα έγχρωμα έντυπα τών χώρων διανυκτέρευσης στις δύο περιοχές, θά παραχθεί κοινό έγχρωμο ύλικό για τίς διαδρομές και θά εκδοθεί κοινό γλωσσάριο (ελληνοβουλγαρικό) τών κοινών όνομασιών, χώρων και έννοιών, πού θά καταλήξει στην παραγωγή CD-ROM, φωτομπάνκ και ντοκουμανταίρ και, τέλος, θά χρηματοδοτηθεί ένα σχέδιο πού θά αναλάβει ή Νομαρχία Έβρου μέσω του INTEREG (προγράμματος διασυνοριακής συνεργασίας, χρηματοδοτούμενου από τήν Ευρωπαϊκή Ένωση και συνολικού ύψους 32.000.000 δρχ.) και θά δεσμευθούν οι δύο χώρες νά προωθήσουν τήν ίδρυση τελωνείου μέ τοπικό ενδιαφέρον στόν Δήμο Κυπρίνου Έβρου και Ίβανήλογραντ του Χασκόβου.

Άκολουθούν αντίστοιχες διατάξεις για τήν υγεία, τό περιβάλλον, τίς έκτακτες ανάγκες κ.λπ.

Τό σχέδιο αυτό δημοσιεύθηκε έξ ολοκλήρου στις τοπικές εφημερίδες τής Θράκης και μάλιστα ως κύριο άρθρο (π.χ. «Μεθόριος», «Έλεύθερη Θράκη», «Θρακική Άγορά»). Άλλά τό ελληνικό Υπουργείο Έξωτερικών (ή άρμόδια διεύθυνση μέ τήν όποία επικοινωνήσαμε εκ νέου) έξακολουθούσε νά δηλώνει άγνοια του συμφώνου.

Και, όμως, τό Υπουργείο Έξωτερικών διατηρεί «Συντονιστικό Γραφείο Πολιτιστικών Σχέσεων», δηλαδή τοποτηρητή του στην Δυτική Θράκη, μέ έδρα τήν Καβάλα (πού πρόσφατα μεταφέρθηκε στην Θεσσαλονίκη) και τρία παραρτήματα στις πρωτεύουσες νομών τής Θράκης, πού παραμένουν στην θέση τους από τό 1968. Ένδειξη περιορισμένης εθνικής κυριαρχίας του ελληνικού κράτους στην Θράκη, αφού τά κυρίαρχα κράτη διοικούν τίς νομαρχίες τους μέσω του

Υπουργείου Έσωτερικών και όχι του Υπουργείου Έξωτερικών.

Τόν Ιούλιο του 1999, πράγματι, σέ συνάντησή του με τόν Βούλγαρο πρωθυπουργό Κοστόφ, ο Έλληνας πρωθυπουργός Κ. Σημίτης, συμφώνησε «νά επισπευσθεί ή πρόταση νά υπάρχει μιá ζώνη ελεύθερης κυκλοφορίας 10-25 χιλιομέτρων ένθεν και ένθεν τών έλληνοβουλγαρικών συνόρων» («Έλευθεροτυπία», 22-7-1999, σελ. 7). Ήδη τό σχέδιο προωθήθηκε πρός εφαρμογή. Και ή άρμόδια διεύθυνση του Υπουργείου Έξωτερικών, λίγες ήμέρες νωρίτερα, ισχυριζόταν, και μάλιστα με επίθετικό τρόπο, ότι δέν γνώριζε τίποτα (τά στοιχεία είναι στην διάθεση του περιοδικού).

στ) Η τουρκική προπαγάνδα στό διαδίκτυο

Στήν διεύθυνση <http://www.mfa.gov.tr/> (4-3-1999) παρουσιάζεται ή επίσημη τουρκική άποψη (του Υπουργείου Έξωτερικών τής Τουρκίας), με τίτλο «Η τουρκική μειονότητα τής Δυτικής Θράκης».

Οί σελίδες του τουρκικού ΥΠΕΞ, όπως εύκολα μπορεί κανείς νά διαπιστώσει διαβάζοντάς τις, είναι γεμάτες παραποιήσεις στοιχείων, έξωφρενικές αναλήθειες, ψευδείς ισχυρισμούς. Οί μουσουλμάνοι (Πομάκοι, Τουρκόφωνοι, Αθίγγανοι) παρουσιάζονται συλλήβδην ως «Τούρκοι» («ethnic Turks»). Η Συνθήκη τής Λωζάννης, κατά τόν επίσημο τουρκικό ισχυρισμό, αναφέρεται σέ «Τουρκική Μειονότητα» (φυσικά ο Άμερικανός ή Γάλλος αναγνώστης του Internet δέν έχει στή διάθεσή του πρόχειρη τήν Συνθήκη, ώστε νά διαπιστώσει τήν έντελώς αντίθετη αλήθεια). Στήν συνέχεια, οί Τούρκοι ισχυρίζονται ότι, έκτός τής περιόδου 1930-1950 διαπράχθηκαν και διαπράττονται συνεχείς και μαζικές παραβιάσεις τών ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Δυτική Θράκη και άσκειται από τό ελληνικό κράτος πολιτική διακρίσεων σέ κάθε τομέα τής ζωής τών «Τούρκων μειονοτικών». Η μειονότητα, κατά τήν εκπληκτικά θρασεία τουρκική προπαγάνδα, «δέν μπορεί νά είναι σίγουρη γιά τήν ασφάλειά της» και ύφίσταται καταπίεση, θρησκευτική και εκπαιδευτική. Μόνον περιορισμένος αριθμός μαθητών μπορούν νά έχουν πρόσβαση στά μειονοτικά σχολεία. Με άποτέλεσμα τό 70% νά πηγαίνουν στην Τουρκία γιά νά εκπαιδευθούν. Τά μέλη τής μειονότητας «ύποχρεώνονται νά εγκαταλείψουν τήν Ελλάδα» και έτσι, παρά τό ύ-

ψηλό ποσοστό γεννητικότητάς της, ή τουρκική μειονότητα τής Δυτικής Θράκης παραμένει δημογραφικά στά επίπεδα του 1920 (150.000, υποτίθεται, άτομα, έναντι 800.000 πού θά έπρεπε «λογικά» νά είναι) (!).

Η ελληνική κυβέρνηση, κατά τούς Τούρκους, άρνείται τήν ύπαρξη τής τουρκικής μειονότητας. (Προφανώς ή τουρκική πλευρά συγγέει τήν «άρνηση» με τήν θέση τής Ελληνικής Πολιτείας ότι υπάρχουν τρεις μειονοτικές συνιστώσες στην Θράκη: ή πομακική, ή τουρκόφωνη και ή αθίγγανική). Άς αφήσουμε κατά μέρος τό εκπληκτικό θράσος αúτης τής διαμαρτυρίας μιáς χώρας πού έχει ποινικοποιήσει και τήν άπλή άκόμη χρήση του όρου «Κούρδος».

Η Τουρκία, ισχυρίζεται τό προπαγανδιστικό κείμενο, «δέν προτίθεται νά δημιουργήσει μειονοτικό πρόβλημα στην Ελλάδα. Η Τουρκία μόνον θέλει νά δει τήν μειονότητα νά απολαύει τών δικαιωμάτων πού αναγνωρίζουν οί διεθνείς συνθήκες και νά ζήσουν [τά μέλη της] έν ειρήνη ως ισότιμοι Έλληνες πολίτες».

Η χώρα πού έχει προβεί, μόνον στον είκοστό αιώνα, σέ τρεις τερατώδεις γενοκτονίες (Έλλήνων, Άρμενίων και Κούρδων), σπάζοντας κάθε παγκόσμιο ρεκόρ ιστορικής κτηνωδίας, έχει τό θράσος νά κατηγορεί τήν Ελλάδα ότι «όσοι δέν είναι χριστιανοί όρθόδοξοι και φυλετικά Έλληνες ύφίστανται άπόρριψη από τό Ελληνικό Κράτος».

Διαμαρτύρεται επίσης γιά τό άρθρο 19 του Έλληνικού Κώδικα Ίθαγενείας, ο οποίος προέβλεπε τήν άφαίρεση τής ιθαγένειας από τούς εγκαταλείποντες τήν Ελλάδα μουσουλμάνους, άρθρο τό όποιο έχει ήδη καταργηθεί!

Η Τουρκία κατηγορεί, παρακάτω, τήν Ελλάδα ότι, παρά τίς προβλέψεις τής Συνθήκης τής Λωζάννης, δέν επιτρέπει στην μειονότητα νά ρυθμίζει μόνη της τά εκπαιδευτικά της ζητήματα. Και αúτά λέγονται ένω ή τουρκική κυβέρνηση παραβίασε και κατήργησε όλες τίς εκπαιδευτικές ελευθερίες τής ελληνικής μειονότητας, τήν όποία άλλωστε έξόντωσε ψυχικά και οικονομικά και φυσικά!

Όλα τά ύπολείμματα τής Χούντας, γράφει ή Τουρκία στό Internet, εξαλείφθηκαν, έκτός από τήν περιοχή τής Θράκης, όπου διατηρήθηκαν αυταρχικές διατάξεις. Καταπληκτικό τό θράσος μιáς σκληρής στρατοκρατίας!

Άντιστρέφοντας έντελώς τήν πραγματικότητα, τό τουρκικό κράτος ισχυρίζεται ότι τό 1920 οί μειονοτικοί κατείχαν τό 84% τής γής,

ενώ σήμερα μόνον τό 25%. Προφανώς, γιά νά συγκαλύψουν τό αντίθετο γεγονός ότι μέ χρήματα τοῦ τουρκικοῦ κράτους οί μειονοτικοί ἔχουν τά τελευταία χρόνια ἀγοράσει μεγάλο μέρος τῶν ἐλληνικῶν κτηματικῶν περιουσιῶν.

Τήν κακοπιστία τῆς τουρκικῆς προπαγάνδας δείχνει τό ἐξῆς παράδειγμα: ἡ Τουρκία διαμαρτύρεται ότι γιά τήν δημιουργία τοῦ Πανεπιστημίου ἀπαλλοτριώθηκαν 3.200 ἐκτάρια γῆς, πού ἀνήκαν σέ μουσουλμάνους, χωρίς όμως νά ἀναφέρει πόσα ἐκτάρια χριστιανῶν ἀπαλλοτριώθηκαν. Ὅποιο θράσος ἐνός κράτους πού μέ παράνομες ἀπαλλοτριώσεις (μέ ἕνα γρόσι τό στρέμμα!) ἐξόντωσε τόν ἐλληνισμό τῆς Ἰμβρου καί τῆς Τενέδου τήν δεκαετία τοῦ '60!

Στήν συνέχεια τό προπαγανδιστικό κείμενο ἀναφέρει ότι ἐδῶ καί 4-5 χρόνια ἀπαιτεῖται ειδική ἄδεια γιά μεταβιβάσεις ἀκινήτων «μεταξύ μειονοτικῶν ἢ μεταξύ Ἑλλήνων καί Τούρκων μειονοτικῶν» (sic). Ἐνῶ εἶναι γνωστό ότι, ἐνῶ ὑπῆρχε πράγματι μιά τέτοια, θεβαίως ἀδρανῆς, διάταξη, αὐτή καταργήθηκε καί τυπικά ἀπό τήν Κυβέρνηση Μητσοτάκη. Ψεύδη, δηλαδή, συνεχῆ καί ἀσύστολα!

Ἐπίσης ἡ Τουρκία κατηγορεῖ ψευδῶς τήν Ἑλλάδα ότι στερεῖ τά ἐκλογικά δικαιώματα ἀπό τοῦς «τουρκικῆς ἐθνικῆς καταγωγῆς Ἑλληνες ὑπηκόους» πού διαμένουν στήν Τουρκία! Τήν κατηγορεῖ, στή συνέχεια, ότι μεταφέρει στρατεύματα γιά νά ἀλλοιώσει τό ἐκλογικό ἀποτέλεσμα! Ἐκτός τοῦ ψεύδους, πού ἀνατρέπεται καί ἀπό τήν πληθώρα μουσουλμάνων πού ἔχουν ἐκλεγεί κατά καιρούς στήν Βουλή τῶν Ἑλλήνων καί σέ ἄλλες ἀνώτατες θέσεις, ἐκπλήσσει τό θράσος πού ἔχει ἡ Τουρκία νά κατηγορεῖ τήν Ἑλλάδα γιά ἔλλειψη δημοκρατίας!

Ἡ Τουρκία κατηγορεῖ τήν Ἑλλάδα, παρακάτω, ότι ἔθεσε ὡς ὄριο τό 3% γιά νά συμμετάσχει ἕνας ἐκλογικός συνδυασμός στήν κατανομή τῶν βουλευτικῶν ἐδρῶν, ἐνῶ στήν ἴδια τήν Τουρκία τό ὄριο εἶναι 10%!

Στό «κατηγορητήριο» συμπεριλαμβάνονται καί ἄλλες γελοῖες κατηγορίες, ὅπως π.χ. ότι ἀπαγορεύεται ἡ κυκλοφορία βιβλίων καί περιοδικῶν τῆς Τουρκίας στήν Δυτική Θράκη (μηχανισμός ἐλέγχου τῶν κυκλοφορούντων βιβλίων δέν ὑφίσταται στήν Ἑλλάδα, ἀλλά στήν Τουρκία). Ἡ ότι ἔχουν διωχθεῖ ἄτομα πού ἔχουν ἀσκήσει κριτική στήν ἐλληνική κυβέρνηση (!!).

Ἀλλά καί ἔλλειψη ἐνημέρωσης (ὅταν δέν εἶναι ἐσκεμμένη παραπληροφόρηση) χαρακτηρίζει τήν τουρκική προπαγάνδα. Π.χ., ὑπό τόν τίτλο

«And the World's Largest Enclave» («Τό μεγαλύτερο γκέττο τοῦ κόσμου») κατηγορεῖ τήν Ἑλλάδα γιά ὑπαρξή στρατιωτικοποιημένης ζώνης στή Θράκη, ἡ ὁποία α) θά ἦταν ἡ πρώτη ζώνη πυρός σέ ἕναν Τρίτο Παγκόσμιο Πόλεμο μεταξύ NATO καί Ἀνατολικοῦ μπλόκ καί β) ἔχει ἤδη καταργηθεῖ ἀπό τό 1993. Ἀπεναντίας, τό κουρδικό γκέττο — ὅπου ἀπαγορεύεται νά πλησιάσουν ἀκόμη καί δυτικοί δημοσιογράφοι — ἔχει σήμερα μεταβληθεῖ σέ ἕνα ἀπέραντο Νταχάου, μέ ἐκθεμελιώσεις ὀλόκληρων πόλεων, ὀμαδικές ἐκτελέσεις κ.λπ., γεγονότα φυσικά πού οὐδέποτε συνέβησαν στήν Ἑλλάδα, ὅσο καί ἂν ψάχνουν οί κακόβουλοι προπαγανδιστές τῆς ἄλλης (καί τῆς ἡμέτερης) ὄχθης.

Καί ἀποκορύφωμα ψεύδους: ὄλοι οί κάτοικοι τῆς Ξάνθης, τῆς Ροδόπης, τοῦ Ἐβρου, σέ αὐτήν τήν στρατιωτικοποιημένη περιοχή (πού δέν ὑπάρχει), ἰσχυρίζεται ἡ τουρκική προπαγάνδα, «ἔχουν τουρκική ἐθνικότητα» (are ethnic Turks). Ὡς γνωστόν, εἰδικά στήν πρώην ἐπιτηρούμενη περιοχή τῆς Ροδόπης, οί μουσουλμάνοι εἶναι, στή συντριπτική τους πλειονότητα, Πομάκοι.

Ψευδέστατα ἡ τουρκική προπαγάνδα ἀναφέρει ότι «ἀπαιτοῦνται εἰδικές ταυτότητες γιά νά μπεῖ καί νά βγεῖ κάποιος ἀπό τήν στρατιωτικοποιημένη ζώνη». (Ἐχουν καταργηθεῖ ἐδῶ καί ἔξι χρόνια).

Θρασύτατη, ἡ τουρκική προπαγάνδα ἀφιερώνει ὀλόκληρο κεφάλαιο γιά τήν «χρήση τοῦ ὄρου Τουρκος», καταλήγοντας μέ τό ότι οί νόμοι στήν Ἑλλάδα διώκουν ὅποιον χρησιμοποιοῖ τόν ὄρο «Τουρκος». Ὅχι μόνον κάτι τέτοιο δέν συμβαίνει, ἀλλά φθάσαμε στό αντίθετο ἄκρο, δηλαδή οί μουσουλμάνοι βουλευτές τοῦ ἐλληνικοῦ Κοινοβουλίου νά δηλώνουν ότι εἶναι Τούρκοι καί νά μήν ὑφίστανται καμία ὄχι μόνον ποινική ἀλλά οὔτε καν πολιτική κύρωση! Ἡς ἀφήσουμε δέ κατά μέρος τήν σύγκριση με τήν χρήση τοῦ ὄρου «Κουρδος» στήν Τουρκία, πού ἐπιφέρει ἀπαγγελία ἐπίσημης κατηγορίας γιά ὑπόθαψη «διάσπασης τῆς τουρκικῆς ἐπικρατείας» καί προσαγωγή σέ στρατοδικεῖο!

ζ) Ἡ κλιμάκωση

Στίς 22 Ἰουνίου τοῦ 1999, ἐνῶ ἡ ἐλληνική κυβέρνηση ἠσχολεῖτο μέ τήν ἐκπόνηση σχεδίων ἐλευθεροεπικοινωνίας τῶν μουσουλμάνων τῆς Ἑλληνικῆς Θράκης μέ τοῦς μουσουλμάνους τῆς Βουλγαρικῆς Θράκης, μέ τό Ὑπουργεῖο Ἐξω-

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΘΡΑΚΗΣ / ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΕΠΕΙΓΟΥΣΑ

Ἐν Κομοτηνῇ τῇ 28/1/1954
Ἄριθ. Πρωτ. Α 1043

Πρὸς τοὺς κ.κ. Δημάρχους καὶ Προέδρους Κοινοτήτων Ν. Ροδόπης.

Κατόπιν διαταγῆς τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως, παρακαλοῦμεν ὅπως ἐφ' ἐξῆς εἰς πᾶσαν περίπτωσιν γίνεται χρῆσις τοῦ ὅρου «Τουρκος-Τουρκικός» ἀντὶ τοῦ τοιούτου «Μουσουλμᾶνος-Μουσουλμανικός». Ἐπί τούτοις, δεόν νά μεριμνήσητε διὰ τὴν ἀντικατάστασιν τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ ὑμῶν ὑφισταμένων διαφόρων ἐπιγραφῶν, ὅπως «Μουσουλμανική Κοινότης, Μουσουλμανικόν Σχολεῖον κ.λπ.» διὰ τῆς τοιαύτης «Τουρκικόν».

Ὁ Γενικός Διοικητὴς Θράκης
Γ. Φεσσόπουλος

Κοινοποιήσις:

1. Τμῆμα Πολιτικῶν Ὑποθέσεων Γ.Δ.Θ.
2. κ. Ἐπιθεωρητὴν Τουρκικῶν Σχολείων Θράκης.

τερικῶν νά ἀγνοεῖ ὅλα αὐτά (!), ὁ Ντέντε Ἄμπντουλχαλίμ, ἐκπρόσωπος μιᾶς μειονοτικῆς ὀργάνωσης τῆς Δυτικῆς Θράκης, ἐπέτυχε στὴν 4ῃ ἐτήσια συνάντησιν τοῦ «Φόρουμ κοινωνικῶν ὀργανώσεων καὶ νεολαίας γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα — ὅλοι διαφορετικοί, ὅλοι ἴσοι» νά μετονομάσει τὴν κίνησή του σέ «τουρκική μειονοτική κίνηση», παραβιάζοντας τὴν Συνθήκη τῆς Λωζάννης καὶ ἐπιδιώκοντας τὴν μετατροπὴ τοῦ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρα τῆς μειονότητος σέ ἐθνικό.

Σημασία δέν ἔχει ὅτι ὁ παριστάμενος Γενικός Γραμματέας Νέας Γενιᾶς κατήγγειλε τὴν ἀπόφασιν αὐτή. Σημασία ἔχει ὅτι 14 ὀργανώσεις — μέλη τοῦ Φόρουμ — ψήφισαν ὑπὲρ τῆς τουρκικῆς προβοκατόρικης κινήσεως, μεταξύ τῶν ὁποίων οἱ ἐξῆς:

«Ρῆγμα», «SOS Ρατσισμός», «Δίκτυο γυναικῶν Εὐρώπης», «Νεολαία ἐνάντια στὸν Ρατσισμό». («Καθημερινή», 22-6-99).

Ποιὸς εἶναι ὁ Ἄμπντουλχαλίμ Ντεντέ; Σέ δελτίο τύπου τῆς ἀπερχόμενης Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Φόρουμ ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ντεντέ ὑπέγραψε ὑπὲρ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ὅτσαλάν στὴν Τουρκία. Αὐτό καὶ μόνον τό στοιχεῖο ἀρκεῖ γιὰ νά μᾶς διαφωτίσει γιὰ τὴν ταυτότητά του...

Ἡ πιὸ μεγάλη ὁμως πολιτικὴ προβοκάτσια ἔγινε στὶς 24 Ἰουλίου 1999, ὅταν οἱ τρεῖς μουσουλμάνοι βουλευτές, τοῦ ΠΑΣΟΚ, τῆς Ν.Δ.

καὶ τοῦ Συνασπισμοῦ, Μπ. Ἀκίφογλου, Γκ. Γκαλήπ καὶ Μ. Μουσταφᾶ, καθὼς καὶ 13 μή κυβερνητικὲς ὀργανώσεις, ζήτησαν ἀπὸ τὸν πρόεδρο τῆς Βουλῆς καὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τῶν κομμάτων νά ἀναγνωρισθῆ στὴν Ἑλλάδα ἡ ὑπαρξὴ τουρκικῆς οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ μακεδονικῆς μειονότητος! Ἀμέσως μετὰ, οἱ τρεῖς μουσουλμάνοι βουλευτές διέψευσαν ὅτι εἶχαν οἰανδήποτε ἀνάμειξιν στὴν κίνηση αὐτή. Σύμφωνα μάλιστα μέ τὴν ἀντίληψιν τοῦ βουλευτῆ Μπ. Ἀκίφογλου «ὅλη αὐτὴ ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ πράξιν τοῦ ἐκπροσώπου τοῦ ἐλληνικοῦ τμήματος τοῦ παρατηρητηρίου τοῦ Ἑλσίνκι Παναγιώτη Δημητρά». («Καθημερινή», 24-7-1994). Καὶ τό ἐρώτημα πού προκύπτει εἶναι: ὅλη αὐτὴ ἡ δραστηριότητα ἀπὸ πού πράγματι ὑποκινεῖται;

η) Προοπτικὲς καὶ ἀνησυχίες

Τό γεωπολιτικὸ κενὸ πού προέκυψε στὰ Βαλκάνια μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Γιουγκοσλαβίας ἐπιχειρεῖ ἤδη νά καλύψει ἡ Τουρκία, πολύτιμη πελάτις, ἄλλοθι καὶ σύμμαχος τῶν σκοτεινότερων κέντρων τοῦ δυτικοῦ κόσμου, ὅπως εἶναι τό ἐμπόριο ὀπλων ἢ ἡ διακίνηση ναρκωτικῶν.

Ἡ Τουρκία διαθέτει — ἄς μὴν βαυκαλιζόμεστε — σημαντικὰ πλεονεκτήματα.

Πλεονέκτημα πρῶτο: ἡ ἀμερικανικὴ πολιτι-

κή σκέψη, ανιστόρητα, υπερεκτιμᾶ τήν γεωπολιτική ἀξία τῆς Τουρκίας καί υποβαθμίζει τήν πολιτισμική της διάσταση, ξεχνώντας ὅτι ἡ Ἑλλάδα — ἀκριβῶς ἐπειδὴ θεωρεῖ τὸν ἑαυτό της μέρος τοῦ δυτικοῦ κόσμου καί προπύργιο τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα — πολέμησε σέ δύο παγκόσμιους πολέμους στὸ πλευρὸ τῆς Ἀμερικῆς καί τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἐνῶ ἡ Τουρκία ἦταν στὴν ἀντίθετη παράταξη ἢ ἐπιτηδεῖως οὐδέτερη.

Πλεονέκτημα δεύτερο: ἡ στρατηγική συμμαχία της μέ τὸ Ἰσραήλ, πού ὄχι μόνον ξέχασε τὴν παραδοσιακὴ φιλία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς τοὺς διωκόμενους Ἑβραίους, ἀλλὰ παραγνώρισε καί τὸ αὐτονόητο γεγονός ὅτι προγεφύρωμα τοῦ γεωπολιτικοῦ κενοῦ Ἰσραήλ-Δύσης εἶναι ἡ Κύπρος καί ἡ Κρήτη καί ὄχι ἡ ἄφιλη, πάντα ἀβέβαιη Τουρκία.

Πλεονέκτημα τρίτο: ἡ Τουρκία διαθέτει συγκροτημένη ἀρχουσα τάξη, ἀξιοκρατικά — καί μάλιστα σκληρά — ἐπιλεγμένη, πού ἔχει πολιτική σκέψη, σχέδιο γιὰ τὸ μέλλον καί, προπαντός, διεκδικήσεις. Διεκδικεῖ συνεχῶς, σέ ὅλα τὰ μήκη καί τὰ πλάτη τῆς Εὐρασίας: στὴν Κεντρικὴ Ἀσία, στὸν Καύκασο, στὴν Μέση Ἀνατολή, στὰ Βαλκάνια, ἀκόμη καί στὴν Γερμανία, ὅπου ζοῦν ἑκατομμύρια Τούρκων μέ γερμανικὸ διαβατήριο. Διεκδικεῖ πρωτίστως στὸ Αἰγαῖο καί στὴν Θράκη, καί αὐτές οἱ τελευταῖες διεκδικήσεις της ἔχουν πρωτίστως στρατηγικὸ χαρακτήρα. Διεκδικεῖ. Καί στὴν παγκόσμια σκακιέρα, ὅποιος διεκδικεῖ κερδίζει ἢ χάνει. Αὐτός πού δέν διεκδικεῖ μόνον χάνει.

Οἱ ἄνθρωποι πού στὴν Ἑλλάδα ἔχουν ἐπίγνωση τοῦ προβλήματος εἶναι λίγοι. Οἱ περισσότεροι εἶναι χαμένοι στὸν ὄνειρικό κόσμο τῶν ἀθηναϊκῶν ψευδαισθήσεων καί του χρηματιστηρίου.

Ἀκόμη λιγότεροι εἶναι ὅσοι ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν Θράκη. Γιὰ τοὺς περισσότερους, ἡ Θράκη εἶναι μακριά, εἶναι τόπος δυσμενῶν μεταθέσεων, «no man's land».

Στὰ δάκτυλα, τέλος, τοῦ ἑνός χεριοῦ μετροῦνται αὐτοὶ πού ἔχουν διαμορφώσει ἄποψη γιὰ τὴν Θράκη. Ἄποψη πού νά βασίζεται σέ γνώση καί ἐμπειρία, ἄποψη πού νά καταλήγει σέ συγ-

κεκριμένες προτάσεις καί λύσεις, σύμφωνα μέ τὸ ἐθνικὸ συμφέρον, τὴν δημοκρατία καί τὸν ἀνθρωπισμό.

Χρειαζέται, λοιπόν, νά διαμορφωθεῖ κοινὴ γνώμη γιὰ τὴν Θράκη. Κοινὴ γνώμη πού νά συνειδητοποιεῖ ὅτι ἂν πέσει, μέ τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλον τρόπο, ἡ ἀκριτικὴ αὐτὴ περιοχὴ τῆς Ἑλλάδας, τότε θά καταστεῖ ἀκριτικὴ ἢ ἀμέσως ἐπόμενη, δηλαδὴ ἡ Θεσσαλονίκη. Μέ ὅ,τι αὐτὸ συνεπάγεται.

Ἄπλοὶ καθημερινοὶ πολῖτες τῆς Θράκης δίνουν τὸν μοναχικὸ τους ἀγῶνα. Οἱ θεωρητικολογούντες Ἀθηναῖοι εὐκόλα μποροῦν νά διαμορφώσουν τίς ἀπόψεις τους μέ ὅποιο κριτήριο, ἐκτός ἀπὸ ἕνα: τὴν δύσκολη καθημερινὴ ἐπαφὴ μέ τὴν σκληρὴ πραγματικότητα.

Ὅσοι παίζουν μέ τίς ἐννοιες τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου καί θεωρητικολογοῦν ἢ κοινωνιολογοῦν ἐπὶ χάρτου, ἄς λάβουν ὑπ' ὄψιν τους τὸ ἐξῆς περιστατικὸ: σέ τραῖνο πού ἐκτελοῦσε τὴν διαδρομὴ Πάζαρτζικ-Σόφια, στὴν Βουλγαρία, στὴν ἄθλια τρίτη θέση, ὁμάδα ἐνστολων φαντάρων τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ φωνασκοῦσε καί χειρονομοῦσε. Ἀλλοδαπὸς συνταξιδιώτης διαπίστωσε ὅτι δέν μιλοῦσαν βουλγαρικά καί τοὺς ρώτησε τί μιλοῦν. «Τούρκικα» ἀπάντησαν ὁμόφωνα οἱ στρατιῶτες τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ. «Ἄφοῦ εἴμαστε Τούρκοι». Ὁ ταξιδιώτης δέν ἄντεξε στὸν πειρασμό: «Ἐάν δηλαδὴ γίνεῖ πόλεμος Βουλγαρίας-Τουρκίας, τί θά κάνετε;». Καί ἡ ἀπάντηση ἦλθε ἀπὸ τὰ στόματα τῶν στρατιωτῶν τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ, πολιτῶν τῆς Βουλγαρίας, χωρὶς καμία καθυστέρηση, χωρὶς κανέναν δισταγμό: «Μά, φυσικά, θά πολεμήσουμε γιὰ τὴν πατρίδα μας, τὴν Τουρκία».

Καί ἕνα ἄλλο περιστατικὸ (τα στοιχεῖα καί γιὰ τὰ δύο ὑπάρχουν στὴ διάθεση τοῦ περιοδικoῦ):

Στίς 29 Μαΐου 1995, ἐπέτειο τῆς Ἀλώσεως, μιὰ νεαρὴ δασκάλα, διορισμένη σέ σχολεῖο τοῦ νομοῦ Ξάνθης, ἐρωτᾷ τὰ παιδιά (τὸ ἀκροατήριό μικτό, χριστιανοί-μουσουλμάνοι): «Τί ἐπέτειος εἶναι σήμερα παιδιά;». Τὰ χριστιανόπουλα δέν ἀπαντοῦν, ἀπὸ ἀγνοία, ἀδιαφορία ἢ φόβο. Ἐνα μουσουλμανάκι πετάγεται: «Σάν καί σήμερα, κυρία, σᾶς πήραμε τὴν Πόλη».

Ἑλληνική Θράκη 1999: μιά ιδιότυπη «Τουρκοκρατία»

Κώστας Καραϊσκος

Ισως ὁ τίτλος τοῦ παρόντος ἄρθρου νά δίνει τήν ἐντύπωση ὅτι ἀποσκοπεῖ στόν ἐντυπωσιασμό ἢ ὅτι πρόκειται γιά σχῆμα λόγου φορτωμένο ὑπερβολή. Ἴσως ἀκόμη κάποιος νά πιστέψει ὅτι γράφεται ἀπό κάποιον πού τό κύριο χαρακτηριστικό τῆς προσέγγισής του εἶναι ὁ φανατισμός καί ἡ μονομέρεια. Δυστυχῶς ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ τίτλος ἀποτυπώνει πιστά τήν σημερινή πραγματικότητα καί οἱ φραστικές ὠραιοποιήσεις τῆς κατάστασης εἶναι μέν μιά κατανοητή ψυχολογική ἀνάγκη, σέ καμία ὅμως περίπτωση δέν θά μᾶς βοηθήσουν νά κάνουμε κάποια βήματα μπροστά.

Τό θρακικό ζήτημα εἶναι — φυσικά — μιά μόνο παράμετρος τοῦ γενικότερου ἐθνικοῦ μας προβλήματος πού ἐκδηλώνεται σέ κάθε πτυχή τοῦ συλλογικοῦ μας βίου. Ἀπό τήν *Παιδεία καί τήν Ἀνάπτυξη μέχρι τό Κυπριακό καί τό Αἰγαῖο*, οἱ ἐρασιτεχνισμοί μιᾶς ἀνάξιας, συμπλεγματικῆς καί φαυλοκρατικῆς ἡγεσίας εἶναι ἡ βασική πηγή τοῦ κακοῦ, μέ ὅλους τούς ἄλλους παράγοντες — ἐσωτερικούς καί ἐξωτερικούς — σέ δεύτερη μοῖρα. Παρακάτω, πιστεύουμε, αὐτή ἡ ἀλήθεια ἀναδύεται ἀβίαστα μέ μιά ἀπροκατάληπτη ματιά λίγο κάτω ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῶν γεγονότων.

Ποῖο εἶναι σήμερα τό ὅποιο πρόβλημα τῆς πατρίδας μας στή Θράκη; Εἶναι ἀκριβές ὅτι περί τίς 120 χιλιάδες μουσουλμάνων διαβιῶν μαζί μέ ὑπερδιδπλάσιους χριστιανούς. Καί εἶναι ἐπίσης γνωστό ὅτι οὔτε ποτέ εἶχαμε προβλήματα μέ τόν μουσουλμανικό κόσμο οὔτε ὁ θρησκευτικός φανατισμός — πού οὔτως ἢ ἄλλως ἀπάδει τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης — εἶναι ἀνιχνεύσιμος στήν ἑλληνική κοινωνία. Τό πράγμα ὅμως περιπλέκεται ἀπό τήν ἐθνική συνείδηση πού ἔχει πιά μιά σημαντική μερίδα τοῦ μειονοτικοῦ πληθυσμοῦ,

συνείδηση τουρκική. Ἐναφείρετο δικαίωμα του καθενός, θά ἀντέτεινε κανείς, καί ὅπωςδῆποτε καμία ἀντίρρηση δέν μπορεῖ νά διατυπωθεῖ. Ποιά εἶναι λοιπόν ἡ βάση στήν ὁποία μπορεῖ νά στηριχθεῖ μιά ἑλληνική, δημοκρατική ἔνσταση;

Εἶναι ἀνάγκη νά ξεκαθαριστεῖ ἐξαρχῆς ὅτι τό πρόβλημά μας δέν εἶναι ὁ μειονοτικός πληθυσμός τῆς ἑλληνικῆς Θράκης αὐτός καθ' ἑαυτόν, ἀλλά ἡ Τουρκία — καί ὡς ἰδεολογία (παντουρκική, ἀνθελληνική, φασιστική) καί ὡς κρατική ὄντοτητα (ἐπεκτατική, милитарιστική, φεουδαρχική). Ἄν κάποιος δέν ἀνήκει στήν ἀξιοπερίεργη μειονότητα ἡ ὁποία ἀρνεῖται νά δεῖ τό μείζον πρόβλημα ἐθνικῆς ἐπιβίωσης πού ἀποτελεῖ γιά τήν Ἑλλάδα καί τόν Ἑλληνισμό ἡ γείτων, τότε φυσικά καί ἀνησυχεῖ γιά τήν συνεχῆ ἀναβάθμιση τῆς Τουρκίας ἀπό μέρους τῶν Ἀμερικανῶν, γιά τήν καταλυτική τουρκοϊσραηλινή σύμπραξη, γιά τήν ὀλοένα ἐπιδεινούμενη (γιά τή χώρα μας) γεωπολιτική ἀνισορροπία, γιά τίς ἀντίστροφες πορεῖες τῶν δεικτῶν στίς δύο χῶρες (ἀπό τή βιομηχανία μέχρι τή δημοσιογραφία), γιά τήν παθολογική ἐπιθετικότητα καί τόν πρωτόγονο σωβινισμό πού χαρακτηρίζει τό τουρκικό κράτος ἀλλά καί τήν τουρκική κοινωνία.

Ὅταν, λοιπόν, ἕνα τέτοιο κρατικό μῶρφωμα διεκδικεῖ καί τελικά ἐν πολλοῖς ἐλέγχει στό ἐσωτερικό τῆς πατρίδας μας μιά στρατηγική μειονότητα δίπλα στά κοινά σύνορά μας, δέν μπορούμε παρά νά ἀνησυχούμε. Νά ἀνησυχούμε γιά τήν φασιστική νοοτροπία πού ἐπιφέρει ἡ ἰδεολογία του, γιά τόν σωβινισμό καί τόν ἀλυτρωτισμό πού χρησιμοποιεῖ, γιά τήν κοινωνική καθυστέρηση καί τόν διχασμό πού ἐπιβάλλει. Εἶναι ἡ Τουρκία μέσα στήν Ἑλλάδα.

Θά ἐπισημάνουμε μερικές εὐδιάκριτες ἀναλογίες μεταξύ τῆς κοινωνικοπολιτικῆς ζωῆς τῆς

— Ὁ Κώστας Καραϊσκος εἶναι μαθηματικός, διδάσκει στήν Μέση Ἐκπαίδευση καί εἶναι διευθυντής τοῦ δεκαπενθήμερου φύλλου γνώμης «Ἀντιφωνητής» (Κομοτηνή).

μειονότητας στή Θράκη καί τῆς τουρκικῆς κοινοῦνίας στή «Μητέρα - Πατρίδα», μέ βάση τίς ὁποῖες θά ἀναλύσουμε τά παραπάνω:

1. Καί ἐκεῖ καί ἐδῶ ὑπάρχει μιά ὀλιγάριθμη, μορφωμένη καί εὐπορη ἐλίτ, πού κυβερνᾶ, καί τό πόπολο, πού κυβερνᾶται μέ συνθήματα καί μέ ἔνα κομμάτι ψωμί.

2. Καί ἐκεῖ καί ἐδῶ ὑπάρχει πρόβλημα ἐθνικῆς ἀνομοιογένειας πού ὄχι ἀπλῶς συγκαλύπτεται, ἀλλά δέν τίθεται πρὸς συζήτηση κᾶν. Ἐκεῖ εἶναι οἱ Κοῦρδοι, οἱ Λαζοί, οἱ Κιρκάσιοι, κ.λπ., ἐνῶ στή Θράκη εἶναι οἱ Πομάκοι, κυρίως, καί οἱ Τσιγγάνοι.

3. Καί ἐκεῖ καί ἐδῶ κυρίαρχη ἰδεολογία εἶναι ὁ κεμαλισμός, μέ καταθλιπτική ἐπιβολή πάνω σέ κάθε ἄλλη ἄποψη.

4. Καί ἐκεῖ καί ἐδῶ ἡ θρησκεία εἶναι ἀπλῶς ἓνα πρόσχημα γιά τήν ἄσκηση ἐθνικιστικῆς πολιτικῆς, καθὼς μάλιστα ἀφιονίζει ἀποτελεσματικά τούς ὀρεσίβιους ἀλλογενεῖς πληθυσμούς (Κοῦρδους τῆς Ἀνατολίας - Πομάκους τῆς Ροδόπης).

Τό ζήτημα, λοιπόν, πού φυσιολογικά τίθεται εἶναι: *Τί κάνει τό ἑλληνικό κράτος προκειμένου νά περιορίσει, ἔστω, τά φαινόμενα αὐτά;*

1. Στό ζήτημα τῆς κυρίαρχης κάστας, κατὰ κανόνα ἐπιδιώκει τήν κομματική ἐκμετάλλευση τῆς κατάστασης καί μέ τήν στάση του νομιμοποιεῖ τούς ἐξ ἀνατολῶν τοποτηρητές, καθιστώντας τους προνομιακούς συνομιλητές του. Αὐτό κυρίως ἀφορᾶ τόν ἔσμό τῶν ντόπιων πολιτικάντηδων καί ἔχει πάρει ἐνδημική μορφή τά τελευταῖα χρόνια. Ἔτσι φτάσαμε νά ἔχουμε τόν νομικό σύμβουλο τοῦ Τουρκικοῦ Προξενείου Χασάν Κασικτσίογλου Ἀντινομάρχη Ροδόπης, τόν φανατικότερο κοινοτάρχη στήν περιφέρεια τῆς Ἐάνθης Μπαντάκ Χουσεῖν στά δεξιά τοῦ μόνιμου δημάρχου τῆς πόλης, τήν ἐκδότρια Χουλιὰ Ἐμίν (μέ ποικίλη δράση) τῆς κατ' ἐξοχήν «προξενικῆς» ἐφημερίδας «Γκιουντέμ» μόνιμη μεταφράστρια καί συνεργάτη τοπικῶν Ἀρχῶν στήν Κομοτηνή. Δυστυχῶς, πρόκειται γιά φαῦλο κύκλο καί κανεῖς ἐπαγγελματίας ψηφιστῆρας δέν πρόκειται ποτέ νά πριονίσει τό κλαρί στό ὁποῖο κάθεται. Πρῖν ἀπό τόν θάνατο μάλιστα τοῦ φασίστα Ἀχμέτ Σαδίκ (τόν ὁποῖο Τοῦρκος βουλευτής εἶχε ἀποκαλέσει πράκτορα τῆς ΜΙΤ), τά δύο μεγάλα κόμματα εἶχαν φτάσει νά φλερτάρουν ἀκόμα καί μαζί του, μετά ἀπό ὄλη τήν διαβόητη δράση του εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδας. Καί αὐτό, φυσικά, γιατί διέθετε... πολὺτιμα κουκιά!

Πρόκειται γιά πολιτική πού βραχυπρόθεσμα ἴσως ἀποφέρει κάποιο ἐπιθυμητό ἐκλογικό ἀποτέλεσμα, ἀλλά σέ μιά προοπτική χρόνου παγιώνει στήν κορυφή τῆς κοινωνικῆς πυραμίδας τῆς μειονότητας τά πιό φανατικά καί σωβινιστικά στοιχεῖα. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, καί τά μέτρα πού λαμβάνονται ἀπό τό ἑλληνικό κράτος πρὸς ὄφελος τῆς εὐρύτερης μουσουλμανικῆς μάζας παρουσιάζονται ὡς ἐπιτεύγματα τῆς μειονοτικῆς νομενκλατούρας, ἀφοῦ δέν ἀποφεύγεται ἡ διαμεσολάβησή της. Ἀκόμη καί ἐπιδοτήσεις ἀπό εὐρωπαϊκά προγράμματα παρουσιάζονται στὸν ἀμόρφωτο ἀγροτόκοσμο ὡς μέριμνα τῶν ὁμοεθνῶν «προστατῶν» του. Μεταξύ δέ τῶν τελευταίων ὑπάρχουν καί κάποιοι ἀνυπόληπτοι «παράγοντες» τοῦ μειονοτικοῦ χώρου (βεβαρμμένου παρελθόντος, διάτρητοι καί ἐκδιάσιμοι), μέ τό σκεπτικό ὅτι... «εἶναι ἐλέγξιμοι!» Τό μόνο ἀποτέλεσμα τοῦ «ἐλέγχου» αὐτοῦ καταλήγει τελικά στίς κάλπες ἢ στίς τσέπες τῶν ἐπιτηδεῶν.

2. Γιά τούς τουρκόφρονες στή Θράκη — ὡς γνωστόν — δέν ὑπάρχει μουσουλμάνος μὴ Τοῦρκος. Οἱ Πομάκοι καί οἱ Ρωμά (Τσιγγάνοι) εἶναι καί αὐτοὶ Τοῦρκοι καί ὅλα ὅσα λέγονται γιά πολιτιστικές ἰδιαιτερότητες, διαφορετικὴ καταγωγή κ.λπ. εἶναι ἐκ τοῦ πονηροῦ. Μάλιστα, γιά τούς Πομάκους ἐπιστρατεύθηκε ἡ ἐμπειρία τῆς μάνας - Τουρκίας μέ τούς Κοῦρδους καί, ὅπως ἐκεῖνοι ἀποκαλοῦνται «ὀρεσίβιοι Τοῦρκοι», ἔτσι καί ἐδῶ μιλοῦν γιά «Πομάκους - Τοῦρκους» ἢ γιά «ὀρεσίβιους μουσουλμάνους». Τό ἐξωφρενικό ὅμως εἶναι ὅτι καί τό ἑλληνικό κράτος, ἐκτός ἀπό τό νά ὑπερασπίζεται τήν διαφορετικότητα στά λόγια, τίποτε δέν κάνει γιά νά τήν κατοχυρώσει. Μάλιστα, πρὸ διμήνου ἀκούστηκε κάτι σάν υἱοθέτηση τῆς τουρκικῆς ὀρολογίας ἀπὸ ἐπισημότατα χεῖλη στήν Ἐάνθη, πού θέλουμε νά πιστεύουμε ὅτι δέν ἦταν παρά ἓνα τυχαῖο γλωσσικό ὀλισθημα.

Οἱ ἰδιῶτες πού πῆραν τήν πρωτοβουλία γιά τήν καταγραφή τῆς πομακικῆς γλώσσας ἢ τῆς ρωμανι τῶν Τσιγγάνων (κυρίως ὁ κ. Πρόδρομος Ἐμφιετζόγλου καί ἡ Θρακικὴ Ἐταιρεία) δέν εἶχαν τήν κρατικὴ βοήθεια, ἀντιθέτως ὑπονομεύθηκαν καί ἀγνοήθηκαν. Τό θαυμάσιο πομακικό Ἀναγνωστικό πού ἡ παρουσίασή του ἔγινε τόν Ἰούνιο τοῦ 1997 στήν Ἀθήνα, ἐν μέσῳ ἐπαίνων καί ἐλπίδων ἔμεινε στά ἀζήτητα, καθὼς τό Ὑπουργεῖο Παιδείας δέν τό εἰσάγει οὔτε δοκιμαστικά ἢ προαιρετικά στήν Εἰδικὴ Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία τῆς Θεσσαλονίκης. Μόνη γλώσσα στήν

μειονοτική εκπαίδευση παραμένει ή τουρκική (κατά παράβαση και της Συνθήκης της Λωζάννης), όπως και στά δικαστήρια, στά εκλογικά τμήματα, στο κρατικό ραδιόφωνο, στον Τύπο. Μέ την τακτική αυτή, το κράτος συμβάλλει τά μέγιστα στην ολοκληρωτική απαξίωση των δύο ολιγότερο όμιλούμενων γλωσσών της μειονότητας μέσα στην συνείδηση των ίδιων των φυσικών φορέων τους, εξυπηρετώντας θαυμάσια την εξάπλωση και όριστική επικράτηση της τουρκικής.

Στήν εξώφθαλμη — και διακηρυγμένη — τουρκική προσπάθεια οικειοποίησης του παραδοσιακού πομακικού πολιτισμού, ή ελληνική Πολιτεία δέν κάνει τό παραμικρό, μήπως και δημιουργηθεί αναταραχή ή μήπως και δυσαρεστήσει τούς μειονοτικούς κομματάρχες της. Αντιθέτως, ακούγονται πολλές ελληνικές φωνές τελευταίως, οι όποιες, μέσα στην μακάρια άγνοιά τους (πού επιτείνεται συχνά από κάποια ιδεολογική παρωπιδοφορία) και σε μία άνεύθυνη προσπάθεια «δημοκρατικής πλειοδοσίας», ζητούν «νά άναγνωρισθεί ή τουρκική εθνική μειονότητα»!!!

3. Ο κεμαλισμός στην Θράκη επιβλήθηκε διά νόμου και μέ την ένεργό συμμετοχή του «έλληνικού» κράτους μας. Αυτό είναι πού παραμέρισε (άπό την δεκαετία του '20 άρχής γενομένης) τούς παλαιομουσουλμάνους, αυτό επέβαλε την λατινική γραφή στην μειονότητα, αυτό χαρακτήρισε πριν 45 χρόνια «Τούρκους» τό σύνολο των μουσουλμάνων πολιτών του. Και άν κάποτε αυτά συνέβησαν λόγω του ΝΑΤΟ και του σοβιετικού κοινού «κινδύνου», σήμερα τί δικαιολογία ύπάρχει; Μπορεί ή ζημιά από τίς παραπάνω ένεργειες νά έχει συντελεσθεί, όμως ακόμη δέν βλέπουμε νά ύπάρχει πολιτική βούληση για μία σοβαρή και μορφωτικά επεξεργασμένη πολιτική, για μία ιστορική έστω αποτίμηση της κεμαλικής ιδεολογίας και πρακτικής, δηλαδή της ποντιακής και κουρδικής γενοκτονίας, της τραγικής μοίρας του Κωνσταντινουπολίτικου έλληνισμού, των «επιθέσεων φιλίας» από πλευράς των ίδιων των δημίων, του κοινωνικού εκφασισμού και του σωβινιστικού επεκτατισμού. Μετά από τόσες δεκαετίες και ακόμη δέν έχουμε αποκαθάρει την Ιστορία μας από τό σύμπλεγμα της μικρασιατικής ήττας, φτάνοντας μάλιστα έν έτει 1998 νά προτείνουμε στην Θεσσαλονίκη μετονομασία της όδου Αγίου Δημητρίου σε ... όδό Κεμάλ Άτατούρκ!

4. Η χρησιμοποίηση της μωαμεθανικής θρησκείας για την εξυπηρέτηση εθνικιστικών

σκοπών είναι μακρά παράδοση του τουρκισμού. Η ελληνική Πολιτεία στον τομέα αυτό επιχειρεί νά έχει λόγο, παρέχοντας άφειδώς κάθε θρησκευτικό δικαίωμα και αντιδιαστέλλοντάς το μέ όσα άπτονται εθνικών και πολιτικών στόχων. Η όλόπλευρη στήριξη των μουφτήδων πού έχουν νόμιμα επίλεγει, ή γενναιοδωρία στις άνεγέρσεις, άνακαινίσεις κ.λπ. των τζαμιών, ή διαφύλαξη κάθε ιδιοκτησίας πού χαρακτηρίζεται — συχνά αυθαίρετα — ως «βακουφική» είναι χαρακτηριστικά δείγματα μιας πραγματικά άμεμπτης μειονοτικής πολιτικής πού άγγίζει τά όρια των θετικών διακρίσεων.

Όστόσο, ποιό είναι τό αντίκρουσμα αυτής της τακτικής — πού άποτελεί, τηρουμένων των αναλογιών, μία μεταφορά σε μικρότερη κλίμακα της όλης μας στάσης ως χώρας στις έλληνοτουρκικές σχέσεις — και πώς εισπράττεται από την άλλη πλευρά;

Καθώς οι τουρκόφρονες ήγετίσκοι και οι πολιτικοί τους μέντορες επιδιώκουν νά κρατούν τον κόσμο «τους» σε μόνιμη δυσαρέσκεια και αντιπαράθεση μέ την «Διοίκηση» (είναι ή αποκαλυπτική λέξη πού χρησιμοποιούν για την ελληνική Πολιτεία), τείνουν νά σχετικοποιούν την άξία κάθε θετικού μέτρου της Πολιτείας, νά υπερτονίζουν προβλήματα για τά όποια δέν ύπάρχει καμία ευθύνη, ζητούν όλο και περισσότερα και εξακολουθούν νά μιλούν για «θρησκευτική καταπίεση».

Στό θέμα των μουφτήδων έγείρουν τό γνωστό ζήτημα της εκλογής τους άπό τον λαό — παγκόσμια πρωτοτυπία — προκειμένου νά εξωπετάξουν την ελληνική Πολιτεία από τή ζωή της μειονότητας και νά την περιορίσουν στην μισθοδοσία και στην κάλυψη των έξόδων αυτού πού θά όρίσει (ουσιαστικά) ή Άγκυρα στην θέση του θρησκευτικού ήγέτη! Πρόκειται για ζήτημα μείζονος σημασίας γι' αυτούς, όπως φαίνεται και από την άδιάσπαστη γραμμή των ποικιλόχρωμων εκπροσώπων τους (άπό τον θανάοντα «άνεξάρτητο» Σαδίκ και τον προκλητικό Γκαλήπ του ΠΑΣΟΚ μέχρι τον μετριοπαθή Μουσταφά του Συνασπισμού).

Στό θέμα των άδειών για νέα τζαμιά γίνεται προσπάθεια δημιουργίας προβλημάτων έκ του μηδενός, μόνο χάριν της έντασης και των έντυπώσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι πρόσφατες περιπτώσεις των αυθαίρετων μιναρέδων στά Κιμμέρεια Ξάνθης και στην Πελεκητή Ροδόπης (σε χώρο - δωρεά του ελληνικού κράτους!), όπου ή προσπάθεια των φανατικών νά ξεπεράσουν έτσιθελικά τό ύψος των διπλών καμ-

παναριών βρήκε σύμμαχο (προεκλογικό) στή μέν Ξάνθη τόν τότε Νομάρχη Π. Σαλτούρο, στή δέ Κομοτηνή χαρακτήρισε υπεύθυνο τής προκληθείσας αναστάτωσης τόν ...Μητροπολίτη Δαμασκηνό! Ἄκόμα, δηλαδή, καί στό θέμα αὐτό, παρ' ὅτι δέν ὑφίσταται μᾶλλον κανένα τέμενος στή Θράκη πού νά μήν ἔχει ἀνακαινισθεῖ, γίνεται προσπάθεια νά ἐγερθοῦν φωνές διαμαρτυρίας!

Τέλος, στό θέμα τῶν βακουφικῶν περιουσιῶν, οἱ ὁποῖες σέ ποσοστό περί τό 50% εἶναι «στόν ἀέρα» ἀπό πλευρᾶς τίτλων, καθόλου δέν ἐκτιμᾶται ἡ τακτική τοῦ Ἑλληνικοῦ Δημοσίου, πού ὄχι μόνο τό ζήτημα τής κυριότητος δέν ἀνακινεῖ ἀλλά δέν τολμᾶ νά θίξει οὔτε ἕναν μαντρότοιχο (χαρακτηριστικά ἀποσπάσματα μπορεῖ κανεῖς νά βρεῖ σέ πρακτικά σχετικῶν συνεδριάσεων τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου Κομοτηνῆς), μέ ἀποτέλεσμα νά μένει ἡ πρωτεύουσα τής Περιφέρειας Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καί Θράκης χωρίς σχέδιο πόλεως. Ἀντιθέτως (καί παράλληλα μέ τό αἶτημα διαγραφῆς τῶν ὀφειλόμενων φόρων ὕψους 300 ἑκατομμυρίων δραχμῶν), γίνονται συνεχεῖς διαμαρτυρίες γιά τόν τρόπο ἐπιλογῆς τῶν διαχειριστικῶν ἐπιτροπῶν, στό ἴδιο σκεπτικό μέ τό ἀνάλογο ζήτημα τῶν μουφτήδων. Μάλιστα τελευταίως φαίνεται ὅτι στό ζήτημα αὐτό προχωροῦν μέ ἐπιτυχία.

Σέ ὅλα τά παραπάνω ἂν προσθέσει κανεῖς τήν ἀσυνδοσία τῶν καταπατήσεων δημόσιας γῆς, τό ὄργιο τῶν ἀυθαίρετων κτισμάτων, τήν ἀπρόσκοπτη προπαγάνδα μέσω τοῦ τουρκόφωνου Τύπου (πού μόνιμα ἀναδημοσιεύει ἄρθρα καί σχόλια ἐφημερίδων τῆς Τουρκίας), τήν παράνομη «Συμβουλευτική Ἐπιτροπή» πού μέ πρόεδρο βουλευτή τοῦ ἑλληνικοῦ Κοινοβουλίου παριστάνει τή «σκιδώη Κυβέρνηση», τά τεράστια κονδύλια καί τό πολυμελές προσωπικό τοῦ Τουρκικοῦ Προξενείου Κομοτηνῆς, τόν καθιερωμένο πιά ἐκβιασμό τῶν ἑλληνικῶν πολιτικῶν παρατάξεων μέ τίς δεκάδες χιλιάδες ἐλεγχόμενες ψήφους, τήν συνακόλουθη ἀσυλία πού ἀπολαμβάνουν οἱ φορεῖς αὐτῆς τῆς πολιτικῆς ἰσχύος — μέχρι τοῦ σημείου, συχνά, κατάλυσης τῶν νόμων — καί τήν ἀπώρριψη χειρονομιῶν καλῆς θέλησης ἀπό τήν πλευρά τοῦ κράτους μέ διάφορα προσχήματα (ἀχρησιμοποίητο τό νέο σχολεῖο Μύκης, ἀνακοινώσεις συλλόγου μειονοτικῶν δασκάλων κατά τῆς προνομιακῆς εἰσαγωγῆς στά ΑΕΙ γιά τούς μουσουλμανόπαιδες, διαμαρτυρίες γιά τήν εἰσαγωγή ἀγγλικῶν καί γυμναστικῆς στά μειονοτικά σχολεῖα, κ.λπ.) βλέπει νά ὀλοκληρῶνεται μιά πολύ δυσσίωνα εἰκόνα.

Ἀπέναντι στήν κατάσταση αὐτή, ἡ χριστιανική πλειοψηφία τῆς περιοχῆς στέκεται ἀμήχανη. Ἀπό τή μιᾶ μεριά, βλέπει αὐτό πού παραδοσιακά ἐπιμελῶς ἀποκρυπτόταν — ἡ τουρκική συνείδηση μουσουλμάνων συντοπιτῶν — σήμερα μάλιστα πού ἡ ἐξ ἀνατολῶν τουρκική ἀπειλή ἀποθρασύνεται. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἔχει σχεδόν πεισθεῖ ἀπό τήν διάχυτη προπαγάνδα τῆς ἰδεολογίας τῆς ἐξουσίας ὅτι γιά τό ζήτημα δέν μπορεῖ νά μιλάει κανεῖς ἐκτός γραμμῆς, παρά μόνο οἱ ρατσιστές, οἱ ἀκροδεξιοί, οἱ ὑπερεθνικιστές, γενικῶς ἄτομα ὑποπτα πού τούς ἀρμόζει μόνο τό περιθώριο. Ἄκόμα καί ὅταν πρόκειται γιά μιᾶ ἀυταπόδεικτη ἀλήθεια, ἡ χριστιανική πλειοψηφία κρατᾶ συνήθως τήν γνώμη τῆς κρυμμένη, ἀποφεύγοντας συγκρούσεις καί ἀποδεχόμενη τήν αὐτολογοκρισία. Ἡ συνηθέστερη φράση στή Θράκη γιά τέτοιες περιπτώσεις τά λέει ὅλα: «ὄ, τι εἶναι καθένας κι ὄ, τι πιστεύει νά τό κρατάει μέσα του»!

Λόγοι οἰκονομικοί (γιά τούς ἐλεύθερους ἐπαγγελματίες), κομματικοί (γιά τούς πολιτικάντηδες) καί σπανιότερα ἰδεολογικοί (γιά τούς ἰδεοληπτικούς) ἐπιβάλλουν τή σιωπή στούς ἀντιφρονούντες αὐτῆς τῆς σχιζοφρενοῦς κατάστασης, ἀκόμη καί ὅταν οἱ φασίζουσες μειονοτικές πρακτικές θίγουν ἐπίσημους δημόσιους φορεῖς. Ὄταν, παραδείγματος χάριν, ἡ «Συμβουλευτική Ἐπιτροπή» διαλύει τόν Πολιτιστικό Σύλλογο Μυρτίσκης, ὁ ὁποῖος βοηθήθηκε ἀπό τήν Νομαρχία Ροδόπης, μέ τήν ὑπόψια ὅτι θά ἀνοίξει τούς ὀρίζοντες τῶν ἀπομονωμένων χωρικῶν. Ἡ ὅταν καταγγέλλεται ἀπό μειονοτικούς συλλόγους καί δημοτικούς συμβούλους τό «Κέντρο Λαϊκῶν Δρωμένων» τῆς Κομοτηνῆς γιατί ἡ ἀναφορά σέ «πομακική συνταγή μαγειρικῆς» ἀποσκοπεῖ στήν «διάσπαση τῆς μειονότητος». Ἡ ὅταν ἐγκαλεῖται ἀπό τόν βουλευτή Μουσταφά τοῦ Συνασπισμοῦ ἡ Νομαρχία Ροδόπης πού τολμᾶ νά ἀναφέρει «πομακοχώρια» στόν τουριστικό ὁδηγό τῆς — μέ ἀποτέλεσμα νά ἀποσύρεται αὐτός ὁ τελευταῖος ἀπό τήν κυκλοφορία. Ἡ ὅταν καταγγέλλεται τό Δ΄ Σῶμα Στρατοῦ γιά τήν κοινωφελῆ δραστηριοποίησή του στά ὄρεινά τῆς Ξάνθης. Κλπ, κλπ, κλπ.

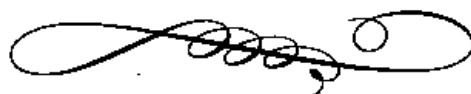
Ὁ ἐκτουρκισμός τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ καί ὁ εὐνουχισμός τοῦ φρονήματος τῶν χριστιανῶν προχωρεῖ καί — συνακόλουθα — ἡ ὅποια ἑλληνική πολιτική παροχῶν καί ἐξευμενισμοῦ καθίσταται ἀνεπαρκῆς. Εἶναι ἡλίου φαεινότερον ὅτι τά προβαλλόμενα μειονοτικά αἰτήματα θά ἀξάνονται συνεχῶς, μέ στόχο τήν διατήρη-

ση τῆς ἐλεγχόμενης «σύγκρουσης χαμηλῆς ἐντάσεως» καί καμία σχέση δέν ἔχουν μέ τίς πραγματικές ἀνάγκες τοῦ ἀπλοῦ μουσουλμάνου. Ὅσον δέ ἀφορᾶ τήν «Ἀνάπτυξη» πού κατά κόρον προβάλλεται ὡς ἀπάντηση στά παραπάνω, χωρίς νά παραγνωρίζουμε τήν ἀναγκαιότητά της, πρέπει νά ἐπισημάνουμε ὅτι α) ἀκόμα δέν τήν εἶδαμε καί β) δέν πρόκειται νά λύσει προβλήματα ἀσχετα μέ τήν οἰκονομία.

Δίνει ἀπάντηση στό «ἀναπτυξιακό» ἐπιχειρημα, πιστεύουμε, ἡ περίπτωση τῶν Τούρκων μεταναστῶν στή Γερμανία, στήν κατ' ἐξοχήν δηλαδή στρατηγική σύμμαχο τῆς πατρίδας τους, καί τά διαιωνιζόμενα — ἀκόμα καί ἐκεῖ! — προβλήματα. Τή στιγμή πού ὁ γερμανικός Τύπος ἀναφέρει καί ἡ γερμανική κοινωνία ἀντιμετωπίζει τέτοια προβλήματα μέ Τούρκους οἱ ὁποῖοι εἶναι καί ἐπήλυδες καί οἰκονομικά — συνήθως — εὐκατάστατοι, ἡ δέ πρόσφατη κυβερνητική πρόθεση γιά παροχή διπλῆς ὑπηκοότητας συναντᾶ τέτοια ὁμόθυμη κοινωνική ἀντίδραση, δέν μπορούμε νά καταλάβουμε σέ τί ἀκριβῶς ἐλπίζουν οἱ καθ' ἡμᾶς ἀναπτυξιολογοῦντες. Μήπως σέ μιᾶ ἀνάπτυξη μεγαλύτερη ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῆς Γερμανίας;

Πιστεύουμε ἀκράδαντα ὅτι ὑπάρχει λύση καί ἡ κατάσταση εἶναι ἀντιστρέψιμη — ἀκόμη καί μεσοῦσης τῆς ἐποχῆς μας, πού τείνει νά ἀγιοποιήσει τήν ὅποια μειονότητα, εἰδικά ὅταν αὐτή

ἀφορᾶ χώρα συστημική σάν τήν Τουρκία. Ἄρκει νά ξεπεραστοῦν οἱ ἰδεολογικές ἀγκυλώσεις καί νά υἱοθετηθεῖ σοβαρή καί μελετημένη ἀντιμετώπιση, μέ μετάθεση τοῦ βάρους στήν Παιδεία, ἀπό ὅπου πηγάζουν πάντοτε ὅλα τά προβλήματα. Ὡς πρῶτο βῆμα λοιπόν θεωροῦμε ἀπαραίτητο νά προσεχθεῖ ἡ ἐκπαίδευση τῶν μουσουλμανοπαίδων καί νά καταργηθεῖ τό ἀπαρτηχάιντ τῆς λεγόμενης «μειονοτικῆς ἐκπαίδευσης» (τά μορφωτικά πρωτόκολλα τοῦ 1951 καί τοῦ 1968 δέν εἶναι θεόπνευστες Γραφές). Νά μετατραποῦν σέ δημόσια τά σχολεῖα, πού σήμερα λειτουργοῦν προσχηματικά παράγοντας ἀναλφάβητο πληθυσμό, μέ δικαίωμα διδασκαλίας τῆς τουρκικῆς γλώσσας ἢ τῆς πομακικῆς (ἐνδεχομένως καί τῆς Ρωμανί) καί μέ τό Κοράνι στή θέση τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος. Παράλληλα νά φτάσουν παντοῦ τά ἐλληνικά τηλεοπτικά κανάλια, κυρίως τά ἰδιωτικά, μέχρι τό τελευταῖο μουσουλμανικό χωριό (εἶναι πλέον κοινός τόπος ὅτι ἡ τηλεόραση ἔχει ἀναλάβει τό κύριο μέρος στήν ἐκπαίδευση τοῦ πληθυσμοῦ). Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα θά βρεθοῦν οἱ ἄνθρωποι πού θά χαράξουν τήν ἐλληνική στρατηγική καί τακτική γιά τό μέλλον, ἄλλωστε κατά καιρούς ἔχουν προταθεῖ μεμονωμένα μέτρα στήν σωστή κατεύθυνση, τά ὁποῖα θά μπορούσαν νά ἐνταχθοῦν σέ ἕναν εὐρύτερο σχεδιασμό. Ἄρκει, βεβαίως, νά ὑπάρξει τό πρῶτο καί βασικότερο ζητούμενο: ἡ πολιτική βούληση.

Ο Έλληνισμός στην καμπή του 21ου αιώνα: ή ανασυγκρότηση διέρχεται από τή Θράκη;

Γιάννης Σακιώτης

Στό τέλος του αιώνα, μιά γενικευμένη αίσθηση απογοήτευσης και λύπης κατακυριεύει κάθε Έλληνα πολίτη που δεν έχει παραιτηθεί από τήν απαίτηση για μιά στοιχειώδη αυτο-εκτίμηση τής ταυτότητάς του, δικαίωμα που διατηρούν και διεκδικούν με ανυποχώρητο τρόπο οι συνεταίροι μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η απογοήτευση προέρχεται από ούκ ολίγες αιτίες, αποτυπώνεται δέ ως βαρύτατο αίσθημα αποτυχίας, τό όποιο βιώνει προσωπικά κάθε αξιόλογος άνθρωπος που δέν αιθεροβατεί ένθουσιαζόμενος μέ τά γκροτέσκο φολκλόρ έθνικολυρικής ανάτασης που οργανώνονται κατά καιρούς ή μέ τίς έκσυγχρονιστικές φλυαρίες που διαλαλούν οι τελάληδες του χρηματιστηρίου και τής ONE. Η παρακμή των ήμερών, βέβαια, δέν αποτελεί μόνο ελληνικό φαινόμενο. Είναι παρούσα σέ όλόκληρο τό φάσμα του σύγχρονου δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού, ό όποιος έχει περιέλθει σε κατάσταση αγίατρευτης ανίας εδώ και αρκετά χρόνια. Τό αποδεικνύουν οι αριθμοί των αυτοκτονιών, των θανάτων από ναρκωτικά, των έγκλεισμών σέ ψυχιατρεία, τό γενικευμένο μοντέλο μιάς άξενης και τυποποιημένης μορφής επικοινωνίας, ό διάχυτος σεξισμός και οι άκραίες εκφάνσεις του, όπως είναι ή παιδεραστία, οι στρατιές των άνέργων και των νεόπτωχων. Απόγειο παρακμής, των βυθισμένων έντός τής νοσηρής τους ευημερίας Ευρωπαίων του 1999, υπήρξε ή απάθεια μέ τήν όποία αντιμετώπισαν τόν βομβαρδισμό τής Γιουγκοσλαβίας και τήν κατακρεούργηση του άμαχου πληθυσμού στό όνομα των ανθρώπινων δικαιωμάτων...

1989-1999: Δέκα χρόνια στο κατώφλι του μηδενισμού

Στήν Ελλάδα, που άρέσκεται νά καμώνεται τή σύγχρονη ευρωπαϊκή χώρα, ή κατάσταση πα-

ρακμής εμφανίζεται μέ πιό έντονο τρόπο, καθώς συνδέεται μέ τό άδηλο μέλλον τής ίδιας τής υλικής ύπόστασης τής χώρας και μέ τήν πλήρη σύγχυση πολιτισμικής ταυτότητας που διέρχεται. Τό πρόβλημα στην Ελλάδα του 1999, ώστόσο, δέν είναι τό ίδιο μέ τό πρόβλημα του 1989, όταν, έν μέσω συνταρακτικών διεθνών εξελίξεων που είχε προκαλέσει ή πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού, έμεις καταθλιβόμασταν μέ τόν έρειπωμένο πολιτικό κόσμο που άφησε πίσω τής ή έκρηξη του σκανδάλου Κοσκωτά. Τότε όλοι αισθανόμαστε έντονη τήν καταρράκωση τής πολιτικής. Σήμερα, μετά από δέκα χρόνια μηδενισμού και βαθιάς παρακμής, όλοι συναισθάνονται τήν κατάρρευση τής ίδιας τής κοινωνίας, κατάσταση ή όποία μπορεί νά καταστεί μή αντιστρέψιμη εάν δέν αντιδράσουν οι έναπομείνασες υγιείς δυνάμεις του έλληνισμού, ενεργοποιώντας ένα εναλλακτικό σχέδιο έθνικης επίβίωσης και ανασυγκρότησης.

Η συνοπτική έστω περιγραφή τής κατάστασης μηδενισμού στην όποία έχουμε περιέλθει δέν είναι ευχάριστη υπόθεση. Ακόμη και άν δέν τηρείται ό κανόνας τής αξιολογικής ουδετερότητας και ό επιστημονικός λόγος διολισθαίνει προς συναισθηματικές φορτίσεις, ή επισήμανση των συμπτωμάτων κοινωνικής παρακμής καθίσταται απαραίτητη για τόν σύγχρονο κοινωνικό επιστήμονα, καθόσον τά ζητήματα που τίθενται για τήν ελληνική κοινωνία έχουν καταστεί πλέον ύπαρξιακά. Κατ' αρχάς, σήμερα έχουμε περισσότερους άγράμματους. Άνθρωποι που είναι κάτοχοι πτυχίου ελληνικού πανεπιστημίου εκφράζονται γραπτώς μέ τρόπο που στην παιδαγωγική ψυχολογία αποκλινόντων παιδών άγγίζει τά όρια τής δυσλεξίας. Η δέ προφορική διάλεκτος που χρησιμοποιούν οι νέοι (διότι περί διαλέκτου πρόκειται) δέν τούς βοηθά νά εκφράσουν βασικά συναι-

— Ο Γιάννης Σακιώτης είναι πολιτικός επιστήμων, συγγραφέας - έρευνητής περιβαλλοντικής πολιτικής και ιδρυτικό μέλος τής «Νέας Κοινωνιολογίας».

σθήματα και σκέψεις. Η πενία στή γλώσσα οδηγεί σε πενία Λόγου και θά πρέπει να είμαστε προετοιμασμένοι για τήν εμφάνιση ενός μεγάλου κενού στήν πρώτη εικοσαετία του 21ου αιώνα, κατά τήν όποια δέν θά παραχθούν νέοι διανοούμενοι. Είκοσι χρόνια πειραματισμών στήν Παιδεία, από τό 1980 και μετά, ιδίως δέ ή τελευταία μεταρρύθμιση του Υπουργείου Παιδείας, έχουν υπονομεύσει τό μεγαλύτερο ίσως όπλο πού παραδοσιακά διέθετε ό έλληνισμός: τήν ευρεία μόρφωση και παιδεία.

Τό σκάφος τής έλληνικής κοινωνίας διαπλέει δυσμενή ύδατα. Πλήρης ασυναρτησία στίς κοινωνικές σχέσεις, εξαύλωση τής κοινωνικής συνειδήσης και περιφρόνηση από τούς Νεοέλληνες τής δομικής συνθήκης συγκρότησης κάθε κοινωνίας, πού δέν είναι άλλη από τήν αλληλεξάρτηση τών ατόμων, αποτελούν φαινόμενα του σύγχρονου βίου τών Έλλήνων, οι όποιοι έχουν αναπτύξει ομαδική παραίσθηση ατομικής αυτόαρκειας εν μέσω απόλυτης κρίσης αξιών. Έπιγραφικά, στήν Ελλάδα του 1999:

- ή άπάτη άποτελεί τόν κανόνα, ή έντιμότητα και ή συνέπεια άποτελούν τήν εξαίρεση,
- ή άξιοκρατία άποτελεί έννοια πού συναντάται όλοένα και σπανιότερα σε όποιοδήποτε πεδίο τής καθημερινότητας (τό πελατειακό κράτος όχι μόνο βασιλεύει αλλά έχει επεκταθεί και σε μεγάλες επιχειρήσεις του ιδιωτικού τομέα, όπου διορίζονται οι άγράμματοι νέοι τών πανεπιστημίων και τών ΤΕΙ από βουλευτές και κομματάρχες),
- τά μικροσυμφέροντα πού στρέφονται κατά τής κοινωνίας (φέρ' ειπείν τό «δικαίωμα» στήν αυθαίρετη δόμηση ή τό «δικαίωμα» στο διπλοπαρκάρισμα πού δυναμιτίζει τό δικαίωμα στήν κυκλοφορία) έχουν επικρατήσει, με κοινή ευθύνη όλων τών πολιτικών δυνάμεων,
- βαρύτατης μορφής αγένεια και άπρόκλητη επιθετικότητα άποτελούν τόν βασικό κώδικα επικοινωνίας τών πολιτών (ή βαρβαρότητα σε όλο της τό μεγαλείο εμφανίζεται στήν καθημερινή οδική συμπεριφορά),
- γενικευμένη καταστροφική μανία κατά του περιβάλλοντος και διαρκώς αυξανόμενη αυθαίρετη κατάληψη του δημόσιου χώρου δι' ίδιον όφελος (καταπάτηση δημόσιων δασικών εκτάσεων, εμπρησμοί από έγκληματική άμέλεια ή πρόθεση, κακοποίηση ύγροτόπων, βόσκηση τών εϋθραυστων βουνών χωρίς έλεος, άπαρα-

δεκτα έργα όδοποιίας), πρακτικές πού άποψιλώνουν τήν έλληνική φύση και προκαλούν μη αντιστρεπτές καταστάσεις (διάβρωση έδαφών, έρημοποίηση),

- καταστροφικότατο μένος κατά του πολιτισμού και τής πολιτιστικής κληρονομιάς (βάνανυση κακοποίηση μοναδικών παραδοσιακών οικισμών, περιφρόνηση και συστηματική περιθωριοποίηση τής παραδοσιακής μουσικής — μέ ελάχιστες εξαίρεσεις —, επέλαση μιās χυδαίας τουριστικής κουλτούρας, γελοιοποίηση τής έννοιας του πολιτισμού από βλαχοδημάρχους πού διοργανώνουν «γιορτές» με άοιδούς σκυλάδικων άσμάτων),
- άπρονοησία και έφησυχασμός ανθρώπων πού διαδραματίζουν κοινωνικούς ρόλους (γονέων, δασκάλων, αρχόντων τής τοπικής αυτοδιοίκησης),
- όλοένα μεγαλύτερη —σιωπηλή— άποδοχή τών «μαλακών» ναρκωτικών (χασίς), πού διαμορφώνουν μιá κοινωνία τής άποχαύνωσης και τής άδιαφορίας,
- εξαθλίωση τής έννοιας τής διασκέδασης, ή όποία έχει ταυτισθεί με τά σκυλάδικα και τίς θανατηφόρες κόντρες μοτοσυκλετών και σπόρ αυτοκινήτων,
- σχεδόν πλήρης άδιαφορία γονέων και δασκάλων για τή διαπαιδαγώγηση τών παιδιών,
- έγκατάλειψη τής υπαίθρου από τόν πληθυσμό της, με συνέπεια τήν έρήμωση τών άγροτικών περιοχών,
- πλήρης έγκατάλειψη τών κατοίκων τών παραμεθόριων και άπομακρυσμένων από τά μεγάλα άστικά κέντρα περιοχών.

Ό κατάλογος μπορεί να εμπλουτισθεί με πολλά ακόμη παρακμιακά και διαλυτικά φαινόμενα. Καλό θά ήταν όμως να αναρωτηθούμε πώς έφθασε σε αυτό τό σημείο ή έλληνική κοινωνία και πώς μπορεί να ανακάμψει από τήν κατάσταση βαθιάς παρακμής στήν όποία έχει περιέλθει.

Γιατί φθάσαμε εδώ;

Όρισμένα χαρακτηριστικά τής έλληνικής ταυτότητας διαμορφώθηκαν ιστορικά στο πλαίσιο του κοινοτικού πολιτισμού, του όποιου τό άνυσμα ξεκινά από τούς έλληνιστικούς χρόνους — ίσως και από τούς κλασσικούς χρόνους, όταν οι άποικοι έστηναν κοινότητες και εκκλησίες του δήμου στίς νέες πόλεις πού δημιουργούσαν — και φθάνει μέχρι τίς αρχές του 20ου αιώνα. Στήν

Σούνιο Ροδόπης, δεκαετία του '30. Οί μαθητές του δημοτικού σχολείου με τον δάσκαλο Σπύρο Χατζή. Τά παιδιά συνυπήρχαν τότε άρμονικά ασχέτως θρησκευματος. Οί μαθητές, όρθόδοξοί πρόσφυγες τής Ανατολικής Θράκης και μουσουλμάνοι πομάκοι. ΑΡΧΕΙΟ Δ. ΧΑΤΖΗ.

κοινότητα όλοι οί κάτοικοι είχαν πρόσωπο ό ένας απέναντι στον άλλο και ό κοινωνικός έλεγχος λειτουργούσε αποτελεσματικά. Κάθε παραβατική ή εκτός των συνηθισμένων συμπεριφορά των μελών τής κοινότητας κατακρινόταν από τό σύνολο του πληθυσμού και ό παραβάτης απομονωνόταν για ένα διάστημα. Έτσι, οί από κοινού υίοθετημένοι κανόνες πού εφαρμόζε κάθε κοινότητα παραβιάζονταν σπανίως, ενώ τό ίδιο συνέβαινε και μέ τήν τήρηση κάποιων άγραφων υποχρεώσεων, όπως είναι ή εκδήλωση άλληλεγγύης πρός μέλη τής κοινότητας πού βρίσκονταν σέ δυσχερή οικονομική θέση ή αντιμετώπιζαν οικογενειακά προβλήματα (π.χ. απουσία - θάνατο πατέρα). Τό κοινωνικό συμβόλαιο στήν κοινότητα έτηρείτο κατά κανόνα και μόνο σέ σπάνιες περιπτώσεις κάποιο μέλος έπεδείκνυε αντικοινωνική συμπεριφορά.

Μέ τίς διαδικασίες σχηματισμού κράτους και αστικοποίησης τό status τής έλληνικής κοινωνίας άλλαξε δραματικά. Στό πρώτο στάδιο τής αστικοποίησης οί μεταναστεύοντες από τήν ύπαιθρο στίς πόλεις κατοίκησαν σέ οικίες πού συναρ-

θρώνονταν σέ γειτονίες. Ή γειτονία αντικατέστησε τήν κοινότητα και για πολλά χρόνια ή αντικοινωνική συμπεριφορά έλεγχόταν αποτελεσματικά από τά μέλη αυτής τής ad hoc κοινότητας εντός τής πόλης. Μέ τήν αντιπαροχή και τήν εξάπλωση του Ι.Χ. επήλθε τό δεύτερο στάδιο τής αστικοποίησης, όπου οί όροι γειτονίας άλλαξαν άρδην: στή νέα κατάσταση κανείς δέν μπορούσε νά έλέγχει τόν γείτονά του, άπλως διότι δέν τόν έγνώριζε! Μεγάλες μάζες βρέθηκαν ξαφνικά σέ «κενό άέρος». Είχαν έργασία, αξιοπρεπές εισόδημα και ζούσαν στή μεγαλούπολη άγνωστοι μεταξύ άγνωστων, όπου κανείς δέν τούς έλεγχε στήν προσωπική τους ζωή, αλλά και σέ μεγάλο μέρος τής κοινωνικής τους ζωής. Μπορούσαν επιτέλους να είναι ασύδοτοι: νά πετούν τά σκουπίδια τους από τό παράθυρο, νά παρκάρουν επάνω στα πεζοδρόμια, νά σπρώχνουν και νά παρκαμπτούν στήν ούρά του λεωφορείου, νά σπαταλούν τά χρήματά τους σέ ανούσια διασκέδαση, νά κάνουν «φιγούρα» μέ καταναλωτικά προϊόντα πού μέ τόν έναν ή τόν άλλο τρόπο κατάφεραν

νά αγοράσουν, νά είναι όσο άγενείς θέλουν, νά πετούν άπορρίμματα σέ δρόμους καί πεζοδρόμια, νά ύβρίζουν άσυστόλως, νά μεθούν ή νά κάνουν χρήση ναρκωτικών όσο καί όποτε θέλουν, νά καταπατούν τή δημόσια γή καί νά κτίζουν τά αυθαίρετά τους όπου επιθυμούν.

Ένα σοβαρό κράτος θά όφειλε νά έλέγχει τίς παραβατικές συμπεριφορές, ώστόσο, όπως έχει αναλυθεί από πολλούς Έλληνες κοινωνιολόγους, ούδέποτε ή έλληνική πολιτεία κατέστη ικανή νά οργανώσει ένα ισχυρό κράτος τό όποιο θά αντικαθιστούσε μέ επιτυχή τρόπο τόν κοινωνικό έλεγχο πού άλλοτε ασκούσε ή κοινότητα. Όχι μόνο γιατί οί πολιτικές έλίτ πού κυβέρνησαν τόν τόπο στελέχωσαν τόν δημόσιο τομέα μέ άνίκανα άτομα πού προσλαμβάνονταν σέ θέσεις άργομισθίας γιά πελατειακούς λόγους, αλλά καί λόγω μιās ιδιόμορφης αντίληψης τών Νεοελλήνων περί τού τί σημαίνει ρουφιανιά, αντίληψη που διαμορφώθηκε λόγω τής παγιωμένης πολιτικής-ιδεολογικής λειτουργίας τής κρατικής μηχανής. Πράγματι, ή μόνη επιτυχής μορφή έλέγχου πού έφάρμοσε κατά διαστήματα τό έλληνικό κράτος ήταν ό πολιτικός έλεγχος τών εκάστοτε αντιφρονούντων. Αυτή ή ιδιαίτερη αδυναμία τού ελληνικού κράτους νά καταδιώκει τούς πολιτικούς αντιπάλους καί ή συλλογική τραυματική έμπειρία τού δοσιλογισμού κατά τή διάρκεια τής γερμανικής κατοχής διαμόρφωσαν έναν έθνικό χαρακτήρα, στό DNA τού όποιου έχει καταγραφεί ή εντολή ότι ή δημόσια καταγγελία τού εκάστοτε παραβάτη θεωρείται «ρουφιανιά» καί είναι κοινωνικά κατακριτέα. Έτσι, ό κινούμενος μέ φονική ταχύτητα στό έθνικό δίκτυο ούδέποτε καταγγέλλεται στήν τροχία. Νομοτελειακά, κάποια στιγμή ό όδηγός - φονιάς παύει νά είναι ένοχος γιά σειρά άποπειρών δολοφονίας καί μετατρέπεται σέ εκ προθέσεως ένοχο φόνων άθώων καί άνυποψίαστων μετακινούμενων συνανθρώπων του...

Τό ισχυρό κράτος πού θά ήλεγχε στοιχειωδώς τήν κοινωνική πειθαρχία ούδέποτε θεμελιώθηκε, οί δέ μεταναστεύσασες στά μεγάλα αστικά κέντρα μάζες δέν έρρεπαν αυτόμάτως πρός κάποια μορφή αυτοπειθαρχίας. Έξ άλλου, ή έννοια τού αυτο-σεβασμού δέν έγινε ποτέ δημοφιλής, καθώς μιá λούμπεν αστική τάξη πού σχηματίστηκε μέ νοθευμένες διαδικασίες αστικοποίησης, καί πού κυβερνά τήν Ελλάδα μέχρι καί σήμερα, αποτελούσε τό πρότυπο τής οικονομικής καί κοινωνικής επιτυχίας: *όσο πιο άξεστος καί πρόστυχος ήταν κανείς τόσο πιο εύκολα επιτύγχανε.* Επί πολλές

δεκαετίες σέ αυτόν τόν αιώνα ή τιμή τής ελληνικής κοινωνίας διασώθηκε από τά μεσοαστικά στρώματα, πού επέμεναν νά προτάσσουν τίς αξίες τής εργατικότητας, τής οικογενειακής ζωής, τής μόρφωσης καί νά παράγουν τά μέλη τής πνευματικής ήγερσίας τής χώρας.

Μέ τήν έλευση τού ΠΑΣΟΚ στήν έξουσία, στίς αρχές τής δεκαετίας τού '80, στό όνομα τής άποδοχής ως επιτυχημένων στρωμάτων διάφορων περιθωριακών στοιχείων πού αποκλήθηκαν συλλήβδην «μή προνομιούχοι» από τόν Α. Παπανδρέου (έκκρεμει μία εις βάθος ανάλυση τού «φαινομένου Παπανδρέου»), κάθε κοινώς αποδεκτή έννοια πού άφορούσε στήν εύρυθμη λειτουργία τής κοινωνίας δυναμιτίστηκε. Οί αλκοολικοί, οί χαρτοπαίκτες, οί ναρκομανείς, οί άπατεώνες, οί κακοπληρωτές, οί τεμπέληδες καί κοπανατζήδες, οί άγενείς καί οί τσαμπουκάδες, οί ήμιμαθείς καί άμαθείς αϊφνης κέρδισαν τά «δικαιώματά τους», άρχισαν νά υποδύονται ρόλους πλήρους κοινωνικής συμμετοχής καί νά απολαύουν μιās ευρύτατης κοινωνικής άσυλίας καί άποδοχής. Μέ τά χρήματα τής ΕΟΚ, τό ΠΑΣΟΚ, αντί νά επενδύσει στήν ανάπτυξη άπαραίτητων γιά τή χώρα υποδομών, προσέφερε ύλικό πλούτο (αυτοκίνητα, αυθαίρετα έξοχικά) σέ αυτά τά στρώματα, πλούτο πού ισοδυναμούσε (άτυχώς) μέ κατάσταση κοινωνικής κατάξίωσης. Είχαμε περάσει πλέον στό βασίλειο τής ήσσανος προσπάθειας, στήν εποχή τών καταφερτζήδων καί τής τυραννίας τών ήλιθίων, γιά νά θυμηθούμε τόν Ευάγγελο Λεμπέση.

Η εποχή ΠΑΣΟΚ πού επικράτησε — μέ μικρή διακοπή — τίς δύο τελευταίες δεκαετίες τού 20ού αιώνα αποτέλεσε τήν κορύφωση τής παρακμής τού ελληνικού κράτους καί τής ελληνικής κοινωνίας, ώστόσο θά μπορούσαμε νά ισχυρισθούμε ότι ήλθε ως φυσιολογική εξέλιξη τών διαδικασιών σχηματισμού τού ελληνικού κράτους πού προηγήθηκαν από τίς αρχές τού 20ού αιώνα, καί ιδιαίτερα στή μεταπολεμική περίοδο, διαδικασίες γιά τίς όποιες τήν κύρια ευθύνη φέρει φυσικά ή δεξιά παράταξη, τό πελατειακό της κράτος, ό αχαλίνωτος λαϊκισμός της, ή βαθιά άμορφωσιά της (ας εξαιρέσουμε τόν Παναγιώτη Κανελλόπουλο καί λίγους ακόμη πνευματικούς ανθρώπους τού συντηρητικού χώρου) καί τό άσυγκράτητο πάθος της νά καταδιώκει χωρίς έλεος (τουλάχιστον μέχρι τό 1974) τούς πολιτικούς της αντιπάλους.

Έσχατο φαινόμενο παρακμής αποτελεί τό σύνδρομο τής χρηματιστηριακής νησιδας. Κατα-

τρώχει τούς πολίτες πού τό δόγμα πίστης τους συμπυκνώνεται στό κυνικό ρητό: «τό μοναστήρι (έν προκειμένω τό χρηματιστήριο) νά είναι καλά...». Έμφανίσθηκε τήν περίοδο άμέσως μετά τήν παράδοση του Ότσαλάν από τήν έλληνική κυβέρνηση και μεταφράζεται ως εξής: ή ελληνική οικονομία υπερθερμαίνεται, νέες ευκαιρίες για πλουτισμό παρουσιάζονται καθημερινά χάρις στην άνοδο του χρηματιστηρίου, ή άθηναική νησίδα ευημερίας — έν όψει μάλιστα και της Όλυμπιάδας 2004 — θά αναπτυχθεί ακόμη περισσότερο (προφανώς εις βάρος της υπόλοιπης χώρας), συνεπώς καταλήγουν στό συμπέρασμα: «έμεις πού είμαστε μιά αδύναμη χώρα (έννοούν πληθυσμιακά και στρατιωτικά) δέν έχουμε παρά νά ασχοληθούμε με τήν προσπάθεια για βελτίωση της οικονομίας. Όποιαδήποτε περιπέτεια με τους γείτονες θά γκρέμιζε τήν ευημερία αυτή, ιδιαίτερα εάν εμπλεκόμαστε σε άναμέτρηση με τήν Τουρκία. Έν τέλει, αν χάσουμε μερικές άγρονες βραχονησίδες, δέν τρέχει και τίποτα, ακόμη και αν απειληθεί ή άκραιότητα της χώρας στη Θράκη, έμεις θά είμαστε άνόητοι νά τρέξουμε νά πολεμήσουμε και νά σκοτωθούμε χωρίς λόγο, τή στιγμή πού όλα τά κανονίζει ή άόρατος χείρ της νέας τάξης πραγμάτων...».

Άπό πού νά ξεκινήσει κανείς;

Σύμφωνα με μιά μεταφυσική άποψη, ή παρακμή λειτουργεί ως άλλη όψη της άκμης, είναι γραφτό νά εναλλάσσεται με τίς καλύτερες στιγμές στη ζωή όλων των πολιτισμών και νά επανέρχεται, οδηγώντας αναπόφευκτα στην καταστροφή. Ό ιστορικός ντετερμινισμός όμως και ή μεμφιμοιρία δέν συμπεριλαμβάνονται στις ιστορικές παρακαταθήκες τίς όποιες μάς κληροδότησαν οι άγωνιστές του '21, πού επαναστάτησαν και κατόρθωσαν, σχεδόν άοπλοι, νά θεμελιώσουν ένα νέο κράτος συγκρουόμενοι με μιά πανίσχυρη αυτοκρατορία. Οι καταστάσεις παρακμής δέν είναι δυνατόν νά διαρκούν επ' άπειρον. Έφ' όσον τά αίτια επισημανθούν εγκαίρως και επαρκώς και ενεργοποιηθούν οι άνεξάντλητες — έν ύπνώσει ώστόσο — δυνάμεις πού έχει ή ελληνική κοινωνία, ή συλλογική αυτοκαταστροφική πορεία της Ελλάδας του τέλους του 20ού αιώνα μπορεί νά αναστραφεί.

Τήν άπάρδεκτη κατάσταση πού επικρατεί σήμερα στην ελληνική κοινωνία τήν έχει προφανώς υπ' όψιν του ό πολιτικός κόσμος, ό όποιος, μπροστά στό έρώτημα τί πρέπει νά γίνει, δι-

χάζεται μεταξύ δύο άνεπαρκών και μάλλον άφελών άντιλήψεων. Σύμφωνα με ένα επιχείρημα, ή κατάδυση στα ιερά νάματα του έλληνο-χριστιανικού πολιτισμού θά επανασυγκολλήσει τήν κατακερματισμένη πολιτισμική σχετική συνταγή και θά έμφυσήσει εκ νέου στους σύγχρονους Έλληνες τίς ιδιαίτερες ταυτοτικές τους αξίες. Η σχετική συνταγή προτείνει περισσότερο εκκλησιασμό, σύνδεση της έθνικής ταυτότητας με τήν Όρθοδοξία, βαθύ συντηρητισμό ως προς τά χρηστά κοινωνικά ήθη, παράταξη πίσω από τά σύμβολα (σημαία) και τήν ιστορία. Έν τέλει, ή πρόταση διακρίνεται από ροπή προς τό πνεύμα ενός ρετρό πατριωτισμού και δέν είναι δυνατόν νά δώσει άπαντήσεις στις μεγάλες προκλήσεις και στα περίπλοκα έρωτήματα πού θέτει ή εποχή της κλωνοποίησης και της εικονικής πραγματικότητας (virtual reality).

Στόν αντίποδα, οι «οικονομιστές», έχοντας υιοθετήσει τό πνεύμα του φιλελευθερισμού, αντιτείνουν ότι ή Ελλάδα, χάρις στη διαδικασία της οικονομικής και νομισματικής ένοποίησης της Ευρώπης (της γνωστής ONE) και της επιτάχυνσης των αναπτυξιακών ρυθμών, οδηγείται σε φάση ύστερου καπιταλισμού, στην όποία οι μηχανισμοί της ελεύθερης αγοράς αποκαθιστούν μιά γενική κατάσταση αυτορρύθμισης, μέσω της όποιας τό νεοελληνικό μόρφωμα θά εξαλλαγεί σε μιά σύγχρονη κοινωνία βορειο-ευρωπαϊκού τύπου. Επίσης, χάρις στην αυτορρύθμιση, θά είναι δυνατόν νά επιτευχθεί ή συνολική ανάπτυξη της κοινωνίας, πού θά μπορέσει νά διεκδικήσει με αξιώσεις τήν, κατά κάποιον τρόπο, ισότιμη συμμετοχή της στον διεθνή καταμερισμό εργασίας, σε μιά παγκοσμιοποιούμενη ανθρωπότητα, όπου μοναδικές αξίες είναι τό χρήμα, τό άπερίοριστο κέρδος και ό άτεγκτος ανταγωνισμός όλων έναντιόν όλων. Όποια φενάκη, όπως θά έλεγε και ό Έμπεϊρικός, νά πιστεύει κανείς ότι μετατρέπόμενη ή Ελλάδα σε «μικρό τίγρη», κατά τό προηγούμενο των Νέων Βιομηχανικών Χωρών της Άνατολικής Άσίας (Ταϊβάν, Κορέας κ.ά.), θά έχει τήν παραμικρή τύχη στην παγκόσμια αγορά, όπου τό κόστος συμπιέζεται διαρκώς προς τά κάτω μέσω του κοινωνικού και περιβαλλοντικού ντάμπινγκ, με άλλα λόγια μέσω της παιδικής εργασίας, της εξαθλίωσης των συνθηκών υγιεινής και ασφάλειας στους χώρους εργασίας, μέσω της άτελείωτης περιβαλλοντικής υποβάθμισης και καταστροφής στον Τρίτο Κόσμο. Η εξαλλαγή της Ελλάδας σε έξάρτημα του παγκοσμιοποιούμενου καπιταλισμού, όπως ζητούν οι όπαδοί της αγοράς (τόσο οι

ἀφελείς κοσμοπολίτες όσο και οί — ἀπλῶς — στυγνοί κερδοσκόποι), δέν μπορεί παρά νά ἀποτελεῖ μία ἀκόμη ἀδιέξοδη διαδρομή, πού δέν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τά ἔντονα γεωπολιτικά δεδομένα στήν περιοχή μας καί δέν διαθέτει ἀπάντηση στό ἐπιγόντως ζητούμενο τῆς διατήρησης καί ἐνδυνάμωσης τοῦ ἰδιαίτερου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς ἀνασυγκρότησης τῆς κοινωνίας.

Ὁ δρόμος ἀνασυγκρότησης τοῦ ἑλληνισμοῦ δέν ἀποτελεῖ εὐκολή ὑπόθεση. Τά ἔξι κρίσιμα ὑπαρξιακά ἐρωτήματα στά ὁποῖα θά πρέπει νά ἀπαντήσῃ μία ὀλοκληρωμένη πρόταση ἀνασύνταξης τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων εἶναι:

α) ἀξίζει νά ὑφίσταται διακριτός σύγχρονος ἑλληνικός πολιτισμός, ὁ ὁποῖος νά τυγχάνει διεθνούς ἀναγνώρισης καί νά διατηρεῖ ὑψηλή ἀξία στό διεθνές πολιτισμικό «χρηματιστήριο»;

β) εἶναι δυνατόν ἡ Ἑλλάδα νά διαδραματίσῃ ἡγετικό πολιτισμικό ρόλο στά Βαλκάνια καί στή Νοτιοανατολική Μεσόγειο;

γ) μπορεί ἡ Ἑλλάδα νά διασφαλίσῃ τήν ἐδαφική της ἀκεραιότητα καί νά ἀποτελέσει ἕναν ὑπολογίσιμο περιφερειακό παράγοντα στήν περιοχή;

δ) μπορεί ἡ Ἑλλάδα νά ἀποκαταστήσῃ μιᾶ δίκαιη καί ἠθική κοινωνική ὀργάνωση, ὅπου, μέ ὀδηγό τίς ἀξίες πού πηγάζουν ἀπό τή μακραίωνη πορεία τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καί ἀπό τό πνεῦμα τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀναγέννησης καί τοῦ Διαφωτισμοῦ, θά καταστῇ ἐφικτό νά συγκροτηθεῖ ἕνα νέο κοινωνικό συμβόλαιο πού θά ἐξασφαλίσῃ τήν ἀπαιτούμενη συναίνεση γιά τήν ἀναζωογόνηση τῆς ἐπινοητικότητας, τῆς δημιουργίας καί τῆς ἐπιδίωξης ὑψηλῶν στόχων ἀπό τήν ἑλληνική κοινωνία;

ε) μπορεί ἡ Ἑλλάδα νά ἀναζωογονήσῃ τούς πολιτικούς της θεσμούς πρὸς τήν κατεύθυνση μιᾶς γόνιμης σύνθεσης τῶν βασικῶν ἀρχῶν τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας καί τῶν ἀρχῶν τοῦ κοινοτισμοῦ, ἀνανεώνοντας τό δημοκρατικό μοντέλο καί προσφέροντας ἕνα νέο πολιτικό παράδειγμα στήν ἀνθρωπότητα;

στ) μπορεί ἡ Ἑλλάδα νά ἀνασυγκροτήσῃ τήν οἰκονομία της ἀποκαθιστώντας μιᾶ ἀειφορική πρωτογενή παραγωγική βάση (γεωργία, ἀλιεία, κτηνοτροφία, δασοκομία), ἡ ὁποία ἔχει καταρρεύσει στή μεταπολεμική περίοδο, καί, ἐπίσης, ἐνεργοποιώντας τήν ὑψηλή προστιθέμενη ἀξία παιδείας καί πολιτισμοῦ πού δύναται νά διαθέτει;

Ἄν ἀπαντήσῃ κανεὶς μέ καταφατικό τρόπο στά ἐρωτήματα αὐτά, θά πρέπει ἀμέσως μετὰ νά ἀναζητήσῃ τούς τρόπους μέ τούς ὁποίους θά καταστῇ ἐφικτὴ ἡ ὑλοποίηση αὐτῶν τῶν φιλοδο-

ξων στόχων. Καί ἂν οἱ ὑπόλοιποι Εὐρωπαῖοι δέν ἔχουν βρεῖ μέχρι στιγμῆς τόν τρόπο νά διαφύγουν ἀπό τή μεταβιομηχανική τους παρακμή, οἱ Ἕλληνες ἔχουμε μεγάλα πολιτισμικά ἀποθέματα νά ἀνασύρουμε. Καί νά ἐπιτύχουμε νά ἀνασυντάξουμε ἕναν πολιτισμό τῆς πνευματικῆς ἀναζήτησης, τῆς συνεργασίας, τῆς δημιουργικότητας καί τῆς σύνθεσης μέ τούς Βαλκάνιους γείτονες, μέ τούς μεσογειακούς λαούς, μέ λαούς ἀκόμα πού ἐκφράζουν πολιτισμούς μέχρι πρό τιος ἄγνωστους σέ ὄλους μας (λαούς τῶν πρώην σοβιετικῶν δημοκρατιῶν). Νά ἀναζητήσουμε βελτιωμένες μορφές δημοκρατικῆς ὀργάνωσης, χρησιμοποιοῦντας καί τή σύγχρονη δημοκρατική παράδοση, ἐμπλουτίζοντάς τήν μέ τήν ἐμπειρία τῆς ἑλληνικῆς παραδοσιακῆς κοινότητας, νά θέσουμε στόχο τήν ἀποκέντρωση καί τήν ἀναβίωση τῆς μοναδικῆς ἑλληνικῆς ὑπαίθρου, ἡ ὁποία ἔχει παραγάγει σπουδαῖο πολιτισμό στό παρελθόν, νά ἐξάγουμε ἐν τέλει πολιτισμό καί ταυτόχρονα νά εἰσάγουμε πολιτισμό, μακριά ἀπό αὐτοεγκλεισμούς σέ φυλετικές δοξασίες καί παραληρηματικές αἰθεροβασίες στά νέφη τοῦ χρηματιστηριακοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ. Ἡ πρόκληση, ἐν μέσῳ τῆς σημερινῆς βαλκανικῆς ἐντροπίας, εἶναι μεγάλη. Ὅχι ὅμως ἀκατόρθωτη.

Ἡ ἀνασυγκρότηση διέρχεται ἀπό τή Θράκη;

Εἶναι βέβαιο πὼς μιᾶ συλλογική προσπάθεια μέ στόχο τήν πολιτισμική, κοινωνική καί, ἐν τέλει, τήν ἐθνική ἀνασυγκρότηση τοῦ ἑλληνισμοῦ θά ὀδηγήσῃ σέ ἀναπτέρωση τοῦ ἠθικοῦ καί τῆς δημιουργικότητας ὀλοκληρῆς τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Ἰδίως ἂν συνοδευθεῖ ἀπὸ ἕναν ἐνεργό πολιτικό, πολιτισμικό καί οἰκονομικό ρόλο τῆς Ἑλλάδας στά Βαλκάνια. Τό ἀγωνιώδες ἐρώτημα πού τίθεται εἶναι ἂν ὁ ἑλληνικός λαός, καί ἰδιαίτερα οἱ πολῖτες τοῦ «ἀθηναϊκοῦ κράτους», ἐπιθυμῇ νά βαδίσῃ σέ αὐτὴν τήν ὁδὸ, τήν ὁδὸ τῆς σύνθεσης καί τῆς ἀνάκαμψης ἢ ἂν ἐν τέλει θά ἀρκεσθεῖ στήν ψευδο-εὐημερία τῶν οἰκονομικῶν δεικτῶν καί στόν ἐφησυχασμό τῶν ἡμερῶν, δρόμο πού ὀδηγεῖ μέ ἀκρίβεια στήν αὐτοκαταστροφή.

Γιὰ νά ἀναπτρωθεῖ τό ἠθικό τῶν Ἑλλήνων στό ξεκίνημα τοῦ 21ου αἰῶνα, θά πρέπει νά δοκιμασθοῦν σέ μιᾶ κοινὴ προσπάθεια, σέ ἕνα κοινό πεδίο δοκιμῆς καί μέτρησης δυνάμεων. Ὑπάρχει ἄραγε χῶρος γιά ἕνα τέτοιο ἐγχεῖρημα; Ἡ κοινοπολιτική πολιτική, μέ τούς ὅρους πού διεξάγε-

ται σήμερα στην Ελλάδα, αποτελεί είτε χώρο άσκησης προσωπικών φιλοδοξιών είτε υπόθεση προσωπικών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων (ας μὴν ξεχνοῦμε τούς μιζαδόρους πολιτικούς, πολλά σκάνδαλα τῶν ὁποίων ἔρχονται σιγά - σιγά στην ἐπιφάνεια) καί, προφανῶς, δέν ἀφήνει περιθώρια γιά πρωτοβουλίες. Ἐξίσου ἀδύναμες εἶναι οἱ σφαίρες τῆς οἰκονομίας καί τοῦ πολιτισμοῦ, οἱ ὁποῖες δέν ἔχουν στή διάθεσή τους τόν ἀπαιτούμενο ζωτικό χώρο γιά τήν ἀνάπτυξη φιλόδοξων προσπαθειῶν, καθώς διεμβολίζονται ἀπό τό πνεῦμα τοῦ ὠφελιτισμοῦ, τοῦ ἀτομικοῦ προσπορισμοῦ καί στελεχώνονται σέ μεγάλο βαθμό ἀπό ἄτομα χαμηλῆς ποιότητας.

Ἡ σφαῖρα πού θά μπορούσε νά προσφέρει τή δυνατότητα γιά τήν ἀπό κοινού ἐνεργοποίηση ἀδρανουσῶν σήμερα μονάδων εἶναι ἡ σφαῖρα τῆς κοινωνίας πολιτῶν. Μιάς κοινωνίας πολιτῶν, πού, ἂν καί δέν εἶναι ἰδιαίτερα ἀνεπτυγμένη μέχρι σήμερα στή χώρα μας, θά μπορούσε νά προχωρήσει σέ σημαντικές πρωτοβουλίες, νά προσφέρει κοινές ἐμπειρίες καί νά ἐπανενώσει ψυχικά τούς Ἕλληνες σέ μιά φιλόδοξη προσπάθεια μέ στόχους καί ὄραμα. Ὁ χώρος πού θά μπορούσαν νά ἀναπτυχθοῦν οἱ ζητούμενες πρωτοβουλίες ἀπό τήν ἐνεργό κοινωνία πολιτῶν δέν εἶναι δυνατόν νά εἶναι ἡ Ἀθήνα τῆς κοινωνικῆς ἀσυναρτησίας καί τοῦ ἀβδηρητικοῦ εὐδαιμονισμοῦ οὔτε ἡ Θεσσαλονίκη πού ἐπιδιώκει νά ἀντλήσει ἀσύδοτα κέρδη ἀπό τή μεσιτικῆ ἐκμετάλλευση τῶν σχεδίων οἰκονομικῆς ἀνασυγκρότησης τῶν Βαλκανίων. Ἐπίσης δέν μπορεί νά ἀποτελέσει χώρο ἐμπνευσης καί δημιουργικότητας ὁ παρηκμασμένος χώρος τῆς ἐλληνικῆς ὑπαίθρου οὔτε, βέβαια, οἱ ζῶνες τῆς τουριστικῆς μονοκαλλιέργειας. Ὁ γεωγραφικός καί κοινωνικός χώρος πού μπορεί νά ἀποτελέσει τό πεδίο μιᾶς πολυσύνθετης ἄσκησης ἀναδιοργάνωσης τοῦ ἐλληνισμοῦ, χώρος ἀπό τόν ὁποῖο θά ἀντληθεῖ τό παράδειγμα γιά τήν Ελλάδα τοῦ 21ου αἰῶνα γιά μιά σειρά λόγων εἶναι ἡ Θράκη.

Ἡ Θράκη εἶναι ὁ πλέον ξεχασμένος χώρος στή σύγχρονη ἐλληνική γεωγραφία. Γιά τόν ἀθηνοκεντρικό παλαιοκομματισμό, ἡ Θράκη ὑπῆρξε μέχρι πρόσφατα τόπος ἀποστροφῆς καί ιδιότυπης ἐξορίας. Ὅλες οἱ δυσμενεῖς μεταθέσεις γίνονταν ἐκεῖ, κανένας πολιτικός δέν ἤθελε νά περιοδεύσει στή θρακική γῆ, ἐλάχιστη ἢ μηδαμινή ἀναπτυξιακή προσπάθεια κατεβάλλετο γιά ὀλόκληρη τήν περιοχή. Μιά ἀσυνάρτητη(;) πολιτική γιά τή μουσουλμανική μειονότητα καί ἰδιαίτερα γιά τούς Πομάκους (ας μὴν ξεχνάμε τίς ζῶ-

νες ἀποκλεισμοῦ πού εἶχε ἐπινοήσει τό ἐλληνικό κράτος στή Πομακοχώρα...) δημιούργησε, δυστυχῶς, ἀνεπιθύμητες καταστάσεις καί ἔδωσε τή δυνατότητα στό τουρκικό κράτος νά προπαγανδίζει ἀσύστολα σέ διεθνή fora ὅτι στή Θράκη κατοικοῦν 120.000 βαρύτερα καταπιεζόμενοι Τούρκοι (ἐνῶ στήν πραγματικότητα τό σύνολο τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας εἶναι περί τούς 100.000 πολίτες, τό 40% περίπου τῶν ὁποίων εἶναι Πομάκοι καί τό 20% Ἀθίγγανοι).

Πρόσφατα, ἡ Θράκη ἀποτελέσει πεδίο ιδιωτικῶν λαθρο-ἐπενδύσεων πού ἔγιναν μέ τήν ἀνοχή —πιθανῶς καί συμμετοχή— ἀρμόδιων κρατικῶν παραγόντων καί μέ χρήματα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης (ἔχει κατατεθεῖ σωρεία ἐρωτήσεων στό Ἑλληνικό Κοινοβούλιο ἀπό κόμματα τῆς ἀντιπολίτευσης γιά τίς περιφημες «ἐπενδύσεις - μαϊμού» στή Θράκη), ἀλλά καί χώρο κατασκευῆς δημόσιων ἔργων πού προκάλεσαν οἰκολογικές καταστροφές (τεράστια φράγματα τῆς ΔΕΗ στόν ποταμό Νέστο, μερικές ἀποξηράνσεις σέ ὑγροτόπους, ἐγγειοβελτιωτικά ἔργα σέ παραλίμνιες περιοχές πού κατέστρεψαν σημαντικές ἐκτάσεις ὑδροτοπικῆς βλάστησης καί ὑποβάθμισαν τά ἐνδιατήματα τῆς ἀγρίας ζωῆς). Ἀκόμη, τά προγράμματα στέγασης τῶν ἀκτημόνων (κυρίως ἐπαναπατρισθέντων Ποντίων) ὀδήγησαν σέ καταγγελίες γιά σπέκουλα μέ τή γῆ καί τίς οἰκοδομώμενες ἐκτάσεις ἀπό διαπλεκόμενα ἐργολαβικά συμφέροντα, ἐνῶ τά χρειώδη ἔργα ὑποδομῆς (νοσοκομεῖα, ἄρτιο ὁδικό δίκτυο, κ.ἄ.) ἐξακολουθοῦν νά ἀπουσιάζουν ἀπό τή Θράκη.

Ἐσχάτως, καί μέ ἀφορμή τά διαδραματισθέντα στό Κοσσυφοπέδιο, ἡ τουρκική νομενικλατούρα ἐπιχείρησε νά θέσει θέμα Θράκης. Χωρίς οὔτε τή στοιχειώδη τήρηση προσχημάτων, οἱ ἐπιτελεῖς τοῦ τουρκικοῦ κράτους (τό ὁποῖο —ας μὴν τό ξεχνοῦμε— ἔχει ἐξολοθρεύσει χιλιάδες Κούρδους τήν τελευταία δεκαετία) προέβαιναν τήν περασμένη ἀνοιξη σέ δηλώσεις (μέ ἐβδομαδιαία συχνότητα) γιά τή Θράκη, ἰσχυρίζόμενοι ἀκόμη ὅτι «δέν εἶναι δυνατόν ἡ Ελλάδα νά ἀνήκει στίς πολιτισμένες εὐρωπαϊκές χώρες μέ τόν τρόπο πού καταπιέζει τά ἀνθρώπινα δικαιώματα στή Θράκη» (sic), χωρίς ὡστόσο νά προβοῦν ποτέ σέ συγκεκριμένες καταγγελίες. Εἶναι προφανές ὅτι, σέ μιά ἐποχή μεγάλῆς γεωπολιτικῆς ρευστότητας στήν ὁποία εὐνοοῦνται ἀνακατατάξεις συνόρων, ρευστότητας τήν ὁποία μάλιστα θεωρητικοποιοῦν ἀκόμη καί κορυφαῖοι διανοητές τῆς Δύσης — ὅπως ὁ Ἄντονου Γκίντενς — οἱ ὁποῖοι ὀμιλοῦν γιά τόν τεκταινόμενο παγκόσμιο στρα-

τιωτικό διεθνισμό, τόν οποίο θά εκφράζει καί υλοποιεί τό ΝΑΤΟ, στοχεύοντας στή διασφάλιση τής αυτοτέλειας τών μειονοτήτων όπου γής, τό αδιόρθωτο κεμαλικό κράτος δέν προβλέπεται νά αυτοπεριορισθεί ως πρός τίς απαιτήσεις του.

Ἡ προάσπιση τής Θράκης ἀπό τήν ὅποια δῆποτε ἐκτροπή θά ὄφειλε νά ἀποτελεῖ μέρημα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Ἡ κυβέρνηση Σημίτη ὁμῶς δείχνει νά ἔχει ἄλλες προτεραιότητες (ΟΝΕ) καί τείνει νά ὑποβαθμίζει τοὺς κινδύνους πού διαφαίνονται στόν ὀρίζοντα, λησμονώντας, βέβαια, ὅτι ἡ οἰκονομία ἀποτελεῖ τριτεύοντα παράγοντα συγκρότησης ἑνός κράτους. Προηγούνται τά στοιχεῖα τοῦ ἐδάφους καί τοῦ λαοῦ, ἐπί τῶν ὁποίων ἡ παραμικρή ἀποσταθεροποίηση συνεπάγεται κατάτμηση καί διάλυση τής ἀκεραιότητας τοῦ κράτους. Ἐν ὀλίγοις, σήμερα, δέν ὑφίσταται θρακική πολιτική, σέ μιά ἐποχή πού ὅλα δείχνουν ὅτι προετοιμάζεται θρακικό θέμα. Τήν ἀδυναμία καί ἀπουσία τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους νά χαράξει καί νά ἐφαρμόσει μιά ὀλοκληρωμένη πολιτική γιά τήν κοινωνική, οἰκονομική καί πολιτισμική θωράκιση τής Θράκης¹ ἀναπόφευκτα θά καλύψουν φορεῖς τής κοινωνίας πολιτῶν πού θά ἀναλάβουν σχετικές πρωτοβουλίες, μιᾶς καί ἡ ἱστορία — ὅπως ἄλλωστε καί ἡ φύση — ἀπεχθάνεται τό κενό. Ἡ διασφάλιση τῶν δικαιωμάτων ὄλων τῶν κατοίκων τής Θράκης, ἡ προστασία καί ἀνάδειξη τοῦ πολυπολιτισμικοῦ χαρακτήρα τής περιοχῆς, ἡ ἀνάπτυξη τῶν κοινωνικῶν ὑποδομῶν, ἡ προστασία καί ἀνάδειξη τής μοναδικῆς στήν Εὐρώπη οἰκολογικῆς ποικιλότητος τής Θράκης, ἡ ἀειφόρος οἰκονομική ἀνάπτυξη τής περιοχῆς

— πού θά ἐξασφαλίσει θέσεις ἐργασίας καί συλλογικό αἶσθημα ὑγιοῦς εὐημερίας —, ἡ ἐνίσχυση τής ἔρευνας καί τής ἐκπαίδευσης ἀποτελοῦν μερικά μόνο ἀπό τά στοιχεῖα μιᾶς ὀλοκληρωμένης πολιτικῆς γιά τή Θράκη, ἡ ὁποία, βέβαια, σήμερα ἀπουσιάζει.

Ἐάν καί ἐφ' ὅσον ἐπιτευχθεῖ ἡ συστράτευση τής ἑλληνικῆς κοινωνίας σέ μιά κοινή προσπάθεια γιά τήν προάσπιση τής Θράκης, μέ προμετωπίδα τή διασφάλιση τής λειτουργίας τής δημοκρατίας καί τῶν ἀτομικῶν καί συλλογικῶν δικαιωμάτων, ἴσως νά διαφανεῖ στόν ὀρίζοντα κάποιο νεῦμα αἰσιοδοξίας γιά τήν ἀποκόλληση τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπό τό τέλμα στό ὁποῖο ἔχει περιέλθει.

Πιθανόν ὁ δρόμος τοῦ ἑλληνισμοῦ γιά τόν 21ο αἰῶνα νά διέρχεται ἀπό τή Θράκη. Σίγουρα πάντως δέν διέρχεται ἀπό τήν ΟΝΕ οὔτε ἀπό τόν νεο-ορθόδοξο ὑπερπατριωτισμό. Ἄς μή λησμονοῦμε, πάντως, ὅτι τό πεπρωμένο τους οἱ λαοί τό φτιάχνουν μόνοι τους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Δυστυχῶς, εἶδαμε πρόσφατα τήν Ἐκκλησία τής Ἑλλάδος νά υἱοθετεῖ τή δική της «θρακική πολιτική», προσφέροντας ἕνα μηνιαῖο ἐπίδομα 40.000 δραχμῶν μόνο στίς οἰκογένειες Χριστιανῶν τής Θράκης, προσφέροντας ἀμέσως ἐπιχειρήματα στήν τουρκική προπαγάνδα, οἱ φορεῖς τής ὁποίας διαμαρτυρήθηκαν γιά πολιτική διακρίσεων εἰς βάρος τής μουσουλμανικῆς μειονότητας. Ἀξίζει νά ἀναλογισθεῖ κανεῖς πόσο διαφορετικά — ὑπέρ τής Ἑλλάδας — θά ἦταν τό ἀποτέλεσμα ἐάν τό ἐν λόγω ἐπίδομα δινόταν καί στίς μουσουλμανικές οἰκογένειες τής Θράκης!

Ἡ τουρκική πολιτική στό ζήτημα τῆς ἑλληνικῆς Θράκης

Θάνος Π. Ντόκος

Ἡ ἀνάλυση τῶν τουρκικῶν σχεδιασμῶν καί δραστηριοτήτων στή Θράκη θά πρέπει νά ἀρχίσει χρονικά ἀπό τή Συνθήκη τῆς Λωζάννης, ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν, προέβλεπε ἀνταλλαγὴ πληθυσμῶν ἀνάμεσα στήν Ἑλλάδα καί τήν Τουρκία, μέ ἐξαίρεση τούς Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινούπολης καί τούς μουσουλμάνους τῆς Δυτικῆς Θράκης. Ἡ παρουσίαση τῶν διατάξεων τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης γίνεται μέ ἀναλυτικό τρόπο σέ ἄλλα σημεία τοῦ παρόντος ἀφιερώματος. Θά περιοριστοῦμε νά σημειώσουμε ὅτι ἡ Συνθήκη ἀποτελεῖ, ἀπό τό 1923 ἕως σήμερα, τόν ἀκρογωνιαῖο λίθο τῶν σχέσεων Ἑλλάδας καί Τουρκίας.

Πολύ σημαντικά εἶναι καί δύο ἄλλα χρονικά σημεία-σταθμοί: οἱ διωγμοί τῶν Ἑλλήνων τῆς Τουρκίας (κυρίως τῆς Κωνσταντινούπολης) τό 1955 καί τό 1964. Στήν ἐκδίωξη μεγάλου ἀριθμοῦ Ἑλλήνων ἀπό τήν Τουρκία, μέ κατάφωρη παραβίαση τῶν σχετικῶν ὅρων τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης, ἡ Ἑλλάδα ἐπέλεξε νά μὴν ἀπαντήσῃ μέ τόν ἴδιο τρόπο (ἂν καί δέν εἶναι λίγοι ἐκεῖνοι πού πιστεύουν ὅτι ἡ ἀνταπόδοση τῶν τουρκικῶν ἐνεργειῶν ἀφ' ἑνός δέν θά προκαλοῦσε σοβαρές διεθνεῖς ἀντιδράσεις καί, ἀφ' ἑτέρου, θά ἔλυνε μιά γιά πάντα τό «μειονοτικό πρόβλημα», στερώντας ἀπό τήν Τουρκία ἕναν μοχλό πίεσης καί ἀφαιρώντας μιά ἐστία τριβῶν ἀνάμεσα στίς δύο χώρες). Εἴτε ἀπό ἔλλειψη πολιτικοῦ θάρρους καί ἀδυναμία πρόβλεψης τῶν μακροπρόθεσμων συνεπειῶν τῆς νέας κατάστασης μειονοτικῆς «ἀνισορροπίας» (ἀφού οὐσιαστικά ἔπαυσε νά ὑπάρχει ἑλληνική μειονότητα στήν Τουρκία) εἴτε διότι θεωροῦσε ὅτι μιά πιά ἤπια πολιτική θά μπορούσε νά ἀντιμετωπίσει ἱκανοποιητικά τό πρό-

βλημα, ἡ τότε ἑλληνική κυβέρνηση δέχθηκε σχεδόν παθητικά τίς τουρκικές ἐνέργειες. Μάλιστα, στή δεκαετία τοῦ 1950 (πρὶν ἀπό τὰ γεγονότα τῆς Κωνσταντινούπολης), τό ἑλληνικό κράτος ἐπέβαλε στούς παλαιομουσουλμάνους τήν ὑποχρεωτική χρήση τοῦ ὄρου «Τούρκος - τουρκικός» ἀντὶ τοῦ «μουσουλμάνος».

Ἄν πολιτική του ἑλληνικοῦ κράτους στίς ἐπόμενες τρεῖς δεκαετίες ἦταν ἡ σταδιακὴ ἐνσωμάτωση τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας μέ τήν παροχὴ οἰκονομικῶν κινήτρων καί τήν ἐφαρμογὴ ἐνός καθεστῶτος ἰσονομίας μεταξύ χριστιανῶν καί μουσουλμάνων, τότε δέν θά μπορούσε παρά νά ἐπιπροσέχθη μιά τέτοια προσπάθεια, ἀκόμα καί ἂν ἡ ὑλοποίησή της δέν ἦταν ἀπόλυτα ἐπιτυχημένη. Δυστυχῶς, ὅλες ἀνεξαιρέτως οἱ ἑλληνικὲς κυβερνήσεις εἴτε ἀνέχθησαν εἴτε ἀκόμη καί ἐνίσχυσαν ἕνα παρακράτος (ἀποτελούμενο ἀπὸ στελέχη τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ καί τοπικούς «παράγοντες») πού ἐφάρμοσε ἕνα ἰδιότυπο ἀπαρτχάιντ στή Θράκη. Τό τελικὸ ἀποτέλεσμα ἦταν καταστροφικό, τόσο ὅσον ἀφορᾷ στίς σχέσεις τῆς μειονότητας μέ τόν χριστιανικὸ πληθυσμὸ ὅσο καί στήν ἀντίληψη τῆς μειονότητας γιά τή θέση της μέσα στό ἑλληνικό κράτος. Ἡ ἀδέξια ἐφαρμογὴ μιᾶς πολιτικῆς διοικητικῶν διακρίσεων εἰς βάρος τῆς μειονότητας μπορεῖ νά ὀδήγησε ἕναν ἀριθμὸ μειονοτικῶν νά φύγουν στήν Τουρκία, ἀλλὰ οὐσιαστικά παρέδωσε ἀκόμα καί τὰ μὴ τουρκογενῆ τμήματα τῆς μειονότητας — Πομάκους καί Ἀθιγγάνους — στήν ἀγκαλιά τοῦ Τουρκοῦ Προξενίου¹ (διευκολύνοντας τήν προσπάθεια τῆς Τουρκίας νά ἐλέγξει τή μειονότητα), ἐνῶ δέν ἦταν λίγες οἱ ἐπικριτικὲς ἐκθέσεις διεθνῶν ὀργανισμῶν γιά τὰ δικαιώματα τῆς μουσουλμανικῆς

— Ὁ Θάνος Π. Ντόκος εἶναι διδάκτωρ Διεθνῶν Σχέσεων καί Στρατηγικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Cambridge, Διευθυντῆς Ἐρευνῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰδρύματος Ἑυρωπαϊκῆς καί Ἐξωτερικῆς Πολιτικῆς (ΕΙΛΑΜΕΠ), συγγραφέας (μαζί μέ μέ τόν Νίκο Πρωτονοτάριο) τοῦ βιβλίου «Ἡ στρατιωτικὴ ἰσχὺς τῆς Τουρκίας: Ἀπειλὴ γιά τήν ἑλληνικὴ ἀσφάλεια».

μειονότητας. Χρειάστηκε να φθάσουμε στις αρχές της δεκαετίας του 1990 για να τολμήσουν οι τότε κυβερνήσεις ΝΔ αρχικά και ΠΑΣΟΚ στη συνέχεια να καταργήσουν τις διάφορες διακρίσεις. Σημείο-σταθμός ήταν η απόφαση του τότε υπουργού Έθνικης Άμυνας Γ. Άρσένη να καταργήσει, τό 1995, την διαβόητη «μπάρα», ένα σύστημα που στις υπόλοιπες μεθοριακές περιοχές της χώρας (πλήν τριών εξαιρέσεων) είχε καταργηθεί από τό 1985, και που στην περίπτωση του Έχίνου κάλυπτε μία περιοχή άδικαιολόγητα μεγάλης έκτασης. Άκόμη και εκείνοι που επέκριναν τον Γ. Άρσένη για καθυστερήσεις στη λήψη αποφάσεων για εξοπλιστικά προγράμματα δεν μπορεί παρά να αναγνωρίσουν την όρθη πολιτική του στό θέμα της μειονότητας, την οποία υλοποίησε σε συνεργασία με τον τότε Διοικητή του Δ΄ Σώματος Στρατού (και νυν Α/ΓΕΕΘΑ) στρατηγό Μανούσο Παραγιουδάκη (όπως ήταν, π.χ., η επιλογή Πομάκων ως εφέδρων αξιωματικών και η έτοιμασία του Πομακικού Λεξικου). Παράλληλα, τό ελληνικό κράτος κατάργησε τις περισσότερες διακρίσεις και διοικητικούς περιορισμούς εις βάρος των μουσουλμάνων. Η κατάσταση σήμερα έχει βελτιωθεί σημαντικά, αν και εξακολουθούν να υπάρχουν κάποια προβλήματα (στην πλειονότητά τους άπόρροια της πολιτικής του παρελθόντος).

Έξ άλλου, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, έγινε και μία προσπάθεια παροχής κινήτρων για την οικονομική ανάπτυξη της Θράκης με ταυτόχρονη εγκατάσταση αριθμού Ελλήνων ποντιακής καταγωγής (άπό χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης), με φιλόδοξα σχέδια δημιουργίας μιας νέας πόλης (της «Ρωμανίας»). Η προσπάθεια αυτή, αν ήταν επιτυχημένη, θά αποτελούσε μία τονωτική ένεση για την περιοχή της Θράκης και θά άνέτρεπε την τάση των τελευταίων δεκαετιών για αλλαγή των δημογραφικών ισορροπιών με τή συρρίκνωση του χριστιανικού στοιχείου. Δυστυχώς, η προσπάθεια απέτυχε, λόγω κακού σχεδιασμού (ένω πραγματοποιούνται εισαγγελικές έρευνες για φημολογούμενες καταχρήσεις δισεκατομμυρίων άπό παράγοντες του περίφημου Ίδρύματος Άποκαταστάσεως Παλινοστούντων Όμογενών Ελλήνων / ΙΑΠΟΕ).

Άποτέλεσμα της πολιτικής του ελληνικού κράτους μέχρι τουλάχιστον τις αρχές της δεκαετίας του 1990 ήταν η έδραϊωση του συναισθήματος της μειονότητας ότι αποτελεί «ξένο σώμα» στην ελληνική κοινωνία, κάτι που την κα-

τέστησε εξαιρετικά τρωτή στους σχεδιασμούς και στις ενέργειες της Τουρκίας, η οποία δεν φαίνεται να φείδεται προσπαθειών και δαπανών για την πραγματοποίηση των σχεδίων της στην περιοχή της Θράκης. Άλλά ποιά είναι τά σχέδια αυτά; Τί επιδιώκει να επιτύχει η Τουρκία; Ένδιαφέρεται απλώς για τά δικαιώματα της μειονότητας; Ή θέλει να μεταβάλει τό έδαφικό καθοριστό της περιοχής, χρησιμοποιώντας τις μουσουλμανικές μειονότητες Ελλάδας και Βουλγαρίας, σε πολιορκητικούς κριούς η σε Δούρειους Ίππους; Ή μήπως, πάλι, χρησιμοποιεί τή μειονότητα ως μοχλό πίεσης προς τή χώρα μας, για να προωθήσει μία σχέση φιλανδοποίησης εις βάρος της Ελλάδας. Θά προσπαθήσουμε, στην συνέχεια του άρθρου αυτού, να δώσουμε μία άπάντηση στα έρωτήματα αυτά.

Η τουρκική πολιτική στό ζήτημα της Θράκης έχει δύο πτυχές:

1. Τήν «έπίσημη» πολιτική του τουρκικού κράτους, όπως εκφράζεται άπό τις γραπτές και προφορικές τοποθετήσεις του Ύπουργείου Έξωτερικών, καθώς και άπό τις δηλώσεις κρατικών αξιωματούχων.
2. Τήν «άνεπίσημη» πολιτική, δηλαδή τή δράση του Τουρκικού Προξενείου και των τουρκικών μυστικών υπηρεσιών (MIT), τις ενέργειες και δηλώσεις μελών της μειονότητας που πρόσκυνται στό προξενείο και τις ενέργειες και δηλώσεις διαφόρων «ιδιωτικών» οργανώσεων που δραστηριοποιούνται είτε στην Τουρκία είτε σε χώρες της Δυτικής Εύρώπης.

Στρατιωτική σημασία Θράκης

Πρίν αναφερθούμε στην έπίσημη πολιτική της Τουρκίας στό θέμα της Θράκης, θεωρούμε χρήσιμη μία αναφορά στην πάγια ελληνική θέση ότι η Τουρκία παραμένει η κυριότερη άπειλή για την ελληνική ασφάλεια, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα και μεσοπρόθεσμα². Μέσω ενός πλέγματος διεκδικήσεων στό Αιγαίο και στη Θράκη και με άνοιχτό τό Κυπριακό Πρόβλημα, η Τουρκία εφαρμόζει μία ρεβιζιονιστική πολιτική άπέναντι στην Ελλάδα. Στη μεταπολεμική περίοδο, η Ελλάδα και η Τουρκία έχουν βρεθεί, τουλάχιστον επτά φορές, σε περίοδο σοβαρής κρίσης η ακόμα και στα πρόθυρα πολεμικής σύρραξης (1955, 1963-1964, 1967, 1974, 1976, 1987, 1996). Παρατηρείται, εξάλλου, έντονος και κλιμακούμενος ανταγωνισμός στρατιωτικών εξοπλισμών μεταξύ των δύο χωρών, ιδίως μετά τό

1974, ανταγωνισμός που αναμένεται να δξυνθει στό άμεσο μέλλον. Ουσιαστικά, τίς δύο τελευταίες δεκαετίες διεξάγεται μιά σύγκρουση χαμηλής έντασης (low intensity conflict) ανάμεσα στις δύο χώρες (μέ διαλείμματα ύφεσης). Η κατάσταση αυτή έγκυμονεί σοβαρούς κινδύνους τόσο ήθελημένης όσο και άθελητης κλιμάκωσης και άπώλειας του έλέγχου κατά τή διάρκεια μιάς σοβαρής κρίσης³.

Θά επιχειρήσουμε μιά σύντομη ανάλυση τών στρατιωτικών συσχετισμών στην περιοχή τής Θράκης, λόγω τής μεγάλης σημασίας της γιά τήν έλληνική άμυνα.

Αναφέρουμε ένημερωτικά ότι ο τουρκικός στρατός ξηράς αποτελείται από τέσσερεις στρατιές: τήν 1η Στρατιά που έχει προσανατολισμό πρός τή Θράκη, τήν 2η που είναι ανεπτυγμένη στά νοτιο-ανατολικά σύνορα τής χώρας, τήν 3η που καλύπτει τά σύνορα τής Τουρκίας μέ τήν πρώην ΕΣΣΔ και τή Στρατιά του Αιγαίου, που είναι ανεπτυγμένη στά παράλια του Αιγαίου. Η 1η Τουρκική Στρατιά, μέ έδρα τήν Κωνσταντινούπολη, έχει δύναμη 90.000 περίπου άνδρες που συγκροτούν 4 Σώματα Στρατού (Σ.Σ.). Η 1η Στρατιά αποτελεί τό καλύτερα εξοπλισμένο και στελεχωμένο τμήμα τών τουρκικών χερσαίων δυνάμεων. Η επάνδρωσή της, ακόμα και σε καιρό ειρήνης, φθάνει τό 100%. Αν και μόνο δύο σώματα στρατού βρίσκονται στό έδαφος τής ευρωπαϊκής Τουρκίας, εκτιμάται ότι ή μετάβαση δυνάμεων στην περιοχή αυτή από τό ασιατικό τμήμα τής Τουρκίας μπορεί να γίνει μέ μεγάλη ταχύτητα.

Πρός τή Θράκη είναι προσανατολισμένο και τό μεγαλύτερο μέρος τής τουρκικής αεροπορίας και ειδικότερα στις βάσεις του Μπαλικεσίρ (στήν ένδοχώρα τής Τουρκίας και στό ύψος τής Λήμνου), τής Μπαντίρμα (στά παράλια τής Θάλασσας του Μαρμαρά στην ασιατική Τουρκία), ενώ λίγο πιό πίσω, στό Έσκισεχίρ, βρίσκεται και ή έδρα τής 1ης Διοίκησης Τακτικής Αεροπορίας. Σύμφωνα μέ στρατιωτικούς αναλυτές, οι δυνάμεις άμεσης έμπλοκής τών μονάδων τής 1ης Τουρκικής Στρατιάς θά συνοδεύονται από μεγάλες (πρόσθετες) δυνάμεις άρμάτων και αεροσκαφών⁴.

Τήν αντιμετώπιση τών τουρκικών δυνάμεων έχει αναλάβει ο ισχυρότερος σχηματισμός τών Έλληνικών Ένόπλων Δυνάμεων, τό Δ΄ Σώμα Στρατού. Έχει ήδη ολοκληρωθεί ή αναδιοργάνωσή του σε ταξιαρχίες και τάγματα (μέ εξαίρεση τις XII και XVI Μεραρχίες του Έβρου) και

είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό μηχανοκίνητο, μέ σύγχρονο εξοπλισμό και ύψηλό ποσοστό επάνδρωσης. Η άμυντική προσπάθεια θά ενισχυθεί από μοίρες αεροσκαφών τής Πολεμικής Αεροπορίας, τής Αεροπορίας του Στρατού Ήρρας (μέ επιθετικά έλικόπτερα APACHE) και, φυσικά, από επιστρατευμένες ενισχύσεις τών Α΄ και Γ΄ Σωμάτων Στρατού.

Υπάρχει σχετική συμφωνία μεταξύ στρατιωτικών αξιωματούχων και ειδικών αναλυτών ως πρός τό ότι ή αριθμητική υπεροχή στις χερσαίες δυνάμεις που έχει ή Τουρκία σε σύγκριση μέ τήν Ελλάδα δέν μπορεί να έγγυηθεί τήν επιτυχία μιάς «άστραπιαίας» επίθεσης, γιατί τό μικρό μήκος τών συνόρων δέν επιτρέπει ικανοποιητική εκμετάλλευση του αριθμητικού πλεονεκτήματος. Επί πλέον, ο ποταμός Έβρος, παρά τή μείωση τής στάθμης τών υδάτων του, και ή γενικότερη διαμόρφωση του εδάφους αποτελούν φυσικό εμπόδιο γιά τήν κίνηση τών άρμάτων μάχης.

Θά πρέπει, τέλος, να σημειωθεί ότι υπάρχει άνησυχία γιά πιθανές ένεργειες δολιοφθορών μιάς μικρής μερίδας μελών τής μουσουλμανικής μειονότητας σε περίπτωση πολεμικής σύγκρουσης μέ τήν Τουρκία. Υπάρχει, βεβαίως, πρόβλεψη γιά τήν αντιμετώπιση τέτοιων ένεργειών, οι οποίες θεωρούνται περισσότερο ως μιά «ένόχληση» παρά ως άπειλή⁵.

1. Επίσημη πολιτική Τουρκίας

Η μουσουλμανική μειονότητα (120.000 άνθρωποι, περίπου τό 1% του ελληνικού πληθυσμού) ζει κυρίως στην Θράκη και, σύμφωνα μέ στοιχεία του Υπουργείου Έξωτερικών, κατανέμεται ως εξής: 50% Τουρκογενείς, 35% Πομάκοι και 15% Αθίγγανοι⁶. Βρίσκονται συγκεντρωμένοι στους νομούς Ξάνθης και Ροδόπης, ενώ έλάχιστοι ζουν στους νομούς Έβρου και Δράμας. Αυτή ή έλλειψη γεωγραφικής συνέχειας, βεβαίως, δυσχεραίνει τά σχέδια κάποιων κύκλων.

Περιοδικές προτροπές από εξτρεμιστικούς κύκλους (π.χ. Σύλλογος Άλληλοβοήθειας τών Τούρκων τής Δυτικής Θράκης) που ζητούν από τήν Τουρκία να επέμβει στην Θράκη και να απελευθερώσει τούς «καταπιεζόμενους αδελφούς τους» δέν έχουν βρει μέχρι στιγμής ανταπόκριση από τήν επίσημη Τουρκία. Όπως θά δοϋμε στην επόμενη ένότητα, δέν μπορεί να ειπωθεί τό ίδιο και γιά τήν ανεπίσημη τουρκική πολιτική.

Επισήμως, ή Τουρκία δέν έχει θέσει θέμα διεκδικήσεων ή άλλαγής του εδαφικού καθεστώ-

τος στή Θράκη. Ωστόσο, συχνά διαμαρτύρεται για τήν «παραβίαση των δικαιωμάτων» των μελών τής μουσουλμανικής μειονότητας, όπως κατοχυρώνονται από τὰ σχετικά άρθρα τής Συνθήκης τής Λωζάννης⁷. Βασικό στόχο των τουρκικών διαμαρτυριών αποτελούσε τὸ Ἄρθρο 19 (τοῦ 1955, τὸ ὁποῖο καταργήθηκε τὸ 1998, χωρίς, ὅμως, ἀναδρομική ἰσχὺ), πού προέβλεπε τήν ἀφαίρεση τής ἐλληνικῆς ἰθαγένειας ἀπὸ ὄσους ἀλλογενεῖς Ἑλληνες ὑπηκόους ἐγκατέλειπαν τὴ χώρα μέ πρόθεση νὰ μὴ ἐπιστρέψουν, καθὼς καὶ ὁ διορισμός των μουφτῆδων καὶ τής διοίκησης των βακουφίων ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ κράτος, ἀντὶ τής ἐπιλογῆς τους ἀπὸ τὴ μειονότητα⁸. Ἐξάλλου, ὑποκριτικὰ ἡ Τουρκία κατηγορεῖ τὴν Ἑλλάδα γιὰ τὸ ἐκλογικὸ ὄριο τοῦ 3%, θεωρώντας ὅτι ἔχει ὡς κύριο στόχο τὴ μουσουλμανικὴ μειονότητα. Ἀποσιωπᾶ, βεβαίως, τὸ γεγονός ὅτι τὸ τουρκικὸ ἐκλογικὸ σύστημα προβλέπει ἐκλογικὸ ὄριο τής τάξης τοῦ 10%!

Οἱ ἐπίσημες τουρκικὲς τοποθετήσεις εἶναι προσεκτικὰ διατυπωμένες, ἔτσι ὥστε νὰ ἐκφράζεται ἡ ἀναθεωρητικὴ ἀποψη, χωρίς, ὡστόσο, νὰ δίδεται λαβὴ γιὰ ἐπίσημη διαμαρτυρία τής ἐλληνικῆς πλευρᾶς. Ἐκπρόσωποι τής τουρκικῆς κυβέρνησης ἔχουν ἀναφερθεῖ, στὸ παρελθόν, στὴν «Ἀνεξάρτητη Τουρκικὴ Δημοκρατία τής Δυτικῆς Θράκης» ὡς ἱστορικὸ στόχο τής πολιτικῆς τής Ἀγκυρας. Βεβαίως, ἀπὸ πλευρᾶς δημοσιότητας περνοῦν σέ δευτέρη μοῖρα, ἀφοῦ στὸ προσκήνιο βρίσκονται δύο ἄλλα μεγάλα θέματα, τοῦ Αἰγαίου καὶ τὸ Κυπριακό. Στὶς ἀρχές τοῦ 1997 ὀλοκληρώθηκε ἡ ἐκδόση ἀπὸ τὴ Γενικὴ Διεύθυνση Κρατικῶν Ἀρχείων τής Ἀγκυρας τοῦ βιβλιογραφικοῦ τόμου πού ἀφορᾶ σέ τουρκικὲς ἐκδόσεις γιὰ τὴ Θράκη, μέ τίτλο «Ἡ Βιβλιογραφία των Τούρκων τής Δυτικῆς Θράκης». Τὸ ἔργο αὐτὸ προλογίζεται ἀπὸ τὸν ὑφυπουργὸ παρά τῷ πρωθυπουργῷ (ἐπὶ πρωθυπουργίας Τσιλέρ) Σελτσούκ Πολάτ, ὁ ὁποῖος ἐπισημαίνει ὅτι ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1360 μ.Χ., πού οἱ Ὄθωμανοὶ κατέλαβαν τὴ Δυτικὴ Θράκη, ἡ περιοχὴ αὐτὴ «διατηρεῖ τὴν τουρκικὴ τῆς ταυτότητα». Συμπληρώνει δὲ ὅτι ἡ Δυτικὴ Θράκη «ἀφέθηκε» στὴν Ἑλλάδα μέ τὴ Συνθήκη τής Λωζάννης τὸ 1923, ἂν καὶ ἦταν ἱστορικὴ τουρκικὴ περιοχὴ⁹.

2. Ἀνεπίσημη πολιτικὴ Τουρκίας

Ἡ Τουρκία ἐφαρμόζει τὴν —προσφιλή της— τακτικὴ τής χρησιμοποίησης «ιδιωτικῶν» ὀργανώσεων πού προωθοῦν συγκεκριμέ-

νες (κρατικὲς) πολιτικὲς καὶ τίς ἐνέργειες ἢ δηλώσεις των ὁποίων τὸ ἐπίσημο κράτος σπεύδει συχνὰ νὰ ἀποκηρύξει ἢ τουλάχιστον νὰ ἀρνηθεῖ ὅτι ὑποστηρίζει. Τὸ βιβλίον τοῦ γνωστοῦ ἀναλυτῆ Μάνου Ἡλιάδη *Οἱ Τουρκικὲς Μυστικὲς Ὑπηρεσίες καὶ ἡ MIT* (Ἐκδόσεις Λαβύρινθος, Ἀθήνα 1998) ἀποτελεῖ μιὰ ἐξαιρετικὴ πηγὴ πληροφοριῶν σχετικά μέ τίς διάφορες τουρκικὲς ὀργανώσεις πού δραστηριοποιοῦνται ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τής Θράκης. Ἰδιαίτερα ἐντονη εἶναι ἡ δραστηριότητα τής MIT.

Σύμφωνα μέ τὸν Ἡλιάδη, «ὁ μεγάλος ἀριθμὸς ὀργανώσεων κάθε μορφῆς πού χρησιμοποιεῖ τὸ τουρκικὸ κράτος καθιστᾶ ἀναγκαία μιὰ γενικὴ κατάταξή τους σέ κατηγορίες, ὅπως ἐθνικιστικὲς ὀργανώσεις, σύλλογοι τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ, θρησκευτικὲς ὀργανώσεις, μετωπικὲς ὀργανώσεις τοῦ ἴδιου τοῦ κράτους, ἀκόμη δὲ πολιτικὲς ὀργανώσεις καὶ κόμματα σέ ξένες χώρες. Τὸ σύνολο αὐτῶν των ὀργανώσεων ἀποτελεῖ ἕναν τεράστιον μηχανισμό προώθησης των συμφερόντων τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ὁ ὁποῖος λειτουργεῖ ὡς μοχλὸς πίεσης ξένων κυβερνήσεων καὶ ὀργανισμῶν, ἐπηρεασμοῦ τής κοινῆς γνώμης των χωρῶν στίς ὁποῖες δραστηριοποιεῖται καὶ ὑλοποίησης διαφόρων ἄλλων στόχων... Οἱ σχέσεις τοῦ μηχανισμοῦ αὐτοῦ μέ τίς τουρκικὲς μυστικὲς ὑπηρεσίες εἶναι δεδομένες, ἂν καὶ ἡ χάραξη τής γενικῆς πολιτικῆς καὶ ἡ ἐν γένει κατεύθυνση τής δράσης του ἐκτιμᾶται ὅτι ἀποτελεῖ εὐθύνη τοῦ Συμβουλίου Ἐθνικῆς Ἀσφαλείας»¹⁰.

Στὴν ἐλληνικὴ Θράκη, σχηματίστηκε, μέ προφανὴ τουρκικὴ ὑποκίνηση, ὁ ἀνεξάρτητος ἐκλογικὸς συνδυασμὸς Γκιουβέν (guven: ἐμπιστοσύνη), μέ τὸν ὁποῖο κατῆλθαν ὀργανωμένοι οἱ μουσουλμάνοι τής Θράκης στίς ἐκλογές τοῦ 1989. Ἀργότερα, ὁ γνωστός γιὰ τίς ἐξτρεμιστικὲς του θέσεις πρῶην βουλευτῆς Ἀχμέτ Σαδίκ ἴδρυσεν τὸ Κίνημα τής Δημοκρατίας, Ἰσότητος καὶ Εἰρήνης (Demokrasi, Esitik ve Baris Partisi), πού μετὰ τὸν θάνατό του σε τροχαῖο δυστύχημα κληρονόμησε ἡ σύζυγός του Ἰσίκ Σαδίκ¹¹.

Ὁ ἡγέτης τοῦ βουλγαρικοῦ μουσουλμανικοῦ Κόμματος Δικαιωμάτων καὶ Ἐλευθεριῶν Ἀχμέτ Ντογάν, στὸ πλαίσιο των εὐρύτερων σχεδιασμῶν τής Τουρκίας γιὰ τὴν περιοχὴ, ἔχει ἐπισκεφθεῖ ἀρκετὲς φορές τοὺς Πομάκους καὶ μουσουλμάνους των νομῶν Δράμας καὶ Ξάνθης καὶ ἔχει κατηγορηθεῖ γιὰ τὴν ἄσκηση φιλοτουρκικῆς προπαγάνδας. Τὸ International Affairs Agency (INAF), μέ ἔδρα τὴν Κωνσταντινούπολη, ἐμφανίζεται ὡς πρακτορεῖο εἰδήσεων, ἀλλὰ στὴν πρά-

ξη ασχολείται αποκλειστικῶς μέ τήν προπαγάνδα, τήν παραπληροφόρηση καί, κυρίως, τή διασπορά ψευδῶν εἰδήσεων εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Κύπρου. Ὁ σημερινός διευθυντής του εἶναι ὁ δημοσιογράφος Cern Basar, ἀπό τήν ἐλληνική Θράκη. Τό INAF ἔχει δημοσιεύσει μεταξύ ἄλλων τό «Destroying Ethnic Identity: The Turks of Western Thrace» (1993). Ἐκτιμᾶται ὅτι διατηρεῖ στενότερες σχέσεις μέ τή MIT. Ὑπάρχουν, ἐπίσης, οἱ Ἐνώσεις Τούρκων τοῦ ἐξωτερικοῦ. Σύμφωνα μέ τόν ἐμπειρογνώμονα τοῦ ὙΠΕΕ Π. Χιδίρογλου, οἱ Ἐνώσεις αὐτές εἶναι 92, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 41 ἀσχολοῦνται μέ ὑποθέσεις τῶν Βαλκανίων καί τῆς Θράκης¹².

Τέλος, ἀναφορά θά πρέπει νά γίνει καί στίς λεγόμενες ἀλυτρωτικές ὁργανώσεις¹³ καί, εἰδικότερα, στόν Σύλλογο Ἀλληλοβοήθειας τῶν Τούρκων τῆς Δυτικῆς Θράκης (Bati Trakya Türkleri Dayanisma Derneği) μέ ἔδρα τήν Κωνσταντινούπολη καί μέ παραρτήματα σέ πολλές πόλεις τῆς Τουρκίας. Ὁ σύλλογος κάνει αἰσθητή τήν παρουσία του σέ διάφορες πόλεις τοῦ ἐξωτερικοῦ (κυρίως στή Γερμανία). Ἐνα δεῖγμα τῶν πραγματικῶν σκοπῶν τῆς ὁργάνωσης αὐτῆς προκύπτει ἀπό ἕνα συνέδριο στήν Κωνσταντινούπολη, τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1995. Στό συνέδριο αὐτό ἀποφασίσθηκε μεταξύ ἄλλων ἡ δημιουργία «διεθνούς Βουλῆς τῆς Δυτικῆς Θράκης» μέ τήν ἐπωνυμία «ἐξέδριστη Βουλή μουσουλμάνων Δυτικῆς Θράκης», ἡ ἴδρυση συνομοσπονδίας τῶν ἀνά τόν κόσμο μουσουλμάνων τῆς Θράκης καί ἡ προσφυγή στούς διεθνείς ὁργανισμούς μέ σκοπό τήν καταγγελία τῆς Ἑλλάδας γιά παραβίαση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας στή Θράκη. Οἱ πῖο χαρακτηριστικές, ὅμως, ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου ἀφοροῦσαν τρία συγκεκριμένα θέματα. Πρῶτον, νά μήν ἐπιτρέψουν νά διαιρεθεῖ ἡ «ἰσλαμοτουρκική» μειονότητα τῆς Θράκης σέ Πομάκους, Ἀθιγγάνους καί Τουρκογενεῖς μέ τή δημιουργία «ἐπιφανειακῶν» ἐθνικῶν διαφορῶν μεταξύ τῶν τριῶν αὐτῶν μουσουλμανικῶν ομάδων. Δεύτερον, ἡ ἴδρυση ἀπό τή μειονότητα ἐταιρειῶν καί ἐπιχειρήσεων στή Θράκη καί ἡ ἰσχυρή της παρουσία καί ὁ ἰσχυρός λόγος της στήν περιοχή. Τρίτον, ἡ ἐνίσχυση τῆς οικονομικῆς παρουσίας τῆς μειονότητας μέ καταθέσεις (Τούρκων) τοῦ ἐξωτερικοῦ¹⁴. Τό ἔμβλημα τῆς ὁργάνωσης εἶναι ἕνας χάρτης τοῦ ἀνεξάρτητου κράτους τῆς Θράκης πού ὁραματίζονται οἱ Τούρκοι, στόν ὁποῖο ἀπεικονίζεται ἡ ἐλληνική Θράκη καί τμήμα τῆς νότιας Βουλγαρίας περιφραγμένα μέ συρματόπλεγμα.

Στήν ἴδια κατηγορία (τῶν καθοδηγούμενων ἀπό τήν ἐπίσημη Τουρκία ὁργανώσεων) ἀνήκει καί ἡ Ἐνωση Δυτικοθρακιωτῶν (Bati Trakya - lilar Dernegi), τῆς ὁποίας ἡ ἔδρα βρίσκεται στήν Ἄγκυρα, σέ μιά περιοχή ὅπου στεγάζονται καί τά ὑπουργεῖα. Σέ ἕνα ἄλλο συνέδριο πού πραγματοποιήθηκε στίς ἀρχές 1991 στήν Κωνσταντινούπολη, μεταξύ τῶν ὁμιλητῶν ἦταν καί ὁ Ἄχμέτ Σαδίκ (ἀπό τή Θράκη). Στόν λόγο του ὑποστήριξε ὅτι ἡ ἐλληνική κυβέρνηση δέν μπορεῖ νά κάνει τίποτε ἐναντίον τῶν Τούρκων τῆς Δυτικῆς Θράκης, δεδομένου ὅτι αὐτοί ἀποτελοῦν μιά συμπαγή μάζα πού δέν εἶναι δυνατόν νά ἐλεγχθεῖ ἀπό τίς ἐλληνικές ἀρχές. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι, μετά τήν ὁμιλία του, ὁ Σαδίκ χαρακτηρίστηκε ἀπό τόν συντονιστή τοῦ συνεδρίου ὡς «ὁ ἄνθρωπος πού κάνει στή Δυτική Θράκη ὅ,τι ἔκανε ὁ Ραούφ Ντενκτάς στήν Κύπρο»¹⁵.

Ἀναλυτές πού γνωρίζουν καλά τήν περιοχή τῆς Θράκης κάνουν ἀναφορά στήν ὑπαρξή μεγάλου ἀριθμοῦ τρομοκρατῶν «γχιζῶν λύκων» στή Θράκη, μεγάλου ἀριθμοῦ κληρονομικῶν βσφαιρῶν καραμπινῶν — κατάλληλων γιά ὁδομαχίες — στά χέρια μουσουλμάνων καί μεγάλου ἀριθμοῦ ἀντιεμπορικῶν καταφυγίων κατασκευασθέντων στά ὑπόγεια τῶν οἰκιῶν τῶν μουσουλμάνων¹⁶. Ἄν καί δέν ὑπάρχει ἐπιβεβαίωση τῶν συγκεκριμένων πληροφοριῶν ἀπό ἐπίσημες πηγές, ὅπως ἀναφέραμε καί σέ προηγούμενη ἐνότητα, τό Ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Ἀμυνας ἀνησυχεῖ γιά ἐνδεχόμενες δολιοφθορές ἀπό μικρή μερίδα μουσουλμάνων σέ περίπτωση ἑλληνο-τουρκικῆς σύρραξης.

Στο περιοδικό «Νέα Δυτική Θράκη», πού ἐκδίδεται ἀπό τόν «Σύνδεσμο Ἀλληλοβοήθειας Τούρκων Δυτικῆς Θράκης», ἀναφέρεται μεταξύ ἄλλων: «Ἡ Θράκη, ἀπό τήν ἐποχή πού γίνεται γνωστή ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας, θεωρεῖται ἔδαφος τουρκικῆς πατρίδας... Ἡ διαίρεσή της σέ Δυτική-Ἀνατολική μέ θεωρητικά σύνορα ἐμφανίζει μιά ὑπουλη συνωμοσία. Θά ἀπελευθερώσουμε τό τμήμα ἐκεῖνο πού λέγεται Δυτική Θράκη καί πού ἀποτελεῖ μιά γεωγραφική πραγματικότητα...». Ὁ στόχος τοῦ «Συνδέσμου» ἔχει ἐκφραστεῖ ἀπό τόν παλαιό πρόεδρό του, Α. Ἀϊνταλί: «Μέ τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ θά γεννηθεῖ στή Δυτική Θράκη μιά 3η Τουρκική Δημοκρατία» (ἡ πρώτη εἶναι το σημερινό τουρκικό κράτος καί ἡ δεύτερη ἡ κατεχόμενη Βόρεια Κύπρος)¹⁷. Ἐξάλλου, στό βιβλίο τοῦ Καντίρ Μισίρογλου *Ἡ Συνθήκη τῆς Λωζάννης ἦταν μιά ἦττα ἢ μιά καταστροφή* ἀναφέρεται ὅτι «...ὁ τουρκικός πολιτισμός εἶναι προγενέστερος κατά 9.000 χρόνια τοῦ

χριστιανικού στήν περιοχή του Τουρκιστάν... Οί Έλληνες εγκαταστάθηκαν στή Θράκη τόν 8ο π.Χ. αιώνα σχηματίζοντας όρισμένες αποικίες. Κατά συνέπεια, οί Έλληνες εμφανίζονται στή Θράκη μερικές χιλιάδες χρόνια μετά τούς Τούρκους»¹⁸.

Ό δέ Κεμάλ Άτατούρκ φέρεται νά έχει πεί, άναφερόμενος στή Δυτική Θράκη: «Πρέπει νά φερθούμε ζύπνια στίς έπαφές πού θά έχουμε μέ τούς ζένους γιά τό πολιτικό μέλλον τής Δ. Θράκης. Στόχος μας είναι, σέ εϋθετο χρόνο και μέ όποιαδήποτε ευκαιρία, νά εντάξουμε τή Δ. Θράκη στή μητέρα πατρίδα. Πρέπει νά προσέξουμε νά παραμείνει ή Δ. Θράκη άκέραιη σέ τουρκικά χέρια. Δέν πρέπει νά δεχθούμε άπαλλοτριώση του τουρκικού αυτού τμήματος. Η πρώτη λύση στήν όποία θά καταφύγουμε είναι νά καλλιεργήσουμε τίς εθνικές όργανώσεις τών αδελφών μας πού άποτελούν τή συντριπτική πλειοψηφία στή Δ. Θράκη... Μέ τήν πρώτη ευκαιρία θά προσπαθήσουμε νά κερδίσουμε τήν άνεξαρτησία ή τήν άυτονομία τής»¹⁹.

Σύμφωνα μέ τόν Άλέξανδρο Τάρκα, ή Άγκυρα εφαρμόζει σχέδιο ύπόγειας οικονομικής διείσδυσης στή Θράκη, μετά τή διαπίστωση ότι ή εφαρμογή μέτρων ίσονομίας και ίσοπολιτείας χριστιανών-μουσουλμάνων μειώνει τά περιθώρια άλλων μορφών δράσης του Τουρκικού Προξενείου Κομοτηνής. Σέ θεωρητικό επίπεδο, οί διάφορες οικονομικές πρωτοβουλίες θά μπορούσαν νά άντιμετωπισθούν θετικά, άν σήμαινε είσαγωγή κεφαλαίων πρός επένδυση και συμβολή στή φίλια τών λαών. Άλλά, στήν πράξη, συμβαίνει άκριβώς τό αντίθετο: οί διάφορες οικονομικές δραστηριότητες γίνονται μεμονωμένα και — τό κυριότερο — εκτός του επίσημου μικτού επιχειρηματικού συμβουλίου Έλλάδας - Τουρκίας, πού διέπεται από συγκεκριμένους κανόνες δράσης και άυτοελέγχει τά μέλη του²⁰.

Τέλος, ό στρατηγός έ.ά. Κ. Βουλουτιάδης άναφέρει ότι τό Τουρκικό Προξενείο Κομοτηνής έχει «δώρισει» στους μουσουλμάνους περισσότερες άπό 4.000 δορυφορικές κεραίες τηλεόρασης γιά νά παρακολουθούν τίς εκπομπές τών δορυφορικών καναλιών Turk-Sat και του γερμανικού STAR (ανάμεσα στίς όποιες περιλαμβάνονται και όρισμένες άνθελληνικές)²¹.

Όρισμένες διαπιστώσεις

Άφου δέν απέλασε μαζίκα τούς Τουρκογενείς μουσουλμάνους τής Θράκης τό 1955 ή τό

1964, μετά τά γεγονότα τής Κωνσταντινούπολης, ή Έλλάδα ήταν ύποχρεωμένη νά τούς μεταχειρίζεται ως ισότιμους πολίτες τής. Άς μήν ξεχνούμε ότι ή χώρα μας θεωρείται ευρωπαϊκή χώρα και κρίνεται μέ τά ευρωπαϊκά μέτρα και σταθμά στον τομέα τών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και δικαιωμάτων τών μειονοτήτων και όχι μέ τά αντίστοιχα τουρκικά ή μεσανατολικά.

Έγιναν σοβαρά λάθη στίς επόμενες δεκαετίες (του 1960, 1970 και 1980). Η μεταχείριση τών μουσουλμάνων ως πολιτών δεύτερης κατηγορίας είχε άρνητικά άποτελέσματα. Ουσιαστικά μείωσε τίς (σημαντικές) διαφορές ανάμεσα σέ Τουρκογενείς, Πομάκους και Άθιγγάνους και έδωσε τή δυνατότητα στό Τουρκικό Προξενείο νά εκμεταλλευθεί τά αισθήματα πικρίας και δυσανεμίας πού είχε προκαλέσει ή πολιτική του ελληνικού κράτους. Η μοναδική, ίσως, «έπιτυχία» τής εφαρμοσθείσας πολιτικής ήταν ή διατήρηση τής μειονότητας στα ίδια αριθμητικά επίπεδα.

Η κατάσταση βελτιώθηκε σημαντικά στή δεκαετία του 1990 μέ τήν κατάργηση τής διάβόητης «μπάρας» και μέ τήν προσπάθεια εφαρμογής ενός καθεστώτος ίσονομίας και ίσοπολιτείας ανάμεσα σέ χριστιανούς και μουσουλμάνους κατοίκους τής Θράκης. Έξακολουθούν νά υπάρχουν, βεβαίως, προβλήματα, άν και θά πρέπει νά σημειωθεί ότι σέ όρισμένες περιπτώσεις ή ίσονομία δέν εφαρμόζεται παρά εις βάρος τών χριστιανών, άφου πολλές παραβάσεις τών μουσουλμάνων γίνονται άνεκτές «γιά νά μήν διαταραχθεί τό ήρεμο κλίμα».

Υπάρχει, ώστόσο, μιά διάχυτη άνησυχία στήν περιοχή, πού ενισχύεται άπό τέσσερις παράγοντες: (1) Τήν έντονη δραστηριότητα του Τουρκικού Προξενείου· (2) τίς ευρύτερες άναθεωρητικές βλέψεις τής Τουρκίας άπέναντι στήν Έλλάδα και τήν Κύπρο· και (3) τήν άνικανότητα του ελληνικού κράτους νά προωθήσει τήν οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη τής Θράκης, άνικανότητα πού όδηγεί σέ έρήμωση τής ύπαιθρου, μετακίνηση του πληθυσμού σέ αστικά κέντρα εντός και εκτός Θράκης και σταδιακή άνατροπή του δημογραφικού χάρτη τής περιοχής· και (4) τίς εξελίξεις στα Βαλκάνια σέ σχέση μέ τίς διαφορές μειονότητες²². Στό σημείο αυτό θά πρέπει νά σημειωθεί ότι οί εικασίες περί νατοϊκών σχεδίων γιά άλλαγή του έδαφικού καθεστώτος τής Θράκης στεροδύνται σοβαρότητας. Τά όποια σενάρια άσκήσεων επί χάρτου τής Συμμαχίας έξυπηρετούν τήν κάλυψη κάθε πιθανής πολιτικο-

στρατιωτικής εξέλιξης, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αποτελούν και τόν επιδιωκόμενο στόχο του ΝΑΤΟ. Αντίστοιχα, σε μελέτη της γνωστής εταιρείας μελετών Rand Corporation²³, που συνδέεται με το Άμερικανικό Πεντάγωνο, περιλαμβάνεται σενάριο έλληνο-τουρκικής σύγκρουσης με άφορμή επεισόδια με τη μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη και ένταση στο Αιγαίο. Όπως εξήγησαν αργότερα οι συγγραφείς της μελέτης, δεν θεωρούν το συγκεκριμένο σενάριο ως τήν πιθανή εξέλιξη στις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας, αλλά και δεν μπορούν να το αποκλείσουν.

Μιά σημαντική μερίδα Ελλήνων αναλυτών υποστηρίζει ότι στόχο της Τουρκίας αποτελεί ή αποσταθεροποίηση της κατάστασης στη Θράκη και ή δημιουργία συνθηκών παρόμοιων με εκείνες που επικρατούσαν στην Κύπρο τό 1974, πρό της τουρκικής εισβολής. Εκτιμούν δε ότι από τό 1964 παρατηρείται μία σταδιακή κλιμάκωση του επιπέδου των τουρκικών ενεργειών και διεκδικήσεων, με τελικό στόχο τήν υλοποίηση της προαναφερθείσας πολιτικής κληρονομιάς του Κεμάλ Άτατούρκ για τή Θράκη και ότι αναζητείται ή κατάλληλη ευκαιρία ή άφορμή (ανάλογη με τό άφρον πραξικόπημα του ελληνικού δικτατορικού καθεστώτος στην Κύπρο τό 1974).

Υπάρχει, βεβαίως, και ή αντίθετη άποψη ή μάλλον μία διαφορετική εκτίμηση των προθέσεων και, κυρίως, των δυνατοτήτων της Άγκυρας να χειραγωγήσει τούς μουσουλμάνους της Θράκης. Χαρακτηριστικό της προσέγγισης αυτής είναι πρόσφατο δημοσίευμα στο οποίο αναφέρεται ότι «...ή μειονότητα λόγω αφενός του μεγέθους και αφετέρου του ρόλου της στην κοινωνική και οικονομική ζωή δεν αποτελεί κίνδυνο και επιπλέον δεν διαθέτει εν δυνάμει χαρακτηριστικά που να τήν καθιστούν άπειλή... Δέν έχουν ύπόσταση οι φόβοι για άναπαραγωγή στη Θράκη καταστάσεων άναλογων με εκείνες που εξελίχθηκαν στο Κοσσυφοπέδιο, καθώς ο τουρκογενής πληθυσμός δεν έχει δεσπόζουσα θέση ούτε από άριθμητική ούτε από οικονομική-κοινωνική άποψη»²⁴. Στο ίδιο άρθρο αναφέρεται ότι «σε άκρως άπόρρητα σημειώματα του ελληνικού Υπουργείου Έξωτερικών εντοπίζεται ως εξαιρετικά σημαντικό πρόβλημα ή δημιουργία ενός πλέγματος συμφερόντων, στο οποίο συμμετείχαν διάφοροι τοπικοί παράγοντες (χριστιανοί και μουσουλμάνοι), πράκτορες μυστικών υπηρεσιών (σε άρκετές περιπτώσεις, μάλιστα, όχι μόνο ελληνικών), αλλά και πρόσωπα που είχαν σχέση με τό οργανωμένο εγκλημα, ιδιαίτερα τό λαθρεμπόριο ναρκωτικών,

χρυσού και δερμάτων. Μέσα σε αυτή τήν ιδίομορφη άτμόσφαιρα έδραιώθηκε στις άρμόδιες υπηρεσίες, ιδιαίτερα στις υπηρεσίες πληροφοριών (ΕΥΠ, ΔΙΚΑ, κ.ά.), μία έντονα κατασταλτική νοοτροπία με τήν όποία αντιμετώπιστηκε τό θέμα της μειονότητας για πολλά χρόνια. Η όλη κατάσταση επιδεινώθηκε, λόγω της μακρόχρονης (εικοσαετούς σχεδόν) παρουσίας στη Θράκη των ίδιων στελεχών, τά όποια δέν μπόρεσαν να αντιληφθούν τίς αλλαγές που πραγματοποιούνται. Τά εμπόδια που παρενέβαλλε τό κύκλωμα των τοπικών συμφερόντων επέτειναν τίς δυσκολίες προώθησης των αναγκαιών προσαρμογών της πολιτικής για τά θέματα της μειονότητας. Η άποσύνδεση των θεμάτων της μειονότητας από τίς έλληνοτουρκικές σχέσεις αποτελεί και τό βασικό στοιχείο της νέας προσέγγισης που υιοθετεί τό Υπουργείο Έξωτερικών... Οι σχέσεις, όμως, του ελληνικού κράτους με ένα τμήμα των πολιτών του δέν μπορούν να στηρίζονται στη διαμεσολάβηση μιας άλλης χώρας, εν προκειμένω της Τουρκίας, αλλά εδράζονται στην τήρηση των κανόνων Δικαίου, στον σεβασμό των ανθρωπίνων και δημοκρατικών δικαιωμάτων, κ.ο.κ.». Τέλος, αναφέρεται ότι «...ή νέα πολιτική για τή μειονότητα άποβλέπει και στη δημιουργία καλύτερων όρων οικονομικής ανάπτυξης για τήν περιοχή της Θράκης. Ός τώρα, ή δυσκαμψία για τό μειονοτικό έχει έμποδίσει τόσο τήν προώθηση της πολιτικής συμφωνίας για τή δημιουργία της — βάθους 25 χιλιομέτρων — ζώνης ελεύθερων οικονομικών συναλλαγών στα σύνορα με τή Βουλγαρία όσο και τή διάνοιξη των τριών διόδων²⁵... Με τήν ανάπτυξη των οικονομικών-επιχειρηματικών δραστηριοτήτων θά αυξηθεί και ή κοινωνική δραστηριότητα μέσα στη μειονότητα, ώστε να ξεπεραστούν οι κατεστημένες πατριαρχικές σχέσεις και να αξιοποιηθεί παραγωγικά τό ανθρώπινο δυναμικό»²⁶. Εκτιμάται ότι τό συγκεκριμένο δημοσίευμα εκφράζει τίς άπόψεις της σημερινής ήγεσίας του Υπουργείου Έξωτερικών.

Η άποψη του συγγραφέα είναι ότι ή πραγματικότητα βρίσκεται κάπου ανάμεσα στις δύο αυτές άκρως άπόψεις. Ίσως να βρίσκεται λίγο πιο κοντά στην άπαισιόδοξη άποψη, όχι επειδή οι μουσουλμάνοι επιθυμούσαν ανέκαθεν να ζήσουν υπό τήν τουρκική και όχι υπό τήν ελληνική σημαία, αλλά διότι ή στάση του ελληνικού κράτους επί τόσες δεκαετίες έχει διευρύνει τό όποιο χάσμα υπήρχε ανάμεσα σε χριστιανούς και μουσουλμάνους.

Η προτεινόμενη πολιτική από τό Υπουργείο

Ἐξωτερικῶν βρίσκεται σέ γενικές γραμμές στή σωστή κατεύθυνση, ἀλλά κρύβει κινδύνους, ἀφοῦ ἤ μέχρι τώρα στάση τῆς Ἀγκυρας στό θέμα τῆς Θράκης (καί ὄχι μόνο) δέν ἐμπνέει ιδιαίτερη ἐμπιστοσύνη. Ὡς ἐκ τούτου, ἀπαιτεῖται προσεκτικός σχεδιασμός καί σωστή προετοιμασία γιά κάθε ἐνδεχόμενο καί, ἰδίως, γιά τυχόν προβοκάτσιες (καί ἐδῶ θά εἶναι ιδιαίτερα κρίσιμος ὁ ρόλος τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Ὑπουργείου Δημόσιας Τάξης).

Ὅσον ἀφορᾷ στίς τουρκικές βλέψεις καί τούς τουρκικούς σχεδιασμούς, θά πρέπει νά θεωρεῖται βέβαιο ὅτι, σέ διάφορα ζητήματα πού σχετίζονται μέ τίς ἑλληνο-τουρκικές σχέσεις, ἡ Ἀγκυρα ἔχει μία μακροπρόθεσμη στρατηγική, προετοιμάζει προσεκτικά τό ἔδαφος καί προσπαθεῖ νά διατηρεῖ ἀνοιχτές ὅλες τίς ἐπιλογές της. Στήν περίπτωση τῆς Θράκης, δέν ὑπάρχουν ἀπτές ἀποδείξεις, ἀλλά μόνο ἐνδείξεις γιά τά μελλοντικά σχέδια τῆς Ἀγκυρας, πού δέν ἀποκλείεται νά περιλαμβάνουν καί τήν αὐτονομία ἢ καί ἀνεξαρτησία, σέ πρώτη φάση, καί προσάρτηση στή συνέχεια. Ἰδιαίτερα σημαντικό στό πλαίσιο τοῦ σχετικοῦ σχεδιασμοῦ εἶναι καί τό ζήτημα τῆς μουσουλμανικῆς-τουρκικῆς μειονότητας στή Βουλγαρία²⁷.

Ἴσως ἡ Τουρκία σκοπεύει νά κινήθῃ ὅταν κρίνει ὅτι ὑπάρχουν οἱ κατάλληλες συνθήκες. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἡ ἱστορία ἔχει δείξει ὅτι ἡ Τουρκία κινεῖται μόνο ὅταν εἶναι ἀπόλυτα βέβαιη γιά τήν ἐπιτυχία τῶν ἐνεργειῶν της (ἐπί πλέον, φαίνεται ὅτι ἡ ἀνακίνηση μειονοτικῶν ζητημάτων ἀνησυχεῖ τήν Τουρκία, λόγω τῆς μεγάλης κουρδικῆς μειονότητας πού διαβιοῖ στή χώρα αὐτή). Ἐγκυβεται ἀποκλειστικά σέ ἐμᾶς νά ἀποτρέψουμε δυσάρεστες ἐξελίξεις καί νά μήν ἐπιτρέψουμε στίς «κατάλληλες συνθήκες» νά ἐμφανισθοῦν. Τί μέτρα θά πρέπει νά ληφθοῦν στήν κατεύθυνση αὐτή;

- Ἡ ἐνίσχυση τῆς (στρατιωτικῆς) ἀποτρεπτικῆς μας ἰκανότητας εἶναι ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ καί, ἴσως, ὁ πιό σημαντικός παράγοντας, ὄχι μόνο γιά τή Θράκη, ἀλλά καί — κυρίως — γιά τό Αἰγαῖο καί τήν Κύπρο.
- Ἰοσέτηρη μακροπρόθεσμη στρατηγικῆς οἰκονομικῆς καί πολιτικῆς «θωράκισης» τῶν νησιῶν τοῦ Ἀνατολικοῦ Αἰγαίου καί τῆς Θράκης, μέ τήν πραγματοποίηση ἑλληνικῶν καί διεθνῶν ἐπενδύσεων. Παράλληλα, τόνωση τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητας, μέ στόχο τήν ταχεία ἄνοδο τοῦ βιοτικῆς ἐπιπέδου χρι-

στιανῶν καί μουσουλμάνων (στό πλαίσιο αὐτό, ιδιαίτερα σημαντική θά ἦταν ἡ κατασκευή τοῦ ἀγωγοῦ μεταφορᾶς πετρελαίου Μπουργκάς-Ἀλεξανδρούπολης, πού ἀντιμετωπίζει, ὅμως, προβλήματα).

- Ἐξάλειψη τῶν ὅποιων διακρίσεων καί καταπιεστικῶν μέτρων εἰς βάρος τῶν μουσουλμάνων ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν καί εἰλικρινῆς προσπάθεια ἐνταξίας τῶν μουσουλμάνων στήν ἑλληνική κοινωνία.
- Διάλυση τοῦ παρακράτους τῆς Θράκης, μέ ταυτόχρονο περιορισμό τῶν δραστηριοτήτων τοῦ Τουρκικοῦ Προξενείου (ἄν καί θά πρέπει νά ὁμολογήσουμε ὅτι δέν γνωρίζουμε ἄν κάτι τέτοιο εἶναι ἐφικτό, ἰδίως σέ περίοδο σχετικῆς ὕφεσης μέ τή γειτονική χώρα). Τά ὅποια «ἐξτρεμιστικά» στοιχεία καί τῶν δύο πλευρῶν θά πρέπει νά ἐξακολουθήσουν νά βρίσκονται ὑπό στενή παρακολούθηση ἀπό τόν μηχανισμό δημόσιας τάξης καί ἐθνικῆς ἀσφάλειας.
- Προσπάθεια ἐνίσχυσης τῆς ἐθνοτικῆς συνείδησης τῶν Πομάκων καί τῶν Ἀθιγγάνων καί ἀπεγκλωβισμοῦ τους ἀπό τό ἀσφυκτικό ἀγκάλιασμα τοῦ Τουρκικοῦ Προξενείου.
- Ἐθελοντική (μέ τήν παροχή κινήτρων) μετακίνηση μουσουλμάνων σέ ἄλλες περιοχές τῆς χώρας (μακροπρόθεσμη πολιτική).
- Προσπάθεια τόνωσης τοῦ ἠθικοῦ τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θράκης καί δημογραφικῆς «ἀναζωογόνησης» τῆς περιοχῆς.

Τό ζήτημα τῆς Θράκης εἶναι ἓνα στοίχημα πού πρέπει νά βάλει ἡ Ἑλλάδα τοῦ 21ου αἰῶνα μέ τόν ἑαυτό της· καί ἡ ἐπιτυχία ἐξαρτᾶται σχεδόν ἀποκλειστικά ἀπό ἐμᾶς τούς ἴδιους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Νίκος Χειλαδάκης, «μέ σκοπό τήν ἀποφυγή τοῦ βουλγαρικοῦ κομμουνιστικοῦ “μπαμπούλα”, οἱ Πομάκοι ἀφέθησαν στά χέρια τῆς τουρκικῆς προπαγάνδας». «Θράκη: ἄλλη μιᾶ τουρκική παγίδα», *Στρατηγική*, Αὐγουστος 1999, σ. 120.

2. *Λευκή Βίβλος γιά τίς Ἐνοπλίες Δυνάμεις 1996-97*, Ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Ἀμυνας, σ. 22.

3. Θάνος Ντόκος - Νίκος Πρωτονοτάριος, *Ἡ στρατιωτική ἰσχὺς τῆς Τουρκίας: Ἀπειλή γιά τήν ἑλληνική ἀσφάλεια*, 2η ἀναθεωρημένη ἐκδόση, Ἐκδόσεις Τουρκία, Ἀθήνα, 1996, σ. 15-16.

4. Ντόκος - Πρωτονοτάριος, σ. 144-145.

5. Θά πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι, σέ ἀντίθεση μέ τήν κομμικοτραγική εἰκόνα τῆς ὑπόθεσης Ὅσουλάν, ἡ ΕΥΠ ἔχει μιᾶ ἀρκετά ἀποτελεσματικὴ παρουσία στή Θράκη, τουλάχιστον στόν τομέα τῆς ἀντικατασκοπίας.

6. Νίκος Μαράκης, «Τί πραγματικά έχει αλλάξει στην πολιτική για τή μειονότητα», *Τό Βήμα*, 8 Αυγούστου 1999. Επίσης, Παῦλος Χιδίρογλου, *Οἱ Ἑλληνες Πομάκοι καί ἡ σχέση τους μέ τήν Τουρκία*, Ἡρόδοτος, Ἀθήνα, 1989, σ. 39.
7. Ἐπειδή οὐσιαστικά δέν ὑπάρχει πλέον ἑλληνική μειονότητα στήν Τουρκία, ἡ Συνθήκη τῆς Λωζάννης θέτει ὑποχρεώσεις μόνο στήν ἑλληνική πλευρά.
8. «Turkish Minority in Western Thrace», *Turkish Review Quarterly Digest*, Winter 1991. Επίσης, Michael Stephen, «The Human Rights of the Turkish Minority in Western Thrace», *Perceptions*, December 1998 / January 1999.
9. Γ. Γιουκάκης, «Ὀνειρεύονται τουρκικό κράτος καί στή Θράκη», *Ἔθνος*, 14 Ἰουνίου 1997.
10. Μάνος Ἡλιάδης, *Οἱ τουρκικές μυστικές ὑπηρεσίες καί ἡ MIT*, Ἐκδόσεις Λαβύρινθος, Ἀθήνα 1998, σ. 282.
11. Ἡλιάδης, σ. 282.
12. Ἡλιάδης, σ. 283, 286, 291. Παῦλος Χιδίρογλου, *Οἱ Ἑλληνες Πομάκοι καί ἡ σχέση τους με τήν Τουρκία*, Ἡρόδοτος, Ἀθήνα, 1989, σ. 39.
13. Για τίς δραστηριότητες διαφόρων ὀργανώσεων, βλ. καί Νίκος Χειλαδάκης, «Θράκη: ἄλλη μιὰ τουρκική παγίδα», *Στρατηγική*, Αὐγούστος 1999, σ. 120-123.
14. Ἡλιάδης, σ. 312-314.
15. Ἡλιάδης, σ. 313.
16. Ἀντιστρατήγου ἐκ. Κων. Βουλουτιάδη, *Ὁ Χρόνος*, 28 Ἀπριλίου 1999.
17. Γ. Γιουκάκης.
18. Ἐλεονώρα Μαυροφρύδη, «Θράκη: Στό μάτι τῶν Τούρκων ἀπό τό 1923», *Νέμεσις*, Μάιος 1998, σ. 14.
19. Μαυροφρύδη, σ. 18.
20. Ἀλέξανδρος Τάρκας, «Οἰκονομική διείσδυση τῆς Τουρκίας στή Θράκη σέ συγκεκριμένους τομεῖς δράσης», *Ὁ Χρόνος*, 22 Δεκεμβρίου 1997.
21. Κ. Βουλουτιάδης, «Ἡ Τουρκία ἔχει κηρύξει ψυχολογικό πόλεμο στήν Ἑλλάδα», στόν συλλογικό τόμο *Ὁ τουρκικός ἐπεκτατισμός καί ἡ ἀμυντική θεωρία τῆς Ἑλλάδας*, Ἀθήνα 1997, σ. 71.
22. Τά σενάρια περί μελλοντικῆς «Κοσσοβοποίησης» τῆς Θράκης, σήμερα, στεροῦνται σοβαρότητας. Στόν βαθμό, ὅμως, πού ὑποκρύπτουν ἐνδόμυχους πόθους ὀρισμένων κύκλων, θά πρέπει νά ληφθοῦν ἐγκαίρως τά ἀπαραίτητα μέτρα γιά νά μήν μετατραποῦν σέ αὐτοεκπληρούμενες προφητείες.
23. Zalmay Khalilzhad & Ian Lesser, *Sources of Conflict in the 21st Century*, RAND Corporation, 1997.
24. Νίκος Μαράκης, «Τί πραγματικά ἔχει αλλάξει στήν πολιτική για τή μειονότητα», *Τό Βήμα*, 8 Αυγούστου 1999.
25. Σύμφωνα μέ ἄλλες πηγές, ἡ ἔλλειψη προόδου στό θέμα τῆς ζώνης ἐλεύθερων συναλλαγῶν ὀφείλεται στίς ἀντιδράσεις (χριστιανῶν) τοπικῶν παραγόντων.
26. Οἱ σχεδιαζόμενοι κάθετοι διασυνοριακοί ἄξονες στή Ροδόπη προκαλοῦν κάποια ἀνησυχία, λόγω διευκόλυνσης τῶν ἐπαφῶν τῶν μουσουλμανικῶν μειονοτήτων Ἑλλάδας καί Βουλγαρίας.
27. Τό καθεστώς τῆς ἀριθμητικά σημαντικῆς (10% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ) μουσουλμανικῆς μειονότητας στή Βουλγαρία θά ἀποτελέσει ζήτημα ὑψηλοῦ ἐνδιαφέροντος στό μέλλον. Ὑπενθυμίζεται ὅτι ἡ μειονότητα αὐτή εἶναι σέ σημαντικό βαθμό συγκεντρωμένη σέ περιοχές κοντά στά ἑλληνο-βουλγαρικά σύνορα. (Yannis Valinakis, *Greece's Security in the Post-Cold War Era*, Stiftung Wissenschaft und Politik, Ebenhausen, 1994, σ. 39-40).

Δυτική Θράκη: ἡ ἀθέατη ὄψη

Μιά διπλωματική καί νομική περιπλάνηση στή Συνθήκη τῆς Λωζάννης γιά τίς μειονότητες

Ἄγγελος Μ. Συρίγος

Η συνθήκη τῆς Λωζάννης τῆς 24ης Ἰουλίου 1923 προσδιορίζει τό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο μπορεῖ νά κινηθεῖ ἡ πολιτική τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἔναντι τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας στή Θράκη.¹ Κατά τή διάρκεια τῆς συνδιασκέψεως τῆς Λωζάννης ἐτέθη ὡς θέμα ἡ ὑποχρεωτική ἢ ἐθελούσια ἀνταλλαγή τῶν μειονοτικῶν πληθυσμῶν ἀπό Ἑλλάδα καί Τουρκία. Ἡ Μικρασιατική Καταστροφή εἶχε ὀδηγήσει τήν πλειονότητα τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας στήν Ἑλλάδα. Παρ' ὅλα αὐτά, παρέμεναν θύλακες ἑλληνικῆς παρουσίας, κυρίως στήν Κωνσταντινούπολη, στόν Πόντο καί στήν Καισάρεια, πού ἀνέρχονταν σέ 400.000 ἕως 450.000 περίπου ἄτομα.² Ἀντιστοίχως, στήν Ἑλλάδα παρέμεναν 460.000 περίπου μουσουλμάνοι ἀπό τή Μακεδονία, τή Θράκη καί τήν Κρήτη.³

Τό πιό ἀκμαῖο καί εὐπορο τμήμα τῶν Ἑλλήνων πού παρέμεναν σέ τουρκικά ἐδάφη ἦσαν οἱ Κωνσταντινουπολίτες. Ἦταν φανερό ὅτι στόχος τῆς τουρκικῆς πολιτικῆς ἦταν ἡ πλήρης ἐξαφάνιση τῶν Ἑλλήνων πού κατοικοῦσαν σέ τουρκικά ἐδάφη. Ἐπειδή ὅμως ἡ Κωνσταντινούπολη παρέμενε καί μετά τή Μικρασιατική Καταστροφή ὑπό διασυμμαχικό ἔλεγχο, δέν μπορούσαν νά ἐξωθήσουν τό ἑλληνικό στοιχεῖο σέ φυγή μέ τίς ἴδιες βίαιες μεθόδους πού εἶχαν ἀκολουθήσει στή Σμύρνη καί στίς μικρασιατικές ἀκτές.⁴

Ἡ ἐξαίρεση ἀπό τήν ἀνταλλαγή

Ὅταν συζητήθηκε γιά πρώτη φορά τό θέμα τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν, ὁ Βενιζέλος ζήτησε ρητῶς τήν ἐξαίρεση τῶν Ἑλλήνων

τῆς Κωνσταντινουπόλεως, θεωρώντας ὅτι τυχόν μετακίνησή τους θά δημιουργοῦσε πολιτική, κοινωνική καί οικονομική καταστροφή, τή στιγμή πού ἡ Ἑλλάδα φιλοξενοῦσε ἤδη ἕνα ἑκατομμύριο πρόσφυγες. Ἡ ἀρχική τουρκική θέση ἀπέναντι στό θέμα τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν ἦταν ὅτι ἔπρεπε νά ὑπάρξει πλήρης ἀπομάκρυνση ὅλων τῶν Ἑλλήνων, περιλαμβανομένων καί τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπό τήν Τουρκία.⁵ Συμβιβαστικῶς, ὁ Λόρδος Κέρζον, ὁ ὁποῖος συμφωνοῦσε μέ τίς ἀπόψεις Βενιζέλου, πρότεινε νά παραμείνει ἐπί ἀμοιβαιότητι πρὸς τοὺς Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ μουσουλμανικός πληθυσμός τῆς Θράκης.⁶

Τίς πρῶτες ἡμέρες τῶν συζητήσεων γιά τήν ἀνταλλαγή τῶν πληθυσμῶν, οἱ Τούρκοι παρέμεναν σταθεροί στίς ἀπόψεις τους. Σέ κάποια φάση μάλιστα ζήτησαν τήν ἐξαίρεση ἀπό τήν ἀνταλλαγή μόνον τῶν μουσουλμάνων τῆς Θράκης.⁷ Τελικῶς, μπροστά στήν ἀντίδραση ὅλων σχεδόν τῶν ἐκπροσώπων τῶν χωρῶν πού συμμετεῖχαν στή Συνδιάσκεψη καί στήν ἀπειλή νά διαλυθεῖ ἡ Συνδιάσκεψη,⁸ ὑποχρεώθηκαν νά ἀναθεωρήσουν τίς ἀπόψεις τους. Στίς 13 Δεκεμβρίου 1922 ἀποδέχθηκαν τήν παραμονή τῶν Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί τῶν μουσουλμάνων τῆς Θράκης.⁹

Ὡς ἀποτέλεσμα τῆς συμφωνίας αὐτῆς ὑπεγράφη στίς 30 Ἰανουαρίου 1923 ἡ Σύμβαση τῆς Λωζάννης «Περὶ ἀνταλλαγῆς τῶν ἑλληνικῶν καί τουρκικῶν πληθυσμῶν». Στά δύο πρῶτα ἄρθρα τῆς ὀριζόταν ἡ ὑποχρεωτική ἀνταλλαγή τῶν ἑλληνικῶν καί τουρκικῶν πληθυσμῶν μεταξύ Τουρκίας καί Ἑλλάδος καί ἐξαιροῦνταν ρητῶς οἱ Ἑλ-

— Ὁ Ἄγγελος Μ. Συρίγος εἶναι δικηγόρος - διδάκτωρ Διεθνoῦς Δικαίου, ἐπιστημονικός συνεργάτης τοῦ Ἰνστιτούτου Διεθνῶν Σχέσεων τοῦ Παντείου Πανεπιστημίου.

λγνες τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί οἱ μουσουλμάνοι τῆς Θράκης:

Ἄρθρον 1

Ἀπό 1ης Μαΐου 1923 θέλει διενεργηθῆ ἡ ὑποχρεωτική ἀνταλλαγή τῶν Τούρκων ὑπηκόων, ἐλληνικοῦ ὀρθοδόξου θρησκευήματος, τῶν ἐγκατεστημένων ἐπί τῶν τουρκικῶν ἐδαφῶν, καί τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων, μουσουλμανικοῦ θρησκευήματος, τῶν ἐγκατεστημένων ἐπί τῶν ἐλληνικῶν ἐδαφῶν. Τά πρόσωπα ταῦτα δέν θά δύνανται νά ἔλθωσιν ἵνα ἐγκατασταθῶσιν ἐκ νέου ἐν Τουρκίᾳ ἢ ἀντιστοίχως ἐν Ἑλλάδι, ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως ἢ, ἀντιστοίχως, τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

Ἄρθρον 2

Δέν θά περιληφθῶσιν εἰς τήν ἐν τῷ πρώτῳ ἄρθρῳ προβλεπομένην ἀνταλλαγήν:

α) οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως¹⁰,

β) οἱ Μουσουλμάνοι κάτοικοι τῆς Δυτικῆς Θράκης.

Θέλουσιν θεωρηθῆ ὡς Ἕλληνες κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως πάντες οἱ Ἕλληνες οἱ ἐγκατεστημένοι ἤδη πρό τῆς 30ῆς Ὀκτωβρίου 1918, ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς Νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως, ὡς αὐτή καθορίζεται διά τοῦ νόμου τοῦ 1912. Θέλουσιν θεωρηθῆ ὡς Μουσουλμάνοι κάτοικοι τῆς Δυτικῆς Θράκης πάντες οἱ Μουσουλμάνοι οἱ ἐγκατεστημένοι ἐν τῇ περιοχῇ ἀνατολικῶς τῆς μεθορίου γραμμῆς τῆς καθορισθείσης τῷ 1913 διά τῆς Συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου.

Ὁ ὅρος «μουσουλμάνος»: Σέ αὐτό τό σημεῖο εἶναι ἀπαραίτητο νά διευκρινισθεῖ ἓνα σημεῖο πού ἀναφέρεται στή χρήση τῶν ὄρων «μουσουλμάνοι» καί «μουσουλμανικές μειονότητες». Ἡ Τουρκία, ἀπό τήν πρώτη στιγμή τῆς Συνδιασκέψεως, ἐπέμεινε στή χρήση ὄρων συνδεδεμένων μέ τό σύστημα τῶν μιλλέτ τῆς Ὄθωμανικῆς Αυτοκρατορίας. Ἐκ πρώτης ὄψεως, ἦταν περιέργο ὁ ἐκπρόσωπος ἐνός κράτους, τό ὁποῖο διακήρυττε σέ ὅλους τούς τόνους κατά τή διάρκεια τῆς Συνδιασκέψεως ὅτι ἦταν κοσμικό, νά ἐμμένει σέ ὀθωμανικούς ἐθνο-θρησκευτικούς ὄρους. Ὁ λόγος τῆς ἐμμονῆς ὀφειλόταν στό ὅτι κατά τή διάρκεια τῆς Συνδιασκέψεως οἱ Τούρκοι ἐπέμειναν ὅτι ὅλοι οἱ μουσουλμάνοι τῆς Τουρκίας θά ἔπρεπε νά θεωροῦνται συλλήβδην Τούρκοι. Συνεπῶς, ὅλες

οἱ διατάξεις γιά τήν προστασία τῶν μειονοτήτων θά ἔπρεπε νά ἀναφέρονται ἀποκλειστικῶς σέ θρησκευτικές καί ὄχι ἐθνικές μειονότητες καί δέν θά μπορούσαν νά τίς ἐπικαλεστοῦν οἱ μουσουλμάνοι κάτοικοι τῆς Τουρκίας πού δέν ἦταν τουρκικῆς καταγωγῆς. Ὅπως ἀναφέρει σέ σχετικό ὑπόμνημά του ὁ Forbes Adam γιά τίς τουρκικές ἀπόψεις περί μουσουλμανικῶν ἐθνοτήτων στό τουρκικό κράτος:

«Οἱ Τούρκοι διατείνονταν ὅτι ὅλοι οἱ μουσουλμάνοι τῆς Τουρκίας θά πρέπει νά θεωροῦνται, ἀπό πλευρᾶς προστασίας τῶν μειονοτήτων Τούρκοι καί ὅτι οἱ πραγματικές μειονότητες πού πρέπει νά προστατεύονται θά πρέπει νά εἶναι οἱ θρησκευτικές μειονότητες. Αὐτή ἡ στάση εἶναι, βεβαίως, μᾶλλον παράλογη, καθόσον ἡ βάση τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν συμβάσεων γιά τίς μειονότητες εἶναι ἡ φυλή, ἡ γλώσσα καί ἡ θρησκεία. Ἡ τουρκική συμπεριφορά βάζει μαζί συλλήβδην τούς Ἀραβες, τούς Κούρδους, τούς Κιρκασίους καί τούς Τούρκους».¹¹

Ἐπομένως, ἡ χρήση τοῦ ὄρου «μουσουλμάνος» καί, κατ' ἐπέκτασιν, «μουσουλμανική μειονότητα» ξεπήδησε ἀπό τήν ἀνάγκη τοῦ τουρκικοῦ κράτους νά ἀποκτήσει ὁμοιογένεια στό ἐσωτερικό του, μέσῳ τῆς ἰσοπεδώσεως τῶν φυλετικῶν καί γλωσσικῶν διαφορῶν ὧσων ἦσαν μουσουλμάνοι.

Γιατί ὄχι «Τούρκοι μουσουλμάνοι»: Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι, ἂν καί τά ἄρθρα ἀναφέρουν τό θρησκευμα ὡς κριτήριο, ὁ τίτλος τῆς Συμβάσεως τῆς 30ῆς Ἰανουαρίου 1923 εἶναι «Περί ἀνταλλαγῆς τῶν ἐλληνικῶν καί τουρκικῶν πληθυσμῶν» καί ὄχι περί «ἀνταλλαγῆς τῶν ἐλληνορθόδοξων καί μουσουλμανικῶν πληθυσμῶν». Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ θρησκεία ἦταν ἓνα ἀλάνθαστο κριτήριο. Στό ἄρθρο 1, ὅμως, ἀναφέρεται ὁ ὅρος «ἐλληνικό ὀρθόδοξο θρησκευμα» κατ' ἀντιδιαστολή πρός τό «μουσουλμανικό θρησκευμα». Κατά τή διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τῆς ἀρμόδιας Ὑποεπιτροπῆς στή Λωζάννη, ὁ Ἰταλός ἐκπρόσωπος Montagna παρατήρησε ὅτι θά ἦταν πιά σωστή ἡ χρήση τοῦ ὄρου «τουρκικό μουσουλμανικό θρησκευμα», κατ' ἀντιστοιχία πρός τόν ὄρο «ἐλληνικό ὀρθόδοξο», πού εἶχε ἤδη γίνεαι ἀποδεκτό. Ὁ λόγος τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Montagna ὀφειλόταν στήν παρουσία μουσουλμάνων ἀλβανικῆς καταγωγῆς στήν Ἡπειρο, τῶν Τσάμηδων, οἱ ὁποῖοι θά περιλαμβάνονταν καί αὐτοί στήν ὑποχρεωτική ἀνταλλαγή πληθυσμῶν. Ἡ ἐλληνική πλευρά ἔκανε διευκρινιστική δήλω-

ση για τούς συγκεκριμένους Ἀλβανούς μουσουλμάνους.¹² Ἡ τουρκική αντιπροσωπεία οὐδόλως ἐνδιαφέρθηκε για τήν τροποποίηση τοῦ ὄρου μουσουλμάνος μέ τήν πρόθεση τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτηριστικοῦ *Τουρκος*.

Τά ὄρια τῆς δυτικῆς Θράκης: Σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 2 τῆς Συμβάσεως τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1923, ὡς δυτική Θράκη θεωρήθηκε ἡ περιοχή «ἀνατολικῶς τῆς μεθορίου γραμμῆς τῆς καθορισθείσης τῷ 1913 διά τῆς Συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου», δηλαδή ἡ περιοχή μεταξύ τῶν ποταμῶν Νέστου καί Ἐβρου. Ἡ τουρκική ἀντιπροσωπεία, σέ αὐτό τό σημεῖο, εἶχε ἐπιχειρήσει μιά ἀλλαγῆ. Ζήτησε νά μετατοπισθεῖ τό ὄριο ἀπό τόν Νέστο στόν Στρυμόνα, μεγαλώνοντας κατ' αὐτόν τόν τρόπο τήν περιοχή πού ἦταν νά ἐξαιρεθεῖ ἀπό τήν ἀνταλλαγῆ. Στόχος ἦταν νά ὑπάρξει κάποια ἐξισορρόπηση ἐναντι τοῦ ἀριθμοῦ τῶν 300.000 Ἑλλήνων πού ζοῦσαν στήν Κωνσταντινούπολη, ἀφοῦ οἱ μουσουλμάνοι τῆς δυτικῆς Θράκης ἦταν λίγο περισσότεροι ἀπό 100.000. Τελικῶς, ἡ τουρκική πρόταση δέν ἐγινε δεκτή.¹³

Οἱ διατάξεις για τήν προστασία τῶν μειονοτήτων

Οἱ διατάξεις για τήν προστασία τῶν μειονοτήτων πού ἐξαιρέθηκαν τῆς ἀνταλλαγῆς περιελήφθησαν στό καθαυτό κείμενο τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης πού ὑπεγράφη τόν Ἰούλιο τοῦ 1923. Τά ἄρθρα περί μειονοτήτων ἀναφέρονται διεξοδικά στίς ὑποχρεώσεις πού ἀνέλαβε ἡ Τουρκία ἐναντι τῆς ἐλληνικῆς μειονότητας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Στό ἄρθρο 45 τῆς συνθήκης ὀρίζεται ὅτι ὅσα ἰσχύουν για τούς Ἑλληνας τῆς Πόλης θά ἰσχύουν, ἀντιστοίχως, καί για τούς μουσουλμάνους τῆς Θράκης.

Ἄρθρον 45

Τά ἀναγνωρισθέντα διά τῶν διατάξεων τοῦ παρόντος Τμήματος δικαιώματα εἰς τάς ἐν Τουρκίᾳ μὴ μουσουλμανικάς μειονότητας ἀναγνωρίζονται ἐπίσης ὑπό τῆς Ἑλλάδος εἰς τάς ἐν τῷ ἐδάφει αὐτῆς εὑρισκομένας μουσουλμανικάς μειονότητας.

Σχετικῶς μέ τό ἄρθρο 45 πρέπει νά παρατηρηθεῖ ὅτι, ἀρχικῶς, ἡ τουρκική ἀντιπροσωπεία εἶχε προτείνει νά προστεθεῖ ἓνα ἄρθρο, σύμφωνα μέ τό ὅποιο τά δικαιώματα πού ἀναγνώριζε στίς μὴ

μουσουλμανικές μειονότητες στή χώρα τῆς θά τά ἀπολάμβαναν καί οἱ μουσουλμάνοι τῶν Βαλκανίων καί τῶν γειτονικῶν πρὸς τήν Τουρκία χωρῶν.¹⁴ Μέ τήν πρόταση αὐτή οἱ Τούρκοι ἐπίδιωκαν νά ἀποσπάσουν ἔμμεση νομιμοποίηση για νά ἀποκτήσουν δικαίωμα παρεμβάσεως ἐπὶ τῶν δικαιωμάτων ὄλων τῶν μουσουλμάνων πού κατοικοῦσαν στά παλαιά ἐδάφη τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὅλες οἱ συμμαχικές χώρες, καί κυρίως οἱ χώρες τῶν Βαλκανίων, ἔδειξαν τήν ἀπόλυτη ἀντίθεσή τους στήν τουρκική πρόταση. Μέ τή σύμφωνη γνώμη τῆς ἐλληνικῆς ἀντιπροσωπείας, ἀντιπροτάθηκε τό κείμενο πού ἀποτελέσει τό περιεχόμενο τοῦ ἄρθρου 45.

Σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 45, τά ἄρθρα 38 ὡς καί 44 τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης ἐφαρμόζονται ὡς ἔχουν καί στήν περίπτωση τῶν μουσουλμάνων τῆς Θράκης.¹⁵ Για λόγους διευκολύνσεως τῶν ἀναγνωστῶν ἔχουν ἀντικατασταθεῖ οἱ ὅροι ἐκεῖνοι τῶν ἄρθρων πού ἀναφέρονται στούς Ἑλληνας κατοίκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέ τούς ἀντιστοιχοῦς ὄρους για τούς μουσουλμάνους τῆς Θράκης.

Ἄρθρον 38

Ἡ [Ἑλληνική] Κυβέρνησις ἀναλαμβάνει τήν ὑποχρέωσιν νά παρέχη εἰς πάντας τούς κατοίκους τῆς [Ἑλλάδος] πλήρη καί ἀπόλυτον προστασίαν τῆς ζωῆς καί τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν, ἀδιακρίτως γεννήσεως, ἐθνικότητος, γλώσσης, φυλῆς ἢ θρησκείας. Πάντες οἱ κάτοικοι τῆς [Ἑλλάδος] δικαιοῦνται νά πρεσβεύωσιν ἐλευθέρως, δημοσίᾳ τε καί κατ' ἰδίαν, πᾶσαν πίστιν, θρησκείαν ἢ δοξασίαν ὧν ἡ ἄσκησις δέν ἤθελεν εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τήν δημοσίαν τάξιν καί τά χρηστά ἦθη. Αἱ [μουσουλμανικαί] μειονότητες θά ἀπολαύωσιν πλήρως τάς ἐλευθερίας κυκλοφορίας καί μεταναστεύσεως, ὑπό τήν ἐπιφύλαξιν τῶν ἐφαρμοζομένων, ἐφ' ὅλου ἢ μέρους τοῦ ἐδάφους, εἰς ἅπαντας τούς [Ἑλληνας] ὑπηκόους μέτρων, ἅτινα ἤθελον τυχόν ληφθῆ ὑπό τῆς [ἐλληνικῆς] κυβερνήσεως χάριν τῆς ἐθνικῆς ἀμύνης καί τῆς τηρήσεως τῆς δημοσίας τάξεως.

Τό ἄρθρο 38 καθιερώνει τή ρήτρα τῆς ἀπαγορεύσεως ἀσκήσεως διακρίσεως λόγω τῆς ἐθνικότητος, τῆς γλώσσας, τῆς φυλῆς ἢ τοῦ θρησκευματος. Ἐπίσης καθιερώνεται ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκφράσεως, καθὼς καί τῆς ἐλεύθερης μετακινήσεως καί ἐγκαταστάσεως σέ ὅποιοδήποτε μέρος τῆς ἐλληνικῆς επικράτειας ἐκτός τῆς Θράκης.

Ἄρθρον 39

Οἱ ἀνήκοντες εἰς [μουσουλμανικάς] μειονότητας ὑπήκοοι [Ἑλληνες] θά ἀπολαύωσι τῶν αὐτῶν ἀστικῶν καί πολιτικῶν δικαιωμάτων ὡς καί οἱ [χριστιανοί]. Πάντες οἱ κάτοικοι τῆς [Ἑλλάδος] ἄνευ διακρίσεως θρησκευματος θά ὦσιν ἴσοι ἀπέναντι τοῦ νόμου. Ἡ διαφορά θρησκείας, δοξασίας ἢ πίστεως δέν ὀφείλει νά ἀποτελέσῃ κώλυμα δι' οὐδένα [Ἑλληνα] ὑπήκοον ὡς πρός τήν ἀπόλαυσιν τῶν ἀστικῶν καί πολιτικῶν δικαιωμάτων καί ἰδίᾳ τήν παραδοχὴν εἰς τὰς δημοσίας θέσεις, ἀξιώματα καί τιμὰς ἢ τήν ἐξάσκησιν τῶν διαφορῶν ἐπαγγελμάτων καί βιομηχανιῶν. Οὐδεὶς περιορισμὸς θέλει ἐπιβληθῆ κατὰ τῆς ἐλευθέρως χρήσεως παρά παντός [Ἑλληνο] ὑπηκόου οἰασδῆποτε γλώσσης, εἴτε ἐν ταῖς ἰδιωτικαῖς ἢ ἐμπορικαῖς σχέσεσιν εἴτε ὡς πρός τήν θρησκείαν, τὸν τύπον καί πάσης φύσεως δημοσιεύματα εἴτε ἐν ταῖς δημοσίαις συναθροίσεσιν. Παρά τήν ὑπαρξίν τῆς ἐπισήμου γλώσσης, θά παρέχωνται αἱ προσήκουσαι εὐκολαί εἰς τοὺς [Ἑλληνας] ὑπηκόους, τοὺς λαλοῦντας γλώσσαν ἄλλην ἢ τήν [ἐλληνικήν], διὰ τήν προφορικὴν χρῆσιν τῆς γλώσσης αὐτῶν ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων.

Τὸ ἄρθρο 39 καθιερώνει τήν ἰσότητα μεταξύ χριστιανῶν καί μουσουλμάνων γιὰ τήν ἀπολαβὴ ἀστικῶν καί πολιτικῶν δικαιωμάτων. Ἐπίσης θεσπίζει τήν ἐλεύθερη χρῆσιν τῆς γλώσσης στήν ἰδιωτικὴ ζωὴ καί στό ἐμπόριο. Μποροῦν ἐπίσης νά γίνονται δημόσιες συναθροίσεις καί νά ἐκδίδεται τύπος στή γλώσσα τῆς μειονότητας. Ἡ διοικητικὴ μηχανὴ δέν εἶναι ὑποχρεωμένη νά ἐκδίδει τίς ἀποφάσεις τῆς στή γλώσσα τῆς μειονότητας. Ἡ μόνη ὑποχρέωση τῆς διοικήσεως εἶναι νά παρέχει τὴ δυνατότητα στοὺς λαλοῦντες ἄλλη γλώσσα ἀπὸ τήν ἐλληνική νά κάνουν προφορικὴ μόνον χρῆσιν τῆς γλώσσας τους ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων.¹⁶

Ἄρθρον 40

Οἱ [Ἑλληνες] ὑπήκοοι, οἱ ἀνήκοντες εἰς [μουσουλμανικάς] μειονότητας, θά ἀπολαύωσιν νομικῶς καί πραγματικῶς τῆς αὐτῆς προστασίας καί τῶν αὐτῶν ἐγγυήσεων ὧν ἀπολαύωσιν καί οἱ λοιποὶ [Ἑλληνες] ὑπήκοοι. Θά ἔχωσιν ἰδίως ἴσον δικαίωμα νά συνιστῶσι, διευθύνωσι καί ἐποπτεύωσιν, ἰδίαις δαπάναις, παντός εἴδους φιλανθρωπικά, θρησκευτικά ἢ κοινωνοφελῆ ἰδρύματα, σχολεῖα καί λοιπὰ ἐκ-

παιδευτήρια μετὰ τοῦ δικαιώματος νά ποιῶνται ἐλευθέρως ἐν αὐτοῖς χρῆσιν τῆς γλώσσης τῶν καί νά τελῶσιν ἐλευθέρως τὰ τῆς θρησκείας τῶν.

Τὸ ἄρθρο 40 καθιερώνει τὴ θρησκευτικὴ ἐλευθερία, τὴν ἐλευθερίαν θρησκευτικῆς συνειδήσεως καί τὴν ἐλευθερίαν θρησκευτικῆς λατρείας, καθὼς καί τὴν ἐλεύθερη χρῆσιν τῆς γλώσσας τῶν μουσουλμάνων. Εἶναι σημαντικό νά προσεχθῆ ὅτι δέν ἀναφέρεται ρητῶς ποιά εἶναι αὐτὴ ἡ γλώσσα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι γιὰ τίς μουσουλμανικὲς μειονότητες στήν Ἑλλάδα μπορεῖ νά εἶναι τὰ τουρκικά, τὰ πομακικά καί τὰ ρωμά.

Ἄρθρον 41

Ἐν ταῖς πόλεσι καί περιφερειαῖς, ἔνθα διαμένει σημαντικὴ ἀναλογία ὑπηκόων [μουσουλμάνων], ἢ [Ἑλληνική] Κυβέρνησις θά παρέχη, ὡς πρός τήν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν, τὰς προσήκουσας εὐκολίας πρός ἐξασφάλισιν τῆς ἐν τοῖς δημοτικῶν σχολείοις παροχῆς, ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν γλώσση, τῆς διδασκαλίας εἰς τὰ τέκνα τῶν ἐν λόγῳ [Ἑλλήνων] ὑπηκόων. Ἡ διάταξις αὐτὴ δέν κωλύει τήν [Ἑλληνικήν] Κυβέρνησιν νά καταστήσῃ ὑποχρεωτικὴν τήν διδασκαλίαν τῆς [ἐλληνικῆς] γλώσσης ἐν τοῖς εἰρημένοις σχολείοις. Ἐν ταῖς πόλεσι καί περιφερειαῖς, ἔνθα ὑπάρχει σημαντικὴ ἀναλογία [Ἑλλήνων] ὑπηκόων ἀνηκόντων εἰς [μουσουλμανικάς] μειονότητας, θέλει ἐξασφαλισθῆ εἰς τὰς μειονότητας ταύτας δικαία συμμετοχὴ εἰς τὴν διάθεσιν τῶν χρηματικῶν ποσῶν, ἅτινα τυχόν θά ἐχορηγοῦντο ἐκ τοῦ δημοσίου χρηματος ὑπὸ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ κράτους ἢ τῶν δημοτικῶν καί λοιπῶν προϋπολογισμῶν ἐπὶ ἐκπαιδευτικῶ, θρησκευτικῶ ἢ φιλανθρωπικῶ σκοπῶ. Τὰ ποσὰ τοῦτα θά καταβάλλωνται εἰς τοὺς ἀρμοδίους ἀντιπροσώπους τῶν ἐν διαφορομένων καθιδρυμάτων καί ὀργανισμῶν.

Τὸ ἄρθρο 41 ἀναφέρεται στήν ἐκπαίδευσιν τῆς μειονότητας. Καί σέ αὐτὸ τὸ ἄρθρο πρέπει νά παρατηρηθῆ ὅτι ἀναφέρεται γενικῶς ὅτι ἡ ἐκπαίδευσιν θά γίνεσθαι «ἐν τῇ ἰδίᾳ γλώσση» τῶν μουσουλμάνων Ἑλλήνων πολιτῶν, χωρὶς βεβαίως νά γίνεσθαι συγκεκριμένη ἀναφορὰ στήν τουρκικὴ γλώσσα. Μοναδικὸ κριτήριον εἶναι ἡ μητρικὴ γλώσσα. Παραλλήλως προβλέπεται καί ἡ ἐπίσημη διδασκαλία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Ἐπίσης, ἡ ἄσκηση τοῦ ἄρθρου 41 ἐπεκτείνεται σέ ὅσες πόλεις κατοικεῖ σημαντικὸς ἀριθμὸς μουσουλμάνων.

Άρθρον 42

Ἡ [Ἑλληνική] κυβέρνησις δέχεται νά λάβῃ ἀπέναντι τῶν [μουσουλμανικῶν] μειονοτήτων, ὅσον ἀφορᾷ εἰς οἰκογενειακὴν ἢ προσωπικὴν αὐτῶν κατάστασιν, πάντα τὰ κατάλληλα μέτρα, ὅπως τὰ ζητήματα ταῦτα κανονίζονται συμφώνως πρὸς τὰ ἔθιμα τῶν μειονοτήτων τούτων... Ἡ [Ἑλληνική] Κυβέρνησις ὑποχρεοῦται νά παρέχῃ πᾶσαν προστασίαν εἰς τὰ [τεμένη], νεκροταφεῖα καὶ λοιπὰ θρησκευτικὰ καθιδρύματα τῶν εἰρημένων μειονοτήτων. Εἰς τὰ εὐαγγῆ ἰδρύματα ὡς καὶ τὰ θρησκευτικὰ καὶ φιλανθρωπικὰ καταστήματα τῶν αὐτῶν μειονοτήτων, τῶν ἤδη εὐρισκομένων ἐν [Ἑλλάδι], θά παρέχῃται πᾶσα εὐκολία καὶ ἄδεια, ἡ δὲ [Ἑλληνική] Κυβέρνησις, προκειμένου περὶ ἰδρύσεως νέων θρησκευτικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν καθιδρυμάτων, οὐδεμίαν θέλει ἀρνηθῆ ἐκ τῶν ἀναγκαίων εὐκολιῶν, αἵτινες ἔχουσιν ἐξασφαλισθῆ εἰς τὰ λοιπὰ ἰδιωτικὰ καθιδρύματα ὁμοίας φύσεως.

Στὸ ἄρθρο 42 ρυθμίζονται θέματα σχετικὰ μὲ τὴν προστασία τῶν ἠθῶν καὶ ἔθιμων τῶν μειονοτήτων καὶ τῆς διαχειρίσεως τῶν θρησκευτικῶν καὶ εὐαγῶν τους ἰδρυμάτων.

Άρθρον 43

Οἱ εἰς τὰς [μουσουλμανικὰς] μειονότητάς ἀνήκοντες [Ἑλληνας] ὑπήκοοι δὲν θά ὦσιν ὑποχρεωμένοι νά ἐκτελῶσι πράξεις ἀποτελοῦσας παράβασιν τῆς πίστεως ἢ τῶν θρησκευτικῶν τῶν ἔθιμων, οὔτε θά περιπίπτωσιν εἰς ἀνικανότητά τινα ἀρνούμενοι νά παραστῶσιν ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων ἢ νά ἐκτελέσωσι νόμιμον τινα πράξιν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐβδομαδιαίας τῶν ἀναπαύσεως. Οὐχ ἦττον, ἡ διάταξις αὕτη δὲν ἀπαλλάσσει τοὺς [Ἑλληνας] τούτους ὑπηκόους τῶν ὑποχρεώσεων, αἵτινες ἐπιβάλλονται εἰς πάντας τοὺς λοιπούς [Ἑλληνας] ὑπηκόους πρὸς τήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως.

Μὲ τὸ ἄρθρο 43 ἐπιβεβαιώνεται τὸ ἀπαραβίαστο τῆς ἐλευθερίας τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως καὶ καθιερώνεται ξεχωριστὴ ἡμέρα ἀναπαύσεως γιὰ τοὺς μουσουλμάνους ἢ Παρασκευή.

Άρθρον 44

Ἡ [Ἑλλάς] παραδέχεται ὅπως αἱ διατάξεις τῶν προηγουμένων ἀρθρῶν τοῦ παρόντος Τμήματος, ἐφ' ὅσον ἀφορῶσιν εἰς τοὺς μὴ μουσουλμάνους ὑπηκόους τῆς [Ἑλλάδος], ἀποτε-

λέσωσιν ὑποχρεώσεις διεθνoῦς συμφέροντος καὶ τεθῶσιν ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν. Αἱ διατάξεις αὗται δὲν δύνανται νά τροποποιηθῶσιν ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῆς πλειοψηφίας τοῦ Συμβουλίου τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν... Ἡ [Ἑλλάς] δέχεται πρὸς τοὺς ὅπως, ἐν περιπτώσει διχογνωμίας ἐπὶ νομικῶν ἢ πραγματικῶν ζητημάτων ἀφορώντων τὰ ἄρθρα ταῦτα, μεταξύ τῆς [Ἑλληνικῆς] Κυβερνήσεως καὶ μίας οἰασδῆποτε τῶν λοιπῶν ὑπογραψασῶν τὴν παροῦσαν Συνθήκην Δυνάμεων ἢ πάσης ἄλλης Δυνάμεως-Μέλους τοῦ Συμβουλίου τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν, ἡ τοιαύτη διχογνωμία θεωρηθῆ ὡς διεθνoῦς χαρακτηριστὴς διαφορά, κατὰ τὸ γράμμα τοῦ ἄρθρου 14 τοῦ Συμφώνου τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν. Ἡ [Ἑλληνική] Κυβέρνησις δέχεται ὅπως πᾶσα τοιοῦτου εἶδους διαφορά, ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ ἐτέρου τῶν Μερῶν, παραπέμπηται εἰς τὸ Διαρκές Δικαστήριον Διεθνoῦς Δικαιοσύνης. Ἡ ἀπόφασις τοῦ Διαρκoῦς Δικαστηρίου θά ᾖ ἀνεκκλητος, θά ἔχῃ δὲ τὴν ἰσχύν καὶ τὸ κύρος ἀποφάσεως ἐκδοθείσης δυνάμει τοῦ ἄρθρου 13 τοῦ Συμφώνου.

Στὰ πρότυπα τῶν περισσότερων συνθηκῶν προστασίας τῶν μειονοτήτων που συνομολογήθηκαν στὴν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου, οἱ διατάξεις τῆς συγκεκριμένης συνθήκης ἐτέθησαν ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν. Ἀξίζει νά ἐπισημανθῆ ἡ δυνατότητα προσφυγῆς στὸ Διεθνές Δικαστήριον τῆς Χάγης.

Ἕνα πρῶτο συμπέρασμα

Τὰ συμπεράσματα ἀπὸ τὴν περιπλάνησιν στὶς διπλωματικὲς καὶ νομικὲς πτυχές τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης γιὰ τὴν ἐξαίρεση τῶν Ἑλλήνων Κωνσταντινουπολιτῶν καὶ τῶν μουσουλμάνων τῆς Δυτικῆς Θράκης ἀπὸ τὴν ὑποχρεωτικὴ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν θά μπορούσαν νά συνοψιστοῦν ὡς ἑξῆς:

α) Οἱ μουσουλμάνοι τῆς Θράκης παρέμειναν ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ὡς ἀντίβαρο στὴν παρουσία τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

β) Ἡ χρῆσις τοῦ ὄρου «μουσουλμάνος» στὰ κείμενα τῆς Συνθήκης ἦταν ἀποκλειστικὴ ἐπιλογή τῆς Τουρκίας, ἡ ὁποία ξεκινούσε ἀπὸ προβλήματα πού ἦταν πιθανόν νά ἐγερθοῦν ἀπὸ τίς διάφορες μουσουλμανικὲς ἐθνότητες οἱ ὁποῖες κατοικοῦσαν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς.

Σούνιο Ροδόπης, δεκαετία του '30. Ο δάσκαλος Σπ. Χατζής και τά παιδιά του δημοτικού, μπροστά στο σχολείο τους. ΑΡΧΕΙΟ Δ. ΧΑΤΖΗ.

γ) Οί επιμέρους διατάξεις της Συνθήκης της Λωζάννης για τις μειονότητες ανταποκρίνονταν στο πνεύμα των συνθηκών προστασίας των μειονοτήτων που είχαν εγκαινιάσει οι πέντε συνθήκες για τις μειονότητες οι οποίες ήλθαν ως επιστέγασμα των συνθηκών ειρήνης του 1919-20¹⁷.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια άρχισε το μακρύ ταξίδι των δύο μειονοτήτων που εξαιρέθηκαν από την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών παραμένοντας εγκατεστημένες στα εδάφη στα οποία ήδη κατοικούσαν. Το τέλος του αιώνα βρίσκει τη μία από τις δύο μειονότητες, τη μειονότητα των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως, πλήρως εξαφανισμένη λόγω ακριβώς της καταφύρου παραβίασεως της Συνθήκης της Λωζάννης. Η δεύτερη μειονότητα, λίγο μικρότερη σε όγκο από ό,τι θα αναμενόταν βάσει των στατιστικών αλλά σαφώς άκμαία, αρχίζει μάλλον ευόλινα την πορεία της στην καινούργια χιλιετία, προσβλέποντας περισσότερο στο διαμορφούμενο διεθνώς Δίκαιο περί μειονοτήτων παρά σε μία συνθήκη που κλείνει όγδόντα χρόνια ζωής.

Ἡ χρήση τῶν ὀρων «Μουσουλμάνος» - «Τούρκος»

Βάσει της Συνθήκης της Λωζάννης, η μειονότητα ονομάζεται μουσουλμανική. Με τον Νόμο όμως 3065 του 1954 και με δύο οδηγίες του τότε Γενικού Διοικητή Θράκης Φεσσόπουλου προς τις διοικητικές αρχές του τόπου, ορίστηκε να γίνεται χρήση των λέξεων «Τούρκος-τουρκικό» αντί του «Μουσουλμάνος-μουσουλμανικό» στις δημόσιες επιγραφές και στα έγγραφα που αφορούν τη μειονότητα. Το 1972, με τον Νόμο 1109, απαγορεύθηκε η χρήση της λέξεως «τουρκικός». Έκτοτε, αυτό το καθεστώς έχει επιβεβαιωθεί και με δικαστικές αποφάσεις με τις οποίες απαγορεύεται η χρήση των λέξεων «Τούρκος - τουρκικό» από μέλη της μειονότητας. Επί παραδείγματι, η χρήση του ὄρου «τουρκικός» σε σύλλογο θεωρήθηκε από τά δικαστήρια ότι μπορεί να δημιουργήσει σύγχυση ως προς τούς ὄρους ἐγγραφῆς καί ως προς τήν ὑπηκοότητα τῶν μελῶν καί εἰδικότερα ως προς τό ἐάν αὐτά εἶναι Ἕλληνες ὑπήκοοι, μουσουλμάνοι ὡς πρὸς

τό θρήσκευμα, ή Τούρκοι κατά τήν ἐθνότητα καί τήν ὑπηκοότητα.¹⁸ Τό πιό πρόσφατο παράδειγμα εἶναι ἡ δικαστική ἀπόφαση 117/99 τοῦ Ἐφετείου Θράκης, μέ τήν ὁποία διατάσσεται ἡ διαγραφή ἀπό τό σχετικό βιβλίο σωματείων τοῦ Πρωτοδικείου Ξάνθης τῆς «Τουρκικῆς Ἐνώσεως Ξάνθης», διότι:

«δημιουργεῖται σύγχυση ὡς πρός τό καταστατικό ἐάν εἶναι μουσουλμάνοι ἐλληνικῆς ὑπηκοότητας ἢ Τούρκοι κατά τήν ἐθνικότητα καί τήν ὑπηκοότητα, δείχνοντας ὅτι στήν ἐλληνική ἐπικράτεια ὑπάρχει καί λειτουργεῖ ὀργάνωση Τούρκων, ὅτι τό ἐλληνικό σωματεῖο πού λειτουργεῖ στά ὄρια τῆς ἐλληνικῆς ἐπικράτειας ἐπιδιώκει εὐθέως πολιτειακό σκοπό ξένου κράτους, δηλ. τήν ἐπικράτηση ξένων ἰδεωδῶν καί ὅτι πρόκειται περί ἐνώσεως προσώπων ξένης καί μάλιστα τουρκικῆς ὑπηκοότητας, ἐνῶ στήν πραγματικότητα τά μέλη τοῦ σωματείου εἶναι Ἕλληνες ὑπήκοοι, μουσουλμάνοι τό θρήσκευμα καί τό καθ' οὗ σωματεῖο ἔχει συσταθεῖ πρός ἐξυπηρέτηση τῶν Ἑλλήνων τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας τῆς Δυτικῆς Θράκης καί εἰδικότερα αὐτῶν πού κατοικοῦν στήν πόλη τῆς Ξάνθης».

Τό θέμα τῆς ὀνομασίας τῆς μειονότητας εἶναι ἓνα ἀπό τά πλέον ἀκανθώδη γιά τήν Ἑλλάδα. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὅλες οἱ διεθνεῖς ἐπιτροπές οἱ ὁποῖες ἔχουν πάει στή Θράκη τά τελευταῖα χρόνια θεωροῦν ὅτι ἡ ἐλληνική κυβέρνηση, μέ τή στάση τῆς, προσπαθεῖ νά ἀρνηθεῖ τήν ἐθνική ταυτότητα τῶν μουσουλμάνων. Ὡς παραδείγματα ἀναφέρονται οἱ ὑποθέσεις τῶν Σαδίκ καί Σεφίρ, οἱ ὁποῖοι φέρεται ὅτι ἐσύρθησαν στά δικαστήρια ὄχι ἐπειδή πῆγαν, μέ δημοσιεύσεις καί λόγους, νά καλέσουν τόν πληθυσμό τῆς μειονότητας σέ σύγκρουση μέ τό χριστιανικό στοιχείο ἀλλά διότι περιέγραψαν τούς ἑαυτούς τους ὡς Τούρκους.¹⁹

Ἡ ἐλληνική πολιτική ἀπέναντι στό θέμα τῆς ὀνομασίας τόσο τῆς μειονότητας ὅσο καί τῶν μελῶν τῆς ἀτομικά καί ἡ ὀχύρωση πίσω ἀπό τό κείμενο τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης δέν θά μπορέσει νά διατηρηθεῖ γιά πολύν καιρό ἀκόμη. Οἱ σύγχρονες τάσεις τοῦ Δικαίου τῶν μειονοτήτων δίνουν τό δικαίωμα στά μέλη τῆς μειονότητας νά αὐτοπροσδιορίζουν τήν ταυτότητά τους. Αὐτό σημαίνει ὅτι, ἐφ' ὅσον κάποιος θεωρεῖ ὅτι εἶναι Τούρκος, δέν μπορεῖ τό ἐλληνικό κράτος νά τόν ὑποχρεώσει νά λέει ὅτι εἶναι μουσουλμάνος.

Αὐτό τό σημεῖο τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ ἔθιξε ἡ δημόσια ἔκκληση πού φέρεται ὅτι ὑπέγραψαν οἱ τρεῖς μουσουλμάνοι βουλευτές στίς 23 Ἰουνίου 1999, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι:

«ἡ ἐλληνική δημοκρατία ἔχει μιά σοβαρή ἀδυναμία: δέν ἀναγνωρίζει τήν ὑπαρξή ἐθνικῶν μειονοτήτων στό ἔδαφός τῆς, παρ' ὅλο πού πολλοί Ἕλληνες πολῖτες αὐτοπροσδιορίζονται ἐθνικά ὡς Τούρκοι ἢ Μακεδόνες».²⁰

Γιά τόν λόγο αὐτό ὀφείλουμε νά ἀντιληφθοῦμε ἐπιτέλους πρός τά πού ὠθοῦνται τά πράγματα καί νά λάβουμε τά ἀπαραίτητα μέτρα πρὶν νά εἶναι ἀργά. Οἱ Τούρκοι θά ἐπιδιώξουν ἡ μουσουλμανική μειονότητα νά μετονομασθεῖ συλλήβδην σέ τουρκική. Τό ἐλληνικό κράτος ὀφείλει, σεβόμενο τά δικαιώματα τῶν μειονοτήτων, νά προσπατεύσει ὄχι μόνον τή μεγαλύτερη μέσα στή μειονότητα ομάδα, ἀλλά καί τίς δύο ἄλλες ἐθνικές ομάδες πού ἔχουν διαφορετική ἐθνική, πολιτισμική καί γλωσσική ταυτότητα. Ἦδη οἱ Πομάκοι ἀντέδρασαν στήν προσπάθεια τῶν τριῶν βουλευτῶν νά τούς χαρακτηρίσουν ὡς Τούρκους. Μέ ἀνακοίνωσή του, τό Κέντρο Πομακικῶν Ἐρευνῶν ἀνέφερε ὅτι:

«Οἱ Πομάκοι δέν εἴμαστε καί δέν αἰσθανόμαστε Τούρκοι... Εἶναι ὅμως ἀπαραίτητο ἡ ἐλληνική πολιτεία νά ἀποσυνδέσει τό πομακικό ἀπό τίς ἐλληνοτουρκικές σχέσεις καί νά ἀναγνωρίσει στούς πομακόφωνους πολῖτες τῆς Θράκης τά ἴδια πολιτιστικά καί γλωσσικά δικαιώματα πού ἀπολαμβάνουν οἱ τουρκόφωνοι μουσουλμάνοι».²¹

Οἱ τρεῖς διαφορετικές ἐθνικές ομάδες πρέπει νά ξεχωρίσουν μεταξύ τους. Αὐτό μπορεῖ νά γίνεи κυρίως μέ τήν καλλιέργεια καί τήν τόνωση ἐκείνων ἀκριβῶς τῶν στοιχείων πού τίς διαφοροποιοῦν. Πρός τό παρόν, πάντως, ἐπιμένουμε νά βαυκαλιζόμαστε. Ἐφευρίσκουμε ὀνόματα (τουρκογενεῖς κ.λπ.) γιά νά ἀποφύγουμε νά ποῦμε τό αὐτονόητο: ὅτι μιά μεγάλη μερίδα τῆς μειονότητας εἶναι Τούρκοι. Ἄς ἀρχίσουμε τώρα νά ὀνομάζουμε ἐπιτέλους τούς Τούρκους Τούρκους, ἀλλά, παραλλήλως, νά ἀναγνωρίσουμε τούς Πομάκους καί τούς Ἀθιγγάνους καί νά κάνουμε ὅ,τι μποροῦμε γιά νά διατηρήσουμε καί νά τονώσουμε τά ἰδιαίτερα στοιχεῖα τους.

Πληθυσμική καί φυλετική σύσταση τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας

Μέ τήν ὑπογραφή τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης τό 1923 συμφωνήθηκε ἡ ἀνταλλαγή τοῦ ἐλ-

ληνορθόδοξου πληθυσμού της Τουρκίας με τον μουσουλμανικό πληθυσμό της Ελλάδας. Ξεχάριση αποτέλεσαν ο ελληνικός πληθυσμός της Κωνσταντινούπολης και ο μουσουλμανικός της Δυτικής Θράκης, οι οποίοι παρέμειναν στα έδαφη στα οποία διαβιούσαν. Μετά τον βίαιο ξεριζωμό και τη μαζική είσοδο της ελληνικής μειονότητας στην Ελλάδα, η παρουσία του μουσουλμανικού πληθυσμού της Δυτικής Θράκης δημιουργεί συστηματικά μονομερείς υποχρεώσεις εις βάρος της χώρας μας για την προστασία και ευημερία του.

Η Συνθήκη της Λωζάννης, αναφερόμενη στους μουσουλμάνους της Θράκης, χρησιμοποιεί τον όρο «μουσουλμανική μειονότητα». Η χρήση θρησκευτικού και όχι κάποιου εθνικού όρου, πού έγινε κατόπιν απαίτησεως της Τουρκίας, υπήρξε όρθη επιλογή, για δύο λόγους. Πρώτον, την εποχή εκείνη η κύρια διάκριση, τό κοινό σημείο αναφοράς και ο συνδετικός ιστός των διαφόρων «λαοτήτων» στα Βαλκάνια ήταν κυρίως η κοινή θρησκευτική πίστη, σύστημα πού είχαν ακολουθήσει και οι Έθωμανοί με τον διαχωρισμό των μιλλέτ.²² Ο δεύτερος και πολύ βασικότερος λόγος είναι τό γεγονός ότι η μειονότητα στη Θράκη αποτελείται από τρεις διαφορετικές πληθυσμικές ομάδες πού διαφέρουν μεταξύ τους ως πρὸς τή φυλετική καταγωγή, τά ἦθη και ἔθιμα και τόν τρόπο ζωής. Πιό συγκεκριμένα, διακρίνουμε τούς Τουρκογενείς, τούς Πομάκους και τούς Ἀθιγγάνους. Τό μοναδικό συνεκτικό τους στοιχείο και σαφής τρόπος προσδιορισμοῦ ἦταν ἡ θρησκευτική τους συνείδηση.

1. Οἱ Τουρκογενεῖς

Οἱ Τουρκογενεῖς εἶναι ἀπόγονοι τῶν τουρκικῶν φύλων τά ὁποῖα ἐγκαταστάθηκαν στήν περιοχή τῆς Θράκης, κυρίως μεταξύ τῶν ἐτῶν 1305 και 1371. Ἀπό τά τουρκικά ἀρχεῖα φαίνεται ὅτι εἶναι ἀπόγονοι Γιουρούκων, Τατάρων, καθώς και ἄλλων τουρκογενῶν φύλων ἀπό τή Μικρά Ἀσία. Κάποιοι, τέλος, εἶναι ἀπόγονοι ἐξισλαμισθέντων Ἑλλήνων.²³ Οἱ Τουρκογενεῖς κατοικοῦν κυρίως στούς κάμπους τῆς Θράκης. Κύριο χαρακτηριστικό τους εἶναι ἡ σύνδεση μέ τή γῆ και μέ τίς ἀγροτικές ἐργασίες και ἡ προσήλωσή τους στή μουσουλμανική θρησκεία. Ἐξακολουθοῦν νά διατηροῦν ἀκόμη και σήμερα παλαιά ἔθιμα και συμπεριφορές πού ἔχουν ἐξοβελισθεῖ ἀπό τήν Τουρκία λόγω κεμαλισμοῦ (π.χ. τό κάλυμμα τῆς κεφαλῆς πού ἔχει ἀπαγορευθεῖ στήν Τουρκία πρὶν ἀπό τόν Β΄ Παγκόσμιο Πό-

λεμο). Στά πρῶτα χρόνια μετά τή Συνθήκη τῆς Λωζάννης υπήρχε σύγκρουση στούς κόλπους τῶν Τουρκογενῶν ἀνάμεσα στούς συντηρητικούς και τούς νεωτεριστές, οἱ ὁποῖοι ἐπιθυμοῦσαν νά ἐφαρμοστοῦν οἱ κεμαλικές ἀρχές στήν Ελλάδα. Μέ τή βοήθεια τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως, οἱ νεωτεριστές, τελικῶς, υπερίσχυσαν. Σήμερα αποτελοῦν τόν «σκληρό» πυρήνα τῆς μειονότητας.

Ἐνα ἐνδιαφέρον στοιχείο γιά τούς Τουρκογενεῖς εἶναι ὅτι τό μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τους ἀνήκει στή μουσουλμανική αἵρεση τῶν μπεκτασήδων ἢ κιζιλμπασήδων, ὅπως ἀποκαλοῦνται εἰδικῶς στή Θράκη. Ὁ μπεκτασισμός πιστεύει στό τρισυπόστατο τοῦ Θεοῦ, διακρίνεται γιά τόν φιλελευθερισμό του ἔναντι τοῦ χριστιανισμοῦ, λατρεύει τόν Ἅγιο Γεώργιο και τόν Προφήτη Ἡλία και διατηρεῖ κάποια χριστιανικά στοιχεία. Στά χρόνια τῶν πρώτων ὀθωμανικῶν κατακτήσεων ἀπέτελεσε τόν δούρειο ἵππο τοῦ ἐξισλαμισμοῦ πολλῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν. Οἱ κιζιλμπασήδες τῆς Θράκης, οἱ ὁποῖοι ὀργανώνουν δικές τους ἐορτές κυρίως στόν νομό Ροδόπης και στόν Ἐβρο, τελοῦν ὑπό διωγμόν ἀπό τό ἐπίσημο σουνιτικό δόγμα, ἀλλά και ἀπό τό τουρκικό κράτος. Ἐξακολουθοῦν, πάντως, ἀκόμη και σήμερα νά διατηροῦν τίς τελετές τους και τίς ἰδιαιτερότητές τους.

2. Οἱ Πομάκοι

Οἱ Πομάκοι αποτελοῦν τό 30% περίπου τοῦ συνόλου τῆς μειονότητας.²⁴ Ἡ ἐκτίμηση αὐτοῦ τοῦ ποσοστοῦ ἀφορᾷ ἐκείνους πού εἶναι ἐθνοτικά Πομάκοι. Πολλά στοιχεία ὁμως συνηγοροῦν στό ὅτι ἡ πλειονότητα τοῦ μουσουλμανικοῦ στοιχείου ἦταν, πρὶν ἀπό ἀρκετά χρόνια, πομακικῆς ἐθνοτικῆς καταγωγῆς. Μέσω τῆς προπαγάνδας, τῆς τουρκικῆς παιδείας και τῆς συνάφειας μέ τόν τουρκόφωνο πεδινό πληθυσμό ἀπώλεσαν τά ξεχωριστά ἐθνοτικά τους χαρακτηριστικά και τή γλώσσα τους και, ὅσοι τουλάχιστον κατοικοῦν στόν κάμπο, αἰσθάνονται ἐθνικά Τοῦρκοι.²⁵

Οἱ Πομάκοι εἶναι συγκεντρωμένοι ὡς ἐπί τό πλεῖστον στόν νομό Ἐάνθης, ὅπου αποτελοῦν τήν πλειονότητα τοῦ μουσουλμανικοῦ στοιχείου. Τά χωριά τους βρίσκονται κυρίως στόν ὄρεινό χώρο τοῦ ὄρους Ροδόπη, γύρω ἀπό τήν περιοχή Ἐχίνου, καθώς και στίς περιοχές Κέχρου και Ὀργάνης.²⁶ Ἄν και ὑπάρχουν ἀρκετές ἀμφισβητήσεις γιά τήν καταγωγή τους, οἱ Πομάκοι φαίνεται ὅτι εἶναι γηγενές φύλο τῆς Θράκης.²⁷ Ἐκτός ἀπό τήν Ελλάδα, Πομάκοι ὑπάρχουν σήμερα και στή Βουλγαρία, ὅπου ὁ ἀριθμός τους ὑπολογίζε-

ται ότι φθάνει τις 150.000 άτομα.²⁸ Ορισμένοι Πομάκοι φαίνεται ότι εξακολούθησαν και διατηρούν την ξεχωριστή εθνοτική τους ταυτότητα και στην Τουρκία, όπου μετοίκησαν από την Μακεδονία μετά την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών, τό 1923.²⁹ Ουσιαστικά, οι Πομάκοι κατοικούν σε όλη την περιοχή της Ροδόπης, ελληνική και βουλγαρική. Άσχολούνται κυρίως με την καλλιέργεια καπνών, την κτηνοτροφία και την υλοτομία.

Τό βασικό στοιχείο πού διαφοροποιεί τούς Πομάκους από τις δύο άλλες ομάδες της μειονότητας είναι ή γλώσσα. Πιό συγκεκριμένα, μιλούν ένα ιδίωμα σλαβοβουλγαρικό, πού έχει αρκετά στοιχεία από την τουρκική, την ελληνική, καθώς και από την αραβική. Τό ιδίωμα αυτό δέν υπήρχε σε γραπτή μορφή μέχρι τό 1995 και εξακολουθεί και σήμερα νά μεταβιβάζεται μόνον προφορικά από τούς γονείς στά παιδιά, διότι δέν διδάσκεται πουθενά. Ένα άλλο χαρακτηριστικό των Πομάκων είναι ότι όσοι ζούν στην όρεινή περιοχή παραμένουν απομονωμένοι και δέν έρχονται σε έπιμειξία με τά άλλα φύλα της περιοχής, είτε χριστιανικά είτε μουσουλμανικά. Αποτέλεσμα αυτής της καταστάσεως απομονωτισμού είναι ή διατήρηση της φυλετικής τους καθαρότητας, με ξεχωριστά ανθρωπολογικά χαρακτηριστικά. Πιό συγκεκριμένα, σε αντίθεση με τούς Τουρκογενείς και τούς Άθιγγάνους, οι Πομάκοι είναι ως επί τό πλείστον ψηλοί, ξανθοί και γαλανοί.

Οι Πομάκοι έπесαν θύματα του έμφυλιού πολέμου και της ψυχροπολεμικής περιόδου. Έπειδή ή γλώσσα πού μιλούν είναι ένα βουλγαρικό ιδίωμα, θεωρήθηκαν ως ύποπτοι νά στραφούν προς τή Βουλγαρία, ή όποία είχε καταλάβει τις περιοχές τους κατά τή διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Γι' αυτό, έγινε στά χρόνια μετά τό 1950 μία συνειδητή προσπάθεια νά εκτουρκισθούν, αφού ή Τουρκία ανήκε στον Δυτικό συνασπισμό και ήταν σύμμαχος μας στό ΝΑΤΟ. Παρ' όλα αυτά, οι Πομάκοι έχουν δώσει δείγματα στο παρελθόν ότι θέλουν νά είναι κάτι διαφορετικό από τούς Τούρκους. Στά χρόνια μετά τό 1974 έγινε προσπάθεια από ελληνικής πλευράς νά θεωρήσουν οι άνθρωποι αυτοί ότι είναι ελληνικής καταγωγής, απόγονοι των αρχαίων Άγριανών. Όποιαδήποτε όμως και άν είναι ή ιστορική αλήθεια, ή προσπάθεια αυτή δέν φαίνεται νά συγκίνησε τούς Πομάκους, οι όποιοι σήμερα προσδιορίζονται όχι από τό τί ήταν στο παρελθόν αλλά στη βάση του ισλαμισμού.

3. Άθιγγανοι - Ρωμά

Η τρίτη και μικρότερη ομάδα της μειονότητας είναι οι Άθιγγανοι ή Ρωμά.³⁰ Η πρώτη αναφορά για την παρουσία Ρωμά στη Θράκη γίνεται τό 1068. Οι Άθιγγανοι θεωρείται ότι έλκουν τή μακρινή καταγωγή τους από τις δυτικές περιοχές των Ινδιών. Αφού εισήλθαν στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία, εκδιώχθηκαν από τή Μικρά Άσία και κατέφυγαν στην περιοχή της Κωνσταντινουπόλεως και της ευρύτερης Θράκης. Λόγω του νομαδικού τους βίου αλλά και των δραστηριοτήτων πού ανέπτυσαν (π.χ. παρουσιάζονταν ως μάγοι, ζωοκλέφτες κ.λπ.), ή χριστιανική Έκκλησία προσπάθησε νά τούς εκχριστιανίσει, πολλούς από αυτούς μάλλον έπιφανειακά. Κατά τον 15ο - 16ο αιώνα, ή πλειονότητα των Άθιγγάνων της Θράκης είχαν καταγραφεί ως χριστιανοί.³¹ Με την εφαρμογή αυστηρών μέτρων από τούς Όθωμανούς κατά των χριστιανών Άθιγγάνων, ένα τμήμα τους (πιθανόν ή πλειονότητα πού παρέμεινε στη Θράκη) έξιςλαμίσθηκε.

Σήμερα οι Ρωμά ζούν υπό, πραγματικά, άθλιες συνθήκες, διασκορπισμένοι και στους τρεις νομούς της Θράκης. Συνήθως οι κατοικίες τους βρίσκονται σε φτωχογειτονίες, στις παρυφές των αστικών κέντρων (άν και μερικές φορές ό όρος κατοικία είναι υπερβολικός για τις άθλιες παρακουπόλεις όπου διαμένουν κάποιοι Άθιγγανοι), όπου ασκούν διάφορα βοηθητικά επαγγέλματα, με κυριότερο τις μεταφορές, τις μετακομίσεις, τις εποχικές έργασίες σε αγρούς και οικοδομές, τή συμμετοχή σε πανηγύρια και σε έορτές με μουσικά όργανα και την παραδοσιακή καλαθοπλεκτική.

Οι μεγαλύτεροι οικισμοί Ρωμά βρίσκονται στην πόλη της Ξάνθης και στο Δροσερό, στην Κομοτηνή, στις συνοικίες Ήφαιστος και ΕΚΤΕΝΕΠΟΛ της Κομοτηνής, στις Σάμπες, στον Πολύανθο, στους Άμαξάδες, στα Νεύρα και στον Άρατο, στην Άλεξανδρούπολη και στο Διδυμότειχο. Υποστηρίζεται ότι, ειδικώς στο Διδυμότειχο, υπάρχει ή αρχαιότερη εγκατάσταση Ρωμά στην Ευρώπη.³² Ο συνολικός τους αριθμός υπολογίζεται σε 20.000 περίπου άτομα πού κατοικούν στη Θράκη. Άλλοι 4.000-5.000 έχουν μεταναστεύσει σε άλλες περιοχές της Ελλάδας. Ο Λιάπης, πού έχει άμεση έπαφή με τό χώρο των Ρωμά στη Θράκη, υπολογίζει σε 7.000 άτομα εκείνους πού γνωρίζουν τή γλώσσα τους, τή ρωμανί, ενώ στους μισούς εκείνους

Κάποια αριθμητικά στοιχεία

ΦΥΛΕΤΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑΣ

1922

ΝΟΜΟΣ	Ξάνθη	Ροδόπη	Έβρος	Σύνολο
ΤΟΥΡΚΟΓΕΝΕΙΣ	30.328	50.000	10.571	90.899
ΠΟΜΑΚΟΙ	14.824	8.000	675	23.499
ΑΘΙΓΓΑΝΟΙ	500	1.500	505	2.505
ΚΙΡΚΑΣΙΟΙ	—	2.000	—	2.000
ΣΥΝΟΛΟ	45.652	61.500	11.751	118.903

1951

ΝΟΜΟΣ	Ξάνθη	Ροδόπη	Έβρος	Σύνολο
ΤΟΥΡΚΟΓΕΝΕΙΣ	23.806	40.657	3.446	67.909
ΠΟΜΑΚΟΙ	18.722	7.213	657	26.592
ΑΘΙΓΓΑΝΟΙ	425	1.860	2.831	5.116
ΚΙΡΚΑΣΙΟΙ	12	20	—	32
ΣΥΝΟΛΟ	42.965	49.750	6.934	99.649

1991³⁵

ΝΟΜΟΣ	ΤΟΥΡΚΟΓΕΝΕΙΣ	ΠΟΜΑΚΟΙ	ΑΘΙΓΓΑΝΟΙ	ΣΥΝΟΛΟ
Ξάνθη	10.000	23.000	9.000	42.000
Ροδόπη	42.000	11.000	9.000	62.000
Έβρος	2.000	2.000	6.000	10.000
Σύνολο	54.000	36.000	24.000	114.000

ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΘΡΑΚΗΣ

ΝΟΜΟΣ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ	ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΙ
Ξάνθη	89.000	47.000	42.000
Ροδόπη	104.000	42.000	62.000
Έβρος	152.000	142.000	10.000

- Τρία στά τέσσερα παιδιά σέ Ξάνθη καί Ροδόπη εἶναι μουσουλμάνων
- Στήν Ξάνθη κατοικοῦν 47.000 Χριστιανοί ἔναντι 42.000 μουσουλμάνων
- Στήν Ροδόπη κατοικοῦν 51.000 Χριστιανοί ἔναντι 57.000 μουσουλμάνων

(στοιχεία ἀπό τήν Καθημερινή 10-2-1993)

Αποτελέσματα τῶν τελευταίων βουλευτικῶν ἐκλογῶν

ΡΟΔΟΠΗ

	ΠΑΣΟΚ (33.760)	Ν.Δ. (24.552)	ΣΥΝ. (8.778)
1	Τσετινές Δημ. (11.243)	Στυλιανίδης (14.612)	Μουσταφᾶ (7.655)
2	Γκαλήπ Γκ. (10.512)	Ναζήφ Σιακήρ (3.958)	Λάτση Ἐλένη (240)

ΞΑΝΘΗ

	ΠΑΣΟΚ (21.828)	Ν.Δ. (29.861)	ΣΥΝ. (2.301)
1	Σγουρίδης (9.200)	Ἀκήφογλου (8.981)	Φερχάτ (1.066)
2	Λαμπαδάρης (5.144) Κεχαγιᾶ 4ος (2.547)	Κουρτίδης (8.497) Ἀγκόρτζας 3ος (6.404)	Γούναρης (354) Δέλκος 3ος (346)

πού τή χρησιμοποιοῦν στήν καθημερινή τους ζωή, μέσα καί ἔξω ἀπό τό σπίτι.³³

Οἱ Ρωμά εἶναι ἀρκετά ἐλεύθεροι ὡς πρός τή θρησκευτική τους συνείδηση, οἱ γυναῖκες τους δέν καλύπτουν τά πρόσωπά τους καί μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σέ μεγάλο βαθμό τυπικό τό γεγονός ὅτι εἶναι μουσουλμάνοι. Ἔχουν συνήθως τουρκικά ὀνόματα καί μιλοῦν τή γλώσσα τους ἐμπλουτισμένη μέ στοιχεῖα ἀπό τήν τουρκική γλώσσα. Οἱ ἄνδρες, συνήθως, ὀμιλοῦν τουρκικά. Κύριο χαρακτηριστικό τους ἡ φτώχεια καί ὁ ἀναλφάβητισμός, πού φθάνει σέ πολύ ὑψηλά ποσοστά.

Τό ἐλληνικό κράτος, παλαιότερα, δέν παρεῖχε εὐκόλα τή δυνατότητα στους Ἀθιγγάνους νά γίνουν Ἕλληνες πολίτες. Τελικῶς, μέ νόμο τοῦ 1979 δόθηκε ἡ δυνατότητα νά ἀποκτήσουν ὅλοι ταυτότητες.³⁴ Κατά τό παρελθόν, ὑπῆρξε προσπάθεια τῆς πολιτείας νά μετεγκασταθοῦν κάποιοι ἀπό τούς Ἀθιγγάνους σέ ἄλλες περιοχές, ὅπου θά προσφέρονταν καλύτερες συνθήκες ζωῆς. Μικροπολιτικές ἀκόμη καί ἐσωκομματικές σκοπιμότητες ἐμπόδισαν τήν πρωτοβουλία αὐτή νά φέρει καρπούς.

Κλείστε τό προξενεῖο!

Ἐνα ἀπό τά μεγαλύτερα ἀγκάθια στήν Θράκη εἶναι τό Τουρκικό Προξενεῖο τῆς Κομοτηνῆς. Ἡ ἱστορία ἀρχίζει ἀμέσως μετά τή Συνθήκη τῆς Λωζάννης. Ἀπό τό 1923 μέχρι τό 1930,

στήν Θράκη λειτουργοῦσε ὡς ἀπλό προξενικό γραφεῖο ὑπό τήν ἐποπτεία τοῦ Τουρκικοῦ Προξενείου τῆς Θεσσαλονίκης. Τό ἔτος ἐκεῖνο ἡ Τουρκία ἀναβάθμισε τό γραφεῖο σέ προξενεῖο μέ τή σύμφωνη γνώμη τῆς κυβερνήσεως Βενιζέλου³⁶. Παρά τήν ἐντύπωση πού επικρατεῖ, τό Προξενεῖο Κομοτηνῆς δέν εἶναι σέ ἀμοιβαιότητα μέ τό ἀντίστοιχο ἐλληνικό τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὅπως σωστά ἔχει παρατηρηθεῖ ἀπό τόν Ἀλεξάνδρη, τό 1930 ἡ ἐλληνική κυβέρνησις ἔχασε τήν εὐκαιρία νά ζητήσῃ κατ' ἀμοιβαιότητα τή δημιουργία ἐλληνικοῦ προξενείου στήν Ἰμβρο³⁷. Ἡ δευτέρα εὐκαιρία χάθηκε, ὅταν τό 1950 ἡ Τουρκία ἀναβάθμισε τό προξενεῖο τῆς σέ Γενικό Προξενεῖο.

Μέ τήν ἐγκατάσταση τοῦ Τουρκικοῦ Προξενείου στή Θράκη, ἡ Τουρκία αὐτοεχρίσθη ἐλεγκτής τῶν συνθηκῶν τῶν μουσουλμάνων τῆς περιοχῆς καί τῆς ἐφαρμογῆς τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης. Τό προξενεῖο ἐπεδίωξε ἀπό τήν πρώτη στιγμή νά ἐκτουρκίσει τή μειονότητα. Προσφέροντας ἀφειδῶς χρήματα καί δύναμη στους ἐκλεκτούς του, παρεμβαίνοντας ὑπέρ τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου ὑποψηφίου στίς ἐκλογές, ἐπιλύοντας τίς διαφορές μεταξύ τῶν μειονοτικῶν, ἀσκώντας ἔλεγχο στά θρησκευτικά ζητήματα, ἐκφοβίζοντας τίς ἀδέσμευτες φωνές, παρεμβαίνοντας ἐν ὀνόματι τῶν μουσουλμάνων στίς τοπικές ἀρχές, προσπάθησε — καί σέ μεγάλο βαθμό ἐπέτυχε — νά ὑποκαταστήσει τήν ἐλληνική διοίκησι.

Τό προξενείο σήμερα

Ο ρόλος του προξενείου παραμένει καθοριστικός. Η αδιαφορία της πολιτείας, πού είχε επί τόσες δεκαετίες αφήσει τις τουρκικές διπλωματικές αρχές ανεξέλεγκτα να δρούν στην περιοχή, έχει παγιώσει μία κατάσταση εις βάρος της Ελλάδας. Τό προξενείο λειτουργεί ως παράλληλο κράτος δίπλα στό κράτος, μέ δικά του όραματα και μέ δικές του στρατηγικές και μεθόδους. Οι προσπάθειές του σήμερα επικεντρώνονται σέ δύο σημεία.

Τό πρώτο σημείο είναι ή ιδιαίτερη έμφαση πού δίνεται στην προώθηση μειονοτικών, μέ τούς όποιους διατηρεί στενές σχέσεις, ως ύποψηφίων σέ πολιτικές, δημοτικές και νομαρχιακές εκλογές. Η έπιτυχής διείσδυση του προξενείου στά κόμματα φαίνεται από τό γεγονός ότι όλα, πλην ενός, τά μέλη της Συντονιστικής Έπιτροπής Τουρκικής Μειονότητας Δυτικής Θράκης είναι εκλεγμένοι βουλευτές, νομαρχιακοί ή δημοτικοί σύμβουλοι. Στην έπιτυχία της διεισδύσεως συντελεί και ό ανταγωνισμός των έλληνικών κομμάτων και των τοπικών παραγόντων, πού, για να κερδίσουν τις μειονοτικές ψήφους, συνεργάζονται μέ γνωστούς εμπίστευτους του προξενείου. Στόχος της Τουρκίας είναι να δημιουργείται, μέ την εκλογή τους και μέ την άσκηση των καθηκόντων τους, ή έντύπωση «συνδιοικήσεως» μεταξύ ελληνικών και τουρκικών αρχών.

Τό δεύτερο σημείο αφορά την οικονομική διείσδυση στην περιοχή. Αυτή έπιχειρείται μέ την ένθάρρυνση δημιουργίας έπιχειρήσεων στην περιοχή είτε από μειονοτικούς είτε από έπιχειρήσεις από την Τουρκία. Ήδη γίνεται προσπάθεια δημιουργίας καταστημάτων από τουρκικούς όμιλους πού διαθέτουν αποκλειστικώς τουρκικά προϊόντα σέ χαμηλές τιμές. Έπίσης, ώθούνται οι μειονοτικοί να συστήνουν έπιχειρήσεις πού συναλλάσσονται μέ την Τουρκία και χρησιμοποιούν αποκλειστικώς μειονοτικούς στίς έργασίες τους.

Παράλληλα, τό προξενείο συνεχίζει τις «παραδοσιακές» του δραστηριότητες. Έτσι, οι μουσουλμάνοι πρόεδροι των δήμων και κοινοτήτων αναφέρουν τά προβλήματά τους πρώτα στόν Τούρκο πρόξενο και μετά στόν Νομάρχη και στόν Γενικό Γραμματέα Περιφέρειας· διατηρείται ή μαύρη λίστα για τις βίβες πού χρειάζονται οι μουσουλμάνοι για επισκέψεις στην Τουρκία· συνεχίζονται οι απειλές για δεσμεύσεις των καταθέσεων ή περιουσιών πού έχουν Έλληνες μουσουλ-

μάνοι στην Κωνσταντινούπολη· προσφέρονται δυνατότητες για συνέχιση των σπουδών σέ τουρκικά πανεπιστήμια για τή νεολαία και άσκειται έλεγχος επί των ιμάμηδων· συνεχίζεται ή οικονομική έπιχορήγηση των προσοντούχων δασκάλων πού διδάσκουν σέ μειονοτικά σχολεία· αναζωπυρώνεται κατά καιρούς ή απείθεια μουσουλμάνων στην εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων· συνεχίζεται ή μισθοδοσία μουσουλμάνων δασκάλων πού απολύθηκαν από τά σχολεία για φιλοτουρκική προπαγάνδα και, φυσικά, θριαμβεύει ή εκ προοιμίου άρνηση όποιασδήποτε θετικής ενέργειας του κράτους υπέρ της μειονότητας και ή καθημερινή προπαγάνδα πού έρεθίζει την καχυποψία των μουσουλμάνων της Θράκης.³⁸

Τό αποτέλεσμα είναι ή μειονότητα αντιλαμβάνεται στην πράξη τά όργανα του προξενείου ως ισότιμα μέ τά όργανα του κράτους, αφού μπορούν να έπηρεάζουν στόν ίδιο βαθμό τις έξελίξεις στην περιοχή. Τό τόσο σημαντικό στά μάτια των μουσουλμάνων «ντοβλέτι» τό αποτελούν τόσο οι έλληνικές δημόσιες ύπηρεσίες όσο και οι τουρκικές προξενικές αρχές της Κομοτηνής.

Έδώ και χρόνια, είναι απολύτως κατανοητό ότι τό προξενείο είναι μία από τις ρίζες του κακού για όσα συμβαίνουν στην Θράκη. Περίπου αυτονόητη είναι και ή λύση του προβλήματος: τό προξενείο πρέπει να κλείσει άμέσως. Είναι, βεβαίως, άναμενόμενο ότι τό κέντρο έντολών θά μεταφερθεί κάπου άλλου, στην Θεσσαλονίκη, την Άθήνα ή την Κωνσταντινούπολη, και θά συνεχίσει την προσπάθεια για έλεγχο των πραγμάτων στους κόλπους της μειονότητας. Άλλά τό πλήγμα θά είναι άμεσο σέ επίπεδο ψυχολογίας και έντυπώσεων. Η Έλλάς θά δείξει έμπράκτως ότι δέν άνέχεται ούτε την άλυτρωτική προπαγάνδα ούτε την ύπαρξη παράλληλου κράτους. Μέσα στό ελληνικό έδαφος, μοναδικά άρμόδια να έπιλύουν τά προβλήματα της μειονότητας είναι τά όργανα του ελληνικού κράτους.

Στην περίπτωση αυτή, βεβαίως, άναμένεται ότι οι Τούρκοι, σέ άπάντηση, θά κλείσουν τό Έλληνικό Προξενείο της Κωνσταντινουπόλεως, γεγονός πού θά οδηγήσει σέ κλείσιμο, από την πλευρά μας, του Προξενείου Θεσσαλονίκης. Είναι προφανές ότι αυτή ή κλιμάκωση ενεργειών θά οδηγήσει σέ εντάσεις, αλλά είναι εξίσου προφανές ότι ή νοοτροπία πού εκπροσωπεί και ένσαρκώνει τό προξενείο είναι εκείνη πού δημιουργεί τά ουσιαστικά και μακροχρόνια προβλήματα στις έλληνοτουρκικές σχέσεις ως πρός τή μειονότητα.

Ἡ ἀπέλαση τοῦ προξένου τό 1990

Ὁ Κεμάλ Γκιούρ, Τούρκος πρόξενος στήν Κομοτηνή, ἀπέστειλε τόν Φεβρουάριο τοῦ 1990 στή Νομαρχία Ροδόπης μιὰ ἐπιστολή στήν ὁποία χαρακτήριζε τούς Ἑλληνες πολίτες μουσουλμανικοῦ θρησκευόμενου ὡς ὁμογενεῖς του (soyadas) καί ὡς πολίτες τουρκικοῦ γένους. Ἡ Ἄγκυρα, ἀπό τήν ὁποία ζητήθηκαν διευκρινίσεις, κάλυψε πλήρως τόν πρόξενό της. Ἀκολούθησε ἀνακοίνωση τοῦ ἐλληνικοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν στήν ὁποία ἀναφερόταν ὅτι ἡ ἐμμονή τῆς Τουρκίας νά χαρακτηρίζεται τά μέλη τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας ὡς Τούρκους «ἀποτελεῖ ὡμή παραβίαση τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης, ἡ ὁποία ἀναγνωρίζει στήν μειονότητα θρησκευτικό καί μόνο χαρακτήρα». Ἡ ἐνέργεια αὐτή θεωρήθηκε ὡς «ἐπέμβαση τῆς Τουρκίας στήν ἐσωτερικά τῆς χώρας μας» καί εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νά προχωρήσει ἡ Ἑλλάδα στήν ἀπέλαση τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Τουρκίας στήν Κομοτηνή.

Ἡ ἱστορία αὐτή ἀναφέρεται ὡς ὑπενθύμηση τῶν ὀρίων δράσεως τῶν πρεσβευτικῶν καί προξενικῶν ἀρχῶν. Τά τελευταῖα χρόνια, οἱ Τούρκοι διπλωματικοί ἀναμειγνύονται ὄλο καί ἐμφανέστερα στήν τεκταινόμενη στή Θράκη καί κάνουν δημόσιες δηλώσεις γιά τήν «τουρκική μειονότητα τῆς δυτικῆς Θράκης» ἀναφερόμενοι στούς Ἑλληνες μουσουλμάνους (βλ. π.χ. δηλώσεις Τούρκου πρέσβη στήν Ἀθήνα κ. Umit Pamir κατά τήν ἐπίσκεψή του στή Θράκη τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1996). Τό καθήκον ὁμως τῆς μή ἀναμειξέως στήν ἐσωτερικά μιᾶς χώρας ἀποτελεῖ βασικό διπλωματικό κανόνα πού περιεβλήθη τό κῦρος διεθνούς συμφωνίας τήν ὁποία εἶχε ὑπογράψει καί ἡ Τουρκία. Σύμφωνα μέ τό ἄρθρο 41.1 τῆς Συνθήκης τῆς Βιέννης περί Διπλωματικῶν Σχέσεων, οἱ διπλωμάτες πού εἶναι διαπιστευμένοι σέ μιᾶς χώρα «ὀφείλουν νά σέβονται τούς νόμους καί τούς κανονισμούς της... καί ἔχουν καθήκον νά μήν ἀναμειγνύονται στίς ἐσωτερικές της ὑποθέσεις».

«Καί τί προτείνετε;», θά μπορούσε νά ἀντιτείνει καλόπιστα κάποιος. Ἀπελάσεις τῶν διπλωματικῶν, πού ὑπερβαίνουν τά ὅρια, καί ὄξυνση τῶν σχέσεων μέ τήν Τουρκία, μέ ἀπρόβλεπτες συνέπειες; Ἐπίσης, τυχόν ἀπελάσεις δέν θά ἔδιναν τήν ἐντύπωση παιδιάστικων πεισμάτων, μέ δυσμενῆ ἀντίκτυπο στή διεθνή εἰκόνα τῆς χώρας;

Ἡ ἀπάντηση εἶναι ἀπλή. Ὅταν ἐφαρμόζεις τούς κανόνες καί προσδιορίζεις τά ὅρια, μαθαίνει καί ὁ ἄλλος νά σέ σέβεται. Ἐξάλλου, ἡ διπλω-

ματική ἱστορία ἀναφέρει δεκάδες παραδείγματα κατά τά ὁποία ἡ ἀνάμειξη στήν ἐσωτερικά μιᾶς χώρας εἶχε ὡς ἄμεσο ἀποτέλεσμα τήν ἀνάκληση τοῦ διπλωμάτη. Δέν εἶναι μόνο τό συγκεκριμένο παράδειγμα τῆς ἀπελάσεως τοῦ Τούρκου προξένου τό 1990, πού ὄχι μόνο δέν ἔφερε πόλεμο ἀλλά ὡς περισπαστικό πέρασε ἀπαρατήρητο μέσα στούς κλυδωνισμούς τῆς παρατεταμένης προεκλογικῆς περιόδου 1989-1990. Τελείως ἐνδεικτικά μπορεῖ νά ἀναφερθεῖ ὅτι τό 1888 ὁ Βρετανός πρέσβης στίς ΗΠΑ, ὅταν ἐκδηλώθηκε ὑπέρ ἑνός ὑποψηφίου προέδρου, ἔλαβε ὡς ἀπάντηση τό διαβατήριό του. Τό 1927, ἡ Ρωσία ὑποχρεώθηκε νά ἀνακαλέσει τόν πρέσβη της ἀπό τή Γαλλία γιατί συμμετεῖχε σέ κάποια ἐργατική ἐκδήλωση. Τό 1980, ἡ Νέα Ζηλανδία ἀπέπεμψε τόν Σοβιετικό πρέσβη διότι εἶχε βοηθήσει κάποιον αὐστραλιανό κόμμα. Ἀκόμη καί τό 1985, οἱ ΗΠΑ ὑποχρεώθηκαν νά ἀντικαταστήσουν ταχύτατα καί μέ εὐσχημο τρόπο τόν πρέσβη τους στή Γαλλία, μετά τά σχόλιά του γιά τή συμμετοχή κομμουνιστῶν στή γαλλική κυβέρνηση. Τά παραδείγματα πού ἀναφέρθηκαν εἶναι ἀπλῶς ἐνδεικτικά, ἀφοροῦν μόνον «πολιτισμένες» χώρες, κάποιες ἀπό τίς ὁποῖες ἦταν καί στενοί σύμμαχοι.

Ἡ παραβίαση ἑνός βασικοῦ διπλωματικοῦ καθήκοντος ἀπό τούς Τούρκους διπλωματικούς δέν πρέπει νά ἐκληφθεῖ ὡς τυχαῖο γεγονός. Ἡ Τουρκία προσπαθεῖ νά ἐπιβάλλει, ἐδῶ καί χρόνια, μέ κάθε μέσο, τή δική της πραγματικότητα στή Θράκη. Ἐπίσης δέν θά πρέπει νά ἐκληφθεῖ ὡς τυχαῖο γεγονός καί ἡ κατά τό μᾶλλον ἡ ἥττον ψοφοδεῆς ἐλληνική στάση στό θέμα. Περιοριζόμεστε συνειδητά σέ πολιτική χαμηλῶν τόνων, ἀφήνοντας νά παραβιάζεται πολλές φορές, ὅπως στήν περίπτωση τῆς Θράκης, τό Διεθνές Δίκαιο καί ἡ διπλωματική πρακτική. Πῶς περιμένουμε λοιπόν οἱ ἄλλοι νά σεβαστοῦν αὐτά πού ἐμεῖς πρῶτοι δέν εἴμαστε ἱκανοί νά διαφυλάξουμε;

Ἡ τουρκική πολιτική ἀπέναντι στή μειονότητα

Ἡ τουρκική πολιτική σχετικῶς μέ τό θέμα τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας τῆς Θράκης κινεῖται σέ τρία διαφορετικά ἐπίπεδα.

Τό πρῶτο ἐπίπεδο δράσεως εἶναι μέσα στόν χώρο τῆς ἀνομοιογενούς φυλετικά μειονότητας τῆς Θράκης. Στόχος εἶναι ἡ συγχώνευση τῶν Πομάκων καί Ἀθιγγάνων μέ τούς Τουρκογενεῖς καί ἡ χρησιμοποίηση τῆς μειονότητας γιά ἀνθελ-

ληνική προπαγάνδα. Ὁργανο εἶναι τὸ Τουρκικὸ Προξενεῖο τῆς Κομοτηνῆς. Ἡ δραστηριότητά του ἐντοπίζεται:

- στήν ὑποστήριξη τῶν παράνομων καί φιλότουρκων ἱμάμηδων,
- στή διάθεση μεγάλων χρηματικῶν ποσῶν γιά προπαγάνδα, ἡ ὁποία κατά τὸ παρελθόν γίνονταν μέσῳ τοῦ μειονοτικῆς τύπου, ἐνῶ τώρα γίνεται μέσῳ τοῦ κηρύγματος τῶν ἱμάμηδων στὰ τζαμιά κάθε Παρασκευὴ καί, δευτερευόντως, μέσῳ τοῦ ἐλέγχου τουρκόφωνων ραδιοφωνικῶν σταθμῶν,
- στήν ἐκλογή ἀκραίων καί ἐλεγχομένων ἀπὸ τὴν Τουρκία στοιχείων τῆς μειονότητας σέ θέσεις βουλευτῶν, νομαρχιακῶν καί δημοτικῶν συμβούλων, δημάρχων καί κοινοταρχῶν γιά νά δημιουργεῖται ἡ ἀντίληψη συνδιοικήσεως,
- στόν ἐλεγχο τῶν μειονοτικῶν δημάρχων-κοινοταρχῶν στούς ὁποίους ἐπιβάλλουν νά ἀπευθύνονται πρῶτα στό προξενεῖο γιά τὰ προβλήματα καί ἀπὸ ἐκεῖ νά καθορίζουν τὴ δράση τους,
- στήν ἐπιβράβευση ὅσων ἀντιτίθενται ἐνεργά στό ἑλληνικὸ κράτος (π.χ. ὅσοι μειονοτικοὶ δασκαλοὶ ἀπολύθηκαν κατά καιροὺς ἀπὸ τὰ σχολεῖα λόγω ἀσκήσεως φιλοτουρκικῆς προπαγάνδας μισθοδοτοῦνται ἀπὸ τὴν Τουρκία),
- στήν οἰκονομικὴ διείσδυση μέ τὴ δημιουργία μικτῶν ἐπιχειρήσεων ἀπὸ μειονοτικούς καί ἀπὸ τουρκικὲς ἐπιχειρήσεις,
- στή χορήγηση ὑποτροφιῶν ἢ ἄλλων εὐκολιῶν γιά σπουδὲς στὰ σχολεῖα καί στὰ πανεπιστημια τῆς Τουρκίας,
- στήν παρεμπόδιση τῆς ἐκτελέσεως δημοσίων καί κοινωφελῶν ἔργων σέ μειονοτικὲς περιοχές, γιά νά δίνεται ἡ εἰκόνα ὅτι τὸ ἑλληνικὸ κράτος ἔχει ξεχάσει τὴ μειονότητα,
- στήν ψυχολογικὴ τρομοκρατία τῆς μειονότητας,
- στή θέσπιση μαύρης λίστας ἀνεπιθύμητων μειονοτικῶν, στούς ὁποίους δέν ἐπιτρέπεται ἡ εἴσοδος στήν Τουρκία.

Τὸ δεύτερο ἐπίπεδο εἶναι ἐξωτερικὸ. Στὴ μὲν Δύση ἡ Τουρκία προσπαθεῖ νά εὐαίσθητοποιήσει τὴ διεθνή κοινὴ γνώμη προβάλλοντας τὴν εἰκόνα μιᾶς Ἑλλάδας πού καταπιέζει θάναυσα τὴ μουσουλμανικὴ μειονότητα καί καταπατεῖ βασικά ἀνθρώπινα δικαιώματα. Γιά τὸν λόγο αὐτὸ ἔχει ἀρχίσει ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1998 ἡ ἐκδοσὴ προπαγανδιστικῶν φυλλαδίων, τὰ ὁποῖα ἀσχολοῦνται

μέ διάφορες ἐθνοτικὲς ομάδες πού ζοῦν στόν ἑλληνικὸ χῶρο. Αὐτές οἱ ομάδες βαφτίζονται «μειονότητες», οἱ ὁποῖες ὑποτίθεται ὅτι καταπιέζονται ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κράτος. Ἦδη, μέχρι τὸν Ἰούλιο τοῦ 1999 ἔχουν ἐκδοθεῖ σχετικὰ ἐντυπα γιά τοὺς Σλαβομακεδόνες, τοὺς Ἀρβανίτες καί τοὺς Βλάχους. Κορωνίδα ὅλων αὐτῶν τῶν ἐντύπων εἶναι τὸ σχετικὸ ἐντυπο γιά τοὺς μουσουλμάνους τῆς Θράκης. Κοινὴ γραμμὴ εἶναι ὅτι ἡ Ἑλλάς, ἡ χώρα πού ὑπερηφανεύεται ὅτι γέννησε τὴ δημοκρατία καί εἶναι μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως, τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης καί τοῦ ΟΑΣΕ, καταπιέζει τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα καί δέν ἔχει θέση ἀνάμεσα στὰ ἄλλα κράτη τῆς Εὐρώπης.

Παραλλήλως πρὸς τὴ Δύση, ἡ Τουρκία προσπαθεῖ νά προκαλέσει τὸ ἰσλαμικὸ ἐνδιαφέρον γιά τοὺς «μουσουλμάνους ἀδελφούς», πού τοὺς καταπιέζει ἓνα χριστιανικὸ κράτος λόγω τοῦ θρησκευματός τους. Ἡ τουρκικὴ προσπάθεια ἐπικεντρώνεται κυρίως σέ ὀργανισμούς, ὅπως εἶναι ἡ Ἰσλαμικὴ Διάσκεψη, ἡ ὁποία ἐδῶ καί χρόνια φιλοξενεῖ στὰ συμπεράσματά της κάποιον ψήφισμα γιά τὴ μειονότητα.

Τὸ τρίτο ἐπίπεδο στό ὁποῖο ἀσκεῖται ἡ τουρκικὴ πολιτικὴ εἶναι ἡ ἴδια ἡ Τουρκία. Ἐκεῖ δραστηριοποιοῦνται διάφοροι ἐξωκυβερνητικοὶ φορεῖς, μέ κυριότερο τὸν «Σύνδεσμο Ἀλληλοβοήθειας Τούρκων Δυτικῆς Θράκης» πού ἔχει ἔδρα τὴν Κωνσταντινούπολη. Σκοπὸς τους εἶναι ἡ ὑπενθῆμιση τῆς καταστάσεως τῶν «Τούρκων» ἀδελφῶν τῆς Θράκης καί ἡ δημιουργία κλίματος ἀλυτρωτισμοῦ. Σέ αὐτὸ τὸ πλαίσιο εἶναι συχνὴ ἡ διεξαγωγὴ ἐράνων γιά τοὺς «ἀδελφούς» τῆς Θράκης. Ἐπίσης, ἀξιοῦν ἰδιαίτερου ἐνδιαφέροντος εἶναι καί τὸ γεγονός ὅτι ἐδῶ καί ἀρκετὰ χρόνια ἔχει παρατηρηθεῖ ἡ προσπάθεια γιά τὴν ἴδρυση συλλόγων «Δυτικοθρακιωτῶν» μουσουλμάνων στό ἐξωτερικὸ καί κυρίως στὴ Γερμανία καί στό Βέλγιο.

Μιά σειρά ἀπὸ λάθη

*Ἴντα μοῦ ξάζει νά γροικῶ, τί μέ φελα νά ξεύρω
ἀπὲς τὸν ὁρόμον ἡσφαλα, δέν βλέπω νά τὸν εὔρω
(Ἀπὸ τὸν Ἐρωτόκριτο)*

Τὸ δράμα τῆς Κύπρου ἔχει περιγραφεῖ ἐπιτυχημένα ὡς «ἱστορία χαμένων εὐκαιριῶν». Ἀντιστοίχως, ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος τῆς μειονότητας στὴ Θράκη θά μπορούσε νά χαρακτηριθεῖ ὡς «ἱστορία ἐπανεπιλημμένων λαθῶν». Μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν τοῦ 1923, οἱ μουσουλμάνοι κάτοικοι τῆς Δυτικῆς Θράκης

παρέμειναν στην περιοχή ως άμοιβαίο αντιστάθμισμα προς τόν ελληνικό πληθυσμό που παρέμεινε στην Κωνσταντινούπολη (άρθρο 2 Συμβάσεως περί ανταλλαγής πληθυσμών, 30-1-1923). Σήμερα, ή μειονότητα των μουσουλμάνων, ακολουθώντας τόν ελληνικό μέσον όρο αναπτύξεως, έχει φθάσει σέ αξιοζήλευτο γιά τά τουρκικά δεδομένα βαθμό ευημερίας. Η σύγκριση μέ τήν Τουρκία, όμως, δέν καθησυχάζει. Όγδόντα περίπου χρόνια μετά τήν ύπογραφή τής Συνθήκης τής Λωζάννης ή Ελλάδα έχει

- αποσυνδέσει πρακτικώς τόν όρο τής άμοιβαιότητας τής παρουσίας των μουσουλμάνων στην Θράκη μέ τήν παρουσία των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη,
- αποτύχει νά ενσωματώσει τή μειονότητα στό σύνολο του ελληνικού λαού και νά τήν εντάξει όμαλά στην λειτουργία των κρατικών μηχανισμών,
- αναγάγει τήν Τουρκία σέ ισότιμο περίπου συμμετόχο στις αποφάσεις που άφορούν τή μειονότητα,
- θεσπίσει τόν καθημερινό εκτουρκισμό τής μουσουλμανικής μειονότητας, άγνοώντας τήν ύπαρξη Πομάκων και Αθιγγάνων.

Στις γραμμές που ακολουθούν αναφέρονται τά πιό σοβαρά λάθη που σφράγισαν τή μειονότητα αλλά και τήν ελληνική πολιτική άπέναντί της.

Πρώτη άποδοχή τής τουρκικής παρεμβάσεως

Τά λάθη άρχισαν από τήν πρώτη σχεδόν στιγμή. Τό 1925, ή ελληνική κυβέρνηση έγκατέστησε στην περιοχή Έλληνες από τήν Ανατολική Θράκη, τή Μικρά Άσία, τή Βουλγαρία και τόν Καύκασο, γιά τή διαβίωση των όποιων παραχωρήθηκαν και μουσουλμανικές ιδιοκτησίες. Η έπιβολή αντιποίνων εκ μέρους τής τουρκικής πλευράς εις βάρος τής ακίνητης περιουσίας τής ελληνικής μειονότητας στην Πόλη είχε ως αποτέλεσμα νά υπάρξει μερική μετακίνηση του ελληνικού προσφυγικού στοιχείου σέ άλλες περιοχές τής Ελλάδας και νά αποδοθούν τά μουσουλμανικά ακίνητα στους προηγούμενους κατόχους τους. Αυτή ήταν ή πρώτη έπιτυχής επέμβαση τής Τουρκίας στό έσωτερικό τής μειονότητας, επέμβαση ή όποία είχε σκοπό νά δημιουργήσει τήν νοοτροπία στους μειονοτικούς ότι ή τουρκική κυβέρνηση είναι ό προστάτης τους.

Άπέλαση τής ήγεσίας των Παλαιομουσουλμάνων

Τό δεύτερο λάθος συνέβη τό 1930. Η δημιουργία κοσμικού κράτους από τόν Κεμάλ στην Τουρκία και ή καταδίκη του μουσουλμανικού παρελθόντος μέ τήν υιοθέτηση σκληρών, πολλές φορές, μέτρων εις βάρος των άπειθαρχούντων είχε αναγκάσει τήν παλαιά θρησκευτική ήγεσία τής γειτονικής μας χώρας νά βρει καταφύγιο και συμπαράσταση μεταξύ των μελών τής μειονότητας στην Ελλάδα. Η μειονότητα, που άπαρτίζεται σέ γενικές γραμμές από άτομα συντηρητικά και προσκολλημένα στην παράδοση, εξακολούθησε νά ζει μέ τόν ίδιο τρόπο, όπως και επί Όθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η ελληνική κυβέρνηση, όμως, άποδεχόμενη τίς επεμβάσεις τής Τουρκίας, απέλασε τήν παλαιομουσουλμανική ήγεσία της³⁹ και προσπάθησε κατά κάποιο τρόπο νά εκκοσμικεύσει τήν μειονότητα, επιβάλλοντας π.χ. τή χρήση στην γραφή του λατινικού αλφαβήτου αντί γιά τό άραβικό που έχρησιμοποιείτο έως τότε. Σέ πολλά σημεία, ακόμη και σήμερα, οι Έλληνες μουσουλμάνοι παραμένουν πιστοί στις παραδόσεις τους. Είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα τό ότι εξακολουθούν νά φορούν τά παραδοσιακά καλύμματα τής κεφαλής, που έχουν άπαγορευθεί στην Τουρκία από τό 1926.

Τό τουρκικό προξενείο

Τό μεγαλύτερο ίσως λάθος, του όποιου τίς συνέπειες πληρώνουμε συνεχώς, ήταν ή ίδρυση Τουρκικού Προξενείου στην περιοχή. Ήταν, δυστυχώς, ένα μεγάλο λάθος του ίδιου του Έλευθερίου Βενιζέλου, ό όποιος, στον βωμό τής προσηγγίσεως Ελλάδας - Τουρκίας μετά τό 1928, δέχθηκε χωρίς κανένα άντάλλαγμα τήν επέκταση του ρόλου τής Τουρκίας στην περιοχή. Μέ τήν εγκατάσταση του Τουρκικού Προξενείου στην περιοχή εγκαταστήσαμε έναν κακόπιστο τοποτηρητή και άρχισαμε νά σπρώχνουμε τή μειονότητα, άδιακρίτως καταγωγής, προς τους Τούρκους. Τό προξενείο, χρησιμοποιώντας άφειδώς χρήματα, επέμβαίνοντας άμεσα στά τεκταινόμενα στό έσωτερικό τής μειονότητας, επιλύοντας τίς διαφορές μεταξύ των μελών της, υποστηρίζοντας τόν τάδε ή τόν δεύνα υποψήφιο, ασκώντας έλεγχο στην διαχείριση τής βακουφικής περιουσίας, προσφέροντας ύποτροφίες γιά τουρκικά σχολεία και πανεπιστήμια, έλέγχοντας τίς βίβες εισόδου στην Τουρκία, άπειλώντας μέ δε-

σμεύσεις των καταθέσεων που έχουν Έλληνες μουσουλμάνοι στην Κωνσταντινούπολη, επιδιώκει εκτοτε να υποκαταστήσει το ελληνικό κράτος. Στόχος του είναι να εκτουρκίσει ολόκληρη τη μειονότητα και να την προσδέσει στην Τουρκία.

Μετονομασία της μουσουλμανικής μειονότητας σε τουρκική

Τά λάθη όμως από το ελληνικό κράτος δεν εξαντλήθηκαν στο προξενείο. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου ίσχυσαν ειδικά μέτρα για την αποτροπή της φυγής των νέων μουσουλμάνων που ήθελαν να αποφύγουν τη θητεία τους προς την Τουρκία. Η μειονότητα, φύσει συντηρητική, ήταν ένας σοβαρός σύμμαχος κατά των κομμουνιστών. Άμέσως μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου, το 1954, συνέβη ένα γεγονός πρωτοφανές ακόμη και για τα ελληνικά δεδομένα: Το ελληνικό κράτος, φοβούμενο ότι οι Πομάκοι, λόγω της γλώσσας τους, που είναι σλαβογενής, είχαν την τάση να στραφούν προς τους Βουλγάρους, θέλησε να αποτρέψει αυτόν τον κίνδυνο. Οι νομάρχες της Εύβοιας και της Ροδόπης, κατόπιν σχετικής εντολής του Διοικητή Θράκης Φεσσόπουλου, υποχρέωσαν με απόφασή τους όλα τα μουσουλμανικά σωματεία να αλλάξουν όνομα και να χαρακτηρίζονται έφ' εξής τουρκικά! Δέν ήταν η πρώτη φορά. Είχε προηγηθεί η βάπτιση, το 1928, διαφόρων οργανώσεων με την επωνυμία «τουρκικά», αλλά όπωςδήποτε αυτό διέφερε από την υποχρεωτική μετονομασία όλων των ιδρυμάτων (σχολείων, ιεροδιδασκαλείων, σωματείων κ.λπ.), που χαρακτηρίζονταν ως μουσουλμανικά, σε τουρκικά. Το 1987 ο Άρειος Πάγος απαγόρευσε τη χρήση της λέξεως «τουρκικός» στην ονομασία σωματείων, αλλά ήταν πλέον αργά: ό,τι προσφέρεις εσύ ο ίδιος χωρίς λόγο επί τόσα έτη είναι δύσκολο να θεωρηθεί ότι καλόπιστα το παίρνεις πίσω κάποια στιγμή χωρίς λόγο.

Ο γλωσσικός εκτουρκισμός της μειονότητας

Η ίδια νοοτροπία επικράτησε και στο θέμα της παιδείας και της γλώσσας. Με μορφωτική συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας το 1951 καθιερώθηκε η Τουρκική ως επίσημη μειονοτική γλώσσα εκπαίδευσης. Ακολούθησε μία δεύτερη μορφωτική συμφωνία το 1968, βάσει

της οποίας επισημοποιήθηκε η μεταστροφή της εκπαίδευσης της μειονότητας από ισλαμική σε εθνική τουρκική, με την εισαγωγή του επίσημου τουρκικού ωρολογίου προγράμματος για τα μαθήματα που διδάσκονταν στην Τουρκική.

Σεπτεμβριανά 1955

Οι διώξεις του ελληνικού στοιχείου στην Πόλη μετά το 1955 έπρεπε να συνοδευθούν από την υπενθύμιση ότι το καθεστώς των Ελλήνων στην Τουρκία είναι συμβατικά συνδεδεμένο με το αντίστοιχο της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη. Δυστυχώς, τις κρίσιμες ώρες των διωγμών, κανείς δεν συνέδεσε εμπράκτως τις δύο μειονότητες. Αντιθέτως, το 1966, σε μία εποχή που η Τουρκία καταργούσε την ελληνική εκπαίδευση στην Ίμβρο και στην Τένεδο, η ελληνική κυβέρνηση χρησιμοποίησε οικόπεδο για την οικοδόμηση και επέτρεπε τη λειτουργία μειονοτικού γυμνασίου και λυκείου στην πόλη της Εύβοιας. Σήμερα, η Συνθήκη της Λωζάννης εξακολουθεί να ισχύει μονομερώς για την Ελλάδα ως προς τα θέματα προστασίας της μουσουλμανικής μειονότητας, ενώ η Τουρκία, αντιστοίχως, εμφανίζεται ως επικριτής.

Τά διοικητικά μέτρα

Μετά το Κυπριακό, και κυρίως κατά την περίοδο της δικτατορίας, εφαρμόστηκαν κάποια μέτρα διοικητικού χαρακτήρα, εις βάρος της μειονότητας. Έτσι, κατέστη δυσχερές για τους μουσουλμάνους να αποκτήσουν άδειες ανεγέρσεως ή επισκευής οικιών, άδειες κυνηγίου και άδειες γεωργικών έλκυστήρων. Εάν στόχος αυτής της πολιτικής ήταν η απομάκρυνση της μειονότητας, τότε τα μέτρα ήταν άστοια. Η μη παροχή άδειας κυνηγίου δεν είναι επαρκής λόγος για να αναγκάσεις κάποιον να μετοικήσει. Απλώς τον απομονώνεις περισσότερο, όπως και έγινε. Επί πλέον, τα μέτρα δεν ακολουθήθηκαν ποτέ πιστά. Πάντα στις προεκλογικές περιόδους, για λόγους ψηφοθηρικούς, προσφέρονταν αφειδώς άδειες πάσης φύσεως. Το αποτέλεσμα ήταν να απομονωθεί το μουσουλμανικό στοιχείο και να ορθωθούν ύψηλότερα τείχη ανάμεσα σε χριστιανούς και μουσουλμάνους στη Θράκη.

Έκλογικός Νόμος του 1988

Το 1988, η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, αντιλαμβανόμενη ότι θα χάσει τις εκλογές, άλλαξε

τόν εκλογικό νόμο επί τό αναλογικότερο, γιά νά μήν ἔχει ἡ Νέα Δημοκρατία τή δυνατότητα σχηματισμοῦ αὐτοδύναμης κυβέρνησης. Ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀλλαγῆς αὐτῆς ἦταν ἡ ἐκλογή, γιά πρώτη φορά, ἀνεξάρτητων μουσουλμάνων βουλευτῶν πού ἐλέγχονταν καί καθοδηγοῦνταν ἀπό τήν Ἄγκυρα καί ἡ ἐπανεκλογή τους σέ δύο ἀκόμη βουλευτικές ἐκλογές (ὅσον καιρό, δηλαδή, ἴσχυσε ὁ συγκεκριμένος ἐκλογικός νόμος). Τά πράγματα ἔγιναν ἀκόμη πιό κρίσιμα κατά τήν περίοδο διακυβερνήσεως Μητσοτάκη. Ἡ μόλις μέ μία ψήφο αὐτοδυναμία τῆς τότε κυβερνήσεως ἦταν πολύ ἰσχυρή καί ἰδίως στά θερινά τμήματα τῆς Βουλῆς οἱ δύο μουσουλμάνοι βουλευτές Σαδίκ καί Φαίκογλου εἶχαν δυναμικῶς τήν εὐχέρεια νά διαδραματίσουν κρίσιμο ρόλο. Ἡ ἐλληνική Βουλή λίγο ἔλειψε νά ζήσει καί πάλι ἡμέρες τοῦ 1965, ὅταν ἡ κυβέρνηση Στεφανόπουλου εἶχε βασιστεῖ στίς ψήφους τῶν δύο μουσουλμάνων βουλευτῶν Χατίπογλου καί Γιουσούφ, οἱ ὁποῖοι σέ ἀντάλλαγμα εἶχαν δημιουργήσει μειονοτικό γυμνάσιο στήν Ξάνθη, εἶχαν ἀπομακρύνει μὴ ἀρεστούς σέ αὐτούς νομάρχες καί εἶχαν ἐπιβάλει τόν διορισμό δασκάλων πού εἶχαν ἐκπαιδευθεῖ στήν Τουρκία.⁴⁰

Ἡ ἐκπαίδευση τῆς μειονότητας

Ἀπό τό 1922 καί ἐντεῦθεν ἡ Ἑλλάδα ἀκούθησε μιά ἐπαμφοτερίζουσα πολιτική στό θέμα τῆς μειονότητας. Ἡ ἐκπαίδευση τῶν μουσουλμανοπαίδων στά χρόνια πρὶν ἀπό τήν ἐνσωμάτωση τῆς Δυτικῆς Θράκης στό ἐλληνικό κράτος ἦταν καθαρὰ θρησκευτική. Ἡ ἐλληνική διοίκηση βρῆκε, τό 1920, ὀγδόντα ἑξί (86) μεντρεσέδες, τουρκικά ἱεροδιδασκαλεῖα στά ὁποῖα διδασκόταν κυρίως τό Κοράνιο. Τό ἄρθρο 41 τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης καθόρισε ὅτι ὑποχρέωση τῆς κυβερνήσεως εἶναι νά «παρέχη, ὡς πρὸς τήν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν, τὰς προσηκούσας εὐκολίας πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις παροχῆς, ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν γλώσσῃ, τῆς διδασκαλίας». Ἡ διάταξη αὐτή δέν ἐμποδίζει τήν κυβέρνηση νά καταστήσει ὑποχρεωτική τή διδασκαλία τῆς ἐπίσημης ἐλληνικῆς γλώσσας στά σχολεῖα. Ἡ φράση «ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν γλώσσῃ» ἦταν καί παραμένει τό ὄριο ἐκεῖνο μέσα στό ὁποῖο ἡ Ἑλλάδα εἶναι ὑποχρεωμένη νά κινηθεῖ ὡς πρὸς τήν ἐκπαιδευτική της πολιτική.

Στό ἀμέσως μετὰ τή Συνθήκη τῆς Λωζάννης χρονικό διάστημα, τό 1925, ἰδρύθηκαν στή Θράκη ἑκατὸν ἓνα (101) μουσουλμανικά γραμ-

ματοδιδασκαλεῖα, ἓνα ἡμιγυμνάσιο στήν Κομοτηνή, μιά πεντατάξια ἀστική σχολή στήν Ξάνθη καί 10 δημοτικά σχολεῖα στήν Ἀλεξανδρούπολη, στά ὁποῖα σπούδαζαν συνολικά 3.819 μαθητές.⁴¹ Τά βιβλία τῶν μαθητῶν προσφέρονταν δωρεάν ἀπό τήν Τουρκία. Μέχρι τό 1930, εἶχαν τεθεῖ σέ λειτουργία στή Θράκη τριακόσια πέντε (305) μειονοτικά σχολεῖα, τά ὁποῖα εἶχαν καθαρὰ θρησκευτικό προσανατολισμό.⁴² Ἡ διδασκαλία τοῦ μοναδικοῦ μαθήματος, τοῦ Κορανίου, γινόταν κυρίως στήν τουρκική γλώσσα καί δευτερευόντως στήν ἀραβική. Στήν τουρκική γλώσσα γράφονταν οἱ ἔλεγχοι καί τά σχολικά μητρώα, ἐνῶ ἡ ἐλληνική διδασκόταν μιά ὥρα ἡμερησίως καί ὄχι σέ ὅλα τά σχολεῖα.⁴³ Τό ἴδιο ἔτος καί ἐξ αἰτίας τῆς ἀπομακρύνσεως τῆς ἡγεσίας τῶν παλιουμουσουλμάνων ἀπό τή Θράκη ἰδρύθηκε γιά πρώτη φορά στήν Ξάνθη σχολεῖο ὅπου τά Τουρκικά διδάσκονταν μέ λατινικούς καί ὄχι μέ ἀραβικούς χαρακτήρες, βάσει τῶν κεμαλικῶν μεταρρυθμίσεων.⁴⁴

Πάντως, λίγα χρόνια ἀργότερα, μέ τό ἄρθρο 2 παρ. 7 τοῦ Ἀναγκαστικοῦ Νόμου 132/1936, τό ἐλληνικό κράτος ἐπαναλαμβάνει τήν ὑποχρεωτική διδασκαλία τῆς Ἑλληνικῆς στά μουσουλμανικά σχολεῖα.⁴⁵ Τό 1939, ἐπί δικτατορίας Μεταξᾶ, ἐκδίδονται ἀναγνωστικά τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας πού προορίζονταν γιά τά μουσουλμανικά σχολεῖα.⁴⁶

Οἱ ἐλληνοτουρκικές μορφωτικές συμφωνίες

Στίς 20 Ἀπριλίου 1954 ὑπεγράφη μεταξὺ Ἑλλάδος καί Τουρκίας ἓνα μορφωτικό σύμφωνο.⁴⁷ Τό σύμφωνο εἶναι χαρακτηριστικό τέκνο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ ὅλη πρωτοβουλία προήλθε ἀπό σύσταση τῆς Ἐπιτροπῆς Ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης.⁴⁸ Ἀμέσως μετὰ τόν ἐμφύλιο πόλεμο καί λίγο πρὶν τή δημιουργία τοῦ Κυπριακοῦ, ἡ Τουρκία ἐμφανίζόταν ὡς ὁ μοναδικός φίλος, σέ μιά περιοχὴ πού κατακλυζόταν ἀπὸ ἐχθρούς. Ἀντιθέτως, ἓνα τμήμα τῆς μειονότητας, οἱ Πομάκοι, λόγω τοῦ σλαβικοῦ ἰδιώματος πού μιλοῦσαν, ἐκλαμβάνονταν ὡς φυσικοὶ σύμμαχοι τῶν Βουλγάρων. Ὁ ἐκτουρκισμὸς τους ἐσήμαινε ἀποξένωση ἀπὸ τή Βουλγαρία καί, κατ' ἐπέκταση, ἀπὸ τήν κομμουνιστική προπαγάνδα.

Τό Σύμφωνο τοῦ 1951 προέβλεπε τήν ἴδρυση μορφωτικῶν ἰνστιτούτων, τήν ἀνταλλαγὴ ἐπισκέψεων καθηγητῶν καί σπουδαστῶν, τήν κα-

θιέρωση ύποτροφιῶν καί τή διδασκαλία τῆς γλώσσας, τῆς λογοτεχνίας καί τῆς ἱστορίας τῆς Τουρκίας στά μορφωτικά ἰδρύματα τῆς Ἑλλάδος, σέ ἀμοιβαιότητα μέ ἀντίστοιχες ὑποχρεώσεις πού ἀνελάμβανε ἡ ἐξ ἀνατολῶν γείτων χώρα. Ἄν καί τό σύμφωνο δέν ὄριζε πουθενά ὅτι ἐπίσημη γλώσσα τῆς μειονότητας εἶναι ἡ τουρκική, στήν πράξη εἰσήχθη τότε στά μειονοτικά σχολεῖα καί ἄρχισε νά ἀκολουθεῖται τό ἐκπαιδευτικό πρόγραμμα τοῦ τουρκικοῦ Ὑπουργείου Παιδείας. Ἐπίσης, ὡς ἀπόρροια τῆς Συμφωνίας καί τοῦ Παραρτήματός της ἄρχισαν νά ἔρχονται μετακλητοί δάσκαλοι ἀπό τήν Τουρκία, ὁ ἀριθμός τῶν ὁποίων ποτέ δέν ξεπέρασε τούς τριάντα πέντε (35). Ἀπό τότε, πάντως, ἡ Ἄγκυρα, διακρίνοντας ἴσως ὅτι ἡ ἀχίλλειος πτέρνα τῆς στόν χώρο τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας ἦταν ἡ μειονότητα τῶν Πομάκων, πίεζε ἔντονα γιά τήν ἀποστολή μετακλητῶν διδασκάλων στά πομακικά χωριά τῆς Εἰρήνης καί τῆς Ροδόπης, κάτι πού δέν ἔγινε ποτέ μέχρι καί σήμερα δεκτό.⁴⁹

Τήν ἴδια ἐποχή, ἡ ἐλληνική κυβέρνηση προχώρησε στήν ἴδρυση καί χρηματοδότηση δύο ἐξατάξιων μουσουλμανικῶν γυμνασίων στήν Κομοτηνή καί στήν Εἰρήνη. Ἡ διδασκαλία στά δύο αὐτά γυμνάσια ἀκολουθοῦσε τό ὠρολόγιο πρόγραμμα τοῦ τουρκικοῦ Ὑπουργείου Παιδείας. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο, μέσα στό διάστημα τῆς δεκαετίας τοῦ 1950, ἐκτουρκίζεται ἡ παρεχόμενη στούς μουσουλμάνους παιδεία καί στήν πρωτοβάθμια καί στή δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση. Ἄν καί δέν ἀπαγορεύεται ρητῶς ἡ διδασκαλία ἄλλων γλωσσῶν, τά Τουρκικά διδάσκονται ὡς ἡ μοναδική γλώσσα τῆς μειονότητας.

Τόν πλήρη ἐκτουρκισμό τῆς μειονοτικῆς ἐκπαιδύσεως ἐπέφερε τό μορφωτικό πρωτόκολλο τῆς 20ῆς Δεκεμβρίου τοῦ 1968. Μέ τό συγκεκριμένο πρωτόκολλο ἀποφασίσθηκε ἡ ἐκατέρωθεν ἀνταλλαγή βιβλίων πρὸς χρήση τῶν μειονοτικῶν μαθητῶν. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο, ἐνῶ ἀπό τό 1954 ἡ ἐλληνική κυβέρνηση εἶχε χρησιμοποιοῦσε εἰδικῶς μεταφρασμένα βιβλία γιά τούς μαθητές τῆς μειονότητας, τά ἀπέσυρε καί στή θέση τους δέχθηκε διδακτικά βιβλία πού προέρχονταν ἀπό τήν Τουρκία. Στό πρωτόκολλο προβλεπόταν, πάντως, ὅτι τά μαθήματα τά ὁποῖα διδάσκονταν ἕως τό 1968 στήν ἐλληνική γλώσσα θά ἐξακολουθοῦσαν νά διδάσκονται στήν ἴδια γλώσσα. Ὅλα τά ὑπόλοιπα μαθήματα συμφωνήθηκε νά διδάσκονται στή γλώσσα τῆς μειονότητας (ἄρθρο 1, α, β) ἡ ὁποία ἐθεωρεῖτο ὡς δεδομένο ὅτι ἦταν ἡ τουρκική.

Ἡ πρωτοβάθμια ἐκπαίδευση

Αὐτή τή στιγμή ἡ κατάσταση, ὅσον ἀφορᾷ τήν ἐκπαίδευση, ἔχει ὡς ἐξῆς: Στόν χώρο τῆς μειονότητας λειτουργοῦν διακόσια τριάντα πέντε (235) πρωτοβάθμια μειονοτικά σχολεῖα μέ 8.500 μαθητές, δύο (2) δευτεροβάθμια μουσουλμανικά ἱεροδιδασκαλεῖα, ἕξι (6) γυμνάσια καί τρία (3) λύκεια.⁵⁰ Στή Θεσσαλονίκη λειτουργεῖ ἐπίσης, ἀπό τό 1969, ἡ Εἰδική Παιδαγωγική Ἀκαδημία Θεσσαλονίκης (ΕΠΑΘ) στήν ὁποία σπουδάζουν οἱ μέλλοντες δάσκαλοι τῆς μειονότητας.

Στά πρωτοβάθμια μουσουλμανικά σχολεῖα τά μαθήματα γίνονται στά Ἑλληνικά καί στά Τουρκικά, σέ ἴσο περίπου ἀριθμό ὥρων. Τά μαθήματα τῶν Ἑλληνικῶν τά διδάσκουν χριστιανοί, ἐνῶ τά μαθήματα τῶν Τουρκικῶν μουσουλμάνοι δάσκαλοι, ὁ ἀριθμός τῶν ὁποίων ἀνερχόταν τό 1998 σέ τετρακόσιους σαράντα (440). Οἱ διακόσιοι ἐξήντα (260) ἀπό τούς μουσουλμάνους δασκάλους εἶναι ἀπόφοιτοί τῆς ΕΠΑΘ, ἐνῶ ἄλλοι ἐνενηντα (90) εἶναι ἐλληνικῆς καταγωγῆς μουσουλμάνοι πού ἔχουν σπουδάσει σέ παιδαγωγικές ἀκαδημίες στήν Τουρκία. Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, βάσει τῆς μορφωτικῆς συμφωνίας τοῦ 1968, ἡ Ἑλλάδα καί ἡ Τουρκία ἀνταλλάσσουν κάθε χρόνο μέχρι καί τριάντα πέντε (35) μετακλητούς δασκάλους. Τό 1998, ἡ χώρα μας δέχθηκε ἐννέα (9) δασκάλους ἀπό τήν Τουρκία καί ἀπέστειλε τόν ἴδιο ἀριθμό Ἑλλήνων δασκάλων στήν Κωνσταντινούπολη. Ἐκτός ἀπό τούς ΕΠΑΘίτες δασκάλους, σέ μερικά σχολεῖα ὑπηρετοῦν καί οἱ λεγόμενοι προσοντούχοι, ντόπιοι δάσκαλοι, ἀπόφοιτοί τουρκικῶν ἀκαδημιῶν, οἱ ὁποῖοι γίνονται δεκτοί μετά ἀπό πρόταση τῆς σχολικῆς ἐφορίας κάθε σχολείου. Εἰδικά γιά τούς «προσοντούχους» ὑπάρχει ἀδιαφάνεια στίς οικονομικές τους ἀποδοχές καί σοβαρές ὑποψίες ὅτι ἐπιχορηγοῦνται ἀπό τό Τουρκικό Προξενεῖο Κομοτηνῆς.⁵¹ Ἐπίσης, τά Θρησκευτικά τά διδάσκουν σέ κάθε σχολεῖο οἱ, περιορισμένης μορφώσεως, χοτζάδες.

Τό νομικό καθεστῶς τῶν δημοτικῶν σχολείων ρυθμίζεται κυρίως ἀπό τόν Ν.3065/1954, μέ τίς νομοθετικές ἀλλαγές πού ἐπέφεραν τό Ν.Δ. 1109/1972 καί ὁ Ν. 309/1976. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι, ἀκόμη καί σήμερα, τά σχολεῖα τῶν μουσουλμάνων ὀνομάζονται, βάσει τοῦ νόμου, «τουρκικά σχολεῖα στοιχειώδους ἐκπαιδύσεως». Ὁ συγκεκριμένος νόμος ἐκλαμβάνει ὡς μητρική γλώσσα τῶν μουσουλμάνων τήν τουρκική, ἀφοῦ ὁ σκοπός τῆς διδασκαλίας τῆς συγκεκριμένης

γλώσσας αποβλέπει «εις τήν ὀρθήν ὁμιλίαν, ἀνάγνωσιν καί γραφήν τῆς μητρικῆς γλώσσης».⁵²

Γιά πολλά χρόνια, ἕνα βασικό πρόβλημα τῆς πρωτοβάθμιας μειονοτικῆς ἐκπαίδευσέως ἦταν τά βιβλία. Βάσει τῆς μορφωτικῆς συμφωνίας τοῦ 1968, κάθε χώρα εἶναι ὑποχρεωμένη, πρὶν στείλει τά βιβλία γιά τούς μειονοτικούς μαθητές, νά παρέχει στήν ἄλλη δείγματα τῶν βιβλίων πού πρόκειται νά χρησιμοποιηθοῦν. Ἀπό τό 1978 καί κατά τά ἐπόμενα χρόνια, ἡ Ἑλλάδα ἀπαίτησε (ὅπως εἶχε δικαίωμα βάσει τοῦ Πρωτοκόλλου τοῦ 1968) νά γίνουν κάποιες διορθώσεις στό περιεχόμενο τῶν βιβλίων, πού θά ἐλάμβαναν ὑπ' ὄψιν τό γεγονός ὅτι ἀπευθύνονταν σέ Ἑλληνες μαθητές. Ἐπί πολλά χρόνια, ὅμως, ἡ Τουρκία ἤρνεϊτο νά προβεῖ στίς ἀναγκαῖες διορθώσεις. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι, ἐπί δεκαπέντε περίπου χρόνια, οἱ μουσουλμανόπαιδες χρησιμοποιοῦσαν γιά τά μαθήματα τῆς Τουρκικῆς φθαρμένα βιβλία ἢ φωτοτυπίες μέ ξεπερασμένο περιεχόμενο. Ἄν καί τό πρόβλημα ἐστιαζόταν ἀποκλειστικῶς στήν Τουρκία, ἡ τουρκική προπαγάνδα ἐνεφάνιζε τήν ἐλληνική πλευρά ὡς ὑπεύθυνη γιά τήν κατάσταση αὐτή.

Τελικῶς, τό 1992, τό ἐλληνικό Ὑπουργεῖο Παιδείας ἐξέδωσε καί ἔκτοτε διανέμει στούς μουσουλμανόπαιδες βιβλία γιά τίς πέντε πρῶτες τάξεις τοῦ δημοτικοῦ, τά ὅποια ἔχουν συγγραφῆ ἀπό ὑπευθύνους τῆς Εἰδικῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας Θεσσαλονίκης. Ἡ παρουσίαση τῶν βιβλίων αὐτῶν πυροδότησε, τό 1992, ἔντονες ἀντιδράσεις ἀπό συγκεκριμένους πυρῆνες, ἀντιδράσεις τίς ὁποῖες ὑποκίνησε κατά κύριο λόγο ὁ τότε βουλευτής Σαδίκ. Τά βιβλία πού ἐστάλησαν σέ ὀρισμένα σχολεῖα κἀκαν σέ δημόσιες τελετές, μερικοί δάσκαλοι πού τά μετέφεραν προπηλακίσθησαν καί μερικά σχολεῖα ἔκλεισαν εἰς ἔνδειξιν διαμαρτυρίας. Σήμερα, τά περισσότερα ἀπό τά βιβλία αὐτά διδάσκονται κανονικά στή μειονότητα.

Ἡ Τουρκία εἶχε νά στείλει βιβλία πρὸς ἔγκριση ἀπό τό σχολικό ἔτος 1992-1993. Τότε εἶχαν γίνει δεκτά δεκατέσσερα (14) βιβλία Μαθηματικῶν καί Φυσικῆς, ἐπεστράφησαν δύο (2) γιά ἀλλαγές καί δύο (2) ἀπερρίφθησαν τελειῶς.⁵³ Τό σχολικό ἔτος 1998-1999, ἡ Τουρκία ἀπέστειλε δέκαεννέα (19) τίτλους, οἱ ὅποιοι ἐγκρίθησαν στό σύνολό τους. Παραμένει, πάντως, θλιβερό τό γεγονός ὅτι, μπροστά στήν ὀργανωμένη ἀντίδραση κάποιων περιορισμένων κύκλων καθοδηγούμενων ἀπό τό προξενεῖο, δέν χρησιμοποιήθηκαν τελικῶς ὅλα τά βιβλία πού ἐξέδωσε γιά τή μειονότητα τό ἐλληνικό κράτος.

Ἡ δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση

Οἱ μουσουλμάνοι μαθητές πού τελειώνουν τό δημοτικό μποροῦν νά συνεχίσουν τή μειονοτική ἐκπαίδευση στά δύο ἰδιωτικά⁵⁴ μειονοτικά γυμνάσια καί λύκεια πού λειτουργοῦν στήν Ἐάνθη καί στήν Κομοτηνή. Τά δύο αὐτά σχολεῖα λειτουργοῦν σέ κτήρια πού ἔχουν παραχωρηθεῖ ἀπό τό ἐλληνικό κράτος.⁵⁵ Τό πρόβλημα καί μέ τά δύο σχολεῖα εἶναι ὅτι, λόγω ἐλλείψεως ἐπαρκῶν χώρων, δέν μποροῦν νά δεχθοῦν τό σύνολο τῶν μουσουλμάνων μαθητῶν οἱ ὁποῖοι ὑποβάλλουν αἴτηση. Γιά τόν λόγο αὐτό διενεργεῖται κάθε χρόνο κλήρωση, ἡ ὁποία συγκεντρώνει τά πύρα τοῦ Τουρκικοῦ Προξενείου. Τελικῶς, ὅμως, κάθε χρόνο γίνονται δεκτοί μέ διοικητική ἀπόφαση ὅλοι σχεδόν οἱ μαθητές πού ὑποβάλλουν αἴτηση. Τά μαθήματα διδάσκονται στά Τουρκικά καί στά Ἑλληνικά. Στό καθηγητικό προσωπικό πού διδάσκει τά Τουρκικά περιλαμβάνονταν, κατά τό 1998-1999, δώδεκα (12) Ἑλληνες μουσουλμάνοι, ἀπόφοιτοι τουρκικῶν πανεπιστημίων, καί ἑπτὰ (7) μετακλητοί καθηγητές ἀπό τήν Τουρκία, πού ἔρχονται στά πλαίσια τοῦ Συμφώνου τοῦ 1955.

Ἐπίσης, οἱ μουσουλμάνοι μαθητές μποροῦν νά συνεχίσουν τίς σπουδές τους στά δύο ἱεροδιδασκαλεῖα πού λειτουργοῦν στήν Κομοτηνή καί στόν Ἐχίνιο τῆς Ἐάνθης. Στά ἱεροδιδασκαλεῖα, ἡ φοίτηση εἶναι πενταετής⁵⁶ καί δίνεται κάπως μεγαλύτερη βαρύτητα στήν ἱερατική μόρφωση, μέ διδασκαλία στά Ἀραβικά καί τά Τουρκικά τοῦ Κορανίου. Στόχος τῶν ἱεροδιδασκαλειῶν εἶναι οἱ ἀπόφοιτοί τους νά μποροῦν νά ἀποκτήσουν θρησκευτικές γνώσεις πού θά τούς ἐπιτρέψουν, στή συνέχεια, νά γίνουν ἱμάμηδες. Πρακτικῶς, πάντως, ἡ ἐκπαίδευση στά ἱεροδιδασκαλεῖα εἶναι ὑποβαθμισμένη καί προτιμῶνται ἀπό τούς μαθητές, διότι θεωροῦνται ὅτι εἶναι πιό «εὔκολα» σχολεῖα. Μέ τόν Ν. 2621/1998, τά δύο ἱεροδιδασκαλεῖα ἀναγνωρίστηκαν ὡς ἰσότιμα μέ τά ἐκκλησιαστικά λύκεια ἄλλης τῆς χώρας.

Ἐκτός ἀπό τά δύο μειονοτικά γυμνάσια καί λύκεια καί τά δύο ἱεροδιδασκαλεῖα, λειτουργοῦν στήν περιοχή τῆς ὀρεινῆς Ἐάνθης, ὅπου κατοικεῖ ὁ κύριος ὄγκος τοῦ πομακικοῦ στοιχείου, τέσσερα γυμνάσια καί ἕνα λύκειο. Ἐπίσης, ἄλλο ἕνα γυμνάσιο λειτουργεῖ στήν περιοχή Ὀργάνης τοῦ Νομοῦ Ροδόπης. Σέ αὐτά τά σχολεῖα, τό ἐκπαιδευτικό πρόγραμμα εἶναι ἀκριβῶς τό ἴδιο πού ἀκολουθεῖται σέ ὅλα τά ὑπόλοιπα δευτεροβάθμια σχολεῖα τῆς χώρας. Ἐπί πλέον, διδάσκεται τό

Κοράνιο καί τό μάθημα τῶν Ὀρησκευτικῶν στήν τουρκική γλώσσα.

Ἐπάρχει, τέλος, μιά σημαντική μερίδα μαθητῶν πού φεύγει γιά νά συνεχίσει τίς σπουδές της σέ γυμνάσια καί λύκεια στήν Τουρκία, εἴτε μέ αποκλειστική ἐπιβάρυνση τῶν γονέων τους εἴτε μέ ὑποτροφίες τοῦ τουρκικοῦ κράτους. Οἱ μαθητές παραμένουν σχεδόν πάντα ἐσώκλειστοι στά σχολεῖα καί ἡ μεγάλη πλειονότητά τους ἀδυνατεῖ νά συνεχίσει τίς σπουδές μετά τό τέλος τῆς δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης. Τά τελευταῖα χρόνια, πάντως, αὐτό τό ρεῦμα πρός τήν Τουρκία βραίνει διαρκῶς μειούμενο. Αἰτία εἶναι ἡ δυνατότητα πού ἔχουν, ἀπό τό 1996, οἱ μουσουλμάνοι νά εἰσέρχονται στά ἑλληνικά ΑΕΙ μέ ποσοστῶσεις, γεγονός πού ἀπαιτεῖ τήν ἀποφοίτηση ἀπό ἑλληνικά σχολεῖα.

Τέλος, πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι γιά τόν συντονισμό, τήν ὀργάνωση καί τή λειτουργία τῶν μειονοτικῶν σχολείων ἔχει θεσπισθεῖ ἀπό τό 1992 θέση Συντονιστῆ τῆς πρωτοβάθμιας καί δευτεροβάθμιας μειονοτικῆς ἐκπαιδευσεως στή Θράκη.⁵⁷ Στόν Συντονιστή ἔχουν περάσει οὐσιαστικά ὅλες οἱ ἀρμοδιότητες τοῦ καταργηθέντος Γενικοῦ Ἐπιθεωρητῆ Μειονοτικῶν Σχολείων.

Ἡ τριτοβάθμια ἐκπαίδευση

Μέχρι τήν ψήφιση τοῦ Νόμου 2341/1995, πού ἀναφέρεται σέ ξεχωριστή ποσόστωση στήν εἰσαγωγή καί κατάταξη μειονοτικῶν σπουδαστῶν σέ ΑΕΙ καί ΤΕΙ,⁵⁸ μοναδική διέξοδος πού διδόταν στούς μουσουλμάνους ἀποφοίτους λυκείου ἦταν ἡ εἰσαγωγή τους στήν Εἰδική Παιδαγωγική Ἀκαδημία Θεσσαλονίκης (ΕΠΑΘ). Ἡ ΕΠΑΘ ἰδρύθηκε τό 1969.⁵⁹ Ἡ ἴδρυσή της δέν ἔγινε οὔτε ἔπειτα ἀπό συμφωνία μέ τήν Τουρκία οὔτε στή βάση τῆς ἀρχῆς τῆς ἀμοιβαιότητας, ἀφοῦ ἀντίστοιχο ἴδρυμα δέν λειτουργεῖ στή γειτονική χώρα. Σκοπός της ἦταν ἡ δημιουργία παιδαγωγικῆς ἀκαδημίας εἰδικά γιά τούς μουσουλμάνους τῆς Θράκης, οἱ δάσκαλοι τῶν ὁποίων ἔως τότε ἦ ἦταν ἐμπειρικοί ἢ προέρχονταν ἀπό τίς παιδαγωγικές Ἀκαδημίες τῆς Τουρκίας ἢ ἦταν ἀπόφοιτοι ἱεροσπουδαστηρίων.

Μέ τό Ν.Δ. 1109/1972, «ἡ διδασκαλία τῶν εἰς τήν τουρκικήν γλώσσαν μαθημάτων» ἀνατέθηκε «εἰς ἡμεδαπούς μειονοτικούς διδασκάλους, πτυχιούχους τῆς Εἰδικῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας». Ἐκτοτε, ἡ ΕΠΑΘ ἐκπλήρωσε τόν σκοπό της, ἀφοῦ σήμερα ἡ συντριπτική πλειονότητα τῶν μουσουλμάνων δασκάλων τῆς Θράκης

εἶναι ἀπόφοιτοί της. Δυστυχῶς, ἡ ἐπιτυχία αὐτή δέν σημαίνει ὅτι πολλοί ἀπό αὐτούς δέν χειραγωγούνται πλήρως ἀπό τό Τουρκικό Προξενεῖο Κομοτηνῆς.

Ἡ εἴσοδος στήν ΕΠΑΘ γίνεται ἔπειτα ἀπό εἰδικές ἐξετάσεις στίς ὁποῖες ὑποβάλλονται οἱ μουσουλμάνοι ἀπόφοιτοι ἑλληνικῶν λυκείων καί ἱεροσπουδαστηρίων.⁶⁰ Ἡ φοίτηση στή σχολή εἶναι διετής. Ὅσοι σπουδαστές τῆς ΕΠΑΘ ἔχουν ἀποφοιτήσει ἀπό τό πενταετοῦς διάρκειας ἱεροσπουδαστήριο παρακολουθοῦν μιά προκαταρκτική τάξη διάρκειας ἑνός ἔτους.⁶¹ Τό προσωπικό καί τό πρόγραμμα τῆς ΕΠΑΘ καθορίζεται μέ ἀποφάσεις τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καί, οὐσιαστικά, ἀκολουθεῖ τίς ἄλλες ρυθμίσεις πού ἀφοροῦν τίς παιδαγωγικές ἀκαδημίες στήν Ἑλλάδα, πλὴν αὐτῶν μέ τίς ὁποῖες μετετράπησαν οἱ παιδαγωγικές ἀκαδημίες ἀπό ἀνώτερες σέ ἀνώτατες σχολές.⁶²

Πέραν τῆς ΕΠΑΘ, ὁ Νόμος τοῦ 1995 γιά τίς ποσοστῶσεις στήν εἰσαγωγή μειονοτικῶν σέ ΑΕΙ καί ΤΕΙ ἄνοιξε τόν δρόμο σέ πολλούς μουσουλμάνους νά συνεχίσουν τίς σπουδές τους στήν Ἑλλάδα. Ἡ αἰτία γιά τόν νόμο αὐτό ὀφειλόταν στό ὅτι μόλις τό 0,2% τῶν μουσουλμάνων μαθητῶν συνέχιζε τίς σπουδές του σέ ΤΕΙ, ἐνῶ μηδενική ἦταν ἡ ἐπιτυχία αὐτῶν τῶν μαθητῶν στά ΑΕΙ. Ἦδη σήμερα πολλοί ἔχουν τύχει τῆς εὐεργεσίας τοῦ νόμου. Χαρακτηριστική, πάντως, τῆς στάσεως τοῦ προξενείου ἀπέναντι στήν ριζική αὐτή μεταρρύθμιση εἶναι ἡ ἀρθρογραφία μερίδας τοῦ τουρκόφωνου τύπου τῆς Θράκης, πού χλεύαζε τούς γονεῖς τῶν παιδιῶν, πού χάρηκαν, καί πρότεινε νά ὑπάρξει «αὐτοοργάνωση τῆς μειονότητας στόν χῶρο τῆς ἐκπαιδευσεως».⁶³

Τέλος, ὑπάρχουν καί ἀρκετοί μειονοτικοί πού συνεχίζουν τίς πανεπιστημιακές σπουδές τους στήν Τουρκία. Συνήθως ὑποχρεώνονται νά παραμείνουν ἐκεῖ. Τά πτυχία τους δύσκολα ἀναγνωρίζονται ἀπό τό ΔΙΚΑΤΣΑ. Ἐπίσης, σέ ὀρισμένες περιπτώσεις κατὰ τίς ὁποῖες ὄρος γιά τήν ἀσκήση ἑνός ἐπαγγέλματος εἶναι ἡ προηγούμενη ἐγγραφή στούς οἰκείους ἐπιστημονικούς συλλόγους, ὑπάρχει συνήθως μεγάλη ἀντίδραση καί καθυστέρηση στήν ἐγγραφή ἀποφοίτων τουρκικῶν πανεπιστημίων.

Τά ἐρευνητικά προγράμματα

Ἀπό τό 1997, τό Ὑπουργεῖο Παιδείας ἔχει ἀναλάβει, σέ συνεργασία μέ τό Πανεπιστήμιο Ἄθηνων, τήν ἐκπόνηση καί ἐφαρμογή ἑνός προ-

γράμματος για την εκπαίδευση των μουσουλμάνων μαθητών. Στόχος του προγράμματος είναι η έκδοση σχολικών βιβλίων για τις ανάγκες μαθητών που δεν έχουν ως μητρική τους γλώσσα την ελληνική. Το πρόγραμμα τελεί, ουσιαστικά, υπό την καθοδήγηση των καθηγητριών Φραγκουδάκη και Δραγώνα και προς το παρόν εφαρμόζεται σε πειραματικό στάδιο. Χρηματοδοτείται με τό ποσόν του 1,2 δισεκατομμυρίων δραχμών από την ΕΕ.

Είναι γεγονός ότι το πρόγραμμα έχει ξεσηκώσει σάλο στη Θράκη. Το πρόβλημα δεν φαίνεται όμως να είναι το πρόγραμμα, αυτό καθ' εαυτό. Είναι επιτακτική ή ανάγκη να συνταχθούν ειδικά βιβλία για τους μουσουλμάνους μαθητές οι οποίοι δεν έχουν γλωσσικές παραστάσεις στην ελληνική γλώσσα και, συνεπώς, δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα ίδια βιβλία με τους ελληνόφωνους μαθητές. Τα πυρά, όμως, στρέφονται κατά των δύο εμπνευστριών του προγράμματος, λόγω των απόψεων που έχουν προβάλει κατά καιρούς και έχουν εκφραστεί έναργέστατα στο βιβλίο τους «Τί είναι η πατρίδα μας; ο εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση».⁶⁴

Είναι άτυχες τό γεγονός ότι η πολεμική που άρχισε εναντίον των δύο καθηγητριών συμπάρεσε στη δίνη της και τό πρόγραμμα, εμποδίζοντας την καλόπιστη κριτική του. Ξεφεύγοντας από την κριτική για τίς απόψεις των δύο εμπνευστριών του προγράμματος, θά μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι ή όλη προσπάθεια πάσχει στά εξέξ σημεία: Κατ' αρχήν, τό όλο πρόγραμμα αρχίζει από ένα βασικό σφάλμα. Θεωρεί ότι μητρική γλώσσα όλων των μαθητών τής μειονότητας είναι ή τουρκική. Τό αποτέλεσμα είναι ότι οι όδηγίες που δίδονται προς τούς δασκάλους αναφέρονται αποκλειστικώς στά γλωσσικά και συντακτικά λάθη που κάνουν οι τουρκόφωνοι μαθητές, ενώ αγνοούνται πλήρως οι μαθητές που έχουν ως μητρική γλώσσα τά Πομακικά ή τά Ρωμά.

Τό δεύτερο πρόβλημα αναφέρεται στην προετοιμασία του προγράμματος. Είναι γεγονός ότι οι εμπνευστές του επισκέφθηκαν τή Θράκη (μερικοί από αυτούς μάλιστα δεν πήγαιναν εκεί για πρώτη φορά) και προσπάθησαν να έρευνήσουν τά τεκταινόμενα στον χώρο τής μειονοτικής εκπαίδευσης. Δυστυχώς, άρχισαν με ιδεολογικές όριοθετήσεις και δεν μπόρεσαν να ακούσουν τίς ανάγκες που τούς εξέφρασαν δάσκαλοι και καθηγητές με πείρα στον χώρο. Επιδίωκαν ουσιαστικά μιά, πάση θυσία, εφαρμογή στην πράξη θεω-

ρητικων απόψεων που είχαν ως βάση έμπειρίες «διαπολιτισμικής» ή «πολυπολιτισμικής» εκπαίδευσης άλλων κρατών.

Ένα τρίτο πρόβλημα έχει σχέση με την όμáδα προετοιμασίας του όλου προγράμματος. Είναι χαρακτηριστικό ότι έχει αγνοηθεί πλήρως τό καθ' ύλην άρμόδιο για τέτοια θέματα Παιδαγωγικό Ίνστιτούτο. Αντίθετα, άρμόδια για τό πρόγραμμα είναι αποκλειστικώς ή Ειδική Γραμματεία του Υπουργείου Παιδείας για την Παιδεία των Όμογενων και τή Διαπολιτισμική Έκπαίδευση. Βεβαίως, μπορεί να γίνει αντιληπτή ή διαφορά νοοτροπίας μεταξύ των εμπνευστων του προγράμματος και του Ίνστιτούτου, που όπωσδήποτε θά μπορούσε να δημιουργήσει προβλήματα στην ύλοποίηση του προγράμματος, τό όποιο άλλωστε είναι ακόμη σε πειραματικό στάδιο. Καλό θά είναι, όμως, σε τέτοια ευαίσθητα θέματα να επιδιώκεται ή ευρύτερη δυνατή συναίνεση μεταξύ όλων των άρμόδιων φορέων.

Ένα άλλο πρόβλημα, τέλος, έχει σχέση με τή συμμετοχή του εκπαιδευτικού προσωπικού. Είναι σχετικώς λίγοι οι δάσκαλοι που τό έχουν παρακολουθήσει έως σήμερα και οι όποιοι ώθήθηκαν σε αυτό περισσότερο από τίς αποζημιώσεις που λαμβάνουν. Σε αυτό, όμως, δεν φταίνε απαραίτητως οι υπεύθυνοι του προγράμματος, οι όποιοι άλλωστε προέβησαν προσφάτως σε μιά έξαιρετικά επιμελημένη και ώραιοποιημένη παρουσίαση του έργου τους μέσω αθηναϊκών εφημερίδων. Κατά τά λοιπά, βεβαίως, ή όλη προσπάθεια ήταν απαραίτητη και παραμένει πολύ ενδιαφέρουσα. Αξίζει να δοϋμε τά αποτελέσματά της, όπως θά τά αξιολογήσουν ανεξάρτητοι εκπαιδευτικοί και όχι βεβαίως μόνοι τους οι εμπνευστές του προγράμματος, όπως συνήθως συμβαίνει στην Ελλάδα.

Ένα δεύτερο πρόγραμμα που επίσης χρηματοδοτείται από την ΕΕ, με ποσόν 585 εκατομμυρίων δρχ., εκτελείται τά τελευταία χρόνια από τό Έθνικό Ίδρυμα Νεότητας. Οι εμπνευστές του προγράμματος άρχισαν την πρωτοβουλία τους όταν παρατήρησαν την πρακτική αδυναμία πολλων γονέων να μπορούν να βοηθήσουν τά παιδιά τους στά μαθήματα του σχολείου. Στόχος είναι ή υποβοήθηση μουσουλμάνων μαθητών με δωρεάν φροντιστηριακά μαθήματα, για να μπόρουν να αντιμετωπίσουν τίς ανάγκες τής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Τό πρόγραμμα άπευθύνεται κυρίως σε μαθητές που έχουν άποτύχει στίς προαγωγικές εξέτάσεις ή φοιτούν στην πρώτη τάξη του γυμνασίου.

Τά αδιέξοδα τής σημερινής καταστάσεως

Ἡ συνέχιση τής σημερινής καταστάσεως ὀδηγεῖ μέ μαθηματική ἀκρίβεια στόν πλήρη ἐκτουρκισμό τής μουσουλμανικῆς μειονότητας τής Θράκης. Ἐάν καί ἡ πολιτική πού ἐφαρμόζεται τά τελευταῖα χρόνια ἔχει κάπως διαφοροποιηθεῖ (π.χ. ἡ εἰσαγωγή μουσουλμάνων μέ ποσοστό σέ ΑΕΙ καί ΤΕΙ, ἐρευνητικά προγράμματα γιά τούς μουσουλμάνους μαθητές), οἱ βασικές τῆς δομές παραμένουν οἱ ἴδιες μέ ἐκείνες πού ἔχουν χαραχθεῖ τίς δεκαετίες τοῦ 1950-1960, ὅταν ἡ μουσουλμανική μειονότητα ἀντιμετωπιζόταν ὡς τουρκική. Ἐάν συνεχισθεῖ αὐτή ἡ κατάσταση, ἡ διάκριση πού ὑφίσταται ἀκόμη καί σήμερα μεταξύ τῶν τριῶν φυλετικῶν ομάδων τής μειονότητας θά ἐξαλειφθεῖ πλήρως σέ μερικά χρόνια καί ἡ ἑλληνική πολιτεία θά ἔχει νά ἀντιμετωπίσει μία συμπαγή ομάδα τουρκόφωνων καί κατ' ἐπέκτασιν Τούρκων μειονοτικῶν.

Σέ αὐτό τό σημεῖο πρέπει νά προσεχθεῖ ἰδιαίτερος τό γεγονός ὅτι ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἡ τελευταία χώρα στήν Εὐρώπη πού ἐξακολουθεῖ νά στηρίζει τή μειονοτική τῆς πολιτική σέ μία συνθήκη πού ἔχει ὑπογραφθεῖ λίγο μετά τόν Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Σέ λίγα χρόνια θά εἶναι τελείως παρωχημένη ἡ ἐπίκληση τῶν μειονοτικῶν διατάξεων τῆς συνθήκης αὐτῆς, πολλῶ δέ μάλλον πού ἡ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῆς ἑλληνικῆς μειονότητας τῆς Πόλης σέ μηδενικά σχεδόν ἐπίπεδα τήν ἔχει μετατρέψει ἀπό ἀμοιβαία σέ ἑτεροβαρή γιά τήν Ἑλλάδα. Ἐπί πλέον, πρέπει νά παρατηρηθεῖ ὅτι, οὐσιαστικά, ἡ χώρα μας παραβιάζει τή Συνθήκη τῆς Λωζάννης διότι ὑποχρεώνει νά διδάσκεται ἡ Τουρκική, ἐκτός ἀπό τήν τουρκόφωνη ομάδα τῆς μειονότητας, στούς Πομάκους καί Ἀθιγγάνους, σέ ἀντίθεση μέ τό ἄρθρο 41, πού ἐπιβάλλει τή διδασκαλία «ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν γλώσσῃ».

Γι' αὐτούς τούς λόγους, τό ἑλληνικό κράτος ὀφείλει νά προχωρήσει μέ δικές του πρωτοβουλίες σέ μία διαφορετική προσέγγιση τοῦ προβλήματος τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας. Εἶναι βέβαιο ὅτι θά υπάρξουν ἀντιδράσεις, ὅπως ἤδη ὑπῆρξαν μέ τήν ἐκδοση τῶν νέων βιβλίων γιά τά δημοτικά σχολεῖα ἀπό τήν Ἑλλάδα. Ἀλλά αὐτές οἱ κινήσεις εἶναι σχετικά περιορισμένης ἐμβέλειας, ἐνῶ, ἀντιθέτως, προκαλοῦν συχνά εὐνοϊκά σχόλια ἀπό τό ἐξωτερικό, διότι δείχνουν ὅτι τό κράτος ἐνδιαφέρεται γιά τήν ἐκπαίδευση τῆς μειονότητας. Ἡ συνέχιση, πάντως, τῆς παρούσας μειονοτικῆς πολιτικῆς πού ἐκτουρκίζει ὅλη

τή μειονότητα τῆς Θράκης καί ἡ μονότονη ἐπανάληψη ὅτι ἡ Συνθήκη τῆς Λωζάννης ἀναφέρεται σέ μουσουλμανική καί ὄχι σέ τουρκική μειονότητα ἀποτελεῖ πρώτης τάξεως ἐθελούφλωση.

13 προτάσεις γιά τή μειονοτική ἐκπαιδευτική πολιτική

Ἡ ἀνάγκη νά παραχθοῦν τά λιμνάζοντα ὕδατα καί νά υπάρξουν ριζικές τομές στή μειονοτική ἐκπαίδευση εἶναι περισσότερο ἀπό ἐπιτακτική. Ἡ κινητικότητα γύρω ἀπό τό θέμα τῆς πομακικῆς γλώσσας πού παρατηρήθηκε κατά τά τρία τελευταῖα χρόνια δημιουργεῖ τίς προϋποθέσεις γιά τή δημιουργία ἐνός ἄλλου κλίματος. Στόχος τῶν προτάσεων πού ἀκολουθοῦν εἶναι ἡ ριζική ἀλλαγὴ τῆς καταστάσεως στόν χῶρο τῆς μειονότητας καί ἡ ὁμαλή καί ἀποτελεσματική ἐνσωμάτωση τῶν Ἑλλήνων μουσουλμάνων στήν ἑλληνική κοινωνία, μέ σεβασμό στήν πολιτισμική καί θρησκευτική τους ταυτότητα.

1. Ὑποχρεωτική ἐννεαετής ἐκπαίδευση: Ἡ πλέον βασική προϋπόθεση γιά τή σωστή ἐφαρμογή τῆς ὅποιας μειονοτικῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ συνταγματικά ἐπιτασσόμενη ὑποχρέωση γιά ἐννεαετή ἐκπαίδευση. Στή Θράκη, τόσο ἡ ὀπισθοδρόμηση καί ἡ ἀμάθεια ὅσο καί οἱ ἀνάγκες τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα οἱ μουσουλμανικές οἰκογένειες νά θεωροῦν ὡς δευτερεύουσα τήν ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν τους καί εἰδικότερα τῶν κοριτσιῶν. Τό Ὑπουργεῖο Παιδείας πρέπει, μέ τή βοήθεια τῶν ἀστυνομικῶν καί δικαστικῶν ἀρχῶν, νά σταματήσει τή διαιώνιση μεσαιωνικῶν ἀντιλήψεων καί νά ὑποχρεώσει τούς γονεῖς νά στέλνουν ὅλα τά παιδιά τους σχολεῖο. Ἐπίσης, πρέπει νά μειωθεῖ ὁ μέγιστος ἀριθμός ἀργῶν, ἀφοῦ σήμερα τά μουσουλμανικά σχολεῖα παραμένουν κλειστά καί κατά τίς μουσουλμανικές καί κατά τίς χριστιανικές ἀργίες.

2. Διδασκαλία Πομακικῆς/Ρωμά στήν ΕΠΑΘ: Τό δεύτερο βῆμα εἶναι ἡ εἰσαγωγή τῆς ἔρευνας, διάσωσης καί διδασκαλίας τῆς πομακικῆς καί ἀργότερα τῆς ἀθιγγανικῆς (ρωμά) γλώσσας στήν Εἰδική Παιδαγωγική Ἀκαδημία τῆς Θεσσαλονίκης (ΕΠΑΘ), ἀπό ὅπου ἀποφοιτοῦν οἱ δάσκαλοι τῆς μειονότητας. Στόχος εἶναι σέ μερικά χρόνια οἱ ἀπόφοιτοι διδάσκαλοι νά ἔχουν ἐξειδίκευση στή διδασκαλία τῆς γλώσσας καθεμιᾶς ἀπό τίς τρεῖς φυλές, τῶν Τουρκογενῶν, τῶν Πομάκων καί τῶν Ἀθιγγάνων, πού συναπαρτίζουν τή μουσουλμανική μειονότητα τῆς Θράκης.

3. Μετατροπή της ΕΠΑΘ σε σχολή τετραετούς διάρκειας: Η πιό σωστή εκμάθηση της τουρκικής, πομακικής και άθιγγανικής (ρωμά) γλώσσας αλλά και η καλύτερη γνώση των παιδαγωγικών μεθόδων και της διδασκαλίας σε δίγλωσσους ή και τρίγλωσσους μαθητές επιβάλλει τη μετατροπή της ΕΠΑΘ σε σχολή τετραετούς φοιτήσεως, με αντίστοιχη αναδιάρθρωση του προγράμματος.

4. Διδασκαλία Πομακικής/Άθιγγανικής στα σχολεία: Έπακόλουθο της διδασκαλίας της πομακικής/άθιγγανικής γλώσσας στην ΕΠΑΘ πρέπει να είναι η εν συνεχεία στελέχωση των δημοτικών σχολείων που έχουν Πομάκους και Άθιγγάνους μαθητές με τους αντίστοιχους δασκάλους και η απομάκρυνση από αυτά τα σχολεία των Τουρκόφωνων εκπαιδευτικών. Παράλληλα, πρέπει να μεταφραστούν σχολικά βιβλία στις δύο νέες γλώσσες, για να παύσει ο γλωσσικός εκτουρκισμός της μη τουρκόφωνης μειονότητας. Βεβαίως, δεν πρέπει να αγνοείται το γεγονός ότι η γνώση της Τουρκικής αφήνει τη δυνατότητα για σπουδές στα πανεπιστήμια της Τουρκίας. Αντίθετα, η Πομακική δεν θα προσφέρει κανένα τέτοιο πλεονέκτημα. Είναι φυσιολογικό να αναμένεται ότι το Τουρκικό Προξενείο θα αντιδράσει, προσφέροντας άφειδως υποτροφίες στους Πομάκους για να σπουδάσουν στην Τουρκία και υποχρεώνοντάς τους έτσι να συνεχίσουν τις σπουδές τους στην Τουρκική.

5. Έπιλογή σχολείου από τους γονείς: Υπάρχουν πολλοί γονείς μαθητών σήμερα (ιδίως στις πομακικές περιοχές) που διαφωνούν με τον γλωσσικό εκτουρκισμό των παιδιών τους στα μειονοτικά σχολεία, αλλά δεν έχουν εναλλακτική λύση. Πρέπει άμεσα να δοθεί η δυνατότητα, σε όσους μουσουλμάνους μαθητές επιθυμούν, να παρακολουθούν τό άμιγώς έλληνόφωνο άκαδημαϊκό πρόγραμμα που διδάσκεται στην ύπόλοιπη Ελλάδα.

6. Δημιουργία παιδικών σταθμών - νηπιαγωγείων: Σε όλα τα μεγάλα μουσουλμανικά χωριά είναι άπαραίτητη η δημιουργία παιδικών σταθμών και νηπιαγωγείων, όπου τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας, με τό παιχνίδι, τις εικόνες αλλά και τήν έπαφή με τον ευρύτερο πολιτισμό της έλληνικής κοινωνίας, θά πραγματοποιούν όμαλότερα τή μετάδασή τους στό δημοτικό, ενώ η έλληνική γλώσσα θά παύσει νά τούς είναι παντελώς άγνωστη.

7. Έκμάθηση των Έλληνικών με ειδικά γραμμένα βιβλία: Στα μουσουλμανικά δημοτικά,

σήμερα, εκτός από τά γραμμένα στην τουρκική γλώσσα βιβλία, χρησιμοποιούνται τά σχολικά βιβλία που άπευθύνονται σε έλληνόφωνους μαθητές. Οί μαθητές της μειονότητας, όμως, δεν μπορούν, για προφανείς λόγους, νά παρακολουθήσουν τήν ίδια διδασκαλία, διότι δεν έχουν τις ίδιες λεκτικές παραστάσεις. Χρειάζεται η συγγραφή ειδικών βιβλίων από τά όποια θά μαθαίνουν τήν έλληνική γλώσσα οί μαθητές ως νά άπευθύνονται σε ξενόγλωσσους. Υπό τό πρίσμα αυτό, κρίνεται ως κατ' άρχήν θετική η προσπάθεια που έχει άρχίσει τό Υπουργείο Παιδείας. Δυστυχώς, στό πειραματικό πρόγραμμα που έφαρμόζεται εδώ και έναν χρόνο στόν χώρο της μειονοτικής εκπαιδεύσεως, η λογική της αντιμετώπισεως των γλωσσικών ιδιαιτεροτήτων των Πομάκων και Άθιγγάνων είναι άγνωστη.

8. Διδασκαλία του κορανίου με μετάφραση στην Έλληνική: Τό Κοράνιο είναι γραμμένο στην άραβική γλώσσα. Έδώ και πολλά χρόνια, όμως, οί μουσουλμάνοι μαθητές τόσο στην πρωτοβάθμια όσο και στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση τό διδάσκονται μέσω μεταφράσεων του στην τουρκική γλώσσα. Είναι άγνωστο για ποιό λόγο θά πρέπει νά θεωρείται ότι η μετάφραση στην Τουρκική αποδίδει καλύτερα τό Κοράνιο συγκριτικά με τή μετάφραση στην Έλληνική. Προτείνεται σε όλα τα γυμνάσια και λύκεια και τουλάχιστον στα μή τουρκόφωνα δημοτικά η συνέχιση της διδασκαλίας του Κορανίου στην άραβική γλώσσα, με μετάφραση και σχόλια στην ελληνική.

9. Η έπάρκεια στην έλληνική γλώσσα όρος για τήν εισαγωγή στα ΑΕΙ: Τό 1996 τό Υπουργείο Παιδείας, με μία γενναία άπόφασή του όρισε ένα μικρό ποσοστό θέσεων για τήν εισαγωγή άποφοίτων λυκείου που προέρχονται από τή μειονότητα στα ΑΕΙ και ΤΕΙ. Ο νόμος αυτός, όμως, άπαιτείται νά τροποποιηθεί, λόγω της ουσιαστικής εισαγωγής όλων όσων υποβάλλουν αίτήσεις. Σκοπός δεν είναι η πάση θυσία δημιουργία έπιστημόνων από τόν χώρο της μειονότητας, αλλά και η ένσωμάτωσή τους στην κοινωνία. Άπαραίτητη για αυτό είναι η έπάρκεια στην γνώση της έλληνικής γλώσσας. Οί ύποψήφιοι φοιτητές θά πρέπει νά διαγωνίζονται στό μάθημα των Έλληνικών και νά βαθμολογούνται τουλάχιστον με τή βάση.

10. Μελέτη και διάσωση της πομακικής παραδόσεως στό Πανεπιστήμιο Θράκης: Πρέπει νά δημιουργηθεί στό Τμήμα Έθνολογίας του Πανεπιστημίου Θράκης ειδικό τμήμα μελέτης

τῆς γλώσσας, τῶν ἠθῶν, ἐθίμων καί τραγουδιῶν τῶν Πομάκων, πού χάνονται σήμερα μέ ταχείς ρυθμούς.

11. Ἀναδιάρθρωση ἐκπαιδεύσεως στά ἱεροδιδασκαλεῖα: Τά δύο ἱεροδιδασκαλεῖα, τοῦ Ἐχίνου καί τῆς Κομοτηνῆς, ἀκολουθοῦν σήμερα, σέ γενικές γραμμές, τό πρόγραμμα τῶν δευτεροβάθμιων ἐλληνικῶν σχολείων. Θά πρέπει νά ἀλλάξουν μορφή καί νά προσφέρουν καθαρά ἱερατική ἐκπαίδευση, μέ μοναδικό στόχο τήν ἐπάνδρωση τῶν θέσεων τῶν θρησκευτικῶν λειτουργῶν τῆς μειονότητας.

12. Ἐπιμόρφωση χριστιανῶν ἐκπαιδευτικῶν: Ἐπειδή ἡ ἐκπαίδευση μουσουλμάνων μαθητῶν χρειάζεται ἐιδικές γνώσεις, θά πρέπει καί οἱ χριστιανοί ἐκπαιδευτικοί πού προορίζονται γιά μουσουλμανικά σχολεῖα νά ἐπιμορφώνονται ἐπί ἕνα ἔτος στήν ΕΠΑΘ, γιά νά μπορέσουν νά ἀνταποκριθοῦν στίς αὐξημένες ἀνάγκες τοῦ ρόλου τους. Ἡδῆ, πάντως, στό πειραματικό πρόγραμμα πού ἔχει ἀρχίσει νά ἐφαρμόζεται ὑπάρχει κάποια ἐπιμόρφωση τῶν διδασκάλων.

13. Σχολές λαϊκῆς ἐπιμορφώσεως: Τέλος, πρέπει στά μεγάλα μουσουλμανικά χωριά νά δημιουργηθοῦν σχολές γιά τήν ἐκμάθηση βασικῶν τεχνικῶν ἐπαγγελμάτων (τσαγκάρη, ράφτη κ.λπ.) καί νέων γεωργικῶν μεθόδων, καθώς καί γιά τήν καταπολέμηση τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ, ὅπως ὑπῆρχαν πρὶν τή δικτατορία, μέ στόχο τήν ἐπιμόρφωση τοῦ μεγαλύτερου σέ ἡλικία πληθυσμοῦ.

Οἱ δεκατρεῖς αὐτές προτάσεις ἀναφέρουν πολὺ συγκεκριμένα μέτρα, πού, ἐάν ἐφαρμοσθοῦν, θά ἀλλάξουν ριζικά τίς ἰσορροπίες. Χρειάζεται, βεβαίως, χρόνος καί συστηματική δουλειά γιά νά φανοῦν τά ἀποτελέσματα. Περισσότερο, ὅμως, χρειάζεται τόλμη γιά ρηξικέλευθες ἀποφάσεις.

Τό μετέωρο βῆμα πρὸς τοὺς Πομάκους

Χρόνια τώρα εἶναι γνωστό ὅτι ἡ μουσουλμανική μειονότητα στή Θράκη χωρίζεται φυλετικά σέ τρεῖς διαφορετικές ομάδες: τοὺς Τουρκογενεῖς, τοὺς Πομάκους καί τοὺς Ἀθιγγάνους (Ρωμά). Παρ' ὅλα αὐτά, τό ἐλληνικό κράτος ἀντιμετωπίζει, ἐκπαιδευτικά καί γλωσσικά, ὅλους τοὺς μουσουλμάνους ὡς Τουρκόφωνους. Καί ὅμως, τόσο οἱ Πομάκοι ὅσο καί οἱ Ἀθιγγανοὶ μιλοῦν δικές τους γλώσσες, πού δέν ἔχουν σχέση μέ τήν Τουρκική. Ἡ δικαιολογία πού νομιμοποιοῦσε τόν γλωσσικό ἐκτουρκισμό, τουλάχιστον τῶν Πομά-

κων, ἦταν μέχρι προσφάτως ἡ ἔλλειψη γραπτῆς γλώσσας.

Τῆ δικαιολογία αὐτή ἤλθε νά ἀνατρέψει τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1995 τό Δ' Σῶμα Στρατοῦ, πού μέ πρωτοβουλία τοῦ τότε Διοικητῆ του, στρατηγού Παραγιουδάκη, καί τήν κάλυψη τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης (ἐπί ὑπουργίας Ἀρσένη), προχώρησε στή δημιουργία τοῦ πρώτου πομακο-ἐλληνικοῦ λεξικοῦ. Ἀκολούθησε ἡ πρωτοβουλία τοῦ ἐπιχειρηματία Πρόδρομου Ἐμφιετζόγλου, ὁ ὁποῖος βοήθησε στή δημιουργία καί ἐκδοση λεξικῶν, γραμματικῆς καί ἀναγνωστικοῦ τῆς πομακικῆς γλώσσας, προχωρώντας στήν ἐκδοση συντακτικοῦ καί γραμματικῆς.

Ὅλη αὐτή ἡ κινητικότητα ἦταν μοιραῖο νά ἐπαναφέρει πρὸς συζήτηση τό ἐρώτημα τῆς γλωσσικῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν Πομάκων, ἀφοῦ ἡ πρόκριση τῆς Τουρκικῆς ὡς γλώσσας διδασκαλίας στά μουσουλμανικά δημοτικά ἀποτελεῖ ἀποκλειστική ἐπιλογή τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους. Ἡ Συνθήκη τῆς Λωζάννης δέν ἀναφέρει τίποτε περὶ ὑποχρεωτικῆς διδασκαλίας τῆς Τουρκικῆς στοὺς Ἕλληνες μουσουλμάνους. Ἀντιθέτως, πολὺ προσεκτικά ὀρίζεται ὅτι ἡ διδασκαλία τῶν μουσουλμανοπαίδων θά γίνεται «ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν γλώσσῃ». Ἐπί πλέον, τό θέμα τῆς γλωσσικῆς ἰδιαιτερότητας τῶν Πομάκων εἶναι ἀπολύτως συναφές μέ τήν προστασία τῶν δικαιωμάτων τῶν ομάδων ἐκείνων οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν «μειονότητα μέσα στή μειονότητα», ὅπως αὐτή ἡ ἔννοια προσδιορίζεται ἀπό τή ΔΑΣΕ ἀπό τό 1991.⁶⁵

Τελικῶς, καί παρά τίς μεμονωμένες προσπάθειες, τό θέμα τῆς περαιτέρω ἔρευνας τῆς πομακικῆς γλώσσας, μέ στόχο νά εἰσαχθεῖ κάποια ἡμέρα στά δημοτικά σχολεῖα τῶν Πομάκων, παραμένει σήμερα κλειστό. Οἱ Ἕλληνες Πομάκοι θά ἐξακολουθήσουν νά ἐκπαιδεύονται ἀποκλειστικῶς στήν ἐλληνική καί τουρκική γλώσσα. Τά ἐπιχειρήματα γιά τή λήψη τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς εἶναι τά ἀκόλουθα: α) οἱ Πομάκοι ἀποδοκιμάζουν τίς μέχρι τώρα προσπάθειες γιά τή γλώσσα τους· β) πρέπει οἱ ἴδιοι οἱ Πομάκοι νά προβάλλουν τό αἴτημα τῆς προστασίας τῆς ἰδιαίτερης γλωσσικῆς καί ἐθνοτικῆς τους ταυτότητας· γ) ἀντιδρᾶ ἡ Βουλγαρία· δ) δέν πρέπει νά δημιουργηθεῖ μία ἀκόμη μειονότητα στήν Ἑλλάδα· ε) θά δημιουργηθεῖ μεγάλη ἀναστάτωση στόν χώρο τῆς μειονότητας καί στ) δέν μπορεῖ τό ἐλληνικό κράτος νά ἑτεροπροσδιορίζει κάποιους ὡς Πομάκους.

Ὁ ἀντίλογος σέ αὐτά τά ἐπιχειρήματα εἶναι ἰσχυρός. Πιὸ συγκεκριμένα, τό ἐπιχείρημα πού

αναφέρεται στη στάση τῶν Πομάκων ἔναντι τῶν προσπαθειῶν καταγραφῆς τῆς γλώσσας τους, παραγνωρίζει σαφῶς τὴν κατάσταση πού ἐπικρατεῖ στὸν χῶρο τῆς μειονότητας. Τό Τουρκικό Προξενεῖο τῆς Θράκης ἀποτελεῖ ἕνα δεύτερο κράτος στὴν περιοχή. Ἐκμεταλλεῦόμενο τὰ ἐλληνικά λάθη, ἔχει δημιουργήσει σχέσεις ἐξαρτήσεως μέ τό μουσουλμανικό στοιχείο. Σέ ἕναν πληθυσμό πού, πάλι λόγῳ τῶν δικῶν μας λαθῶν, ἔχει παραμείνει ἀμόρφωτος καί τόν δέρνουν οἱ δεισιδαιμονίες καί ἡ θρησκοληψία, τό προξενεῖο χρησιμοποιοῦν κατά κόρον τὴν ἐπιρροή πού ἔχουν οἱ ἰμάμηδες καί οἱ μουφτηδες. Οἱ λίγες κραυγαλέες ἀντιδράσεις στὴν ἔκδοση τῶν λεξικῶν προήλθαν ἀπό τέτοια ἀκριβῶς ἐξαρτημένα ἄτομα. Ἡ μεγάλη μάζα τῶν Πομάκων παρέμεινε σιωπηλή. Τὰ μικρά παιδιά ὅμως πρέπει νά θεωρηθοῦν ὡς οἱ αὐθεντικοί, αὐθόρμητοι καί πέραν ἐξαρτήσεων δείκτες τῆς πομακικῆς κοινωνίας. Αὐτά ἀκριβῶς τὰ παιδιά ἀγκάλιασαν μέ συγκίνηση τὴν πρωτοβουλία καταγραφῆς τῆς γλώσσας τους. Τό καλύτερο παράδειγμα γιὰ τὴν στάση τους αὐτὴ ἀποτελεῖ ἡ πρόσφατη ἔκδοση πομακικῶν παραμυθιῶν στὴν ἐλληνική καί πομακική γλώσσα ἀπὸ τοὺς Πομάκους μαθητές τοῦ Γυμνασίου Σμίνθης.⁶⁶

Ἡ ἴδια ἀπάντηση μπορεῖ νά δοθεῖ καί μέ τό ἐπιχείρημα πού ἀναφέρεται στὴ διατύπωση αἰτήματος ἐκ μέρους τῶν Πομάκων γιὰ προστασία τῆς γλωσσικῆς καί πολιτιστικῆς τους ἰδιαιτερότητας. Τό νά περιμένουμε ὅτι κάποια στιγμή οἱ ἴδιοι οἱ Πομάκοι θά ἀναλάβουν πρωτοβουλίες γιὰ νά διατηρήσουν τὴν ταυτότητά τους μπορεῖ νά ἰσχύει σέ συνθήκες ἐργαστηρίου. Σέ μιὰ κοινωνία, ὅμως, δυναστευόμενη κατὰ τρόπο ἄγριο ἀπὸ τό Τουρκικό Προξενεῖο καί ἀποξενωμένη ἀπὸ τό ἐλληνικό κράτος, ποῖος θά τολμήσει νά ξεφύγει μόνος του ἀπὸ τό βουβό καί φοβισμένο κοπάδι; Ἐξ ἄλλου, οἱ καταγραφές τῶν λεξικῶν, γραμματικῶν καί συντακτικῶν πού ἔγιναν ἕως τώρα προήλθαν ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Πομάκους καί ὄχι ἀπὸ τρίτους πού ἀποφάσισαν νά δημιουργήσουν μόνον τους μιὰ γλώσσα. Σέ αὐτό τό σημεῖο, πάντως, ἀξίζει νά σημειωθεῖ ἡ ἀνακοίνωση τοῦ Κέντρου Πομακικῶν Ἐρευνῶν, πού ἀκολούθησε τὴν ἀπαίτηση τῶν τριῶν μουσουλμάνων βουλευτῶν στίς 24 Ἰουλίου 1999 νά ἀναγνωρισθεῖ ἡ μουσουλμανική ὡς τουρκική μειονότητα:

«... Εἶναι ἀπαραίτητο ἡ ἐλληνική πολιτεία νά ἀποσυνδέσει τό Πομακικό ἀπὸ τίς ἐλληνοτουρκικές σχέσεις καί νά ἀναγνωρίσει στοὺς πομακόφωνους πολίτες τῆς Θράκης τὰ

ἴδια πολιτιστικά καί γλωσσικά δικαιώματα πού ἀπολαμβάνουν οἱ τουρκόφωνοι μουσουλμάνοι. Ὡς θύματα τῆς ἐκτουρκιστικῆς πολιτικῆς πού ὑφιστάμεθα στὴ Θράκη, τὴν ὁποία καλύπτουν πρακτικά καί τροφοδοτοῦν ἰδεολογικά οἱ προαναφερόμενοι βουλευτές...»⁶⁷.

Εἶναι ἐπίσης γεγονός ὅτι ἡ Βουλγαρία ἀντιδρᾷ, διότι στό ἔδαφός της διαμένει ἡ συντριπτική πλειονότητα τῶν Πομάκων τῶν Βαλκανίων. Μέχρι προσφάτως, ἡ γειτονική μας χώρα καταπίεζε τοὺς Πομάκους. Ἐγκλωβισμένη σέ ἰδεολογικές ἀγκυλώσεις, τοὺς εἶχε χρῆσει διὰ τῆς βίας ἐξισλαμισθέντες Βουλγάροις. Ἡ πολιτικὴ της αὐτὴ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ὅσοι Πομάκοι διαμένουν στό ἔδαφός της νά ἔχουν σήμερα πλήρως ἐκτουρκισθεῖ. Τώρα προσπαθεῖ νά ἐπιβάλλει καί σέ μᾶς τὴν ἴδια στάση. Ἐάν τὴν ἀκολουθήσουμε, θά καταλήξουμε σέ ἀντίστοιχα ἀποτελέσματα.

Ἀναφέρεται ἐπίσης ὡς ἐπιχείρημα ἡ ἀποτροπὴ δημιουργίας μιᾶς ἄλλης μειονότητας. Κατ' ἀρχήν, πρέπει νά τονισθεῖ ὅτι ἡ μειονότητα αὐτὴ εἶναι καθ' ὅλα ζωντανή καί ὑπαρκτή καί δέν πρόκειται νά δημιουργηθεῖ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος. Ἡ ἄρνηση τῆς ὑπάρξεώς της καταστρατηγεῖ βασικά ἀνθρώπινα δικαιώματα ἀλλὰ καί συμβατικές ὑποχρεώσεις τῆς Ἑλλάδας. Ἀναρωτιέται ἐπίσης κανεὶς ἐάν θά ἀποτελεῖ ὁποιοδήποτε εἶδος κίνδυνου γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ ἀναγνώριση τῆς ξεχωριστῆς ἐθνοτικῆς ταυτότητας 35.000 ἀτόμων. Πρὸς τό παρόν, προτιμᾶται σήμερα ὁ ὑποχρεωτικός ἐκτουρκισμός τους καί ἡ δημιουργία σέ λίγα χρόνια μιᾶς κραταιᾶς τουρκικῆς μειονότητας στὴ Θράκη.

Ἐνα ἐπιχείρημα πού ἔχει ἀναφέρει εὐθέως ἡ Συμβουλευτικὴ Ἐπιτροπὴ⁶⁸ καί ἔχουν ἀναμασῆσει δειλὰ κάποιοι χριστιανοὶ μελετητές⁶⁹, καθὼς καί τό ἐλληνικό τμήμα τοῦ Helsinki Watch,⁷⁰ ἀφορᾷ τὴν δημιουργία ἀναταραχῶν στὸν χῶρο τῆς μειονότητας σέ περίπτωση εἰσαγωγῆς τῆς Πομακικῆς στὰ σχολεῖα. Εἶναι βέβαιο ὅτι οἱ γνωστοὶ ἐθνικιστικοὶ κύκλοι πού καθοδηγοῦνται ἀπὸ τὴν Τουρκία θά προσπαθήσουν νά δημιουργήσουν ταραχές, γιὰ νά ἀποτρέψουν τὴν διαφοροποίηση τῆς σημερινῆς τουρκόφωνης ἐκπαιδεύσεως. Αὐτὴ εἶναι ἡ δουλειά τους καί γι' αὐτό παίρνουν καί τὸν μισθό τους. Τό ἐρώτημα εἶναι κατὰ πόσον ἡ ἐλληνικὴ πολιτεία θά ἐξακολουθήσει νά ἀνέχεται τὴν καταπίεση ἑνὸς τμήματος τῆς μειονότητας ἀπὸ τὴν κυρίαρχη μέσα στὴν μειονότητα ἐθνοτική ομάδα. Τό δεύτερο ἐρώτημα εἶναι κατὰ πόσον κάποιοι «προοδευτικοί» ἐπιστήμονες, πού ὑποτίθεται ὅτι ἀνησυχοῦν καί ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴ

μειονότητα, έχουν τόσο πλαδαρές συνειδήσεις, ώστε να ανέχονται την πλήρη εξαφάνιση μιᾶς εθνοτικής ομάδας στο όνομα ταραχῶν πού προωθούν συγκεκριμένοι εθνικιστικοί παντουρκικοί κύκλοι, οί οποίοι θέλουν να συνεχίσουν τόν έκτουρκισμό τῶν Πομάκων; Στίς προτάσεις, πάντως, πού ἀναφέρουμε περιλαμβάνεται καί ἕνα χρονοδιάγραμμα, τό ὅποιο, ἐάν ἀκολουθηθεῖ, θά ὀδηγήσει στήν ὁμαλή εἰσαγωγή τῆς πομακικῆς γλώσσας σέ ἕναν πληθυσμό πού ὠριμάζει μέσα του καθημερινά ἡ ἰδέα τῆς ξεχωριστῆς του ταυτότητας.

Ἄναφέρεται, τέλος, ὅτι οί ἴδιοι οί Πομάκοι πρέπει νά αὐτοπροσδιορισθοῦν καί δέν μπορεῖ τό ἐλληνικό κράτος νά τοῦς ἐπιβάλλει τί εἶναι. Τό ἐπιχείρημα αὐτό, πού σαφῶς ἀντιφάσκει μέ τό προηγούμενο περί δημιουργίας μειονότητας, εἶναι ἀτράνταχτο καί σωστό. Γιατί, λοιπόν, τό ἐλληνικό κράτος ἐπιβάλλει στοῦς Πομάκους, ἐδῶ καί χρόνια διά τῆς ἐκπαιδύσεως, νά εἶναι Τούρκοι; Καί γιατί τώρα ἔρχεται μέ τήν ἀπαγόρευση τῆς περαιτέρω μελέτης τῆς πομακικῆς γλώσσας νά τοῦς ἀπαγορεύσει νά εἶναι ὀτιδήποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό Τούρκοι;

Οἱ Ἑλληνες Πομάκοι καί ἡ Βουλγαρία

Ἀπό τόν Ἰούνιο τοῦ 1996, οί Βούλγαροι διαμαρτύρονται γιά τίς προσπάθειες δημιουργίας γραπτοῦ λόγου γιά τοῦς Ἑλληνες Πομάκους οί ὁποῖες ἔχουν καταβληθεῖ τά τελευταῖα χρόνια (τόσο ἀπό τό Δ΄ Σῶμα Στρατοῦ ὅσο καί ἀπό τήν ἰδιωτική πρωτοβουλία καί πιό συγκεκριμένα ἀπό τόν κ. Πρόδρομο Ἐμφιετζόγλου). Τό βουλγαρικό ἐνδιαφέρον γιά τοῦς Πομάκους δέν ἐκδηλώνεται γιά πρώτη φορά. Στόν ὄρεινό ὄγκο τῆς Ροδόπης κατοικοῦν καί ἀπό τή μία καί ἀπό τήν ἄλλη πλευρά τῶν συνόρων Πομάκοι, οί ὁποῖοι παρτίως ἀντιμετωπίζονται ἀπό τίς βουλγαρικές ἀρχές ὡς ἐξισλαμισθέντες Βούλγαροι.

Τό βουλγαρικό ἐνδιαφέρον θά μπορούσε ἐκ πρώτης ὄψεως νά ἀντιμετωπισθεῖ μέ ἱστορικές ἀναφορές, ὅπως π.χ. τίς ἐξαιρετικά κακές ἀναμνήσεις πού ἔχουν οί Ἑλληνες Πομάκοι ἀπό τήν περίοδο τῆς βουλγαρικῆς κατοχῆς, ἡ καί μέ σύγχρονες ἐπιστημάνσεις πού ἔχουν σχέση μέ τήν πολιτική τήν ὁποία ἀκολούθησε τόσα χρόνια ἡ Βουλγαρία πρὸς τοῦς δικούς τους Πομάκους, πολιτική πού τοῦς ὀδήγησε τελικῶς στήν ἀγκαλιά τῆς Τουρκίας. Μεταξύ δύο χωρῶν, ὅμως, πού ἔχουν κοινά συμφέροντα, κοινούς ἐχθρούς καί μιᾶ ἐντυπωσιακή παράδοση φιλικῶν σχέσεων στό

πρόσφατο παρελθόν, παρά τοῦς ποταμούς αἵματος πού κάποτε τοῦς χωρίζαν, τέτοιου εἶδους ἐπιχειρήματα περιττεύουν.

Ἡ προσπάθεια πού ἔχει καταβληθεῖ ἀπό ἐλληνικῆς πλευρᾶς (καί ἡ ὁποία δυστυχῶς δέν ἔχει βρεῖ πρὸς τό παρόν ἐπίσημη κάλυψη ἀπό τό ἐλληνικό Ὑπουργεῖο Παιδείας καί κυρίως ἀπό τό Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν) δέν ἔχει στόχο τήν ἄρση τῆς εθνοτικῆς συνειδήσεως τῶν Πομάκων ἀλλά, ἀντιθέτως, τήν τόνωση τῶν στοιχείων ἐκείνων πού τοῦς ξεχωρίζουν ἀπό τοῦς Τουρκογενεῖς καί Ἀθιγγάνους μουσουλμάνους τῆς Θράκης. Ἡ διάσωση τῆς γλώσσας τους, πού κινδυνεύει μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου νά ξεχασθεῖ εἰς ὄφελος (καί αὐτό πρέπει νά τό προσέξουν οί φίλοι Βούλγαροι) τῶν Τουρρικῶν, ἀποτελεῖ τήν κατ' ἐξοχήν εἰδοποιό διαφορά τῆς συγκεκριμένης ξεχωριστῆς φυλετικῆς ομάδας, ὅπως ἀναμφισβήτητα εἶναι οί Πομάκοι στόν ἐλληνικό χῶρο.

Κανείς δέν ὑποστήριξε ὅτι ἡ πομακική γλώσσα εἶναι ἐλληνική. Ἀντιθέτως, εἶναι κοινός τόπος γιά τοῦς Ἑλληνες γλωσσολόγους ὅτι πρόκειται κατά βάση περί μιᾶς σλαβογενοῦς γλώσσας, μέ ἐμφανεῖς ὁμοιότητες μέ τήν πρωτοβουλγαρική, ὅπως καί τή σύγχρονη βουλγαρική. Ἡ Ἑλλάδα ἔχει καθήκον ἀπέναντι σέ αὐτούς τοῦς Ἑλληνες νά διατηρήσει τά ξεχωριστά πολιτιστικά τους στοιχεῖα καί νά ἐμποδίσει τήν ἀφομοίωση καί τήν εξαφάνισή τους. Ἡ πολιτική αὐτή δέν ἀντιστρατεύεται σέ τίποτα τή Βουλγαρία, ἀφοῦ δέν ἐπιδιώκει τή δημιουργία ξεχωριστοῦ ἔθνους (ἑνός ἔθνους 35.000 ψυχῶν;:). Προσπαθεῖ νά ἐπιφέρει μιᾶ δίκαιη ἰσορροπία στά πράγματα τῆς μειονότητας καί στίς σχέσεις τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας μέ τόν μέσο Ἑλληνα μουσουλμάνο, πού σήμερα καταπιέζεται ἀγρίως καί ποικιλοτρόπως ἀπό τό Τουρκικό Προξενεῖο τῆς Κομοτηνῆς.

Στήν πράξη, ἡ ἐλληνική ἐπιδίωξη εἶναι καί ἐπιδίωξη τῆς Βουλγαρίας, ἀφοῦ προσπαθεῖ νά μειώσει τήν τουρκική πίεση στήν ἐλληνική Θράκη, στό ὑπογάστριο δηλαδή τῶν εὐαίσθητων νότιων περιοχῶν τῆς γειτονικῆς μας χώρας. Ὑπό τήν ἔννοια αὐτή, ἡ ἀνακίνηση τοῦ θέματος ἐκ μέρους τῆς Βουλγαρίας μπορεῖ νά χαροποιήσει μόνον ὅσους ἐποφθαλμιοῦν τά ἐδάφη τῆς Βουλγαρίας καί προσπαθοῦν νά χρησιμοποιήσουν τίς μουσουλμανικές μειονότητες τῆς περιοχῆς ὡς δούρειο ἵππο τῆς ἐπεκτατικῆς τους πολιτικῆς. Ἄς μᾶς ἀφήσουν, λοιπόν, οί φίλοι Βούλγαροι νά συνεχίσουμε ἀδιάσπαστοι τά θετικά βήματα πού ἔχουν ἀρχίσει ἀπέναντι στοῦς Ἑλληνες Πομά-

κους και ἄς ἰδοῦν ὅτι μέ αὐτά ἀπομακρύνεται και για τίς δύο χώρες ὁ κοινός κίνδυνος.

Οἱ ξεχασμένοι Κιζιλμπασήδες

Πέραν τῶν φυλετικῶν διακρίσεων μεταξύ τῶν τριῶν ομάδων τῆς μειονότητας, ὑπάρχουν και κάποιες σοβαρές θρησκευτικές διαφορές. Ἐνα στοιχείο, τό ὁποῖο ἴσως προκαλέσει ἐκπληξη, εἶναι ἡ θρησκευτική ἰδιαιτερότητα πολλῶν μουσουλμάνων Τουρκογενῶν ἀλλά και Πομάκων. Ὅπως ἀναφέρθηκε ἤδη, πολλά μέλη τῆς μειονότητας εἶναι μέν μουσουλμάνοι, ἀλλά ἀνήκουν σέ μιᾶ ἀίρεση τοῦ μουσουλμανισμοῦ — για τήν ἀκρίβεια τοῦ σουνιτισμοῦ —, τούς μπεκτασήδες ἤ, ὅπως εἶναι γνωστοί στή Θράκη, κιζιλμπασήδες (δηλαδή «κοκκινοκέφαλοι»).

Πιό συγκεκριμένα, τό ὀθωμανικό κράτος, στήν προσπάθειά του νά ἐξισλαμίσει τούς χριστιανικούς πληθυσμούς τῶν περιοχῶν τίς ὁποῖες εἶχε κατακτήσει, χρησιμοποίησε ὡς δούρειο ἵππο τήν ἀίρεση τοῦ μπεκτασισμοῦ. Ὁ μπεκτασισμός διακρίνεται ἀφ' ἑνός μέν για τόν φιλελευθερισμό του ἔναντι τοῦ χριστιανισμοῦ και, ἀφ' ἑτέρου, για τή χρήση ἀρκετῶν χριστιανικῶν στοιχείων και ἐθίμων. Τελείως ἐνδεικτικά ἀναφέρεται ὅτι ὁ μπεκτασισμός λατρεύει ἕναν τριαδικό θεό πού ἀποτελεῖται ἀπό τόν Ἄλλάχ, τόν Μωάμεθ και τόν γαμπρό τοῦ Μωάμεθ, Ἄλῆ, ἔχει δώδεκα ἱμάμηδες, ὅπως ἡ χριστιανική θρησκεία ἔχει δώδεκα ἀποστόλους, ἀποδέχεται στίς τελετές του μιᾶ μορφή μεταλήψεως (ἐνῶ, π.χ., στούς μουσουλμάνους γενικά τό οἶνόπνευμα εἶναι ἀπαγορευμένο), προσκυνᾷ ὀρισμένους χριστιανικούς ναούς, ἀναγνωρίζει και σέβεται τόν Ἅγιο Γεώργιο και τόν Προφήτη Ἡλία, ἀποδέχεται τήν ἀνάσταση τῶν νεκρῶν κ.ἄ. Ἐπίσης, πολύ σημαντικό στοιχείο εἶναι ὅτι οἱ ἑορτές τοῦ μπεκτασισμοῦ διαφέρουν ἀπό τό τυπικό τῶν ἑορτῶν τῶν ἄλλων μουσουλμάνων.

Σήμερα ὁ μπεκτασισμός ὑπάρχει σέ δύο περιοχές τοῦ κόσμου: στήν Ἀλβανία και στή Θράκη. Τό κίνημα τῶν Ἀλεβήδων στήν Τουρκία συνδέεται μέ τόν μπεκτασισμό και μέ τά μουσουλμανικά θρησκευτικά τάγματα, ἀλλά δέν ὑπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία για τόν ἀριθμό και τή δράση τους μετά τό 1926. Κύριο χαρακτηριστικό τοῦ μπεκτασισμοῦ εἶναι ὁ μυστικισμός. Οἱ μπεκτασήδες ἐξακολουθοῦν ἀκόμη και σήμερα νά προβαίνουν στίς τελετές τους στή Θράκη, στίς ὄρεινες περιοχές τῆς Ροδόπης και τοῦ Ἐβρου.⁷¹ Ἐπίσης, σέ ὀλόκληρη τῆ Θράκη διατη-

ροῦν τούς θρησκευτικούς τους χώρους, τούς τεκέδες. Παρ' ὅλα αὐτά, ὑφίστανται τόν συνεχή και ἐξοντωτικό πόλεμο τῶν μουφτήδων και τοῦ προξενείου, πού θυμᾶται σέ τέτοιες περιπτώσεις ὅτι ἐκπροσωπεῖ ἕνα λαϊκό κράτος.

Πέραν αὐτῶν τῶν δύο παραγόντων, οἱ κιζιλμπασήδες ἔχουν νά ἀντιμετωπίσουν και τούς περιβόητους «Θεολόγους», ἀνώτατους θρησκευτικούς λειτουργούς τοῦ Ἰσλάμ, οἱ ὁποῖοι στέλνονται ἀπό τήν Τουρκία ἤ και ἀπό ἀραβικές χώρες, μέ σύμφωνη γνώμη τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως⁷², κατά τή διάρκεια τῶν θρησκευτικῶν ἑορτῶν τῶν μουσουλμάνων. Οἱ Θεολόγοι, ἐκτός ἀπό τό θρησκευτικό κήρυγμα, προβαίνουν συνήθως σέ νοουθεσίες και συμβουλές κοινωνικοῦ — και ὅσοι εἶναι ἀπό τήν Τουρκία και πολιτικοῦ — περιεχομένου, κηρύσσοντας πόλεμο κατά τοῦ μπεκτασισμοῦ.

Ἡ ἐλληνική κυβέρνηση ὀφείλει νά προστατεύσει τήν παρατημένη αὐτή θρησκευτική κοινότητα και νά βοηθήσει στήν τόνωση τῶν χαρακτηριστικῶν της, πού μέχρι σήμερα κρύβονται ἐπιμελῶς για τήν ἀποφυγή διωγμῶν. Σέ ἀναλογία πρὸς τούς Τούρκους Θεολόγους, θά μπορούσε νά ὀργανωθοῦν ἀντίστοιχες ἐπισκέψεις μπεκτασῆδων Θεολόγων, τῶν λεγόμενων μπαμπάδων, ἀπό τήν Ἀλβανία. Οἱ σχέσεις τῆς Ἑλλάδας μέ τούς Ἀλβανούς μπεκτασήδες εἶναι πολύ καλές, ἀφοῦ τούς ἔχει βοηθήσει νά ἀναδιοργανώσουν τό τάγμα τους. Ἐπίσης ἔχουν τύχει φροντίδας ἀπό πλευρᾶς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Τιράνων και πάσης Ἀλβανίας Ἀναστασίου Γιανουλάτου, ὁ ὁποῖος, ἀσφαλῶς, θά μπορεῖ νά βοηθήσει σέ αὐτόν τόν τομέα. Πέραν τῶν μπεκτασῆδων Θεολόγων, τό ἐλληνικό κράτος πρέπει, στά πλαίσια τῆς προστασίας πολιτιστικῶν, ἱστορικῶν και θρησκευτικῶν μνημείων, νά βοηθήσει στή διατήρηση τῶν μπεκτασίδικων τεκέδων στήν περιοχή τῆς Θράκης.

Ἡ σημασία τῆς προτάσεως αὐτῆς για τήν ἀναζωογόνηση, ὑποβοήθηση και διευκόλυνση τοῦ μπεκτασισμοῦ ἀφορᾷ τήν προστασία μιᾶς ἀκόμη «μειονότητας μέσα στή μειονότητα», μιᾶς μικρῆς πληθυσμικῆς ομάδας πού ὑφίσταται τήν καταπίεση ἀπό τή σουνιτική πλειονότητα. Ὡς πρωτοβουλία, θά πρέπει νά ἀντιμετωπισθεῖ εὐνοϊκά ἀπό τίς ὀργανώσεις για τά ἀνθρώπινα και μειονοτικά δικαιώματα, διότι δίνεται ἡ δυνατότητα σέ μιᾶ θρησκευτική μειονότητα, ἡ ὁποία καταπιέζεται και τῆς ὁποίας ἡ ταυτότητα ἀποσιωπᾶται, νά ἀναπτυχθεῖ αὐτόνομα και ἀνεξάρτητα μέσα στό ἐλληνικό κράτος.

Τό άρθρο 19 του Κώδικα περί Ίθαγενείας

Τήν μῆνιν ὀργανώσεων ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ συναντοῦσε ἐδῶ καί χρόνια τό ἄρθρο 19 τοῦ ἐλληνικοῦ Κώδικα περί Ίθαγενείας. Οἱ ἀντιδράσεις αὐτές δέν ἦταν τυχαῖες. Τό ἄρθρο 19 ὄριζε ὅτι «ἀλλογενῆς ἐγκαταλείπων τό ἐλληνικόν ἔδαφος ἀνευ προθέσεως παλιννοστήσεως δύναται νά κηρυχθῆ ἀπωλέσας τήν ἐλληνικήν ἰθαγένειαν». Ἡ νομοθετική διάκριση τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν σέ ὁμογενεῖς καί ἀλλογενεῖς, μέ δυσμενῆ μεταχείριση γιά τοὺς δευτέρους, ἀντέβαινε σαφῶς πρὸς τίς κρατούσες ἀντιλήψεις περί δικαιωμάτων τῶν μειονοτήτων. Γιά αὐτόν ἄλλωστε τόν λόγο ἡ Ἄγκυρα εἶχε ἀναδείξει τό συγκεκριμένο ἄρθρο σέ σημαία τῆς καί σέ προνομιακό πεδίο ἀσκήσεως τῆς προπαγάνδας τῆς περί καταπίεσεως τῶν Ἑλλήνων μουσουλμάνων τῆς Θράκης.

Τό ἄρθρο 19 παρέπεμπε σέ ἄλλες ἐποχές. Ἐτέθη σέ ἰσχύ τό 1955, περίοδο κατά τήν ὁποία εἶχαν ἀρχίσει στήν Κωνσταντινούπολη οἱ διώξεις τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου, οἱ ὁποῖες συνεχίστηκαν τό 1964 μέ ἀπελάσεις. Κύριο πεδίο ἐφαρμογῆς τοῦ ἄρθρου ὑπῆρξε ὁ χώρος τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας στή Θράκη. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ ἐφαρμογή του δέν ἀποτέλεσε ποτέ ἀντίβαρο στίς ἀπελάσεις τῶν Ἑλλήνων ἀπό τήν Τουρκία οὔτε χρησιμοποιήθηκε γενικότερα ὡς ἀντιστάθμισμα τῆς πολιτικῆς ἐξοντώσεως τῆς ἐλληνικῆς μειονότητας τῆς Πόλης. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὑπῆρχε δυνατότητα διοικητικῆς προσφυγῆς τῶν θιγομένων ἐνώπιον τῶν ἐλληνικῶν δικαστηρίων. Σέ ὀρισμένες περιπτώσεις, ἡ ἀπώλεια τῆς ἰθαγενείας ἀνακλήθηκε τελικῶς ἀπό τό Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας, ἐνῶ μετά τήν ἐξάντληση τῶν προσφυγῶν στήν Ἑλλάδα ὑπῆρχε πάντα ἡ δυνατότητα προσφυγῆς καί στό Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης.

Μετά τήν μεταπολίτευση καί ἰδίως μετά τά μέτρα ἰσοπολιτείας μεταξύ χριστιανῶν καί μουσουλμάνων τῆς Θράκης, πού ἐλήφθησαν τήν περίοδο 1990-1992, τό ἄρθρο 19 ἐφαρμόσθη μέ ἐξαιρετική φειδώ. Ἐξ ἄλλου, ἀντέβαινε στό ἄρθρο 4.3 τοῦ Συντάγματος, τό ὁποῖο ὀρίζει ὅτι ἡ ἐλληνική ἰθαγένεια ἀφαιρεῖται μόνον στήν περίπτωση πού κάποιος ἀπέκτησε ἐκουσίως ἄλλη ἰθαγένεια ἢ ἀνέλαβε σέ ξένη χώρα ὑπηρεσία ἀντίθετη πρὸς τά ἐθνικά συμφέροντα. Ὁ ἴδιος ὁ συνταγματικός νομοθέτης εἶχε προβλέψει ρητῶς στό ἄρθρο 111 τοῦ Συντάγματος ὅτι τό ἄρθρο 19

θά ἐξακολουθοῦσε νά ἰσχύει ἕως ὅτου καταργηθεῖ μέ νόμο. Τελικῶς, τό ἄρθρο 19 καταργήθηκε τό 1998 κατόπιν σχετικῆς δεσμεύσεως τοῦ τότε ἀναπληρωτῆ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν Γ. Παπανδρέου πρὸς τόν ἐκπρόσωπο τοῦ ΟΑΣΕ γιά τά ἀνθρώπινα δικαιώματα Βάν ντέρ Στούλ. Ἡ κατάργηση ἀποτελοῦσε καί προεκλογική δέσμευση τοῦ κυβερνῶντος κόμματος. Τά θέματα, ὅμως, πού ἐτέθησαν μέ τήν κατάργηση τοῦ ἄρθρου ἦσαν σοβαρότατα.

Τό πρῶτο ἀναφερόταν στήν ἐθνική ἀσφάλεια. Ἄν καί τό ἄρθρο 19 ἦταν ἀντίθετο πρὸς τά δικαιώματα τῶν μειονοτήτων, ἡ ὑπαρξή του ἀντιμετώπιζε ἓνα ὑπαρκτό πρόβλημα. Τό τυχόν κενό πού δημιουργοῦσε ἡ κατάργησή του, κάλυπτε τό ἄρθρο 20 τοῦ Κώδικα περί Ίθαγενείας πού ρυθμίζει πλήρως τά προβλήματα τά ὁποῖα μπορεῖ νά ἀνακύψουν στό μέλλον, χωρίς νά κάνει ἀπαράδεκτες διακρίσεις μεταξύ ὁμογενῶν καί ἀλλογενῶν Ἑλλήνων. Στό ἄρθρο 20 ὀρίζεται ὅτι «δύναται νά κηρυχθῆ ἔκπτωτος τῆς ἐλληνικῆς ἰθαγενείας... ὅστις ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ διαμένων ἐνήργησε πρὸς ὄφελος ἀλλοδαπῆς Πολιτείας πράξεις ἀσυμβιβάστους πρὸς τήν ιδιότητα τοῦ Ἑλλήνου καί ἀντιθέτους πρὸς τά συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος».

Τό δεύτερο θέμα πού ἐτέθη μέ τήν κατάργηση τοῦ ἄρθρου 19 ἀφοροῦσε τήν ἀναδρομική του ἰσχύ. Ἡ Ἄγκυρα ἀσκήσε ἐντονες πιέσεις πρὸς αὐτήν τήν κατεύθυνση. Ἐάν γινόταν ἀποδεκτῆ ἡ ἀναδρομικότητα, θά ἔπρεπε νά ἀναμένεται ὅτι θά ζητοῦσαν ἐπανάκτηση τῆς ἰθαγενείας τους ἄτομα πού τήν εἶχαν ἀπολέσει ἀπό τό 1955 καί ἐντεῦθεν, καθῶς καί ὅλα τά μέλη τῶν οἰκογενειῶν τους. Ἄνθρωποι πού, καλῶς ἢ κακῶς, εἶχαν χάσει κάθε ἐπαφή μέ τήν Ἑλλάδα καί, πιθανότατα, εἶχαν μάθει καί νά τήν μισοῦν θά ζητοῦσαν νά γίνουν Ἑλληνες πολῖτες. Ἡ προπαγάνδα τῆς Ἄγκυρας ἀναφέρει συχνά ὅτι 450.000 Τοῦρκοι θά ἀποκτοῦσαν δικαίωμα νά ἐπιστρέψουν στή Θράκη. Ἄν καί οἱ ἀριθμοί αὐτοὶ βρίσκονται μακρὰν τῆς πραγματικότητος, ἀσφαλῶς δέν θά ἐπρόκειτο περί ἀμελητέου πληθυσμοῦ. Ἡ λύση τῆς μὴ ἀναδρομικότητας τῆς καταργήσεως τοῦ ἄρθρου 19 ἦταν καί αὐτονόητη καί συνετή γιά τίς ἰδιαιτέρες συνθήκες πού ἐπικρατοῦν στή Θράκη.

Τό τρίτο θέμα, τό ὁποῖο δέν ἔχει κλείσει ἀκόμη, ἀφοροῦσε περιπτώσεις κυρίως ἡλικιωμένων ἀτόμων μουσουλμανικοῦ θρησκευματος, πού, ἐνῶ εἶχαν χάσει τήν ἐλληνική ἰθαγένεια, ἐπανῆλθαν μετά ἀπό καιρό κρυφά στήν Ἑλλάδα καί ἔ-

κτοτε ζούν στή χώρα. Οί πίο πολλοί από αυτούς τούς ανθρώπους ήσαν ανιθαγενείς, διότι ούτε ή Τουρκία τούς έδωσε ποτέ τουρκική ιθαγένεια. Τό αποτέλεσμα είναι ότι όλοι αυτοί οί άνθρωποι ζούν στό περιθώριο του έλληνικού κράτους, δέν έχουν ασφαλιστική κάλυψη, επίσημη ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη, δέν μπορούν νά παντρευτούν, νά πάρουν δίπλωμα όδηγήσεως και, γενικότερα, νά ασκήσουν κάποια από τά στοιχειώδη πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα. Ο αριθμός των ανιθαγενών μουσουλμάνων κινείται μεταξύ 500-800 ατόμων. Σέ αυτές τίς περιπτώσεις, ή πολιτεία θά πρέπει νά δείξει ανθρωπισμό, επιτρέποντας τήν ανάγκη της έλληνικής ιθαγένειας από τά άτομα αυτά. Ήδη έχουν αρχίσει (Ιούνιος 1999) όρισμένες προσπάθειες για τή συνολική αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος, τό όποιο μέχρι σήμερα αντιμετωπιζόταν περιστασιακά.

Συμπερασματικά, ή κατάργηση του άρθρου 19 ήταν και ώριμη και επιβεβλημένη. Είναι χαρακτηριστικό ότι επρόκειτο, ουσιαστικά, για τό τελευταίο σοβαρό επιχείρημα που χρησιμοποιούσε ή προπαγάνδα της "Αγκυρας όταν μιλούσε για τήν καταπίεση της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη. Η διαιώνιση της ύπάρξεως του άρθρου 19 μόνον υπηρεσίες στην Τουρκία προσέφερε. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι, παρά τό γεγονός ότι τό συγκεκριμένο άρθρο έχει καταργηθεί εδώ και ένα έτος, ή τουρκική προπαγανδιστική μηχανή εξακολουθεί νά τό αναφέρει ως ένα από τά κύρια επιχειρήματά της για τήν καταπίεση των Ελλήνων μουσουλμάνων.⁷³

Οί μουσουλμάνοι και οί αγοραπωλησίες ακινήτων

Τό θέμα της αγορας και πωλήσεως ακινήτων από μουσουλμάνους έρχεται συχνά στη δημοσιότητα. Στο παρελθόν, τό θέμα τό ανακινούσε τό τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών, διότι ή δυνατότητα αγοραπωλησιών στις περιοχές όπου έμεναν μουσουλμάνοι ήταν περιορισμένη. Ολόκληρη ή Θράκη υπαγόταν στις διατάξεις του Ν. 1366/1938, ό όποιος, για λόγους δημοσίας ασφαλείας, έθετε περιορισμούς στις αγοραπωλησίες σε όλους τούς νομούς της χώρας που έθεωρούντο ακριτικοί ή συνοριακοί. Λόγω παραβιάσεως της κοινοτικής νομοθεσίας, ό νόμος αυτός τροποποιήθηκε τό 1990 με τον Ν. 1892. Ήκτοτε, τό θέμα ανακινείται κυρίως από Έλληνες χριστιανούς οί όποιοι διαμαρτύρονται διότι φέ-

ρεται ότι οί μουσουλμάνοι αγοράζουν χριστιανική γη κυρίως με επιχορηγήσεις από τό Τουρκικό Προξενείο.

Η αλήθεια των καταγγελλομένων αλλά και ή πραγματική έκταση του φαινομένου είναι δύσκολο νά διερευνηθούν με ακρίβεια. Διάφοροι παράγοντες περιπλέκουν τή διερεύνηση του φαινομένου. Επί παραδείγματι, σε αρκετές περιπτώσεις αγοραπωλησιών, κυρίως μεταξύ μουσουλμάνων, δέν γίνονται συμβόλαια ή αυτά δέν μεταγράφονται στα τοπικά ύποθηκοφυλακεία. Πολλές εκτάσεις που μεταβιβάζονται δέν έχουν εγκυρους τίτλους ιδιοκτησίας ή οί ιδιοκτήτες αποφεύγουν νά τούς δηλώσουν, για νά μήν πληρώσουν φόρους. Επίσης, για προφανείς λόγους, είναι αδύνατον νά εξακριβωθεί κατά πόσον τό Τουρκικό Προξενείο χρηματοδοτεί τέτοιες αγορές.

Σύμφωνα, πάντως, με επιτόπια έρευνα αλλά και με τά επίσημα στοιχεία που παρουσιάστηκαν τό 1999 στην αρμόδια επιτροπή του Συμβουλίου της Εύρώπης για τά ανθρώπινα δικαιώματα (και καλύπτουν μόνο τό 1998 και όχι τό σύνολο των ετών μετά τό 1990), προκύπτουν τά εξής ενδιαφέροντα στοιχεία:

- Οί μισές περίπου αγορές ακινήτων στη Θράκη (44%) κατά τό 1998 έγιναν από μουσουλμάνους. Αυτό τό στοιχείο, συγκρινόμενο με τον αριθμό των μουσουλμάνων της Θράκης που ανέρχεται στο 1/3 του συνολικού πληθυσμού, επιβεβαιώνει ότι υπάρχει μιá σοβαρή αύξηση των αγορών ακίνητης περιουσίας από μουσουλμάνους. Η αύξηση αυτή, όμως, έρχεται ως συνέχεια μιás περιόδου κατά τήν όποια ήσαν περίπου ανύπαρκτες οί αγορές γης από μουσουλμάνους. Συνεπώς, τό γεγονός αυτό δέν πρέπει νά προβληματίζει.
- Οί αγορές ακινήτων από μουσουλμάνους δέν αφορούν αποκλειστικώς χριστιανικά ακίνητα. Τό ήμισυ περίπου των αγορών κατά τό 1998 ήσαν μουσουλμανικά ακίνητα που μεταβιβάστηκαν επίσης σε μουσουλμάνους.
- Οί αγορές ακίνητης περιουσίας μεταξύ μουσουλμάνων αφορούν κυρίως εκτάσεις γης σε αγροτικές περιοχές, πιθανότατα για γεωργικούς σκοπούς.
- Οί μουσουλμάνοι αγοράζουν από τούς χριστιανούς κυρίως διαμερίσματα μέσα στις πόλεις (Ξάνθη, Κομοτηνή) και όχι γη στην επαρχία. Αυτό τό στοιχείο είναι θετικό, διότι ή αγορά διαμερισμάτων συντείνει στην αστικοποίηση και ώσμωση του μουσουλμανικού

στοιχείου με τό χριστιανικό, με τήν αποδοχή ενός διαφορετικού, «σύγχρονου» τρόπου ζωής, πού ξεφεύγει από τήν μουσουλμανική παράδοση.

- Έκτός από τίς πωλήσεις χριστιανικῶν ἀκινήτων σέ μουσουλμάνους, ὑπῆρξε καί ἕνα μικρό ποσοστό ἀγορῶν (6%) μουσουλμανικῶν ιδιοκτησιῶν ἀπό χριστιανούς.
- Οἱ αὐξομειώσεις τῶν ἀγοραπωλησιῶν ἐκ μέρους τῶν μουσουλμάνων στή διάρκεια τοῦ ἔτους ἀκολουθοῦν, σέ γενικές γραμμές, τόν χριστιανικό μέσο ὄρο. Μοναδική ἐξάιρεση ἀποτελεῖ μιά μικρή αὐξηση στίς ἀγορές καλλιεργήσιμων γαιῶν πού σημειώνεται τόν Σεπτέμβριο καί Ὀκτώβριο κάθε ἔτους καί μάλλον συνδέεται μέ τήν σοδειά τοῦ καπνοῦ ἀλλά καί μέ τήν ἐπιστροφή τῶν μουσουλμάνων ἀνδρῶν στά σπίτια τους μετά ἀπό ἐργασία μηνῶν μακριά ἀπό τίς οἰκίες τους.

Τό συμπέρασμα εἶναι ὅτι, πρὸς τό παρόν, δέν ὑπάρχει λόγος ἀνησυχίας γιά «ὑπερβολική» ἀγορά ἀκινήτων ἀπό τούς μουσουλμάνους. Γιά ὅσους ὅμως ἐπιμένουν νά προβληματίζονται, εἶναι χρήσιμο νά τεθεῖ τό ἀκόλουθο ἐρώτημα: Ἐδῶ καί χρόνια διατυπωνόταν ἡ εὐλογη διαμαρτυρία ἀπό πολλούς χριστιανούς ὅτι οἱ μουσουλμάνοι μεταφέρουν στήν Τουρκία καί ἐπενδύουν ἐκεῖ τά λεφτά πού κερδίζουν στήν Ἑλλάδα. Ὡς ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς πραγματικότητας, ὑπάρχουν στήν ἀνατολική Θράκη πόλεις καί συνοικίες κοντά στήν Κωνσταντινούπολη στίς ὁποῖες ἔχουν ἀγοράσει μαζικά διαμερίσματα Ἑλληνες μουσουλμάνοι. Τώρα πού οἱ μουσουλμάνοι, ἀντί νά στείλουν τά χρήματά τους στήν Τουρκία τά ἐπενδύουν στή Θράκη, πάλι διαμαρτυρόμαστε. Τελικῶς τί θέλουμε; Οἱ μουσουλμάνοι νά ἐπενδύουν στήν Τουρκία τά χρήματα πού βγάζουν ἢ στήν Ἑλλάδα;

Ἡ δυστυχημένη μουσουλμάννα τῆς ἑλληνικῆς Θράκης

Ἐνα ἀπό τά πιό ἀγνωστα καί συγκλονιστικά θέματα πού σχετίζονται μέ τή μειονότητα ἀφορᾶ τή θέση τῆς μουσουλμάννας γυναίκας μέσα στή μουσουλμανική κοινωνία. Ἡ Ἑλληνίδα μουσουλμάννα τῆς Θράκης πού, ἀγράμματη ἢ στήν καλύτερη περίπτωση ἡμιμαθῆς, εἶναι καταδικασμένη νά παραμείνει ἐφ' ὄρου ζωῆς βουθή σκλάβια τῆς οἰκογένειας τοῦ πατέρα ἢ τοῦ συζύγου καί νά περιφέρει κάτω ἀπό τή μαντήλα τῆς μιά ἀρρωστη ψυχῆ, διαλυμένη ἀπό τά ψυχοφάρμακα.

Ὁ ἀναλφαβητισμός καί ἡ ἀμάθεια

Οἱ ταλαιπωρίες τῶν μουσουλμανίδων ἀρχίζουν ἀπό τά πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς τους. Στά ἕξι του χρόνια καί ἐφ' ὅσον οἱ γονεῖς εἶναι ἀρκετὰ προοδευτικοί ὡς πρὸς τίς ἐκπαιδευτικές ἀντιλήψεις τους, τό μικρό κοριτσάκι θά πάρει τήν ἀγούσα γιά τό σχολεῖο. Ἐπειδὴ ὅμως, σύμφωνα μέ τό Κοράνιο, ἡ γυναίκα προκαλεῖ τούς ἀνδρες, πολλές οἰκογένειες θά τυλίξουν ἀπό αὐτήν τήν τρυφερή ἡλικία τό παιδικό κεφαλάκι σέ μιά πελώρια μαντήλα γιά νά μὴν... τραβάει τά ἀνδρικά βλέμματα. Δέν εἶναι σπάνιες, βεβαίως, οἱ περιπτώσεις, ἰδίως στά ἀπομακρυσμένα χωριά, κατὰ τίς ὁποῖες οἱ γονεῖς κρίνουν ὅτι τά καπνοχώραφα ἔχουν ἀνάγκη ἀπό ὅλα τά διαθέσιμα χέρια τοῦ σπιτιοῦ, ὁπότε τό κορίτσι ὑποχρεώνεται νά μὴν μάθει καθόλου γράμματα. Ἀκόμη πιό συνηθισμένη εἶναι ἡ περίπτωση κατὰ τή διάρκεια τοῦ σχολικοῦ ἔτους καί λόγῳ τοῦ φόρτου τῶν ἀγροτικῶν ἐργασιῶν τά κορίτσια κυρίως, ἀλλά ἐάν χρειαστεῖ καί τά ἀγόρια, νά ἐγκαταλείψουν ἐπὶ μεγάλα χρονικά διαστήματα τό σχολεῖο γιά νά βοηθήσουν τήν οἰκογένεια. Ἄλλωστε, ἀποτελεῖ κοινὸ μυστικὸ στήν πρωτοβάθμια μειονοτική ἐκπαίδευση ὅτι τά δημοτικά σχολεῖα στά χωριά τῆς Θράκης λειτουργοῦν, οὐσιαστικά, ἀπό τά μέσα Ὀκτωβρίου ἕως τά τέλη Ἀπριλίου κάθε σχολικοῦ ἔτους.

Μπορεῖ, βεβαίως, τό Σύνταγμα νά γράφει στό ἄρθρο 16, παρ. 3, ὅτι «τά ἔτη ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως δέν δύνανται νά εἶναι ὀλιγώτερα τῶν ἐννέα». Μπορεῖ ἐπίσης νά ὑπάρχουν νόμοι πού νά ἀναφέρονται στίς κυρώσεις ἐναντίον ἐκείνων πού δέν στέλνουν τά παιδιά τους στό σχολεῖο, ἀλλά ὅλα αὐτά μένουν κενά γράμματα. Ἡ ἀστυνομία δέν ἀσχολεῖται μέ τό θέμα. Ἐάν ὁ πατέρας δέν θέλει νά στείλει τήν κόρη του στό σχολεῖο, δέν ὑπάρχει κανεὶς νά τόν ὑποχρεώσει νά ἀλλάξει γνώμη, ἐνῶ μάταια πασχίζουν μόνοι τους κάποιοι φιλότιμοι δάσκαλοι νά πείσουν τούς γονεῖς ὅτι ἡ ἐκπαίδευση εἶναι ὑποχρεωτική. Σέ αὐτήν τήν κατάσταση περιορισμένης παιδείας πρέπει νά προστεθεῖ ὅτι τά μισὰ περίπου παιδιά τῆς μειονότητας, ὅσα δηλαδή εἶναι πομακικῆς ἢ ἀθιγγανικῆς καταγωγῆς, ἔρχονται γιά πρώτη φορά στό σχολεῖο σέ ἐπαφή μέ δύο ξένες γιά αὐτά γλώσσες, τά Ἑλληνικά καί τά Τουρκικά. Μέ τίς ἐλάχιστες ὥρες πού παρακολουθοῦν ἐτησίως, εἰδικὰ τά κορίτσια πού μετά τό μάθημα πηγαίνουν κατ' εὐθείαν στό σπίτι, δέν μαθαίνουν ποτέ νά μιλοῦν, ἔστω καί στοιχειωδῶς, ἄλλη γλώσσα ἀπό τή γλώσσα πού ἔμαθαν ἀπό τούς γονεῖς τους.

“Όσα κοριτσάκια τελειώσουν τό δημοτικό ἔχουν μικρές πιθανότητες νά συνεχίσουν τίς σπουδές τους καί στό γυμνάσιο. Ἡ μεγάλη πλειονότητα ἀναλαμβάνει καθήκοντα νοικοκυρᾶς μέσα στό σπίτι. Οἱ ἀριθμοί ἐπ’ αὐτοῦ τοῦ σημείου εἶναι ἐντυπωσιακοί. “Όσο ἀπομακρύνεται κανείς ἀπό τά μεγάλα ἀστικά κέντρα πρός τίς ἀγροτικές καί ὄρεινές περιοχές τόσο μειώνεται, μέχρι μηδενισμοῦ μερικές φορές, ὁ ἀριθμός τῶν μαθητριῶν στά γυμνάσια.⁷⁴ Ἀκόμη καί σήμερα υπάρχουν οἰκισμοί στούς ὁποίους δέν ὑπάρχει γυναίκα πού νά ἔχει συνεχίσει τίς σπουδές της στό γυμνάσιο.

Τό τέλος τοῦ γυμνασίου - λυκείου σημαίνει καί τό τέλος τῆς ἐκπαιδύσεως γιά τίς μετρημένες στά δάκτυλα μουσουλμάνες πού θά κατορθώσουν νά φθάσουν τόσο ψηλά. Γιά νά μή θεωρηθεῖ ὑπερβολή αὐτή ἡ διαπίστωση, ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ πρώτη μουσουλμάνη σπουδάστρια τῆς Εἰδικῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας Θεσσαλονίκης, ἀπό τήν ὁποία ἀποφοιτοῦν ἀποκλειστικά ὅσοι θά διδάσκουν στά μειονοτικά σχολεῖα τῆς Θράκης, εἰσήχθη στό σχολή μόλις τό 1991.

Ἐγγαμος βίος καί ψυχοφάρμακα

Κατά μέσον ὄρο οἱ μουσουλμάνες παντρεύονται σέ ἡλικία μεταξύ 15 καί 17 ἐτῶν, χωρίς νά εἶναι σπάνιος ὁ γάμος καί σέ μικρότερες ἀκόμη ἡλικίες. “Ἐως ἐκεῖνη τή στιγμή, ἡ κοπέλα εἶναι περιορισμένη στό σπίτι καί ἀσχολεῖται μέ τό νοικοκυριό, μέ τίς ἀγροτικές ἐργασίες καί μέ τήν ἐτοιμασία τῶν προικιῶν της. Ὁ γάμος μπορεῖ νά γίνει εἴτε μέ συνοικέσιο εἴτε ἔπειτα ἀπό κάποια σύντομη γνωριμία στό «νυφοπάζαρο» τῶν χωριῶν. Μετά τόν γάμο, ἡ ἀγράμματη ἢ ἔστω ἡμιμαθῆς κοπελίτσα, δειλή καί ἀπειρη ἀπό τή ζωή, μεταφέρεται στό σπίτι τοῦ γαμπροῦ, ὅπου μαθαίνει νά ζεῖ κάτω ἀπό τήν ἐπίβλεψη τῆς πεθερᾶς της. Ἀπό τό σημεῖο αὐτό ἀρχίζει ἡ πραγματική, ἄν καί ἄγνωστη, τραγωδία της.

Ὁ σύζυγος λείπει πολλές ὥρες ἀπό τό σπίτι καί τό νέο κορίτσι εἶναι ὑποχρεωμένο νά ἀναλάβει πλήρως τό νοικοκυριό καί τίς ἀγροτικές ἐργασίες τοῦ νέου της σπιτιοῦ. Στά 20 μέ 22 χρόνια του ἔχει ἤδη ἀποκτήσει δύο ἢ τρία παιδιά, ὁπότε ὁ ἀνδρας της φεύγει μετανάστης ἢ στό Γερμανία ἢ στίς ἀμμοβολές πλοίων τοῦ Περάματος ἢ σέ τουριστικές περιοχές, ὅπου ἀσχολεῖται κυρίως μέ οικοδομικές ἐργασίες, γιά νά μπορέσει νά θρέψει τόσα στόματα. Ἡ νεαρή κοπέλα μένει μόνη της πίσω ἐπί μῆνες ὀλόκληρους, μέσα στόν οἰκογένεια τῆς πεθερᾶς καί τοῦ πεθεροῦ, διότι δέν

ἐπιτρέπεται ὅταν λείπει ὁ σύζυγος νά μένει στό δικό της σπίτι. Βγαίνει ἔξω μόνο μέ τή συνοδεία τῆς πεθερᾶς της, παραμένει τελείως ἐκτός κοινωνικῆς ζωῆς, εἶναι ὑποχρεωμένη νά κυκλοφορεῖ πάντα μέ καλυμμένο τό κεφάλι, δέν προσεύχεται στό τζαμί, δέν πηγαίνει στό καφενεῖο καί, γιά νά δεῖ τίς φίλες της, πρέπει νά ἔχει τήν ἄδεια τοῦ σπιτιοῦ της. Κλεισμένη πρόωρα στό σπίτι, ἀναλώνεται ἀνάμεσα στή φροντίδα τῶν παιδιῶν, στήν κουζίνα καί στά καπνοχώραφα.

Μέσα σέ αὐτό τό αὐταρχικό περιβάλλον ἡ νέα κοπέλα φυτοζωεῖ. Ἐάν, ἐπί πλέον, ἔχει τή δυνατότητα νά συγκρίνει τόν ἑαυτό της μέ τίς χριστιανές συνομήλικές της, ἀσφυκτιᾷ. Μπροστά στά συνεχῆ ἀδιέξοδα πού συναντᾷ καί τήν ἔλλειψη τῆς ὁποίας προοπτικῆς, μοναδικό καταφύγιό της εἶναι τά ψυχοφάρμακα καί ἔσχατη λύση ἡ αὐτοκτονία. Εἶναι μιά πραγματικότητα τραγική, τήν ὁποία ἐλάχιστοι συνειδητοποιοῦν στό Θράκη καί πολλῶν μάλλον στόν Ἀθήνα. Ἡ ἐπιβεβαίωση ἔρχεται ἀπό διάφορες πηγές. Οἱ φαρμακοποιοί καί οἱ γιατροί τῶν νοσοκομείων τῆς Θράκης βεβαιώνουν ὅτι ἡ κατανάλωση ψυχοφάρμακων ἀνάμεσα στίς μουσουλμάνες κινεῖται σέ ἀσύλληπτα ἐπίπεδα. Οἱ ἀγροτικοί γιατροί μιλοῦν γιά τίς πιέσεις πού τοῦς ἀσκοῦν αὐτές οἱ γυναῖκες νά τοῦς γράψουν συνταγές μέ ὄλο καί πιό ἰσχυρά ναρκωτικά χάπια. Οἱ στρατιωτικοί γιατροί τοῦ Δ΄ Σώματος Στρατοῦ, πού παρέχουν δωρεάν τίς ὑπηρεσίες τους δύο φορές τόν μήνα στά Πομακοχώρια τῆς Ἐάνθης, ἔπαυσαν πλέον νά καταπλήσσονται ἀντικρούζοντας βιβλιάρια ὑγείας γυναικῶν ἡλικίας 20-22 ἐτῶν γεμάτα ἀπό τά πιό ἰσχυρά ναρκωτικά καί ἀγχολυτικά χάπια.

Οἰκογενειακά καί κληρονομικά δικαιώματα

Ἡ τραγωδία τῶν γυναικῶν αὐτῶν δέν σταματᾷ ἐδῶ. Τελευταῖο, ἄν καί σημαντικότερο, θέμα εἶναι αὐτό τῶν νομικῶν δικαιωμάτων τους στό οἰκογενειακό καί κληρονομικό Δίκαιο. Εἶναι ἓνα θέμα πού θά ἐξακολουθήσει νά ἀναφέρεται, μέ τήν ἐλπίδα ὅτι θά συγκινηθεῖ ἐπιτέλους τό ἐλληνικό κράτος, ὁ Ὑπουργός Δικαιοσύνης ἢ ἡ περίφημη Γραμματεία Ἰσότητος τῶν δύο φύλων καί θά ἀλλάξει ἡ ἀναχρονιστική νομοθεσία πού μειώνει τήν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια.⁷⁵

Βάσει τοῦ ἰσχύοντος νόμου, ὁ ὁποῖος σαφῶς ἀντίκειται στίς διατάξεις τοῦ Συντάγματος περί ἰσότητος τῶν δύο φύλων, οἱ σχέσεις οἰκογενειακοῦ καί κληρονομικοῦ Δικαίου μεταξύ τῶν μου-

σουλμάνων διέπονται αποκλειστικά από τον ισλαμικό νόμο και ρυθμίζονται από τον μουφτή. Αυτό σημαίνει στην πράξη ότι το διαζύγιο εξαρτάται κυρίως από τη διάθεση του άνδρα. Σε περίπτωση που αυτός αποφασίσει να χωρίσει την σύζυγό του, δεν χρειάζεται να αιτιολογήσει την απόφασή του. Η σύζυγός του είναι υποχρεωμένη να φύγει από τη συζυγική έστια, παίρνοντας μαζί της μόνον την προσωπική της περιουσία που είχε κατά την ημέρα του γάμου της και ένα μικρό χρηματικό ποσό για τους τρεις πρώτους μήνες. Όλες οι ρυθμίσεις του Έλληνικού Αστικού Κώδικα περί του διαμοιρασμού της περιουσίας που αποκτήθηκε μετά τον γάμο είναι άγνωστες στο Ισλαμικό Δίκαιο. Η γυναίκα, αντιθέτως, πρέπει να επικαλεσθεί συγκεκριμένους λόγους για το διαζύγιο, τους οποίους καλείται και να αποδείξει. Σε κάθε περίπτωση, η διαζευγμένη συνοδεύεται από την κατακραυγή της κλειστής μουσουλμανικής κοινωνίας.

Σε πολύ πιο μειονεκτική θέση βρίσκεται η γυναίκα ως προς τα θέματα κληρονομικού Δικαίου. Σε περίπτωση που πεθάνει ο σύζυγος χωρίς παιδιά, η σύζυγός του θά πάρει τό 1/4 της κληρονομιάς, ενώ, σε περίπτωση που ο πατέρας του κληρονομούμενου είναι εν ζωή, του αναλογούν τό υπόλοιπα 3/4. Εάν υπάρχουν παιδιά, η σύζυγος περιορίζεται στο 1/8. Οι γιοί παίρνουν πάντα διπλό κληρονομικό μερίδιο από τις κόρες. Όταν ο αποθανών αφήνει μόνον κόρες, τότε στην κληρονομητέα περιουσία υπεισέρχονται οι άρρενες συγγενείς του κληρονομούμενου.⁷⁶ Για να γίνει αντιληπτή η ανισότητα, αξίζει να αναφερθεί ένα περιστατικό που συνέβη τό 1996 στην Ξάνθη. Μετά τον θάνατο του πατέρα, η διώροφη οίκια του περιήλθε κατά τό 3/4 στον γιό του και κατά τό 1/4 στην κόρη του. Η κόρη προσέφυγε στον μουφτή, ο οποίος απεφάνθη ότι η κατανομή ήταν δίκαιη, αφού ήταν σύμφωνη με τό Ισλαμικό Δίκαιο!

Απελευθέρωση της μουσουλμάνας

Κλείνοντας την πραγματική αυτή εξιστόρηση της ζωής της μέσης μουσουλμάνας στη Θράκη, είναι απαραίτητο να διευκρινίσουμε ότι δεν σημαίνει πώς όλες οι Ελληνίδες μουσουλμάνες της Θράκης ζουν έτσι. Στους δρόμους της Κομοτηνής και της Ξάνθης βλέπει κανείς σήμερα να περπατούν μαζί ή μανά με τό χαρακτηριστικά μαύρα ρούχα και τό τσεμπέρι και η κόρη με τό τζιν παντελόνι και τό μπλουζάκι. Συχνά οι ι-

διες οι μητέρες που έχουν περάσει τη μίζερη αυτή ζωή σπρώχνουν τις κόρες τους να ντυθούν διαφορετικά και να ξεφύγουν από τά πλαίσια της κλειστής κοινωνίας τους. Όσες όμως ξεφεύγουν από τον κανόνα ζουν αποκλειστικά στις πόλεις, όπου η συμβίωση με τό χριστιανικό στοιχείο τις βοηθάει να απελευθερωθούν από τούς αναχρονισμούς της θρησκείας τους. Ακόμη όμως και στά αστικά κέντρα, οι περιπτώσεις αυτές αποτελούν την εξαίρεση, ενώ στις όρεινές και αγροτικές περιοχές την απαγορευμένη ουτοπία.

Απέναντι σε αυτές τις γυναίκες, η ελληνική πολιτεία έχει ένα μεγάλο χρέος να σπάσει τά δεσμά τους και να τις απελευθερώσει από τούς αναχρονισμούς της κοινωνίας και της θρησκείας τους. Στην δημοκρατική Γαλλία απαγορεύθηκε διά νόμου να φορούν φερετζέ οι μαθήτριες μέσα στο σχολείο, διότι θεωρήθηκε ότι αυτό προσβάλλει τη θρησκευτική ελευθερία των υπόλοιπων. Τό ελληνικό κράτος δεν χρειάζεται να φθάσει τόσο μακριά. Ας αρχίσει με την εφαρμογή του νόμου περί υποχρεωτικής εννεαετούς παιδείας σε όλα τά παιδιά της μειονότητας και ας συνεχίσει με τη νομοθετική κατοχύρωση της συνταγματικής επιταγής περί ισότητας των δύο φύλων στα θέματα οικογενειακού και κληρονομικού Δικαίου. Μόνον έτσι τά πρόβατα θά ξυπνήσουν και τό πειθήνιο και άβουλο κοπάδι που σέρνει και ποδηγετεί τό Τουρκικό Προξενείο θά διαλυθεί.

Μουφτήδες και Ίμάμηδες

Ένα από τά πιο σοβαρά θέματα στον χώρο της μειονότητας σχετίζεται με τούς θρησκευτικούς της ηγέτες, τούς μουφτήδες, που είναι ένας για κάθε νομό της Θράκης. Οι μουφτήδες είναι ιεροδικαστές που αποφασίζουν επί θεμάτων του ιερού μουσουλμανικού νόμου, τον οποίο θεωρείται ότι έρμηνεύουν αυθεντικά. Έχουν την εξουσία να αποφαινούνται επί παντός θρησκευτικού ζητήματος, ενώ παράλληλα τό ελληνικό κράτος τούς έχει χορηγήσει άρμοδιότητα δικαιοδοσίας στο οικογενειακό και κληρονομικό Δίκαιο των μουσουλμάνων. Η τελευταία άρμοδιότητα είναι, ουσιαστικά, κατάλοιπο της Τουρκοκρατίας, περιόδου κατά την οποία η κάθε θρησκευτική κοινότητα ρύθμιζε βάσει των δικών της ιερών νόμων τά θέματα γάμων, θανάτων και κληρονομιών. Η συγκεκριμένη άρμοδιότητα επιβεβαιώθηκε και με τον Νόμο 1920 του 1991 «Περί θρησκευτικών λειτουργιών των μουσουλμάνων της Θράκης».

Μέσα στις πολυφυλετικές μουσουλμανικές μειονότητες της Θράκης ή θρησκεία και, κατ' επέκτασιν, ο μουφτής αποτελούν τό μοναδικό ενοποιητικό στοιχείο. Επί πλέον, επειδή οι αγροτικές μουσουλμανικές κοινότητες χαρακτηρίζονται από έντονο συντηρητισμό και από τυφλή προσήλωση στό Ίσλάμ, ή σημασία του μουφτή ξεπερνά τά όρια ενός θρησκευτικού ήγέτη και μετατρέπεται σέ βασικό πόλο εξουσίας μέσα στή μειονότητα.

Πρίν αναλυθεί τό πρόβλημα πού έχει δημιουργηθεί μέ τούς μουφτήδες και τούς ιμάμηδες, είναι απαραίτητο νά γίνει μιά σύντομη ιστορική αναδρομή του θεσμού του μουφτή στή Θράκη. Γιά πολλά χρόνια μετά την απελευθέρωση της Θράκης, οι μουφτήδες ήταν οι αδιαφιλονίκητοι ήγέτες των μουσουλμάνων της περιοχής. Κύριο χαρακτηριστικό τους τον πρώτο καιρό ήταν ή αντίδρασή τους στις κεμαλικές μεταρρυθμίσεις και στό τουρκικό κοσμικό κράτος. Άν και μέ την πάροδο του χρόνου οι διαφορές αυτές αμβλύθηκαν, οι μουφτήδες εξακολουθούν ακόμη και σήμερα νά παραμένουν, κατά βάση, παλαιομουσουλμάνοι.

Μετά τό 1982 άρχισε νά αναπτύσσεται, παράλληλα μέ τούς μουφτήδες, και ένας δεύτερος, άρχικά ισότιμος, πόλος εξουσίας: οι πολιτικοί ήγέτες της μειονότητας, μέ κύριο έκφραστή τους τον Άχμέτ Σαδίκ. Σέ αντίθεση μέ τούς μουφτήδες, ο δεύτερος αυτός πόλος εξουσίας δέν είχε αναστολές θρησκευτικής φύσεως σχετικά μέ τις έντολές πού έπαιρνε από τό Τουρκικό Προξενείο της Κομοτηνής. Οι άλλεπάλληλες έκλογές ανεξάρτητων μουσουλμάνων βουλευτών κατά τις συνεχείς έκλογικές αναμετρήσεις της περιόδου 1989-90 σηματοδότησαν και τό άπόγειο της δύναμειος του πολιτικού πόλου εξουσίας, ο όποιος παραγκώνισε, ουσιαστικά, τούς μουφτήδες. Είναι δέ χαρακτηριστικό εκείνης της περιόδου ότι για πρώτη φορά παρατηρήθηκε ή τάση οι μουφτήδες ή οι επίδοξοι διάδοχοί τους νά επιδιώκουν νά νομιμοποιηθούν στή συνείδηση των μειονοτικών και νά ανακτήσουν τό χαμένο έδαφος διά μέσου της ένασχολήσεώς τους μέ την πολιτική.

Ψευδομουφτήδες

Η αδυναμία των ανεξάρτητων μουσουλμάνων πολιτευτών νά επανεκλεγούν μετά την άλλαγή του έκλογικού νόμου τό 1993 μείωσε την ισχύ τους και ο θάνατος του Σαδίκ έδειξε ότι τά πράγματα εξισορροπούνταν. Οι συνθήκες όμως έ-

χουν αλλάξει ριζικά σέ σύγκριση μέ την πρό του 1982 περίοδο. Οι δύο υπέργηροι μουφτήδες της Ξάνθης και της Κομοτηνής έχουν αποβιώσει έδώ και δέκα χρόνια. Μετά τον θάνατό τους προέκυψε πρόβλημα μέ την αντικατάστασή τους. Οι τότε βουλευτές Σαδίκ και Φαίκογλου βρήκαν την ευκαιρία νά θέσουν θέμα άμεσης έκλογής των μουφτήδων από την μειονότητα. Τό όλο θέμα μάλιστα περιεβλήθη μέ τό φωτιστέφανο της άμεσης δημοκρατίας, την όποία υποτίθεται ότι επιδίωκαν οι δύο πολιτευτές. Στην πραγματικότητα, ήταν σαφές ότι ή άμεση έκλογή των μουφτήδων (διά βοής μέσα στα τζαμιά) από την μειονότητα μπορούσε νά έλεγχθεί πλήρως από τά όργανα του προξενείου, πού δυναστεύουν καθημερινά τον μέσο μουσουλμάνο της Θράκης. Άποτέλεσμα της υίοθετήσεως των προτάσεων Σαδίκ και Φαίκογλου θά ήταν ή πλήρης χειραγώγηση του θεσμού του μουφτή από την Άγκυρα. Τό επιχείρημα πού προέβαλαν οι έξτρεμιστικοί μειονοτικοί κύκλοι ήταν ότι έπρεπε νά εφαρμοσθεί ο Ν. 2345 του 1920, πού προέβλεπε τά της έκλογής μουφτήδων. Παρέλειπαν, βεβαίως, νά πουν ότι αυτές οι διατάξεις περί έκλογής του συγκεκριμένου νόμου δέν είχαν εφαρμοσθεί ποτέ, διότι είχαν καταστεί άνενεργοί μέ την Συνθήκη της Λωζάννης τό 1923.⁷⁷

Η ελληνική πολιτεία, αν και δίστασε στην αρχή, προχώρησε, στην συνέχεια, σέ έκλογή νέων μουφτήδων βάσει του ισχύοντος νόμου, πού έχει ως δεδομένα ότι άφ' ενός μέν σέ καμία μουσουλμανική χώρα στον κόσμο ο μουφτής δέν εκλέγεται άπ' ευθείας από τούς πιστούς και, άφ' έτέρου, ότι οι δικαστικές άρμοδιότητες πού έχουν παραχωρηθεί από τό ελληνικό κράτος καθιστούν τον μουφτή δημόσιο υπάλληλο. Τό Τουρκικό Προξενείο άντέδρασε άμέσως και οι εγκάθετοί του, άφου δήλωσαν ότι δέν αναγνωρίζουν τούς συγκεκριμένους μουφτήδες, προχώρησαν στην έπιλογή δικών τους μουφτήδων, πού, κατά την προσφιλή ελληνική συνήθεια, χαρακτηρίστηκαν ψευδομουφτήδες. Στην μέν Ξάνθη έπελέγη ο γιός του αποθανόντος μουφτή, ο Μεχμέτ Έμίν Άγγά, στην δέ Κομοτηνή έπελέγη ο Ίμπραήμ Σερίφ, στενός συνεργάτης του Άχμέτ Σαδίκ.

Και οι δύο μουσουλμάνοι προσπάθησαν από την πρώτη στιγμή νά ασκήσουν πλήρως τά καθήκοντα πού θέλησαν νά αναλάβουν κατ' έντολήν του προξενείου. Έκτοτε εκδίδουν έγγραφα στα όποια υπογράφουν ως μουφτήδες του νομού τους, στέλνουν κηρύγματα θρησκευτικού και πολιτικού περιεχομένου για νά διαβασθούν από τούς

ιμάμηδες στά τζαμιά και, γενικώς, νοσφίζονται όλες τις εξουσίες που ασκεί ένας μουφτής. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να κινηθούν οι νομικές διαδικασίες εναντίον τους για παράβαση του άρθρου 175 του Ποινικού Κώδικα περί αντιποίησης ασκήσεως ύπηρεσίας λειτουργού θρησκείας γνωστής στην Ελλάδα και να καταδικασθεί ο πιο προκλητικός από τους δύο, ο πομακικής καταγωγής ψευδομουφτής Ξάνθης Άγγά.

Έκτοτε, ο τελευταίος έχει περιβληθεί τό φωτοστέφανο του ήρωα, τό όποιο βεβαίως εξαργυρώνει μέ τόν πιο αποδοτικό τρόπο. Μετά από κάθε καταδίκη του, προτιμά να εγκλείεται για ένα μικρό χρονικό διάστημα στη φυλακή. Στην συνέχεια, εξαγοράζει τό υπόλοιπο της ποινής και πηγαίνει στην Τουρκία, όπου εμφανίζεται ως καταδικωμένος από τους Έλληνες θρησκευτικός ηγέτης της μειονότητας. Μέ τήν ευκαιρία αυτή διεξάγει και κάποιους έράνους για τή χειμαζόμενη μειονότητα, οι όποιοι είναι κατά κανόνα αποδοτικότεροι.

Ίμάμηδες

Μοχλός ασκήσεως της έπιρροής των μουφτήδων είναι οι ιμάμηδες, θρησκευτικοί λειτουργοί οι όποιοι προΐστανται της προσευχής πέντε φορές τήν ημέρα στό τζαμί, τελούν γάμους και κηδείες και κηρύσσουν κάθε Παρασκευή (τήν ιερή μέρα των μουσουλμάνων) τόν λόγο του Θεού. Τά τελευταία χρόνια έχει καθιερωθεί να εκφωνούνται και πολιτικά μηνύματα.

Θά περίμενε κανείς ότι ή αποφασιστικότητα που επέδειξε ή ελληνική πολιτεία εναντι των δύο ψευδομουφτήδων θά συνεχιζόταν σε όλο τό φάσμα των σχέσεων των μουσουλμάνων πιστών μέ τους θρησκευτικούς τους ηγέτες. Δυστυχώς, όμως, τά πράγματα δέν εξελίχθηκαν μέ τόν ίδιο τρόπο. Μέ τήν ανάληψη των καθηκόντων τους, οι δύο νόμιμοι μουφτήδες της Ξάνθης και της Ροδόπης αντιμετώπισαν τήν αρνητική στάση των περισσότερων ιμάμηδων των δύο νομών, οι όποιοι, όντας πλήρως ελεγχόμενοι από τό προξενείο, δέν τους αναγνώριζαν ως θρησκευτικούς τους αρχηγούς. Μπροστά σε αυτήν τήν κατάσταση, οι δύο νόμιμοι μουφτήδες γνωστοποίησαν έπισήμως στις δημόσιες ύπηρεσίες ότι οι αντιδρώντες ιμάμηδες έχουν παυθεί από τις θέσεις τους. Όποιοσδήποτε πράξεις ή δηλώσεις ή όποιασδήποτε έγγραφα που προέρχονταν από τους συγκεκριμένους ιμάμηδες ήταν άκυρα και δέν θά έπρεπε να γίνονται δεκτά.

Παρ' όλα αυτά, μέ τήν άνοχή του κράτους, οι παυθέντες ιμάμηδες ασκούν σήμερα τά πλήρη καθήκοντα ενός νόμιμου θρησκευτικού μουσουλμάνου λειτουργού. Πιο συγκεκριμένα, εξακολουθούν να τελούν γάμους και να χρησιμοποιούν παρνόμως τά σχετικά έντυπα των μουφτιών. Έντυπωσιακό είναι ότι οι γραμματείς - ληξιαρχοί των δήμων και κοινοτήτων μέχρι και σήμερα εξακολουθούν να δέχονται ως νόμιμους τους γάμους που τελούνται από τους παυθέντες ιμάμηδες. Οι συγκεκριμένοι γάμοι ούτε δηλώνονται στις μουφτίες ούτε έχουν συνταχθεί από μουσουλμάνο θρησκευτικό λειτουργό, διορισμένο από τόν μουφτή ούτε, τέλος, έχουν επικυρωθεί από τους νόμιμους μουφτήδες και, συνεπώς, είναι έντελώς άκυροι.

Έπίσης, ή άρση του χαρακτηρισμού του θρησκευτικού λειτουργού από τά συγκεκριμένα πρόσωπα εσήμαινε αυτόμάτως ότι έπαυαν να έχουν τό ευεργέτημα της απαλλαγής από τις στρατιωτικές τους ύποχρεώσεις. Συνεπώς, όσοι βρίσκονταν σε ήλικία προς στρατεύση θά ήταν άναμενόμενο να κληθούν να ύπηρετήσουν τή θητεία τους. Δυστυχώς, παρά τό ότι έχουν ήδη παρέλθει τέσσερα χρόνια από τή γνωστοποίηση της παύσεως των ιμάμηδων στις δημόσιες αρχές, καμία διαδικασία δέν έχει κινηθεί για να στρατευθούν. Αντιθέτως, εξακολουθούν να ιερούργουν στά μουσουλμανικά τεμένη άντλώντας, προς δόξαν της ελληνικής δημοσίας διοικήσεως, στην πράξη, τή νομιμοποίησή τους από τό Τουρκικό Προξενείο και από τους δύο ψευδομουφτήδες.

Η όλη κατάσταση έχει πολλαπλές επιπτώσεις. Κατ' αρχάς, ο μέσος μουσουλμάνος διαπιστώνει καθημερινά ότι τό κράτος δέν λειτουργεί ή μάλλον λειτουργεί έπιλεκτικά. Οι μέν παράνομοι μουφτήδες διώκονται, αλλά τά όργανά τους, οι ιμάμηδες που παραμένουν πιστοί σε αυτούς και παραβαίνουν τους νόμους του ελληνικού κράτους αφήνονται ελεύθεροι και να ιερούργουν και να τελούν γάμους, οι όποιοι αναγνωρίζονται, στην πράξη, ως νόμιμοι. Οι νόμιμοι μουφτήδες διαπιστώνουν ότι ή πολιτεία δέν προχωρεί στην ουσιαστική στήριξή τους και τους στερεί τή δυνατότητα να ασκήσουν και τή στοιχειώδη έπιρροή, αφού τους εμφανίζει να μήν μπορούν να βάλουν τάξη στά του οίκου τους.

Οι παράνομοι ιμάμηδες επίβραβεύονται για τήν άπειθειά τους προς τό έπίσημο κράτος και επιβεβαιώνονται οι κεκράκτες της άπόλυτης ισχύος του προξενείου στά τεκταινόμενα στους κόλπους της μειονότητας. Αυτό τό τελευταίο

σημείο είναι και τό πιό σημαντικό. Τό προξενείο εμφανίζεται, στην πράξη, νά ασκεί σέ ισότιμη μέ τό ελληνικό κράτος βάση τήν εξουσία επί τής μειονότητας: ἔχει καί ἐκεῖνο τούς δικούς του μουφτήδες καί ιμάμηδες (καί μάλιστα περισσοτέρους ἀπό τούς ἐπίσημους), οἱ δέ πράξεις τῶν τελευταίων κρίνονται ὡς νόμιμες καί ἀναγνωρίζονται ἀπό τήν πολιτεία, πού ὑπονομεύει κατ' αὐτόν τόν τρόπο ἔμπρακτα τούς δικούς τῆς ἀνθρώπου.

Στόν παραλογισμό πού επικρατεῖ ἀπό πλευρᾶς ἐπίσημου κράτους ὡς πρός τήν ἀντιμετώπιση τῶν παυθέντων ιμάμηδων, πρέπει νά προστεθεῖ καί τό θέμα τῆς ἀρμοδιότητας τῶν μουφτήδων ἐπί θεμάτων οἰκογενειακοῦ καί κληρονομικοῦ Δικαίου. Σύμφωνα μέ τά ἰσχύοντα, ἡ προσφυγή ἐνός μουσουλμάνου στά ἐλληνικά δικαστήρια λόγω τῆς καταστρατηγήσεως τῆς συνταγματικῆς ἐπιταγῆς περί ἰσότητος τῶν δύο φύλων, σέ θέματα π.χ. κληρονομικοῦ Δικαίου, δέν πρόκειται νά εὐδωθεῖ. Τά ἐλληνικά δικαστήρια δέν ἐξετάζουν ἐάν ἡ ἀπόφαση παραβιάζει τό Σύνταγμα, ἀλλά ἐάν ἔχει ἐφαρμοσθεῖ σωστά ὁ ἰσλαμικός νόμος ἀπό τόν μουφτή πού ἐξέδωσε τήν ἀπόφαση.

Ἡ κατάσταση ὅσον ἀφορᾶ τό θέμα τῶν μουφτήδων καί τῶν ιμάμηδων καταδεικνύει ἕνα ἰδιόρρυθμο καθεστῶς, πού ἔχει ἐπιβληθεῖ καί σέ πολλούς ἄλλους τομεῖς τῆς καθημερινῆς ζωῆς στή Θράκη: συχνά, ἡ ἰσοπολιτεία χριστιανῶν καί μουσουλμάνων παραβιάζεται ἀπό τό ἴδιο τό κράτος, στό ὄνομα τῆς ἀποφυγῆς ἐπεισοδίων ἀλλά πρός ὄφελος, τελικά, τῆς ἀσυδοσίας τοῦ Τουρκικοῦ Προξενείου.

Ἡ οἰκογενειοκρατία στήν ἐξουσία τῆς μειονότητας

Ἡ οἰκογενειοκρατία εἶναι μάλλον ὁ κανόνας παρά ἡ ἐξαίρεση ἀνάμεσα στά στελέχη τῆς μειονότητας πού φιλοδοξοῦν νά πρωταγωνιστήσουν ὡς ἡγέτες, βουλευτές κ.λπ. Ἐπί παραδείγματι, ὁ ψευδομουφτής τῆς Εἰρήνης, Μεχμέτ Ἐμίν Ἀγγά, εἶναι γιός τοῦ παλαιοῦ μουφτή Εἰρήνης Μουσταφᾶ Χιλμί. Ἐνας ἄλλος γιός «διασήμου» πατρός εἶναι ὁ γενικός γραμματέας τῆς Συμβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς, Ριτβάν Χατίπογλου. Ὁ πατέρας τοῦ Ριτβάν, Χασάν Χατίπογλου, ἦταν ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας Akin («Ἐπιδρομή») καί πρωτοεξελέγη βουλευτής τό 1961 μέ τήν ΕΡΕ. Ἐάν καί τό κόμμα του καταψήφισε τήν κυβέρνηση Στεφανοπούλου, ὁ ἴδιος διαδραμάτισε σημαί-

νοντα ρόλο στήν ὑπερψήφισή τῆς τό 1965, συναποκομίζοντας καί τά σχετικά ὀφέλη ὑπέρ τῆς τουρκοποίησης τῆς μειονότητας.

Ἴσως ὅμως ἡ πιό ἐνδιαφέρουσα περίπτωση ὅλων εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ βουλευτῆ τοῦ ΠΑΣΟΚ, Γκαλήπ Γκαλήπ, ἡ οἰκογένεια τοῦ ὁποίου συνδέεται μέ τό κίνημα τοῦ τουρκισμοῦ στή Θράκη. Ὁ παππούς του Χαφούζ Ἀλή Γκαλήπ Ὀσμάνογλου ἦταν πομακικῆς καταγωγῆς. Ἐχει ἐκλεγεῖ περισσότερες φορές ἀπό ὅποιονδήποτε ἄλλον μειονοτικό πολιτικό βουλευτή. Ἐπί Τουρκοκρατίας ἦταν μέλος τοῦ Διαρκοῦς Συμβουλίου τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Θράκης. Στήν περίοδο τῆς διασυμμαχικῆς κατοχῆς τῆς Θράκης, τό 1919-1922, ὑπῆρξε μέλος τῆς «Ὀργανώσεως Νομικῆς Ὑπερασπίσεως τῆς Δυτικῆς Θράκης» καί δήμαρχος Κομοτηνῆς.⁷⁸ Ὄταν, τό 1920, ὁ ἐλληνικός στρατός προέλασε στή Θράκη, συμμετεῖχε σέ ἐπαναστατική κυβέρνηση πού συνεστήθη στό πομακικό χωριό Ὀργάνη τοῦ Νομοῦ Ροδόπης.⁷⁹ Λόγω τῆς συμμετοχῆς του στήν ἐπαναστατική κυβέρνηση Ὀργάνης, φυλακίσθηκε, γιά νά ἀμνηστευθεῖ στή συνέχεια καί νά πολιτευθεῖ ἐπανειλημμένως ἔκτοτε. Ὁ παλαιός σύμβουλος τῆς Γενικῆς διοικήσεως Θράκης περιγράφει στόν Ἐλευθέριο Βενιζέλο τόν Χαφούζ Ἀλή Γκαλήπ ὡς ἐξῆς:

«... ὁ ἐν λόγω Τούρκος συνωμότης, ἀποφυλακισθείς οὕτω διά λόγους πολιτικῆς ἀμοιβαιότητος χωρίς νά τύχη ἀθώωσης, ὑποστηρίχθει ὑπό τῶν κύκλων τοῦ Τουρκικοῦ Προξενείου ὡς βουλευτής καί ἐπί πλέον ὡς τοιοῦτος εἰς τήν ἐλληνικήν Βουλὴν καταταχθείς εἰς τό κόμμα τῆς Δημοκρατικῆς Ἐνώσεως, τῆς ὁποίας εἶναι ὁ κυριότερος παράγων τοῦ Ν. Ροδόπης».⁸⁰

Ὁ γιός τοῦ Χαφούζ, ὁ Σεμπαχαντίν Γκαλήπ, ὑπῆρξε βουλευτής τῆς Ἐνώσεως Κέντρο - Νέες Δυνάμεις τό 1974 καί ἀπό τά πιό σκληροπυρηνικά καί ἐθνικιστικά στελέχη τῆς μειονότητας. Τό 1985 κατήλθε ὡς ἀνεξάρτητος ὑποψήφιος στή Ροδόπη, ἀποσπώντας τό 14% τῶν ψήφων τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος. Ὁ ἀδελφός του, Σελαχαντίν Γκαλήπ, εἶναι δημοσιογράφος καί ζεῖ στήν Κωνσταντινούπολη ἀπό τότε πού τοῦ ἀφαιρέθηκε ἡ ἐλληνική ὑπηκοότητα (ἐπί ὑπουργίας Καψῆ). Εἶναι ἡγετικό μέλος τοῦ Συλλόγου Ἀλληλεγγύης Τούρκων Δυτικῆς Θράκης.⁸¹ Ἐγγονός, γιός καί ἀνιψιός ὅλων τῶν ὡς ἄνω προσώπων πού ἔχουν διακριθεῖ γιά τούς ἀγῶνες καί τήν προσήλωσή τους στήν Τουρκία εἶναι ὁ Γκαλήπ Γκαλήπ. Τό ἐρώτημα πού ἔρχεται αὐθόρμητα

στά χείλη είναι: δέν γνώριζαν τά τοπικά στελέχη του ΠΑΣΟΚ Ροδόπης ποιόν κατεβάζουν ως υποψήφιο ή μήπως προτάχθηκαν για μία ακόμη φορά τά μικροκομματικά συμφέροντα και τό ποιός «μάς φέρνει περισσότερες ψήφους από τή μειονότητα»; Ἡ ἀπάντηση εἶναι προφανής και αὐτονόητη. Ὅπως σωστά ἔχει παρατηρηθεῖ,⁸² τά πολιτικά κόμματα δέν στοχεύουν στήν πολιτική ἔνταξη και ἔνσωμάτωση τῆς μειονότητας, ἀλλά ἐπιδιώκουν συγκυριακές συνεργασίες, μέ ἀποκλειστικό κριτήριο τήν εἴσπραξη ψήφων.

Οὔτε, βεβαίως, ἦταν ὀρθή ἡ προσέγγιση ἀρχηγοῦ πολιτικοῦ κόμματος κατά τίς ἐκλογές τοῦ 1996, ὁ ὁποῖος δήλωσε ὅτι δέν συμπεριλαμβάνει μουσουλμάνους υποψηφίους στά ψηφοδέλτια τοῦ κόμματός του, διότι ἐλέγχονται ἀπό τό Προξενεῖο. Αὐτή ἡ ἀπόφαση περιθωριοποιεῖ μία μεγάλη ομάδα τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, δίνοντάς της τό δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν ἀλλά στερώντας της τό δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι. Ἡ βουβή μάζα τῶν μουσουλμάνων πού φοβοῦνται νά ἀντιδράσουν ἀλλά θά ἤθελαν νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τήν παρουσία τοῦ ἀνθρώπου τοῦ προξενείου δέν μπορεῖ νά θεωρεῖται συλλήβδην ὑποπτη ὡς μάζα πρακτόρων τῆς Τουρκίας. Θά ἦταν τελείως διαφορετικό ἐάν ἀναφερόταν ὅτι δέν τοποθετοῦνται μουσουλμάνοι υποψήφιοι, διότι ἐκεῖνοι πού προθυμοποιήθηκαν νά συμμετάσχουν στίς ἐκλογές εἶναι ὅλοι ἐλεγχομένοι ἀπό τό προξενεῖο, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι φοβοῦνται και γιά τή ζωή τους ἀκόμη.

Ἡ Ἀνώτατη Μειονοτική Ἐπιτροπή

Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1988, μία αὐτοαποκαλούμενη Ἀνώτατη Μειονοτική Ἐπιτροπή κάλεσε τούς μουσουλμάνους τῆς Θράκης σέ συγκέντρωση διαμαρτυρίας γιά τή δικαστική ἀπαγόρευση τῆς χρήσεως τοῦ ὄρου «τουρκικός» ἀπό δύο σωματεῖα τῆς μειονότητας. Ἡ συγκέντρωση τῆς 29ης Ἰανουαρίου 1988 — τήν ἴδια ἡμέρα πού ἐξελισσόταν ἡ συνάντηση Παπανδρέου - Ὁζάλ στό Νταβός τῆς Ἑλβετίας — ἔδειξε και τό στίγμα τῆς ἐπιτροπῆς. Οἱ διοργανωτές της ἔκαναν ὅ,τι ἦταν δυνατόν γιά νά προκαλέσουν και νά δημιουργήσουν ἐπεισόδια, τά ὁποῖα θά ἐκμεταλλεύονταν, στή συνέχεια, γιά νά προβάλουν τήν εἰκόνα μιᾶς καταπιεζόμενης μειονότητας.

Ἐκείνη τήν περίοδο, ἡ Ἀνώτατη Μειονοτική Ἐπιτροπή ἐλεγχοταν πλήρως ἀπό τόν τότε πολιτευτή Ἀχμέτ Σαδίκ. Στή συνέχεια και γιά πολλά χρόνια περιήλθε σέ ἀδράνεια, γιά νά ἐνεργοποιηθεῖ οὐσιαστικά μετά τόν θάνατο τοῦ Σα-

δίκ τό 1995. Αὐτό ὀφειλόταν στό γεγονός ὅτι ὁ Σαδίκ εἶχε κατορθώσει νά ἀναγνωρισθεῖ ἀπό τήν Τουρκία ὡς ὁ ἀδιαφιλονίκητος ἡγέτης τῆς μειονότητας. Οὔτε ὁ μειωμένης ἐμβέλειας Φαίκογλου οὔτε οἱ δύο περιορισμένης μορφώσεως ἐθνικιστές ψευδομουφτηδες Μεχμέτ Ἐμίν Ἀγγά και Ἰμπραήμ Σερίφ οὔτε ἡ χήρα τοῦ Σαδίκ μποροῦσαν νά ἀναπληρώσουν τό κενό πού δημιουργήσε ὁ θάνατός του. Μπροστά στήν κατάσταση αὐτή και ἐνῶ φύτρωναν σάν μανιτάρια οἱ ἐπίδοξοι διεκδικητές τῆς ἡγεσίας τῆς μειονότητας, τό προξενεῖο ἀποφάσισε νά ἐπανενεργοποιήσῃ τήν παλαιά ἐπιτροπή τοῦ Σαδίκ.

Γιά τόν λόγο αὐτό ἐπανασυστάθηκε ἡ Συντονιστική Ἐπιτροπή Τουρκικῆς Μειονότητας Δυτικῆς Θράκης. Γιά νά ἰκανοποιηθοῦν ὅλοι οἱ δελφίνοι, ἀποφασίσθηκε νά συμμετέχουν στήν ἐπιτροπή οἱ δύο ψευδομουφτηδες, ὅλοι οἱ νῦν και πρῶην μουσουλμάνοι βουλευτές, ἐκλεγμένοι ἐκπρόσωποι δήμων, κοινοτήτων και νομαρχιῶν και οἱ πρόεδροι ἐπιστημονικῶν και ἐπαγγελματικῶν συλλόγων τῆς μειονότητας και θρησκευτικῶν λειτουργῶν.⁸³ Ὁ σκοπός τῆς ἐπιτροπῆς καθορίσθηκε ὡς ἀκολούθως:

«Ἡ προστασία τῶν πολιτικῶν και θρησκευτικῶν δικαιωμάτων τῆς τουρκικῆς μειονότητας τῆς Δυτικῆς Θράκης, μέ τή συμμετοχή τοπικῶν παραγόντων πού θά ἐπανδρῶσουν τή Συντονιστική Ἐπιτροπή, θά δίνουν τή μάχη γιά τήν τήρηση τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης και τῶν ἄλλων συμφωνιῶν πού ἀφοροῦν τά ἀνθρώπινα δικαιώματα, μέ τό σκοπό ἡ Συντονιστική Ἐπιτροπή νά εἶναι ὁ μεγαλύτερος και πιό σημαντικός σύλλογος πού ἔχει ἰδρυθεῖ μέχρι σήμερα».⁸⁴

Ἡ Συντονιστική Ἐπιτροπή συνεδριάζει τουλάχιστον μία φορά τόν μήνα. Οἱ συνεδριάσεις γίνονται ἐναλλάξ στήν Κομοτηνή και στήν Ξάνθη. Ὡς τόπο συνεδρίασεως ὀρίζονται τά κτήρια τῶν «Τουρκικῶν Ἐνώσεων» Ξάνθης και Κομοτηνῆς.

Ἡ σύστασή της

Παράλληλα μέ τή Συντονιστική Ἐπιτροπή, συστάθηκε και ἡ Ἀνώτατη Μειονοτική Ἐπιτροπή. Ἡ Ἀνώτατη Ἐπιτροπή εἶναι, οὐσιαστικά, τό κορυφαῖο και μαζικότερο ὄργανο τῆς μειονότητας, «ὁ σύμβουλος τῆς Τουρκικῆς Μειονότητας Δυτικῆς Θράκης», ὅπως ἀναφέρεται στό σχετικό καταστατικό.⁸⁵ Στήν Ἀνώτατη Ἐπιτροπή συμμετέχουν ὅλα τά μέλη τῆς Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς, ὅλοι οἱ τοπικοί παράγοντες

πού δέν είναι μέλη τῆς Συντονιστικῆς (ὕπολογίζονται σέ 35), ἐκπρόσωποι τῆς μειονότητας ἀπό τόν νομό Ἐβρου, ἀπό τή νεολαία καί ἀπό τίς γυναῖκες (ὕπολογίζονται σέ 14), ἀπό τοὺς ἐπαγγελματίες (ὕπολογίζονται σέ 60), ἀπό τόν οἰκισμό Ἡφαιστος τῆς Κομοτηνῆς καί ἀπό τὰ δημοτικά συμβούλια Σαππῶν καί Ἰάσμου. Τό σύνολο τῶν ἀτόμων πού συμμετέχουν στήν Ἀνώτατη Μειονοτική Ἐπιτροπή ἀνέρχεται σέ 160 περίπου ἄτομα.

Ἡ Ἀνώτατη Μειονοτική Ἐπιτροπή συνεδριάζει τουλάχιστον μία φορά τό ἔτος. Σέ ἀντίθεση μέ τή Συντονιστική Ἐπιτροπή, ἡ Ἀνώτατη Ἐπιτροπή συνεδριάζει στά γραφεῖα τῶν δύο ψευδομουφτηδῶν. Ἡ Συντονιστική Ἐπιτροπή ἀναλαμβάνει νά ὑλοποιεῖ τίς ἀποφάσεις τῆς Ἀνώτατης Μειονοτικῆς Ἐπιτροπῆς πού ἀφοροῦν «τή βελτίωση τῶν δικαιωμάτων τῆς μειονότητας». Ἡ Συντονιστική Ἐπιτροπή ἀποτελεῖ, οὐσιαστικά, τό ἐκτελεστικό ὄργανο τῆς Ἀνώτατης Μειονοτικῆς Ἐπιτροπῆς.

Ἡ σκιώδης κυβέρνηση

Ἡ Συντονιστική Ἐπιτροπή ἔχει προεδρεῖο πού ἀποτελεῖται ἀπό: τόν πρόεδρο, δύο ἀντιπρόεδρους, γενικό γραμματέα καί σύμβουλο. Κατά τό ἔτος 1998-1999 πρόεδρος τῆς Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς εἶναι ὁ βουλευτής τῆς Νέας Δημοκρατίας Μπιρόλ Ἀκίφογλου, ἐνῶ τήν ἀμέσως προηγούμενη διετία ἦταν ὁ βουλευτής τοῦ ΠΑ-ΣΟΚ Γκαλήπ Γκαλήπ. Ἀ ἀντιπρόεδρος εἶναι ἕνας δικηγόρος ἀπό τήν Εἰάνθη, ὁ Ἰχσάν Κεχαγιά, ἐνῶ Β' ἀντιπρόεδρος ὁ Μεμέτ Μπαγδαλή, γιαντρός ἀπό τήν Κομοτηνή. Γενικός Γραμματέας εἶναι ὁ Ριτβάν Χατίπογλου, γιός παλαιοῦ μουσουλμάνου βουλευτῆ. Τέλος, σύμβουλος εἶναι ἡ ἀνταποκρίτρια τουρκικῶν τηλεοπτικῶν σταθμῶν δημοσιογράφος Χούλια Ἐμίν.

Γιά τήν καλύτερη ἐπίτευξη τῶν στόχων του, τό προεδρεῖο ἔχει δημιουργήσει ἕξι ομάδες ἐργασίας οἱ ὁποῖες ἔχουν ἀναλάβει ἐπιμέρους τομεῖς. Σύμφωνα μέ τόν καταμερισμό αὐτό, ἀπ' εὐθείας στόν πρόεδρο ὑπάγονται ἡ Ἐπιτροπή Δικαίου καί ἡ Ἐπιτροπή Ὑγείας. Ὁ Α' ἀντιπρόεδρος εἶναι ἀρμόδιος γιά τήν Ἐπιτροπή Βακουφίων καί Ὁρησκευτικῶν Ἐργασιῶν καί γιά τήν Ἐπιτροπή Ἐκπαιδύσεως. Ὁ Β' ἀντιπρόεδρος εἶναι ἐπιφορτισμένος μέ τήν Ἐπιτροπή Πολιτισμοῦ καί ὁ γενικός γραμματέας μέ τήν Ἐπιτροπή Στηριξέως Ἀγροτικῶν Ἐπιχειρήσεων καί Συνεταιρισμῶν. Αὐτές οἱ ἐπιτροπές φιλοδοξοῦν νά ἀπο-

τελέσουν ἕνα εἶδος σκιώδους κυβερνήσεως πού θά ἐλέγχει τουλάχιστον τὰ τεκταινόμενα στό ἐσωτερικό τῆς μειονότητας. Σύμφωνα μέ ὅσα ἔχει καθορίσει τό προεδρεῖο ὡς ἐπιμέρους στόχους κάθε ἐπιτροπῆς⁸⁶, θά μπορούσαν νά γίνουν οἱ ἀκόλουθες κατατάξεις:

Ἐπιτροπή Δικαίου

- Βελτίωση τοῦ πολιτικοῦ καθεστώτος τῆς μειονότητας σύμφωνα μέ τίς διεθνεῖς συνθήκες καί μέ τό ἐλληνικό Σύνταγμα, μέ παράλληλη ἐνημέρωση τῶν μειονοτικῶν πολιτῶν.
- Ἐπανάκτηση τῆς ἐλληνικῆς ὑπηκοότητας ἀπό ὅσους μειονοτικούς ἔχει ἀφαιρεθεῖ αὐτή κατὰ τό παρελθόν μέ βάση τό ἄρθρο 19 τοῦ Κώδικα περί Ἰθαγενείας.
- Ἀξιοποίηση δικαστικῶν ἀποφάσεων τοῦ παρελθόντος πρὸς ὄφελος τῆς μειονότητας καί δημιουργία σχετικοῦ ἀρχείου.
- Δραστηριοποίηση τῶν βουλευτῶν καί πολιτευτῶν τῆς μειονότητας.
- Ἀνάδειξη νομικῶν πού θά μπορούσαν νά ὑπερασπίσουν ὑποθέσεις τῆς μειονότητας.

Ἐπιτροπή Ὑγείας

- Δημιουργία στατιστικῶν καί καταλόγων μέ τίς κύριες ἀσθένειες πού ἀντιμετωπίζουν οἱ μειονοτικοί.
- Ἐνημέρωση μέ ὀπτικοακουστικά μέσα γιά τὰ ἀφροδίσια νοσήματα [στίς ἀπομακρυσμένες καί κυρίως στίς ὄρεινές κοινότητες τὰ ἀφροδίσια κάνουν θραύση καί ἰατρικές ομάδες ἀπό ἐλληνικές ὁργανώσεις ἔχουν κατά καιροὺς ἐνημερώσει τόν κόσμο, πρὸς μεγάλη θλίψη τῶν ἀνθρώπων τοῦ προξενείου].
- Ἐνθάρρυνση περισσότερων νέων ἀνθρώπων νά σπουδάσουν γιαντροί πρὸς ὄφελος τῆς μειονότητας.
- Ἐνημέρωση τῶν μειονοτικῶν γιά τὰ δικαιώματά τους σέ θέματα ὑγείας καί περιθάλψεως καί γιά τίς ἰατρικές ἀμοιβές [εἶναι γεγονός ὅτι λόγω ἀγνοίας καί ἀμορφωσιάς οἱ μουσουλμάνοι γίνονται συχνά ἀντικείμενο ἐκμεταλλεύσεως].

Ἐπιτροπή Βακουφίων καί Ὁρησκευτικῶν Ὑποθέσεων

- Ἐλεγχος ὄλων τῶν βακουφίων καί τοῦ τρόπου ἐκμεταλλεύσεώς τους.
- Ἐρευνα στοιχείων τῶν μελῶν τῶν βακουφικῶν ἐπιτροπῶν καί τοῦ τρόπου διαχειρίσεώς τους.

- Στατιστική έρευνα για τόν αριθμό τών βακουφίων πού δέν ανήκουν πλέον στην έκκλησιαστική περιουσία καί τού τρόπου μέ τόν όποιο χάθηκαν.
- Προώθηση προγραμμάτων τών έκλεγμένων μουφτήδων πού θά άφορούν θρησκευτικά θέματα.

Έπιτροπή Έκπαιδύσεως

- Άνακίνηση θέματος βιβλίων μειονότητας.
- Ένσωμάτωση τών άποφοίτων δασκάλων τής Ειδικής Παιδαγωγικής Άκαδημίας Θεσσαλονίκης [πολλοί έκ τών όποίων παρουσιάζουν σχετική ανεξαρτησία από τό προξενείο].
- Έλεγχος τής έργασίας τών δασκάλων.
- Παρεμπόδιση είσαγωγής μαθητών στά ιεροσπουδαστήρια, από όπου συνήθως είσάγονται στην ΕΠΑΘ.
- Άξιοποίηση δασκάλων πού είναι άπόφοιτοι τουρκικών παιδαγωγικών σχολών καί δέν είναι διορισμένοι καί ένταξή τους σε ύποβοηθητικά εκπαιδευτικά προγράμματα [σήμερα από τούς 440 μουσουλμάνους δασκάλους πού διδάσκουν στά σχολεία τής μειονότητας μόνον οί 90 είναι άπόφοιτοι τουρκικών παιδαγωγικών σχολών. Για τούς ύπόλοιπους προτείνεται ή άξιοποίησή τους στό πρότυπο τών φροντιστηριακών μαθημάτων πού διεξάγει τό Έθνικό Ίδρυμα Νεότητας για τήν ύποβοήθηση αδύναμων μουσουλμάνων μαθητών].
- Βελτίωση τών σχολικών κτηρίων.
- Δημιουργία προγραμμάτων για τή συνέχιση τής τουρκικής εκπαίδευσης σε μαθητές καί μετά τήν άποφοίτησή τους από τό δημοτικό σχολείο.
- Όρθολογισμός στην έπιλογή τών ύποψηφίων για άνώτατες σπουδές, αναλόγως προς τίς άνάγκες τής μειονότητας.
- Άνεύρεση καί γνωστοποίηση τών όνομάτων καί διευθύνσεων όλων τών σχολικών έπιτροπών για άμεση έπικοινωνία.
- Κοινωνική ένταξη ατόμων πού δέν έχουν ολοκληρώσει τήν εκπαίδευσή τους.

Έπιτροπή Πολιτισμού

- Διάσωση πολιτιστικών μνημείων, π.χ. τζαμιών, κρουνών, γεφυρών, κ.λπ.
- Διατήρηση τουρκικών έθίμων, όπως τού γάμου, τού άρραβώνα καί τής περιτομής, καί τού σεβασμού τής έθνικής τουρκικής ταυτότητας.
- Έλεγχος σε κάθε χωριό για τή συμπεριφορά ατόμων πού δέν έναρμονίζεται μέ τόν τουρκι-

κό πολιτισμό. Για τόν λόγο αυτό προτείνεται ή Έπιτροπή νά επιλέξει σε κάθε χωριό εκπροσώπους πού θά κάνουν τούς έλέγχους αυτούς [οί συγκεντρώσεις τών μπεκτασήδων - κιζιλμπασήδων, οί πομακικοί κυκλικόι χοροί καί τά τραγούδια, ή επιβίωση κάποιων έθίμων πού σχετίζονται μέ τόν Άγιο Γεώργιο, όπως τό Έντρελές στις Θέρμες τής Ξάνθης, ενοχλούν τό προξενείο].

- Δημιουργία βιβλιοθηκών μέ τουρκικά βιβλία σε κάθε γειτονιά καί χωριό, καθώς καί στις διάφορες ένώσεις.
- Ένεργοποίηση τών έπιστημόνων τής μειονότητας μέσω σεμιναρίων για τόν πολιτισμό τών Τούρκων τής Δυτικής Θράκης
- Διοργάνωση πολιτιστικών εκθέσεων σε ένώσεις καί συλλόγους, μέ τοπικές φορεσιές, χειροποίητα είδη καί φωτογραφίες.
- Ύλική καί ήθική ύποστήριξη πανηγύρεων καί εκδηλώσεων, όπως είναι τό πανηγύρι τού Άλάν Τεπέ καί τού Σετσέκ, ο άγώνας άνωμάλου δρόμου τής Τουρκικής Ένώσεως Νέων Κομοτηνής, τό κουρμπάνι τού Έχίνου, καί άνεύρεση καί άλλων τέτοιων σχετικών εκδηλώσεων [από τό 1995, τό προξενείο προσπαθεί συστηματικά νά «καπελώσει» όλα τά πανηγύρια πού διεξάγονται στόν χώρο τής μειονότητας καί νά επιβάλλει τουρκική μουσική, τουρκικούς χορούς καί τουρκικά έθιμα].

Έπιτροπή Στηρίξεως Άγροτικών Έπιχειρήσεων καί Συνεταιρισμών

- Ύποστήριξη μειονοτικών ύποψηφίων σε διοικητικά συμβούλια τών έπιμελητηρίων Ξάνθης, Κομοτηνής, Άλεξανδρουπόλεως καί Σαμπών, πού θά εκλεγούν ως εκπρόσωποι τής μειονότητας.
- Ένίσχυση μέ έργατικό δυναμικό τής μειονότητας όσων έπιχειρήσεων έχουν άνάγκες.
- Δημιουργία αποκλειστικώς μειονοτικών συνεταιρισμών στά πλαίσια τού νόμου [ή περιοχή τής Θράκης έχει έντονη συνεταιριστική παράδοση λόγω τού Μπαλτατζή].
- Δημιουργία ένώσεων στά μικρότερα χωριά όπου παράγονται καπνός, βαμβάκι, κεράσια, σιτηρά, γάλα καί κρέας.
- Έκπόνηση μελετών καί στατιστικών για τήν έπακριβή παραγωγή τών προϊόντων από τούς μειονοτικούς.
- Διενέργεια έπιμορφωτικών σεμιναρίων από γεωπόνους προς τή μειονότητα για τή βελτίωση τής παραγωγής.

Αυτοί είναι οι στόχοι των έξι επιτροπών. Δέν σημαίνει, βεβαίως, ότι όλες οι επιτροπές λειτουργούν με επιτυχία ή ακόμη ότι λειτουργούν ομαλώς. Από ό,τι φαίνεται, πάντως, η Συντονιστική Έπιτροπή αποδίδει πρωτεύουσα σημασία στην Έπιτροπή Εκπαιδύσεως, και κατόπιν στις Έπιτροπές Βακουφίων του Πολιτισμού.

Κάποιες ανακοινώσεις

Γιά να γίνει απολύτως κατανοητό τό κλίμα πού προσπαθούν να δημιουργήσουν όσοι βρίσκονται πίσω από αυτές τίς διάφορες Έπιτροπές, Όμάδες, Προεδρεία κ.λπ., αξίζει τον κόπο να καταγραφούν κάποια αποσπάσματα από ανακοινώσεις τής Ανώτατης Μειονοτικής Έπιτροπής:

Μέ ανακοίνωση τής 3ης Μαΐου 1996, ή Ανώτατη Μειονοτική Έπιτροπή δέν αποδέχεται «τή διαδικασία εκλογής μουφτή από τό ελληνικό κράτος», θεωρεί ως «νόμιμο μουφτή τής Ξάνθης» τόν εκλεκτό τής Αγκυρας ψευδομουφτή Μεχμέτ Αγγά και δέν αναγνωρίζει τόν νόμιμο μουφτή πού έχει διορίσει τό ελληνικό κράτος. Στο ίδιο έγγραφο ζητεί «να διανέμονται σπούς μαθητές σχολικά βιβλία από τήν Τουρκία».

Σέ ανακοίνωση μέ ήμερομηνία 2 Αυγούστου 1996, στρέφεται κατά τής δικαστικής εξουσίας και κατηγορεί τό Συμβούλιο Έπικρατείας ότι «καταδεικνύει μία τάση επέμβασης... μέ διάφορους τρόπους στις εκλογές πού διεξάγονται στό χώρο τής μειονότητας».

Σέ έγγραφο του Σεπτεμβρίου 1995 πού απευθύνεται προς τό Υπουργείο των Έξωτερικών τής Τουρκίας χαρακτηρίζεται ό Γιλντιρίμ Ακτουνά ως

«ύπουργός τής μητέρας-πατρίδας» από τήν όποία ζητείται «να ευαισθητοποιηθεί γιά τήν κατάσταση τής μειονότητας, τήν επίσκεψη στά χωριά τής όποίας εμποδίζουν οι ύπεύθυνοι μέ τίς γνωστές βυζαντινές τους μεθόδους».

Τέλος, σέ ανακοίνωση τής 2ας Ίουλίου 1996 διαβάζουμε:

«...Γνωρίζουμε ότι ή Τουρκική Δημοκρατία πού είναι μία από τίς εγγυήτριες χώρες πού έχουν υπογράψει τή Συνθήκη τής Λωζάννης γιά τά μειονοτικά μας δικαιώματα πιστεύει πώς κάποτε θά επικρατήσει ή λογική σπούς ύπευθύνους τής χώρας μας και έτσι θά αλλάξει ή πολιτική των καταπίεσεων και τής αφομοίωσης πού εφαρμόζεται στή Μειονότητά μας. Βλέπουμε μέ κατανόηση τή σύσταση τής μητέρας πατρίδας Τουρκίας προς τή μειονό-

τητά μας να ενεργεί μέ ψυχραιμία και ώριμότητα στον άγώνα τής γιά τήν επίλυση των προβλημάτων τής χάριν τής πολιτικής μη έντάσεως, τής καλής γειτονίας και τής μη δημιουργίας προβλημάτων πού άσκει στις σχέσεις μέ τή χώρα μας... Θέλουμε να πιστέψουμε ότι ή Τουρκία, ως εγγυήτρια χώρα γιά τήν ύπαρξη και τήν απόλαυση των μειονοτικών μας δικαιωμάτων, θά εκτιμήσει δεόντως τήν πολιτική άφανισμού τής Μειονότητάς μας».

Και εις άλλα μέ υγεία...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στο παρόν άρθρο δέν εξετάζονται οι διατάξεις πού άφορούν τήν ελληνική μειονότητα στήν Κωνσταντινούπολη παρά μόνον έπιβοηθητικά προς τό κύριο αντικείμενο, πού είναι οι μουσουλμάνοι τής Δυτικής Θράκης.

2. Ο αριθμός αυτός έχει υπολογισθεί ως εξής: ό αριθμός των Έλλήνων τής Κωνσταντινουπόλεως πού άνερχόταν σέ 400.000 Έλληνες πριν τή Μικρασιατική Καταστροφή, είχε μειωθεί σέ 350.000 περίπου κατά τίς ημέρες τής Συνδιάσκεψης τή Λωζάννης (βλ. Alexandris, A. *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Center for Asia Minor Studies, Athens, 1983, σελ. 82-87, 104). Η τουρκική αντιπροσωπεία έδωσε τόν αριθμό των 300.000 Έλλήνων Κωνσταντινουπολιτών στή Συνδιάσκεψη (βλ. Conférence de Lausanne, Recueil des Actes, 1er Série, I, σελ. 579, 605). Σέ αυτό τόν αριθμό προστίθενται και 91.965 Έλληνες πού έγκατέλειψαν τήν Τουρκία λόγω τής ύποχρεωτικής ανταλλαγής των πληθυσμών από τά λιμάνια τής Σαμσουντος, τής Μερσίνας και τής Σμύρνης (βλ. Ladas, S., *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*, Macmillan, New York, 1932, σελ. 438).

3. Στα στοιχεία συμπεριλαμβάνονται οι 355.635 μουσουλμάνοι πού άντηλλάγησαν ύποχρεωτικώς (βλ. Ladas, S., *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*, 1932, σελ. 438-439) και οι 106.000 μουσουλμάνοι, ό αριθμός των όποιών καθορίσθηκε από τήν Ειδική Έπιτροπή γιά τήν ανταλλαγή των πληθυσμών τό 1926 (βλ. Human Rights Watch, *The Turks of Western Thrace-Greece*, January 1999, Vol. 11, No 1, «Demographics»).

4. Alexandris, A., *The Greek Minority of Istanbul and Greek - Turkish Relations 1918-1974*, 1983, σελ. 83, υποσ. 1.

5. Ο άρχηγός τής τουρκικής αντιπροσωπείας Ίσμέτ Ίνονού είχε χαρακτηρίσει τήν πρότασή του αυτή «όδυνηρή αλλά λογική». *Lausanne Conference on Near Eastern Affairs*, σελ. 207.

6. Ladas, S., *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*, 1932, σελ. 339-340.

7. βλ. σχετική άποψη Riza Nur, όπως αναφέρεται σέ Alexandris, A., *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, 1983, σελ. 86, υποσ. 17.

8. βλ. Curzon προς Crowe, Lausanne, 13 Δεκεμβρίου 1922 *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, Vol. XVIII, London, 1972, No 275, σελ. 388.

9. Ibid.
10. Οι Έλληνες κάτοικοι της Ίμβρου και της Τενέδου εξαιρέθηκαν από την ανταλλαγή, βάσει του άρθρου 14 της Συνθήκης της Λωζάννης, πού ρητώς τούς ενέτασσε στην ίδια κατηγορία με τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολεως.
11. Memorandum by Forbes Adams on the Outstanding Points for discussion in the Minorities Sub-Commission», *ibid*, No. 290, σελ. 407.
12. Conférence de Lausanne, Recueil des Actes, 1er Série, I, σελ. 604.
13. *Ibid*, σελ. 627, 628.
14. Memorandum by Forbes Adams on the Outstanding Points for discussion in the Minorities Sub-Commission», *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, Vol. XVIII, London, 1972, No 290, σελ. 409.
15. Πρέπει να επισημανθεί ότι, για άγνωστο λόγο, το ελληνικό κείμενο της Συνθήκης της Λωζάννης, όπως κυκλοφόρησε το 1923 από το Έθνικό Τυπογραφείο αναφέρει τον όρο «μουσουλμανικές μειονότητες» στον πληθυντικό. Το κείμενο όμως στη γαλλική γλώσσα, πού είναι και το επίσημο της Συνδιασκέψεως, αναφέρει τον όρο μόνον στον ενικό αριθμό ως «la minorité mousoulmane», βλ. π.χ. σχετικό διάλογο μεταξύ των καθηγητών Λαγάνη, Bahcheli και Μπεκίρογλου κατά τη συζήτηση της 26ης Ἀπριλίου 1996 στον ΟΑΣΕ με θέμα τή μειονότητα στη Θράκη. Βλ. επίσης Τσιτσελίκη, Κ., *Τό Διεθνές και Εύρωπαϊκό Καθεστώς Προστασίας των Γλωσσικών Δικαιωμάτων των Μειονοτήτων και ἡ Ἑλληνική Ἐννομη Τάξη*, διδακτορική διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 1995, υποσ. 784.
16. Κάποια χρονική περίοδο μέσα στη δεκαετία του 1950 και ἴσως και αργότερα, τά έγγραφα της Γενικής Διοικήσεως Θράκης πού απευθύνονταν πρὸς τούς μουσουλμάνους ἦταν γραμμένα σέ δύο γλώσσες, ἑλληνική και τουρκική. Σήμερα υπάρχουν στη Νομαρχία Ροδόπης εἰδικοί διερμηνεῖς πού μεταφράζουν μόνον στά Τουρκικά. Ἡ διοίκηση πρέπει επίσης νά παροτρύνει τή χρήση τῆς πομακικῆς και τῆς ρωμανί (αθιγγανικῆς) γλώσσας. Πρέπει νά τοποθετηθοῦν διερμηνεῖς στίς δύο Νομαρχίες Ξάνθης και Ροδόπης οἱ ὅποιοι νά βοηθοῦν τούς Πομάκους και Ἀθιγγάνους στη χρήση τῆς γλώσσας τους. Τό ἴδιο πρέπει νά συμβεῖ και στά δικαστήρια.
17. Βλ. Συνθήκες γιά τίς μειονότητες τῆς Πολωνίας, Τσεχοσλοβακίας, τοῦ κράτους τῶν Σέρβων, Κροατῶν και Σλοβένων, τῆς Ρουμανίας και τῆς Ἑλλάδας μέ τή Συνθήκη τῶν Σεβρῶν. Γιά περισσότερα βλ. Evans, M.D., *Religious Liberty and International Law in Europe*, Cambridge, 1997, σελ. 104-138.
18. Ἀπόφαση 1729/20 Νοεμβρίου 1987 τοῦ Ἀρείου Πάγου.
19. Βλ. π.χ. *Destroying Ethnic Identity: The Turks of Greece*, Helsinki Watch Report, Αὐγούστος 1990, σελ. 17-22.
20. Δημόσια Ἐκκλήση γιά τήν αναγνώριση ἐθνικῶν μειονοτήτων ἀπό 3 μειονοτικούς βουλευτές και 13 μειονοτικές ὀργανώσεις μέ τήν εὐκαιρία τῆς συμπλήρωσης 25 χρόνων ἀπό τήν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας (24 Ἰουλίου), 23 Ἰουλίου 1999, ὅπως κυκλοφόρησε ἀπό τό Ἑλληνικό Παρατηρητήριο τῶν Συμφωνιῶν τοῦ Ἐλσίνκι.
21. Ἀνακοίνωση τοῦ Κέντρου Πομακικῶν Ἐρευνῶν, Κομοτηνῆ, 25 Ἰουλίου 1999.
22. Γιά τό σύστημα τῶν μιλλέτ βλ. μεταξύ ἄλλων Κιτσικίη Δ., *Ἱστορία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, 1280-1294*, Ἔστια, Ἀθήνα 1988, σελ. 42-44.
23. Γιά περισσότερα βλ. Ζεγκίνη, Ε., *Ὁ Μπεκτασισμός στη Δυτική Θράκη*, Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, 1988, σελ. 109-112, 117.
24. Ὑπάρχει, ὅπως και στά περισσότερα πράγματα γύρω ἀπό τή μειονότητα, μιὰ «διαμάχη» γιά τόν ἀκριβῆ ἀριθμό τους. Ὁ Δημητράς τοῦ Ἑλληνικοῦ Παρατηρητηρίου Ἐλσίνκι και τό Ἑλληνικό Παράρτημα τοῦ Minority Rights Group ἀναφέρουν ὅτι ὁ ἀκριβῆς ἀριθμός του εἶναι 30.000, βλ. Report, *Pomaks*, Greek Helsinki Watch.
25. Σέ σχολική ἐκδόχλωση πού ἔγινε τό καλοκαίρι τοῦ 1997 στό κεφαλοχώρι Ἰάσμος, οἱ μουσουλμάνοι μαθητές εἶχαν συμμετάσχει μέ φορεσιές και δείγματα λαϊκῆς τέχνης τους ἔδειχναν τήν πομακική καταγωγή τῶν προγόνων τους. Εἶναι πιθανόν ὅτι πομακικῆς καταγωγῆς πρέπει νά εἶναι σημαντική μερίδα τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ κατά μήκος τοῦ δρόμου Ξάνθης - Ἰάσμου - Κομοτηνῆς, οἱ ὅποιοι ὅμως σήμερα ἔχουν παύσει σέ γενικῆς γραμμῆς νά ὀμιλοῦν τήν Πομακική. Βλ. επίσης σχετικά Λιάπη, Ἀ., *Ἡ ὑποθηκευμένη γλωσσική ἰδιαιτερότητα τῶν Πομάκων*, Θρακική Ἐταιρεία, Κομοτηνῆ, 1995, σελ. 16-18.
26. Γιά τά Πομακοχώρια τῆς Ξάνθης και τοῦ Ἐβρου βλ. Λιάπη, Ἀ., «Οἱ Πομάκοι μέσα στό χρόνο», *Θρακική Ἐπετηρίδα*, IV, σ. 37.
27. Γιά περισσότερα σχετικῶς μέ τίς ἀντικρουόμενες θέσεις Βουλγάρων, Τούρκων και Ἑλλήνων σχετικῶς σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τήν καταγωγή τῶν Πομάκων βλ. *Ἑλληνες Πομάκοι και οἱ σχέσεις τους μέ τήν Τουρκία*, Ἡρόδοτος, Ἀθήνα, 1989.
28. *World Directory of Minorities*, Minority Rights Group, Longman, Ἀγγλία, 1991, σελ. 118-119.
29. Βλ. σχετικά Λιάπη, Ἄντ. *Ἡ ὑποθηκευμένη γλωσσική ἰδιαιτερότητα τῶν Πομάκων*, Θρακική Ἐταιρεία, Κομοτηνῆ, 1995, σελ. 8, υποσ. 23.
30. Οἱ πληροφορίες πού ἀκολουθοῦν γιά τούς Ἀθιγγάνους - Ρωμά προέρχονται κυρίως ἀπό τό βιβλίο τοῦ Ζεγκίνη, Ε., *Οἱ μουσουλμάνοι Ἀθιγγανοί τῆς Θράκης*, Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Θεσσαλονίκη, 1994, και τό βιβλίο τοῦ Λιάπη, Ἀ., *Γλωσσάριο τῆς Ρωμανί*, ὅπως τήν μιλοῦν οἱ μουσουλμάνοι Ρωμά τῆς ἑλληνικῆς Θράκης (ἑλληνο-ρωμανό), Κομοτηνῆ, 1998. Ὅσα ἀναφέρονται ἀφοροῦν σχεδόν ἀποκλειστικῶς τούς μουσουλμάνους Ἀθιγγάνους τῆς Θράκης και ὄχι τούς χριστιανούς, ὅπως π.χ. αὐτοῦς τῆς Ἀράτου Ροδόπης.
31. Ζεγκίνη, Ε., *Οἱ μουσουλμάνοι Ἀθιγγανοί τῆς Θράκης*, 1994, σελ. 29 υποσ. 67.
32. Ζεγκίνη, Ε., *Οἱ μουσουλμάνοι Ἀθιγγανοί τῆς Θράκης*, 1994, σελ. 66.
33. Λιάπης, *Γλωσσάριο τῆς Ρωμανί*, 1998, σελ. 15.
34. Βλέπε Puxon, G., *Roma: Europe's Gypsies*, Minority Rights Group International Report, 1987. Ὁ Pulton θεωρεῖ, πάντως, ὅτι τό πρόβλημα τῆς ἐλλείψεως πιστοποιητικῶν γεννήσεως ἐμπόδισε νά ὀλοκληρωθεῖ αὐτή ἡ προσπάθεια.
35. Τά στοιχεῖα αὐτά παρουσιάζει ὁ Ζεγκίνης στό βιβλίο του *Οἱ μουσουλμάνοι Ἀθιγγανοί τῆς Θράκης*, Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, Θεσσαλονίκη, 1994, σελ. 48.
36. Τά στοιχεῖα περὶ τῆς δημιουργίας και ἀναβαθμίσεως τοῦ προξενείου ἀντλήθηκαν ἀπό τόν Α. Ἀλεξανδρῆ

καί τό ἄρθρο του «Τό ἱστορικό πλαίσιο τῶν ἐλληνοτουρκικῶν σχέσεων» στό συλλογικό ἔργο *Οἱ ἐλληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Ἐκδόσεις Γνώση, Ἀθήνα 1988, σελ. 95, ἐπίσης ὑποσ. 223.

37. Βλ. ἄνωτ.

38. Γιά τόν ρόλο τοῦ προξενείου σέ σχέση μέ τά γεγονότα τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1988 βλ. ἄρθρο τοῦ Κ. Ἰορδανίδη, «Ἀπομόνωση τῶν ἐξτρεμιστῶν στήν Κομοτηνή: Ποιά ὁ ρόλος τοῦ Τουρκικοῦ Προξενείου;», *Καθημερινή*, 7 Φεβρουαρίου 1988.

39. Πιθανόν ἡ βενιζελική κυβέρνηση νά ἤθελε νά συνδέσει τήν ἀπέλαση τῶν παλαιομουσουλμάνων μέ ἀντίστοιχη κίνηση ἐκ μέρους τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως ἀπέναντι στόν περίφημο Παπᾶ Εὐθύμ Καραχισαρίδη, πού σφετεριζόταν περιουσία τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, βλ. Α. Ἀλεξανδρῆ καί τό ἄρθρο του «Τό ἱστορικό πλαίσιο τῶν ἐλληνοτουρκικῶν σχέσεων» στό συλλογικό ἔργο *Οἱ ἐλληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Ἐκδόσεις Γνώση, Ἀθήνα 1988, σελ. 95.

40. Βλ. Ἀλεξανδρῆ, στό συλλογικό ἔργο *Οἱ ἐλληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, σελ. 525.

41. Βλ. Διβάνη, Λ., *Ἑλλάδα καί μειονότητες*, σελ. 175.

42. Βλ. Ἀλεξανδρῆ Αλ., «Τό ἱστορικό πλαίσιο τῶν ἐλληνοτουρκικῶν σχέσεων», *Ἑλληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Ἐκδόσεις Γνώση, 1987, σελ. 68.

43. Βλέπε Διβάνη, Λ., *Ἑλλάδα καί μειονότητες*, σελ. 176.

44. *Ibid.*, σελ. 190.

45. Μπαλτσιώτη, Λ., «Ἑλληνική Διοίκηση καί μειονοτική ἐκπαίδευση στή Δυτική Θράκη», στόν συλλογικό τόμο *Τό μειονοτικό φαινόμενο στήν Ἑλλάδα, μιά συμβολή τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν*, Ἐπιμέλεια Τσιτσελίκη - Χριστόπουλου, Ἐκδόσεις Κριτική, Ἀθήνα, 1997, σελ. 319.

46. Ὅπως ἀναγράφεται ἀπό τόν Τσιούμη, Κ., *Οἱ Πομάκοι στό ἑλληνικό κράτος (1920-1950)*, *Ἱστορική Προσέγγιση*, Ἐκδόσεις Προμηθεύς, Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 61, ὑποσ. 58.

47. Ν. 2073 τῆς 18/23 Ἀπριλίου 1952 (Α 103) «Περί κυρώσεως τῆς μεταξύ Ἑλλάδος καί Τουρκίας Μορφωτικῆς Συμφωνίας τῆς 20ῆς Ἀπριλίου 1951.

48. Βλ. προσόμοιο εἰσηγητικῆς ἐκθέσεως πρός τή Βουλὴ πού ἀναφέρεται ρητῶς στή σύσταση τῆς 5ης Νοεμβρίου 1949 τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης πρός τά κράτη-μέλη γιά νά συνάψουν μορφωτικές συμφωνίες.

49. Βλ. Ἀλεξανδρῆ Αλ., «Τό ἱστορικό πλαίσιο τῶν ἐλληνοτουρκικῶν σχέσεων», *Ἑλληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, Γνώση, 1987, σελ. 144, ὑποσημ. 405.

50. Βλ. ἐπίσης *Destroying Ethnic Identity: The Turks of Greece*, Helsinki Watch Report, Αὐγούστος 1990, σελ. 40, ὑποσ. 23.

51. Βλ. σχετ. καί Παναγιωτίδη, Ν., *Τό μειονοτικό ἐκπαιδευτικό σύστημα τῆς Ἑλλάδας*, Ἐκδόσεις Γνώμη, Ἀλεξανδρόπουλη, 1996, σελ. 48-49.

52. Π.χ. βλ. Ἀναλυτικό Πρόγραμμα Μουσουλμανικῶν Σχολείων ΦΕΚ. 162/4-6-1958 τ. 6'.

53. Βλ. ἐκθεση ἀμερικανοῦ State Department γιά τήν κατάσταση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. *Ποντίκι*, 3 Φεβρουαρίου 1994.

54. Ὁ ὅρος «ἰδιωτικό» δέν ἀπεικονίζει πλήρως τό πραγματικό καθεστῶς τῶν δύο σχολείων. Ἐπί παραδείγματι, τό Γυμνάσιο καί Λύκειο Ἐάνθης, μετά τόν θάνατο

τοῦ ἰδρυτῆ καί ἰδιοκτῆτη του λειτουργεῖ ἀτύπως. Τά ἔξοδα τοῦ Γυμνασίου καί Λυκείου Κομοτηνῆς, ὅταν δέν μποροῦν νά καλυφθοῦν ἀπό τή σχολική ἐφορία, καλύπτονται ἀπό τό Ὑπουργεῖο Παιδείας.

55. Γιά τό νομικό καθεστῶς λειτουργίας τῶν δύο γυμνασίων βλ. Παναγιωτίδη, Ν., *Τό μειονοτικό ἐκπαιδευτικό σύστημα τῆς Ἑλλάδας*, 1996, σελ. 91-93.

56. Ἄρθρο 2, Ν.Δ. 404/1970.

57. Ἄρθρο 32, Ν. 2009/1992.

58. βλ. Ἄρθρο 2 Ν. 2341/95 καί Ἀπόφαση Ὑπουργοῦ Παιδείας 83/790/96.

59. Β.Δ. 31 τῆς 10 Ὀκτ. 1968/22 Ἰαν. 1969 «Περί ἰδρύσεως Εἰδικῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας ἐνός τμήματος ἐν τῇ πόλει τῆς Θεσσαλονίκης».

60. Β.Δ. 531/1969 «Περί τῶν εἰσιτηρίων ἐξετάσεων πρός εἰσαγωγὴν ὑποψηφίων εἰς τήν Παιδαγωγικὴν Ἀκαδημίαν Θεσσαλονίκης».

61. Ν.Δ. 404/1970 «Περί κυρώσεως ἀποφάσεων τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Παιδείας καί Ἱεροσημάτων καί ρυθμίσεως ζητημάτων τινῶν ἀφορώντων εἰς τήν μόρφωσιν ἡμεδαπῶν μουσουλμάνων διδασκάλων».

62. Οἱ νόμοι πού ρυθμίζουν τά θέματα τοῦ προγράμματος καί τοῦ προσωπικοῦ τῆς ΕΠΑΘ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: 8800/1969 Ἀπόφαση τοῦ Ὑπουργοῦ Παιδείας (247/1969 ΦΕΚ), Ν.Δ. 404/1970, Ν.Δ. 1109/1972, Ν.Δ. 143/1973, ἄρθρο 6 Ν.Δ. 842/71, Ν.Δ. 143/1973, ἄρθρο 10 Ν.Δ. 1057/71, Ν.Δ. 695/1977.

63. Βλ. ἐφημερίδα *Heri*, ἐβδομάδα 14-21 Ἀπριλίου 1999.

64. Ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 1997.

65. Βλ. Ἀναφορά τῶν ἐμπειρογνομόνων τῆς ΔΑΣΕ πού ἀναφέρεται στίς ἐθνικές μειονότητες. Γενεύη, 1991., Part III.

66. Βλ. Κατάκη Δ., *Ὁ παππούς καί ἡ γιαγιά εἶπαν... Ντάντο ἡ μάμπα καζάχο*, Παραμῦθια ἀπό τή Ροδόπη, ἔκδοση Γυμνάσιο Σμίνθης, Νομαρχία Ἐάνθης. Τά 21 παραμῦθια συνέλεξαν οἱ μαθητές τοῦ γυμνασίου κατόπιν προτροπῆς τῆς καθηγήτριάς τους, φιλόλογου Δήμητρας Κατάκη, ἡ ὁποία εἶχε καί τή λογοτεχνική ἐπιμέλεια. Τά παραμῦθια μετέγραψε στά Πομακικά ὁ Ριτβάν Καραχότζα.

67. Ἀνακοίνωση τοῦ Κέντρου Πομακικῶν Ἐρευνῶν, Κομοτηνῆ, 25 Ἰουλίου 1999.

68. Βλ. Ἀνακοίνωση Συμβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Τουρκικῆς Μειονότητας Δυτικῆς Θράκης γιά τήν ἔκδοση τοῦ Πομακο-ἑλληνικοῦ Λεξικοῦ ἀπό τό Δ΄ Σῶμα Στρατοῦ μέ συγγραφέα τον Ριτβάν Καραχότζα, 13 Μαΐου 1996. Ἐκεῖ ἀναφέρεται μεταξύ ἄλλων ὅτι «... γιά τήν εἰρηνική συνύπαρξη τῶν δύο κοινοτήτων στήν περιοχή μας, ἡ Πολιτεία μας θά πρέπει νά ἀξιολογήσει σωστά τίς ψυχραιμίες καί λογικές προσεγγίσεις μας καί νά ὑπολογίσει πολύ καλά τήν ἀντίδραση τῆς Μειονότητας, ἐάν, ὅπως κάπου κάπου γράφεται στόν τύπο, ἐπιχειρήσει νά εἰσαγάγει τά Πομακικά στά μειονοτικά σχολεῖα. Δέν πρέπει νά λημονεῖται πόσο εὐαίσθητοι γίναμε ἀπό τίς πολύχρονες πιέσεις καί ἡ μειονότητα δέν πρέπει νά ὀδηγεῖται σέ ἀναταραχὴ μέ τέτοιες ἐνέργειες». Δείγμα τῆς ψυχολογικῆς πιέσεως πού ἐπιχειρεῖ νά ἀσκήσει ἡ Συμβουλευτικὴ Ἐπιτροπὴ εἶναι ὁ χαρακτηρισμός τοῦ Πομάκου συγγραφέα τοῦ λεξικοῦ, Ριτβάν Καραχότζα, ὡς «ἀβλαβοῦς παράφρονος».

69. Βλ. Μπαλτσιώτη, Λ., «Ἑλληνική Διοίκηση καί μειονοτική ἐκπαίδευση στή Δυτική Θράκη», στόν συλλογικό τόμο *Τό μειονοτικό φαινόμενο στήν Ἑλλάδα, μιά συμ-*

βολή των κοινωνικών επιστημών, Ἐπιμέλεια Τσιτσελίκη - Χριστόπουλου, Ἐκδόσεις Κριτική, Ἀθήνα, 1997, σελ. 336 καὶ 338, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἡ εἰσαγωγή τῆς πομακικῆς γλώσσας στό σλαβόφωνο τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς μειονότητας «μπορεῖ νά διαταράξει τίς ἰσορροπίες τῆς περιοχῆς». Ὁ ἴδιος συγγραφέας θεωρεῖ ὅτι ἡ προσπάθεια γιὰ εἰσαγωγή τῆς Πομακικῆς προέρχεται ἀπό τούς «τοπικούς παράγοντες», τήν «τοπική ὁμάδα διαμορφωτῶν τῆς μειονοτικῆς πολιτικῆς», σελ. 334.

70. Report *Pomaks*, Greek helsinki Watch. «...Pomaks have by now acquired a solid Turkish national identity and such measures can only aggravate the tensions and the feeling of discrimination among them».

71. Βλ. γενικά Ζεγκίνη Ε., Ὁ Μπεκτασισμός στή Δυτικὴ Θράκη, Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, Θεσσαλονίκη, 1988.

72. Βλ. π.χ. ἐμπειρίες Καψῆ ὡς ὑφυπουργοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, στό Καψῆς, Ι., *Οἱ τρεῖς μέρες τοῦ Μάρτη*, Νέα Σύνορα, Ἀθήνα 1990, σελ. 302.

73. Βλ. τήν ἱστοσελίδα τοῦ Τουρκικοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, *Turkish Minority of Western Thrace, Deprivation of citizenship*, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ac/acd/wtdepriv.htm>, 16 Ἰουνίου 1999.

74. Βλ. Ἡ ἐκπαίδευση στή μουσουλμανική μειονότητα τῆς Θράκης, τῆς Ἑλένης Κανακίδου, ἐκδόσεις Ἑλληνικά Γράμματα, 1994, σελ. 74.

75. Ἐνας ἀπό τούς πρώτους πού εἶχαν θίξει τό θέμα, στίς 18 Μαρτίου 1993 ἀπό τίς σελίδες τοῦ *Οἰκονομικοῦ Ταχυδρόμου*, ἦταν ὁ Σαράντος Καργάκος.

76. Γιὰ περισσότερα βλ. στό Θράκη, *συνιστώσες τοῦ μειονοτικοῦ προβλήματος*, τοῦ Ζαφειρίου Μέκου, ἐκδόσεις Ἡρόδοτος καὶ Δικηγορικός Σύλλογος Ροδόπης, 1995, σελ. 61-73.

77. Β. Στ. Γεωργούλη, Ὁ θεσμός τοῦ μουφτῆ στήν ἐλληνική καὶ ἀλλοδαπή ἔθνομη τάξη, Σάκκουλας, Ἀθήνα - Κομοτηνῆ, 1993, σελ. 52-55, 61.

78. Βλ. Νικολακόπουλου Η., «Πολιτικές δυνάμεις καὶ ἐκλογική συμπεριφορά τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας στή Δυτικὴ Θράκη», *Δελτίο κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν*, Τόμος 8ος, Ἀθήνα, 1990-91, σελ. 175.

79. Ibid, σελ. 200.

80. Ὅπως ἀναγράφεται ἀπό τόν Τσιούμη, Κ., *Οἱ Πομάκοι στό ἐλληνικό κράτος (1920-1950)*, ἱστορική προσέγγιση, Ἐκδόσεις Προμηθεύς, Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 48, ὑποσ. 25.

81. Βλ. Ἀλεξάνδρη, Α. «Τό μειονοτικό ζήτημα 1954-1987», στό συλλογικό ἔργο *Οἱ ἐλληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987*, ἐκδόσεις Γνώση, Ἀθήνα 1988, σελ. 525.

82. Παναγιωτίδη, Ν., *Μουσουλμανική μειονότητα καὶ ἐθνική συνείδηση*, Ἐκδόση Τοπικῆς Ἐνώσεως Δήμων καὶ Κοινοτήτων Ν. Ἐβρου, Ἀλεξανδρούπολη, 1995, σελ. 113.

83. Διευκρινίζεται ὅτι τά σωματεῖα αὐτά εἶναι σωματεῖα-σφραγίδες πού ἔχουν κριθεῖ παράνομα ἀπό τά δικαστήρια, π.χ. Τουρκική Ἐνωσις Ἐάνθης, Τουρκική Ἐνωσις Κομοτηνῆς, Σύλλογος Τούρκων Δασκάλων Δυτικῆς Θράκης.

84. Ἄρθρο 2 τοῦ ἄτυπου καταστατικοῦ τῆς Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς Τουρκικῆς Μειονότητας Δυτικῆς Θράκης.

85. Ἄρθρο 6 τοῦ ἄτυπου καταστατικοῦ τῆς Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς.

86. Οἱ δραστηριότητες τῆς κάθε ἐπιτροπῆς βασίζονται σέ σχετικό ἐνημερωτικό ὑπόμνημα τοῦ Ριτβάν Χατίπογλου, Γενικοῦ Γραμματέα τῆς Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς, τήν 20ῆ Φεβρουαρίου 1998.

Οί δικαστικές αρμοδιότητες του μουφτή είναι ασύμβατες προς τήν ελληνική καί τήν ευρωπαϊκή έννομη τάξη

Χρήστος Δ. Βρούστης

Βάσει του άρθρου 5 του Ν. 1920/1991¹, αναγνωρίζονται στους τρεις μουφτήδες της Θράκης (Κομοτηνής, Ξάνθης και Διδυμοτείχου), πέραν των θρησκευτικών αρμοδιοτήτων που έχουν ως ανώτατοι θρησκευτικοί λειτουργοί, και δικαστικές αρμοδιότητες. Έτσι, κάθε μουφτής αποτελεί και ειδικό δικαιοδοτικό όργανο, στην αρμοδιότητα του οποίου υπάγονται οι μουσουλμάνοι της περιφέρειας του για θέματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου. Οι αποφάσεις του μουφτή ως ιεροδικαστή κηρύσσονται εκτελεστές από το Μονομελές Πρωτοδικείο στην περιφέρεια του οποίου έδρευει ο μουφτής, τό οποίο ελέγχει μόνο αν αυτές εκδόθηκαν μέσα στα όρια της δικαιοδοσίας και της τοπικής αρμοδιότητας του μουφτή, χωρίς να υπεισέρχεται καθόλου στην ουσία της εκδικασθείσης υποθέσεως, παρά μόνο για να ελέγξει αν οι εφαρμοσθείσες υπό του μουφτή διατάξεις του ιερού μουσουλμανικού νόμου αντίκεινται προς τό ισχύον ελληνικό Σύνταγμα².

Ως προς τή διάταξη αυτή, κατά τήν οποία ένας θρησκευτικός λειτουργός καθίσταται και φορέας δικαστικής εξουσίας, πρέπει να επισημάνουμε τά εξής:

1. Αυτή καθ' έαυτή ή αναγνώριση από τό ελληνικό κράτος, σέ συγκεκριμένη περιφέρειά του (Θράκη), δικαστικών αρμοδιοτήτων σέ όρισμένους θρησκευτικούς λειτουργούς (μουφτήδες) έχει επικριθεί ως *αντισυνταγματική*, κυρίως γιατί αντίκειται στό άρθρο 8 του Συντάγματος, που κατοχυρώνει τήν αρχή του «νόμιμου ή φυσικού δικαστή» και στό άρθρο 87 αυτού, τό οποίο όρίζει ότι «ή Δικαιοσύνη απονέμεται υπό Δικαστηρίων συγκροτούμένων εκ τακτικών Δικαστών»³.

2. Οί εφαρμοζόμενες από τόν μουφτή διατάξεις του ιερού μουσουλμανικού νόμου είναι, ως επί τό πλείστον, *αντισυνταγματικές*, καθώς αντίκεινται τουλάχιστον προς τήν συνταγματικώς κατοχυρωμένη ισότητα των δύο φύλων⁴.

3. Η ύπαρξη στην περιοχή της Θράκης ιεροδικαστών και ή απονομή από αυτούς δικαιοσύνης μέ βάση θρησκευτικούς κανόνες που απορρέουν από θρησκευτικό κείμενο (Κοράνιο), και όχι μέ βάση κανόνες Δικαίου που έχουν θεσπισθεί μέ τήν προβλεπόμενη από τό Σύνταγμα διαδικασία παραγωγής κανόνων Δικαίου, *αντίκειται όχι μόνον στην ελληνική αλλά και στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη*, καθώς είναι *ασύμβατη* προς τήν ισχύουσα γενικά στην Ευρώπη *αρχή του κοσμικού κράτους*⁵.

4. Η αναγνώριση από τό ελληνικό κράτος δικαστικών αρμοδιοτήτων στους μουφτήδες *δέν* στηρίζεται ούτε στή Συνθήκη της Λωζάννης ούτε καν σέ κάποια διμερούς ισχύος μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας σύμβαση. Έξάλλου, τό άρθρο 45 του τμήματος περί προστασίας των μειονοτήτων της Συνθήκης της Λωζάννης θέτει μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας τόν όρο της *αμοιβαιότητας*. Και είναι γνωστό ότι στην Τουρκία από τό 1926, που τέθηκε σέ ισχύ ό τουρκικός Αστικός Κώδικας, *όλοι γενικά οι Τούρκοι πολίτες*, χωρίς καμιά — θρησκευτική ή άλλη — εξαίρεση, *υπάγονται ως προς όλες τις ιδιωτικής φύσεως διαφορές ή υποθέσεις τους στή δικαιοδοσία των τακτικών πολιτικών Δικαστηρίων, τά όποια εφαρμόζουν τόν Αστικό Κώδικα και όχι, φυσικά, τόν ιερό μουσουλμανικό νόμο*.

Πάντως, χάρη κυρίως στις δικαστικές αρμοδιότητες που έχουν οι μουφτήδες και στην αν-

— Ο Χρήστος Βρούστης είναι δικηγόρος και έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα μέ τό ζήτημα της Θράκης και σέ παλαιότερες δημοσιεύσεις του.

τίστοιχη *ἐξουσία* πού αὐτές συνεπάγονται, καθίστανται πρόσωπα μέ *ἰδιαίτερο κύρος καί πολύ μεγάλη ἐπιρροή στόν χώρο τῆς μειονότητας*. Γι' αὐτόν τόν λόγο τά τελευταία χρόνια προβάλλεται ἀπό ὀρισμένους, καθοδηγούμενους ἀπό τήν Τουρκία, παράγοντες τῆς μειονότητας τό αἴτημα τῆς *ἀνάδειξης τῶν μουφτήδων μέσω γενικῶν ἐκλογῶν* μεταξύ τῶν μουσουλμάνων τῆς συγκεκριμένης περιφέρειας. Ὁ στόχος πού ἐπιδιώκεται μέ τό «αἴτημα» τοῦτο εἶναι προφανές. Ἄν ἡ ἀνάδειξη τοῦ μουφτή στό ἀξίωμα αὐτό περιβληθεῖ καί τόν τύπο τῆς ἄμεσης λαϊκῆς ἐκλογῆς, τοῦτο θά προσδώσει στό μέν ἀξίωμα *πολιτικό χαρακτήρα*, στόν δέ φορέα του τήν *αἴγλη* ἐνός ἄμεσα ἐκλεγμένου ἀπό τόν λαό ἡγέτη. Μέ αὐτόν τόν τρόπο, οἱ μουφτήδες, ἀπό *θρησκευτικοί λειτουργοί* — πού συγχρόνως ὅμως εἶναι καί φορεῖς *δικαστικῆς ἐξουσίας* — θά καταστούν — κυρίως — *πολιτικοί ἡγέτες*, ἐνῶ θά δημιουργηθοῦν *ἰδιαίτερα θεσμοί ἀντιπροσώπευσης στόν χώρο τῆς μειονότητας*, πού θά μπορεῖ νά ἐμφανισθεῖ ὅτι συνιστοῦν οἰονεὶ πολιτική αὐτοδιοίκησή της. Ἐπόμενο βῆμα ἐκείνων πού ἐπιδιώκουν μιά τέτοια ἐξέλιξη θά εἶναι ἡ *tempore dato* προβολή τοῦ αἰτήματος τῆς *αὐτονομίας* καί, στή συνέχεια, τῆς *αὐτοδιάθεσης*⁶.

Ἀπό τά ἀνωτέρω συνάγεται σαφέστατα ὅτι ἡ διάταξη τοῦ ἄρθρου 5 τοῦ Ν. 1920/1991, πού διατήρησε σέ ἰσχὺ τίς δικαστικές ἀρμοδιότητες τοῦ μουφτή (οἱ ὁποῖες προβλέπονται ἀπό τόν καταργηθέντα νόμο 2.345/1920) πρέπει νά **ΚΑΤΑΡΓΗΘΕΙ**:

α) Διότι αὐτή ἡ ἴδια ἐλέγχεται ὡς *ἀντισυνταγματική* καί διότι ὁ ἐφαρμοζόμενος ἀπό τόν μουφτή ἱερός μουσουλμανικός νόμος περιέχει *ἀντισυνταγματικές διατάξεις*.

β) Διότι οἱ δικαστικές ἀρμοδιότητες τοῦ μουφτή εἶναι *ἀσύμβατες πρὸς τήν ἐλληνική ἀλλά καί τήν εὐρωπαϊκή ἔννομη τάξη*, ἀφοῦ, καθῶς συνιστοῦν στοιχεῖο θεοκρατικοῦ χαρακτήρα, *ἀντίκεινται στήν ἀρχή τοῦ κοσμικοῦ κράτους*.

γ) Διότι ἡ ἀποφίλωση τοῦ μουφτή ἀπό τίς δικαστικές ἀρμοδιότητες θά τόν καθιστοῦσε αὐτό πού πρέπει ἀκριβῶς νά εἶναι: *ἀπλῶς καί μόνον θρησκευτικός λειτουργός*, χωρίς ἰδιαίτερες ἐξουσίες καί συνακόλουθη ἐπιρροή. Ἡ ἐξέλιξη δέ αὐτή θά ἀποτελοῦσε μιά ἀποφασιστική καί οὐσιαστική πολιτική ἀντιμετώπισης τῆς τουρκικῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς καί τῶν ὀργάνων της στήν περιοχή τῆς Θράκης. Καθῶς μάλιστα τό ἄρθρο 5 τοῦ Ν. 1920/1991 ἀποτελεῖ διάταξη συνήθους τυπικῆς ἰσχύος, μπορεῖ νά καταργηθεῖ ἢ

νά τροποποιηθεῖ ὅποτεδήποτε μέ τή συνήθη νομοθετική διαδικασία⁷.

Στό σημεῖο αὐτό θά πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι στό 12ο Πανελλήνιο Συνέδριο τῶν Δικηγορικῶν Συλλόγων τόν Ἰούνιο τοῦ 1992, μετά ἀπό εἰσήγηση τοῦ δικηγόρου Κομοτηνῆς Ζαφ. Μέκου καί παρέμβαση τοῦ ὑπογράφοντος μέ θέμα τίς δικαστικές ἀρμοδιότητες τοῦ μουφτή, ψηφίστηκε ὁμόφωνα καί ἐκδόθηκε τό 9ο πόρισμα τοῦ Συνεδρίου, μέ τό ὁποῖο ζητεῖται ἡ *νομοθετική κατάργηση τῶν δικαστικῶν ἀρμοδιοτήτων τῶν μουφτήδων καί τῆς ὑπαγωγῆς ὅλων τῶν οἰκογενειακῶν καί κληρονομικῶν διαφορῶν ἢ ὑποθέσεων ὅλων τῶν μουσουλμάνων Ἑλλήνων πολιτῶν στή δικαιοδοσία τῶν τακτικῶν πολιτικῶν Δικαστηρίων, τά ὁποῖα θά ἐφαρμόζουν, φυσικά, τόν ἰσχύοντα ἐλληνικό Ἀστικό Κώδικα καί θά δικάζουν σύμφωνα μέ τίς διατάξεις τοῦ Κώδικα Πολιτικῆς Δικονομίας*.

Μιά δευτέρη ἐπιλογή, ἐάν ἡ πολιτεία ἔκρινε ὅτι ἡ πλήρης ἀφαίρεση τῶν δικαστικῶν ἀρμοδιοτήτων τῶν μουφτήδων θά δυσαρεστοῦσε, ἐνδεχομένως, τοὺς λίγους ἐναπομείναντες παλαιομουσουλμάνους, θά ἦταν, ἀφοῦ καταργηθοῦν οἱ δικαστικές ἀρμοδιότητες τῶν μουφτήδων, νά ἀναγνωρισθοῦν αὐτοὶ ὡς εἰδικά διαιτητικά ὄργανα γιά τίς οἰκογενειακῆς καί κληρονομικῆς φύσεως διαφορές καί ὑποθέσεις τῶν μουσουλμάνων τῆς περιφέρειάς τους. Ἔτσι, οἱ μουσουλμάνοι θά ὑπάγονται καί ὡς πρὸς τά οἰκογενειακῆς καί κληρονομικῆς φύσεως θέματα **ΚΑΤ' ΑΡΧΗΝ** *στά τακτικά πολιτικά Δικαστήρια* καί μόνον ἐφόσον τά μέρη ἐπιθυμοῦν νά ὑπαγάγουν τή συγκεκριμένη διαφορά τους στον μουφτή καί ὑπό τίς προϋποθέσεις τῆς τηρήσεως ἀναλογικῶς τῶν σχετικῶν διατάξεων τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας καί τῆς παραστάσεως δικηγόρων, νά τοὺς παρέχεται ἡ εὐχέρεια, ὅπως «ἐκουσίως διά συνυποσχετικοῦ ὑποβληθῶσιν εἰς τήν δικαιοδοσίαν τοῦ Μουφτή καί τό Ἱερόν Μουσουλμανικόν Δίκαιον». Τοῦτο προέβλεπε ἡ Συνθήκη τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 1913 στό ἄρθρο 2, παράγραφος 2 ὡς πρὸς τίς κληρονομίες⁸.

Μέ αὐτόν τόν τρόπο δέν παραβιάζεται τό ἄρθρο 8, ἐδ. α τοῦ Συντάγματος, κατὰ τό ὁποῖο «οὐδεὶς ἀφαιρεῖται ἄκων τοῦ φυσικοῦ αὐτοῦ Δικαστοῦ» καί συγχρόνως παρέχεται ἡ δυνατότητα τῆς *ἐπιλογῆς* στοὺς μουσουλμάνους. Ἔτσι, καί ὁ πλέον κακόπιστος δέν θά μπορεῖ ποτέ νά ὑποστηρίξει σοβαρά ὅτι θίγεται καθ' οἰονδήποτε τρόπο ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης τῶν μουσουλμάνων, ἐνῶ, ἀπό τήν ἄλλη πλευρά,

ἀποφεύγονται ἐνδεχόμενες συγκρούσεις τῆς Πολιτείας μέ τμήμα τῆς μειονότητας.

Ἡ ὑλοποίηση τῆς πρώτης πρότασης — ἢ ἔστω τῆς δεύτερης — ἀφ' ἑνός μὲν θά ἄρει τήν ἀντινομία πρὸς τό Σύνταγμα καί γενικότερα πρὸς τήν ἐλληνική καί εὐρωπαϊκή ἔννομη τάξη, ἀφ' ἑτέρου δέ θά δείξει πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις ὅτι τό ἐλληνικό κράτος δέν περιορίζεται σέ παθητική ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων πού σχετίζονται μέ τά ἐθνικά θέματα. Ἡ μὴ ὑλοποίησή της, ἀντίθετα, θά ἔχει ὡς συνέπειες τόσο τή διατήρηση σέ ἰσχύ μιᾶς ἀντισυνταγματικῆς διάταξης πού δημιουργεῖ προβλήματα στήν ἐλληνική ἔννομη τάξη καί εἶναι ἀσύμβατη καί πρὸς τήν εὐρωπαϊκή ὅσο καί τή διαρκή καί ἐντεινόμενη προβολή ἀπό τήν τουρκική πλευρά καί ἐκείνων πού ἐξυπηρετοῦν τίς ἐπιδιώξεις της, τελείως ἀπαράδεκτων καί ἀστήρικτων ἀξιώσεων πού στοχεύουν στήν ὑπονόμηση τῆς ἴδιας τῆς κυριαρχίας τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους στήν περιοχή τῆς Θράκης⁹.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἄρθρο 5 Ν. 1920/91: §1. Ὁ Μουφτής ἀσκεῖ στήν περιφέρειά του τά καθήκοντα πού προβλέπονται ἀπό τίς διατάξεις τῆς παρούσης, καθώς καί τά θρησκευτικά καθήκοντα πού ἀπορρέουν ἀπό τόν Ἱερό Μουσουλμανικό Νόμο. Διορίζει, ἐποπτεύει καί παύει τούς μουσουλμάνους θρησκευτικούς λειτουργούς, τελεῖ ἢ ἐπικυρώνει θρησκευτικούς γάμους μεταξύ μουσουλμάνων καί γνωμοδοτεῖ σέ θέματα πού ἔχουν σχέση μέ τόν Ἱερό Μουσουλμανικό Νόμο.

§2. Ὁ Μουφτής ἀσκεῖ δικαιοδοσία μεταξύ μουσουλμάνων Ἑλλήνων πολιτῶν τῆς περιφέρειάς τους ἐπί γάμων, διαζυγίων, διατροφῶν, ἐπιτροπειῶν, κηδεμονιῶν, χειραφεσίας ἀνηλίκων καί ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς, ἐφ' ὅσον οἱ σχέσεις αὐτές διέπονται ἀπό τόν Ἱερό Μουσουλμανικό Νόμο.

§3. Οἱ ἐκδιδόμενες ἀπό τόν Μουφτή ἀποφάσεις ἐπί ὑποθέσεων ἀμφισβητούμενης δικαιοδοσίας δέν μποροῦν νά ἐκτελεσθοῦν οὔτε ἀποτελοῦν δεδικασμένο, ἀν δέν κηρυχθοῦν ἐκτελεστές ἀπό τό Μονομελές Πρωτοδικεῖο τῆς περιφέρειας ὅπου ἡ ἔδρα τοῦ Μουφτῆ, κατὰ τή διαδικασία τῆς ἐκουσίας δικαιοδοσίας. Τό Δικαστήριό ἐρευνᾷ μόνον ἀν ἡ ἀπόφαση ἐκδόθηκε μέσα στά ὅρια τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Μουφτῆ καί ἀν οἱ διατάξεις πού ἐφαρμόστηκαν ἀντίκεινται στό Σύνταγμα. Κατά τῆς ἀποφάσεως τοῦ Μονομελοῦς Πρωτοδικείου χωρεῖ προσφυγή ἐνώπιον τοῦ οἰκείου Πολυμελοῦς Πρωτοδικείου, πού δικάζει κατὰ τήν ἴδια διαδικασία. Κατά τῆς ἀποφάσεως τοῦ Πολυμελοῦς Πρωτοδικείου δέν χωρεῖ κανένα ἐνδικο μέσο τακτικό ἢ ἔ-

κτακτο. (Κ. Νομ. Β. 1991, σελ. 17, ἔκδοση Δ.Σ.Α.).

2. Πολύ σωστά προβλέπεται γιά πρώτη φορά ἀπό τή διάταξη τῆς παραγράφου 3 τοῦ ἄρθρου 5 τοῦ Ν. 1920/1991 ὁ ἔλεγχος τῆς συνταγματικότητας τῶν ἀποφάσεων τοῦ μουφτῆ ἀπό τό οἰκείο Μονομελές Πρωτοδικεῖο. Ὅμως, μερικές φορές δημιουργεῖται τό ἐξῆς πρόβλημα: Τό Μονομελές Πρωτοδικεῖο, διαπιστώνοντας ἀντισυνταγματικότητα ὀρισμένης ἀποφάσεως τοῦ μουφτῆ, ἀρνείται νά τήν κηρύξει ἐκτελεστή, ὁ δέ μουφτής ἐμμένει στήν ἀπόφασή του. Δημιουργεῖται ἔτσι, μιᾶ ἰδιότυπη ἀρνησιδικία.

3. Ζαφ. Μέκου: *Οἱ ἀρμοδιότητες τοῦ μουφτῆ καί ἡ ἐλληνική νομοθεσία*. Ἐκδόσεις Ἄντ. Σάκκουλα.

4. Σίμου Μηναΐδη: *Ἡ θρησκευτική ἐλευθερία τῶν μουσουλμάνων στήν ἐλληνική ἔννομη τάξη*. Ἐκδόσεις Ἄντ. Σάκκουλα, σελ. 116 καί 339 ἐπ.

Γεωργίου Κουμάντου: *Οἰκογενειακό Δίκαιο*, Ἐκδόσεις Σάκκουλα 1988, σελ. 243 ἐπ.

5. Ἡ Ἑλλάδα ἀποτελεῖ τό μοναδικό κράτος τῆς Εὐρώπης πού σέ ὀρισμένη περιοχή του (Θράκη) ἀναγνωρίζει ὡς φορέα δικαστικῆς ἐξουσίας θρησκευτικό λειτουργό, ὁ ὁποῖος ἀπονέμει Δικαιοσύνη σέ θέματα οἰκογενειακῆς καί κληρονομικῆς φύσεως, μέ βάση θρησκευτικούς κανόνες!!! Πέραν τοῦ ὅτι οὔτε στήν Τουρκία οἱ μουφτῆδες (ἀπλοί θρησκευτικοί λειτουργοί - δημόσιοι ὑπάλληλοι πού διορίζονται ἀπό τόν οἰκείο Νομάρχη) ἔχουν τέτοιες ἀρμοδιότητες, ἀξίζει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι, ἀκόμη καί σέ θεοκρατικά μουσουλμανικά - φονταμενταλιστικά κράτη (Ἰράν, Πακιστάν, Ἀφγανιστάν), ἡ Δικαιοσύνη ἀπονέμεται ἀπό τακτικά Δικαστήρια, ὁ δέ θρησκευτικός λειτουργός ἀπλῶς γνωμοδοτεῖ σέ ὑποθέσεις οἰκογενειακοῦ καί κληρονομικοῦ δικαίου. Ἡ δέ γνωμοδότησή του (φετβά) εἶναι ἀπλή καί ὄχι σύμφωνη, δέν δεσμεύει δηλαδή τήν κρίση τοῦ Δικαστηρίου.

6. Χρήστου Δ. Βρούστη: «Τό πρόβλημα τῆς Δ. Θράκης — ἕνα νέο Κυπριακό γεννιέται», *Νέα Κοινωνιολογία*, τ. 9ο, εἰδικό ἀφιέρωμα στίς ἑλληνοτουρκικές σχέσεις, σελ. 75, ἐκδ. Παπαζήση, Ἰούλιος 1990.

7. Ὅπως ἄλλωστε μέ τό Ν. 1920/91 καταργήθηκε ὁ προϊσχύσας αὐτοῦ Ν. 2345/20, πού εἶχε θεσπισθεῖ βάσει τῆς Συνθήκης τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 1913, ἡ ὁποία ὅμως καταργήθηκε ἀπό τή Συνθήκη τῶν Σεβρών τοῦ 1920, πού μέ τή σειρά της καταργήθηκε ἀπό τή Συνθήκη τῆς Λωζάννης τοῦ 1923.

8. Προβλεπόταν δηλαδή μιᾶ διαδικασία περίπου ἀντίστοιχη τῆς διαιτησίας. Χρήστου Δ. Βρούστη: «Νά ξαναδοῦμε τίς ἀρμοδιότητες τῶν μουφτῆδων», *Ἐλευθεροτυπία*, 1-3-95, σελ. 35.

9. Πλὴν τῶν ἄλλων, χαρακτηριστικό παράδειγμα ἀποτελοῦν οἱ ἐκλογές-παρωδία μέ τίς ὁποῖες ἀνακηρύχθηκαν στήν Κομοτηνή καί στήν Ἐάνθη οἱ ψευτομουφτῆδες, οἱ ὁποῖοι προβαίνουν σέ πράξεις ἀντιποίησης τῆς ἀρχῆς, καθώς ἐπιδιώκουν ν' ἀσκοῦν τά καθήκοντα τῶν πραγματικῶν μουφτῆδων. Γιά τόν λόγο δέ αὐτό ἔχουν καταδικασθεῖ καί ἀπό τά ποινικά δικαστήρια.

Ὁ θεσμός τοῦ μουφτῆ στή σύγχρονη συγκυρία

Σταμάτης Χρ. Γεωργούλης

Εἰσαγωγή

Ἐνας ἀπό τούς κορυφαίους θεσμούς πού διέπουν σήμερα τή μουσουλμανική μειονότητα τῆς Ἑλλάδας εἶναι καί αὐτός τοῦ Μουφτῆ. Πρόκειται γιά ἕναν οὐσιώδη θεσμό στά πλαίσια τῆς λειτουργίας τῆς θρησκευτικῆς, πνευματικῆς, ἠθικῆς καί νομικῆς ζωῆς τῆς μειονότητας, πού στίς μέρες μας αποκτᾷ ιδιαίτερη σημασία.

Ἡ ιδιαίτερη σημασία τοῦ υπεραϊωνόβιου θεσμοῦ τοῦ Μουφτῆ ἔγκειται στό γεγονός ὅτι ὀρισμένοι κύκλοι στόν χῶρο τῆς μειονότητας, πού σέ ἀρκετές περιπτώσεις κατευθύνονται ἀπό ἐξωελλαδικά κέντρα, ἐπιχειροῦν νά ἐμφανίσουν μιά συγκεχυμένη ἐντύπωση, πού ὡς ἀπώτερο σκοπό ἔχει τήν πληροφόρηση τῆς κοινῆς γνώμης, πρωτίστως στό ἐξωτερικό, ὅτι ὁ θεσμός τοῦ Μουφτῆ στήν Ἑλλάδα ὑφίσταται πιέσεις ἀπό τήν ἐπίσημη πολιτεία.

Προκειμένου, λοιπόν, νά ἀποδοθεῖ ἡ ἐπιστημονική ἀλήθεια γύρω ἀπό τόν θεσμό αὐτό, πού τυπικά καί οὐσιαστικά ἔχει νά κάνει μέ τόν σεβασμό τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων τῆς μειονότητας, πού ἡ Ἑλλάδα δηλώνει ἀπερίφραστα ὅτι σέβεται, ἀπαιτοῦνται:

α) ἡ ἐξέταση τῆς ἱστορικῆς καί ἐννοιολογικῆς διάστασης τοῦ θεσμοῦ,

β) ἡ ἀναφορά στίς διεθνεῖς συνθήκες καί συμβάσεις πού ἡ Ἑλλάδα ἔχει ἀποδεχθεῖ γιά τήν κατοχύρωση τοῦ θεσμοῦ,

γ) ἡ ἀναφορά στίς ἀρμοδιότητες τοῦ Μουφτῆ,

δ) ἡ ἐπεξήγηση τοῦ τρόπου ἐπιλογῆς του σύμφωνα μέ τόν νόμο,

ε) ἡ παρουσίαση τῆς συγκριτικῆς διάστασης τοῦ θεσμοῦ στήν Ἑλλάδα καί στίς ὑπόλοιπες χώρες πού ἔχουν παρόμοιο θεσμό καί

στ) ἡ ἐνδελεχῆς ἀναφορά στήν προσπάθεια πού καταβάλλουν μουσουλμανικοί κύκλοι, ἐντός

καί ἐκτός Ἑλλάδος, γιά τή δημιουργία εἰκόνας σύγχυσης σχετικά μέ τόν σεβασμό τοῦ θεσμοῦ ἀπό τήν ἐλληνική πολιτεία.

α. Ἱστορική καί ἐννοιολογική διάσταση τοῦ θεσμοῦ

Ἡ λέξη «mufti» προέρχεται ἀπό τό ἀραβικό λεξιλόγιο καί ὑποδηλώνει ἕνα θεσμικό ἀξίωμα πού καταλαμβάνει κάποιον πρόσωπο στόν χῶρο τῆς θρησκευτικῆς λατρείας, βασικό καθῆκον τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ Ἱεροῦ Μουσουλμανικοῦ Νόμου. Πρόκειται, δηλαδή, γιά τόν γνωστό μας ἱεροερμηνευτή. Ὁ Μουφτής, κατά συνέπεια, εἶναι ἕνας θεολόγος πού συντάσσει καί ἐκδίδει γνωμοδοτήσεις (φετβάδες) σχετικούς μέ τό Ἱερό Μουσουλμανικό Δίκαιο. Οἱ γνωμοδοτήσεις αὐτές δέν δεσμεύουν τούς ἐπίσημους δικαστές τοῦ Ἰσλάμ, πού εἶναι καί φυσικοί ἄλλωστε δικαστές (καδῆδες)¹, ἔχουν ὅμως βαρύνοντα καί ἐπίσημο χαρακτήρα. Ἔτσι ἀκριβῶς λειτούργησε ὁ θεσμός καθ' ὅλη τήν περίοδο τῆς Ὀθωμανοκρατίας. Ἦταν, κατά συνέπεια, ἀδύνατο στόν καθῆκον νά μπορέσει νά δικάσει κάποια νομικά ἢ πραγματικά περιστατικά πού δέν προβλέπονταν στά κείμενα, χωρίς νά ζητήσει προγενέστερη γνώμη τοῦ Μουφτῆ περί τῆς ἐφαρμοστέας νομολογίας.

Ὁ Μουφτής, ἀφοῦ πρῶτα ἐξέταζε τίς σχετικές διατάξεις τοῦ Κορανίου καί σχετικῶν θεολογικῶν συγγραμμάτων, ἐξέδιδε συμπερασματικά τή λύση μέ φετβά, λύση ἡ ὁποία θά μπορούσε νά ἐπιβληθεῖ μέ τόν ὄρο «olur», δηλαδή «γίνεται», ἢ «olmaz», δηλαδή «δέν γίνεται». Ἐπιφορισμένος μέ τήν ἐκδοση φετβάδων οἶκος ἦταν ὁ Φετβαχανέ τῆς Κωνσταντινουπόλης, τόν ὁποῖο κατήργησε ὁ Κεμάλ Ἀτατούρκ τό 1923. Ἐκεῖ ὁ Σείχουλισλάμης (ὁ ἐπικεφαλῆς τῶν θρησκευτικῶν λειτουργῶν ὅλης τῆς αὐτοκρατορίας) ἐξέ-

— Ὁ Σταμάτης Χ. Γεωργούλης εἶναι νομικός-διεθνολόγος, καθηγητής στή Σχολή Εὐελπίδων, συγγραφέας μελετῶν σχετικῶν μέ τήν Θράκη.

διδε φετβάδες πού εΐχαν νά κάνουν μέ ιερό πόλεμο, άνοδο του Σουλτάνου στον θρόνο κ.λπ.

Άπό τά άνωτέρω διαπιστώνει κανείς ότι ο Μουφτής της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας δέν ήταν ποτέ δικαστής, αλλά ιεροερμηνευτής² του Κορανίου, χωρίς όμως ιερατική άρμοδιότητα, άφου δέν έθεωρείτο ιερωμένος, όπως ακριβώς και ο Ίμάμης, αλλά άπλός καθοδηγητής της προσευχής των πιστών³.

6. Διεθνείς συνθήκες και συμβάσεις πού ή Ελλάδα έχει άποδεχθεί για την κατοχύρωση του θεσμού

Ο σεβασμός της θρησκευτικής έλευθερίας των έτεροδόξων ανάγεται στη βυζαντινή εποχή, άφου τό έτος 1048 ο Αυτοκράτωρ Κωνσταντίνος Μονομάχος⁴ επέτρεψε την ίδρυση τεμένους στην Κωνσταντινούπολη, καταβάλλοντας μάλιστα χρήματα στον Ίμάμη για έξοδα συντήρησης και άμοιβής. Ο άνεπίός του αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄, Ίωάννης, προχώρησε ακόμη περισσότερο, δίδοντας τό δικαίωμα στους Μουσουλμάνους της Κωνσταντινούπολης νά κρίνονται από δικό τους Ίεροδικαστή.

Η άνεξάρτητη Ελλάδα, υπογράφοντας τό Πρωτόκολλο του Λονδίνου τό 1830, αναγνώρισε πλήρως τή θρησκευτική έλευθερία όλων των μή Όρθοδόξων υπηκόων της και, μεταξύ αυτών, και των Μουσουλμάνων της επικράτειάς της.

Η πλήρης ισότητα και ή έλευθερία άσκησης της λατρείας των Μουσουλμάνων υπηκόων της Ελλάδας αναγνωρίστηκε μέ τή Συνθήκη της Κωνσταντινουπόλεως τό 1881. Σέ συνέχεια της Συνθήκης αυτής ψηφίστηκε όμόφωνα ο Νόμος ΑΛΗ΄ της 22ας Ίουνίου 1882, μέ τίτλο «Περί πνευματικών άρχηγών των Μωαμεθανικών Κοινοτήτων».

Άκολούθησε ή Έλληνοτουρκική Συνθήκη των Αθηνών, της 1ης Νοεμβρίου 1913, πού άναφέρεται ρητά στα δικαιώματα των Μουσουλμάνων θρησκευτικών λειτουργών. Άπόρροια της συνθήκης αυτής ήταν ο Νόμος 2345 της 24ης Ίουνίου 1920, μέ τίτλο «Περί προσωρινού Αρχιμουφτή και Μουφτήδων των έν τω κράτει Μουσουλμάνων και περί διαχειρίσεως των περιουσιών των Μουσουλμανικών Κοινοτήτων».

Σέ παρόμοια θέματα, επίσης, αναφέρεται ή Συνθήκη των Σεβρών του 1920, ή όποία υποχρέωσε την Ελλάδα νά σεβασθεί τους Μουσουλμάνους υπηκόους της, λαμβάνοντας όλα εκείνα

τά μέτρα πού θά κατοχυρώνουν τά προσωπικά και οικογενειακά ζητήματά τους σύμφωνα μέ τά μουσουλμανικά ήθη και έθιμα και μέ τον Ίερό Μουσουλμανικό Νόμο.

Η Συνθήκη της Λωζάννης⁵ του 1923 διατηρεί τό ίδιο προστατευτικό καθεστώς υπέρ των Μουσουλμάνων στην Ελλάδα, πού στή φάση αυτή περιορίζονται αποκλειστικά και μόνο στην Έλληνική Θράκη, σέ άμεση συνάρτηση μέ την Έλληνική Όρθόδοξη μειονότητα της Κωνσταντινούπολης, Ίμβρου και Τενέδου.

Ο Νόμος, τέλος, 1920/1991, κινούμενος στα ίδια πλαίσια μέ τον προγενέστερό του Νόμο 2345/1920, διατηρεί όλες τις διατάξεις πού άφορούν την όργάνωση και λειτουργία των θρησκευτικών θεσμών και του Μουφτή, μέ εξαίρεση, όμως, τό θέμα της άνάδειξης του Μουφτή, όπου εισάγεται, για πρώτη φορά από τό 1920, τό κριτήριο της έπιλογής του από την Πολιτεία, σύμφωνα μέ τά προσόντα και μέ τό ήθος του υποψηφίου για την άνοδο στο άνώτατο αυτό θρησκευτικό αξίωμα.

γ. Άρμοδιότητες του Μουφτή

Είναι σαφές, τόσο από τό γράμμα όσο και από τό πνεύμα των νόμων πού αναφέρονται στον Μουφτή, ότι ο θεσμός «έξοπλίστηκε» μέ δικαιώματα και άρμοδιότητες πού ξεπέρασαν τά προνόμια πού εΐχε ο θρησκευτικός αυτός λειτουργός επί όθωμανικής περιόδου. Έτσι, ο Μουφτής στην ελληνική έννομη τάξη, πέραν των πολλών διοικητικών, διαχειριστικών, συμβολαιογραφικών και άλλων καθηκόντων, έχει πλέον και δικαστική άρμοδιότητα για θέματα «γάμων, διαζυγίων, διατροφών (νεφακά), έπιτροπειών, κηδεμονιών, χειραφεσίας άνηλικών, ισλαμικών διαθηκών και της έξ άδιαθέτου διαδοχής, έφ' όσον οι σχέσεις αυτές διέπονται από τον Ίερό Μουσουλμανικό Νόμο»⁶.

Έτσι, για πρώτη φορά στή μακρόχρονη ιστορική πορεία του θεσμού, ο Μουφτής μετατρέπεται στην ελληνική έννομη τάξη, πέραν του θρησκευτικού λειτουργού, και σέ ιεροδικαστή, σέ ζητήματα προσωπικής κατάστασης. Για τον λόγο αυτό ο Μουφτής άπολαμβάνει δικαστικής άνεξαρτησίας, όπως όρίζει τό Σύνταγμα στο άρθρο 87, ένω τά Έλληνικά Δικαστήρια δέν είναι σέ θέση νά έλέγξουν την ουσία της μουφτιακής άπόφασης, αλλά μόνο την έκδοσή της μέσα στα όρια της δικαιοδοσίας του Μουφτή ή την αντίθεση της άπόφασης του Μουφτή προς τό Έλληνικό Σύνταγμα⁷.

δ. Ο τρόπος επιλογής του Μουφτή

Τόσο τό διεθνές συμβατικό πλαίσιο όσο, επίσης, και ἡ ἀπορρέουσα ἀπὸ αὐτό ἐλληνική νομοθεσία κατέβαλαν κάθε προσπάθεια, ὥστε νά μὴν ἐπιτρέπουν τὴν ἀνάμειξη ἐξωτερικῶν παραγόντων στὴν ἀνάδειξη τοῦ προσώπου γιὰ τὴν κατάληψη τοῦ αξιώματος τοῦ Μουφτή.

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ Νόμος 2345/1920 προέβλεπε τὴν ἐκλογή ὡς τρόπο ἀνάδειξης τοῦ μελλοντικοῦ Μουφτή. Ὡστόσο, ἡ μέθοδος αὐτὴ περιέπεσε σέ ἀχρηστία, ἀφοῦ: α) οὐδέποτε ἐφαρμόστηκε στὴν πράξη, β) ὑπῆρχε πάντα ὁρατὸς κίνδυνος πολιτικοποίησης τοῦ θεσμοῦ, μέ ἐνδεχόμενη ἀποδυνάμωση τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ δικαστικοῦ χαρακτήρα τοῦ λειτουργήματος τοῦ Μουφτή καὶ γ) ὑπῆρχε κίνδυνος νά κατηγορηθεῖ ἡ Ἑλλάδα ἀπὸ τίς ὑπόλοιπες μουσουλμανικές χώρες — καὶ ἀπὸ τὴν Τουρκία — ὅτι ἐφαρμόζει πρακτικές ἀντίθετες μέ τίς κρατούσες, ἀφοῦ τό σύνολο τῶν χωρῶν αὐτῶν διορίζουν καὶ δέν ἐκλέγουν μέ ψηφοφορία τόν ὑποψήφιο Μουφτή. Ἡ πράξη ἀπέδειξε ὅτι ἡ ἀναθεώρηση τοῦ Νόμου 2345/1920 ἦταν ἐπιβεβλημένη, ἀφοῦ τόν διορισθέντα στό ἀξίωμα τοῦ Μουφτή Κομοτηνῆς Χαφούζ Χασάν, τό 1935, ἀντικατέστησε τό 1948, λόγω θανάτου, ὁ Χουσεῖν Μουσταφά, ὁ ὁποῖος διορίστηκε μέ Βασιλικό Διάταγμα, χωρίς νά ὑπάρξει καμιά ἀπολύτως ἀντίδραση τῆς μειονότητας.

Ὡστόσο, ἡ κατάσταση αὐτὴ ἀναστράφηκε μέ τόν θάνατο τοῦ Χουσεῖν Μουσταφά, τό 1985, στή θέση τοῦ ὁποῖου ὀρίστηκε ὡς τοποτηρητής ὁ Ἰμάμ Ροσδῆ. Οἱ δυναμικές ἀντιδράσεις, γιὰ πρώτη φορά, συγκεκριμένης μερίδας Μουσουλμάνων, τόν ἐξώθησαν σέ παραίτηση, μέ ἀποτέλεσμα ὁ Νομάρχης Ροδόπης νά διορίσει στή θέση του τόν θεολόγο, ἀπόφοιτο τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Μεδίνας, Μέτσο Τζεμαλί, τοῦ ὁποῖου ἡ θητεία ἀνανεώθηκε ἐπανειλημμένα μετά ἀπὸ ἐπιτυχημένη πενταετή θητεία στή θέση τοῦ τοποτηρητῆ. Τὴν ἀνοδο τοῦ Τζεμαλί στό ἀξίωμα αὐτό ὑποστήριξαν ἀρχικά καὶ ἐπιφανεῖς παράγοντες τῆς μειονότητας, ὅπως οἱ τότε βουλευτές Φαίκογλου, Μουφτήογλου, Ἰμάμογλου, Μεχμέτ Ἀχμέτ, Χαφούζ Γιασάρ, οἱ Ἰμάμηδες Χασάν Κοτζατζῆ καὶ Χαφούζ Ἀχμέτ καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ὡστόσο, παρ' ὅλη τὴν τήρηση τῶν ἀρχῶν καὶ κανόνων τῆς νομιμότητας ἀπὸ τὴν πολιτεία, μερίδα Μουσουλμάνων προχώρησε στὴν ἀνάδειξη ἄλλου Μουφτή μέ τόν τρόπο τῆς ἐκλογῆς διὰ ἀνατάσεως τῆς χειρὸς μέσα στά τεμένη, ὡς ἀν-

τιπάλου τοῦ νόμιμου Μουφτή Κομοτηνῆς. Τόν «ψευδομουφτή» αὐτόν ἐπιχείρησαν, στή συνέχεια, νά ἐπιβάλουν μέ ἀνορθόδοξα μέσα ὡς νόμιμο Μουφτή τῆς μειονότητας, δημιουργώντας σύγχυση καὶ ἔνταση ἀναφορικά μέ τόν ρόλο, τὴν ἀποστολή, τὰ δικαιώματα, τίς ὑποχρεώσεις καὶ τίς ἀρμοδιότητες τοῦ θεσμοῦ.

Παρόμοια ἦταν καὶ ἡ πορεία τοῦ θεσμοῦ στόν, γειτονικό τῆς Ροδόπης, Νομό Ξάνθης, ὅπου ὁ τοποτηρητής τῆς Μουφτίας, Μεχμέτ Ἀγγά, ἀρνούμενος νά ἀποδεχθεῖ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν διατάξεων τοῦ Νόμου 1920/1991, προχώρησε, μέ τὴ συμπαράσταση καὶ τοῦ τότε βουλευτῆ Φαίκογλου, σέ παράτυπη ἐκλογή του ἀπὸ μερίδα Μουσουλμάνων πιστῶν τῆς περιοχῆς, μέ ἀνάταση τῶν χειρῶν μέσα στά τεμένη, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς προσευχῆς τῆς Παρασκευῆς. Ὁ τρόπος αὐτός ἀνάδειξης ἔρχεται σέ κατάφωρη ἀντίθεση μέ τὴν ἐπιλογή τοῦ Ἐμίν Σινίκογλου ὡς Μουφτή Ξάνθης, σύμφωνα μέ τίς διατάξεις τοῦ Νόμου 1920/1991. Ὁ Μεχμέτ Ἀγγά, ἀρνούμενος νά θέσει ὑποψηφιότητα, ἐπιδίωξε τὴ συγκέντρωση Μουσουλμάνων στόν χώρο τῆς Μουφτίας Ξάνθης σέ ἐνδειξὴ διαμαρτυρίας, τόν Αὐγούστο τοῦ 1991. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συγκέντρωσης αὐτῆς προκλήθηκαν ἀντεγκλήσεις μεταξύ Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων. Τό γεγονός αὐτό ἐπιχείρησαν νά ἐκμεταλλευθοῦν μειονοτικοὶ καὶ τουρκικοὶ κύκλοι, κατηγορώντας τὴν Ἑλλάδα γιὰ παρέμβαση στά ἐσωτερικά τῆς μειονότητας καὶ προβαίνοντας σέ ἀποκλεισμό τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ὡς ἀπόρροια ὄλων τῶν ἀνωτέρω ἐνεργειῶν, ἔχουμε σήμερα δύο νόμιμους καὶ δύο μὴ νόμιμους Μουφτήδες, μέ ἀποτέλεσμα νά προσβάλλεται βάναισα τόσο τό κύρος καὶ ἡ ἀξιοπιστία τοῦ θεσμοῦ ὅσο, ἐπίσης, καὶ τό κράτος δικαίου στήν περιοχὴ, ἀφοῦ οἱ μὴ νόμιμοι μουφτήδες μέ τίς ἐνεργειές τους ἐμπίπτουν στό ἀδίκημα τῆς ἀντιποίησης τῆς ἀρχῆς.

ε. Συγκριτικὴ διάσταση τοῦ θεσμοῦ

Ἀποκαλυπτικὴ σέ ὅλη τῆς τῆς διάστασης εἶναι ἡ σύγκριση τοῦ τρόπου ἀνάδειξης τοῦ Μουφτή σέ ἰσλαμικές καὶ μὴ χώρες σέ σχέση μέ τὰ ἰσχύοντα στὴν Ἑλλάδα. Εἰδικότερα, στὴν Τουρκία ὁ Μουφτής διορίζεται μέ Διάταγμα⁸ καὶ παύεται ἀνὰ πᾶσα στιγμή ἀπὸ τὴν πολιτεία. Προέρχεται ἀπὸ ἀνώτατη Ἰσλαμικὴ Σχολή, ἀσκεῖ ἀποκλειστικῶς θρησκευτικὰ καθήκοντα καὶ δέν διαθέτει ἀπολύτως καμιά δικαστικὴ ἀρμοδιότητα. Ἡ ὑπηρεσιακὴ κατάσταση πού τόν ἀφορᾷ

ταυτίζεται απόλυτα με αυτήν του δημοσίου υπαλλήλου. Τά ίδια ακριβώς, με ελαφρές αποκλίσεις, ισχύουν και στις υπόλοιπες ισλαμικές χώρες, όπως στην Αίγυπτο, στο Μαρόκο, στην Τυνησία, στην Ιορδανία, στην Αλγερία και στον Λίβανο. Ο Μουφτής διορίζεται επίσης και σε άλλες, μη μουσουλμανικές χώρες, στις οποίες διαβιούν μουσουλμανικές μειονότητες. Έτσι, παραδείγματος χάριν, στη Ρουμανία διορίζεται από την πολιτεία, στη Γαλλία από τις αραβικές χώρες καταγωγής, στο Ισραήλ διοριζόταν μέχρι πρόσφατα από τον Ιορδάνο Υπουργό Θρησκευμάτων για τους Παλαιστίνιους Μουσουλμάνους των κατεχομένων. Έξαιρεση, ίσως, αποτελούσε ο Μεγάλος Μουφτής της Αλβανίας, όπου, μόνο όμως για ένα μικρό διάστημα, από 1925 ως το 1939, ο Μουφτής αυτός εκλεγόταν με μυστική ψηφοφορία από τους ύφισταμένους Μουφτήδες της Αλβανίας⁹. Έκτοτε, οι συνεχείς παρεμβάσεις του κράτους στις υποθέσεις της εκλογής και ο Νόμος περί Αθεΐας ανέτρεψαν δραστικά την πρακτική αυτή.

Ο Μεγάλος Μουφτής της Βουλγαρίας¹⁰, από την πλευρά του, εκλεγόταν, για ένα μεγάλο διάστημα, από ένα Συμβούλιο Τιτουλαρίων και βοηθών Μουφτήδων και εν συνεχεία διοριζόταν με διάταγμα, χωρίς ωστόσο η πρακτική αυτή να καθιερωθεί οριστικά και αμετάκλητα, αφού στην πορεία του μισού περίπου αιώνα κομμουνιστικής διακυβέρνησης η θρησκεία και τα θρησκευτικά αξιώματα ελέγχονταν σε καθοριστικό βαθμό από το κράτος.

Η συγκριτική¹¹, τέλος, πρακτική είναι αδιαμφισβήτητη όσον αφορά τις δικαστικές αρμοδιότητες των απανταχού της οικουμένης Μουφτήδων. Από την ένδεδεχτή και προσεκτική επιστημονική διερεύνηση προκύπτει άβιαστα το συμπέρασμα ότι κανένας Μουφτής στον κόσμο, με εξαίρεση τον Έλληνα ομολόγο του, δεν έχει δικαστικές αρμοδιότητες. Η Τουρκία¹², ασφαλώς, επιβεβαιώνει πανηγυρικά τον κανόνα αυτό. Κατά συνέπεια, ο Μουφτής στην Ελλάδα έχει μία παγκόσμια πρωτοτυπία: είναι, πέραν του θρησκευτικού λειτουργού, και δικαστικός λειτουργός της μειονότητας για προσωπικά της ζητήματα.

στ. Η εικόνα σύγχυσης

Στή διαμόρφωση μιᾶς εικόνας σύγχυσης επιδίδονται συστηματικά όρισμένοι μουσουλμανικοί κύκλοι μέσα και έξω από την Ελλάδα. Προί-

στανται φιλομειονοτικές οργανώσεις στο εξωτερικό και στην Τουρκία, με επικεφαλής τον σύλλογο «Ἀλληλοβοήθειας και συνοχής Τούρκων Δυτικής Θράκης», με έδρα την Κωνσταντινούπολη και πολλαπλά παραρτήματα στην Τουρκία, στη Δυτική Ευρώπη, στις Ἡνωμένες Πολιτείες και ἄλλου. Ἡ εικόνα πού καλλιεργείται εἶναι ὅτι ἡ Ἑλλάδα καταπιέζει τή μειονότητα, διότι δέν τῆς ἐπιτρέπει νά ἐκλέξει τόν Μουφτή της. Ἀντίθετα, ἡ Τουρκία δέν παρεμβαίνει σέ ἐσωτερικά ζητήματα ἀνάδειξης θρησκευτικῶν λειτουργῶν καί στό σημεῖο αὐτό ἐπιχειρεῖται ἀπαράδεκτη διασύνδεση τοῦ τρόπου ἀνάδειξης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου μέ αὐτόν τῶν Μουφτήδων τῆς Θράκης. Ἐπί πλέον, πιέζεται ἡ μειονότητα μέ παρεμβάσεις νά μήν ἀποδέχεται τή νομιμότητα τῶν νόμιμα ἐπιλεγέντων Μουφτήδων καί νά προσφεύγει στούς μή νόμιμους Μουφτήδες γιά τήν ἐκδότηση πιστοποιητικῶν οἰκογενειακῆς κατάστασης. Ὑπάρχει, τέλος, μιά σειρά ἀπό διαμαρτυρίες καί προσφυγές σέ διεθνή fora, ὅπως εἶναι τό Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης, καθῶς καί σέ Ἰσλαμικές Διασκέψεις Κορυφῆς. Ὅστόσο, οἱ κύκλοι αὐτοί ἀρνοῦνται νά δοῦν κατάματα τήν πραγματικότητα, ἀφοῦ, ὅπως ἀποδείξαμε μέ ἀδιάσειστα στοιχεῖα, κανένας Μουφτής στόν κόσμο δέν ἐκλέγεται καί δέν ἔχει δικαστικές ἀρμοδιότητες, μή ἐξαιρουμένης καί αὐτῆς τῆς Τουρκίας.

Ὁ Μουφτής σέ καμία περίπτωση δέν μπορεῖ νά μπεῖ στή λογική τῆς σύγκρισης μέ τόν ὑπερχλιετή θεσμό τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Εἶναι, ἄλλωστε, γνωστό ὅτι ὁ οἰκουμενικός θεσμός ὑπῆρξε πολύ πρὶν συσταθεῖ ἡ Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία, ἀναγνωρίζεται ὡς ἀνώτατος οἰκουμενικός θεσμός τῶν Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν ἀπό 300.000.000 καί πλέον πιστούς. Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, ἄλλωστε, ἀναγνωρίζεται ἀπό τό Διεθνές Δίκαιο ὡς «ιδιότυπος» (sui generis) ἐθιμικός θεσμός καί στά πλαίσια αὐτά ἔχει ὑπογράψει πλῆθος διεθνῶν συμβάσεων μέ ἄλλα κράτη, ὅπως, παραδείγματος χάριν, μέ τήν Ἀλβανία, ἐνῶ ἀντίθετα ὁ μειονοτικός θεσμός τοῦ Μουφτή στην Ἑλληνική Θράκη εἶναι ἓνας θεσμός μέ περιορισμένο καί καθαρὰ μειονοτικό χαρακτήρα, ἀποκλειστικά γιά τοὺς Μουσουλμάνους τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Ἐξάλλου, ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης δέν εἶναι ὑπάλληλος τοῦ τουρκικοῦ κράτους, οὔτε μισθοδοτεῖται ἀπό τό Τουρκικό Δημόσιο οὔτε ἔχει δικαστικές ἀρμοδιότητες στό σύγχρονο τουρκικό κοσμικό κράτος.

Τά ἀνωτέρω στοιχεῖα ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ὁποιαδήποτε προσπάθεια δημιουργίας εικόνας σύγχ-

χυσης είναι άβάσιμη και δέν οδηγεί πουθενά άλλου παρά μόνον στην πλήξη του κύρους του θεσμού του Μουφτή, ο οποίος, κατά συνέπεια, μετατρέπεται σε έναν «πολιτικοποιημένο» θεσμό, πού όχι μόνο δέν εξυπηρετεί τή συνοχή, τά συμφέροντα καθώς και τήν ήθική υπόσταση τής μειονότητας, αλλά αντίθετα δημιουργεί εικόνα σύγχυσης και άναξιοπιστίας μεταξύ του μουσουλμανικού στοιχείου στή μειονότητα.

Ἐπίλογος

Χρῆζουν, ὥστόσο, μελέτης, ἀλλά και ἐπισημονικῆς ἀπάντησης ὁρισμένα κρίσιμα ἐρωτήματα πού διέπουν τήν ὀργάνωση και λειτουργία του κορυφαίου θεσμοῦ τῆς μειονότητας. Τά ἐρωτήματα αὐτά ἔχουν σχέση: α) μέ τήν ἐφαρμογή του Μουσουλμανικοῦ Ἱεροῦ Δικαίου, τό ὁποῖο, στή σύγχρονη συγκυρία, δέν ἐφαρμόζεται πλέον ἀπό τίς μουσουλμανικές κοσμικές χῶρες και ἐρχεται ἐνίοτε σέ ἀντίθεση μέ τήν ἐσωτερική ἐλληνική ἐννομη τάξη, ὅπως π.χ. ὁ θεσμός τῆς πολυγαμίας, και β) μέ τήν ἄσκηση ἀπό τόν Μουφτή δικαστικῶν ἀρμοδιοτήτων, ταυτόχρονα μέ τά ὑπόλοιπα θρησκευτικά του καθήκοντα, ἀφοῦ, ὡς γνωστόν, ποτέ ἐπί ὀθωμανικῆς περιόδου ὁ Μουφτής δέν ἦταν δικαστής. Τό γεγονός αὐτό δημιουργεῖ ἐνδεχόμενα συγκρούσεων μέ τίς συνταγματικές ἐπιταγές περί ἀνεξαρτησίας του λειτουργήματος του δικαστή.

Στά ἐρωτήματα αὐτά ἐπιχειρήθηκε κατά καιρούς νά δοθεῖ ἀπάντηση ἀπό διακεκριμένους νομικούς και πανεπιστημιακούς δασκάλους. Πάντως, ὅσο και ἂν ἡ εὐχερέστερη ἀπάντηση στά ἀνωτέρω ἐρωτήματα εἶναι ὅτι ἡ χορήγηση τῶν παραπάνω ἀρμοδιοτήτων στον Μουφτή ἔχει νά κάνει μέ ζητήματα ἀναγνώρισης θρησκευτικῶν ἐλευθεριῶν, οἱ ὁποῖες ἀναγνωρίζουν τό Μουσουλμανικό Ἱερό Δίκαιο ὡς «εἰδικό» Δίκαιο και, ὡς ἐκ τούτου, δέν πλήττουν τήν δημόσια τάξη ἢ τό Σύνταγμα, δέν πρέπει νά παραγνωρίζεται ὅτι ἀπαιτεῖται ἀναδιάρθρωση του θεσμοῦ σύμφωνα μέ τά διεθνῶς κρατοῦντα ἀλλά και μέ τήν ἐσωτερική ἐννομη τάξη.

Δέν πρέπει, ἐξάλλου, νά διαφεύγει τῆς προσοχῆς μας ὅτι οἱ ἀρμοδιότητες του Μουφτή ἀσχοῦνται σέ ἕνα μουσουλμανικό ποίμνιο 115.000 περίπου ἀνθρώπων¹³, οἱ ὁποῖοι, ἐκτός ἀπό τή φυλετική τους ἀνομοιογένεια, παρουσιάζουν και ἑντονες θρησκευτικές διαφοροποιήσεις. Εἰδικότερα, οἱ 56.000 τουρκογενεῖς Μουσουλμάνοι ἀνήκουν στό «ὀρθόδοξο» σουνιτικό δόγμα. Ἀντίθετα, ἕνα

σημαντικό ποσοστό τῶν 36.000 Μουσουλμάνων Πομάκων τῆς Θράκης, και κυρίως τῶν 24.000 Ἄθιγγάνων, δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι ἀνήκει στό σουνιτικό δόγμα, ἀλλά εἶναι ἐνταγμένοι στή θρησκευτική ἰδιότυπη ὁμάδα τῶν Κιζιλμπάσηδων, ἡ ὁποία θεωρεῖται ἀκράϊο παρακλάδι του Δερβισικοῦ Τάγματος τῶν Μπεκτασήδων. «Τό ἐορτολόγιο, ἡ ἀγιολατρεία, ἡ μυστηριακή τελετουργία και γενικά τό θρησκευτικό και ἰδεολογικό “πιστεύω” τῶν ἀτόμων αὐτῶν εἶναι σαφῶς διαφορετικό ἀπό ἐκεῖνο τῶν Σουνιτῶν Μουσουλμάνων»¹⁴.

Τά δεδομένα αὐτά μάς οδηγοῦν στή σκέψη ὅτι ἡ ἐφαρμογή του Μουσουλμανικοῦ Ἱεροῦ Δικαίου ἀπό τόν Μουφτή και στους Κιζιλμπάσηδες Μουσουλμάνους δέν ἀνταποκρίνεται στίς διατάξεις τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης. Ἡ τελευταία ὀρίζει ρητά ὅτι τό Ἱερό Δίκαιο θά ἐφαρμόζεται στους Μουσουλμάνους, ἐφόσον τά ἦθη και ἔθιμά τους συσχετίζονται μέ τά μουσουλμανικά ἔθιμα. Στήν περίπτωση, ὅμως, τῶν Κιζιλμπάσηδων, Πομάκων ἢ Ἄθιγγάνων, ἐορτάζονται και χριστιανοί ἅγιοι, ὅπως π.χ. ὁ Ἅγιος Γεώργιος, ἡ Παναγία στίς 15 Αὐγούστου, βάφονται κόκκινα αὐγά κατά τή διάρκεια του Πάσχα, γεγονός πού μάς οδηγεῖ στή σκέψη ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοί εἶναι περισσότερο «Μουσουλμανοφανεῖς» και, ἄρα, δέν ἀνήκουν στό σουνιτικό δόγμα.

Γιά τούς λόγους αὐτούς, θά πρέπει νά ἐξετασθεῖ ἐπισταμένα και προσεκτικά ἐάν συντρέχει λόγος ἀλλαγῆς του Ἱεροῦ Δικαίου γιά τά άτομα αὐτά πού δέν ἀσπάζονται τό σουνιτικό δόγμα, σύμφωνα μέ τίς ρητά προβλεπόμενες διαδικασίες τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης και ἐφόσον, βέβαια, οἱ ἴδιοι τό ἐπιθυμοῦν. Οἱ προβλέψεις αὐτές κάνουν λόγο ὅτι, σέ περίπτωση πού τά ἔθιμα τῆς μειονότητας ἀλλάξουν και ἡ ἴδια ἡ μειονότητα τό ἀπαιτήσει, τότε μπορεῖ νά ἀλλάξει και τό ὑφιστάμενο προσωπικό Δίκαιο, τῆς μειονότητας. Στή διάταξη αὐτή, ἄλλωστε, στηρίχθηκε ἡ Τουρκία, ἐξαναγκάζοντας κυριολεκτικά τήν ἐλληνική Ὀρθόδοξη μειονότητα τῆς Κωνσταντινουπόλεως νά παραιτηθεῖ «οἰκειοθελῶς» ἀπό τό δικαίωμα νά δικάζεται μέ τό προσωπικό τῆς Δίκαιο, και νά υἱοθετήσῃ τόν Τουρκικό Ἀστικό Κώδικα. Ἔτσι, παραδείγματος χάριν, ὁ Ἑλληνας Ὀρθόδοξος τῆς Τουρκίας δέν μπορεῖ νά τελέσει θρησκευτικό γάμο. Ἀντίθετα, ἡ Ἑλλάδα ποτέ δέν ἐφάρμοσε παρόμοια πρακτική, σεβόμενη τόσο τό γράμμα ὅσο και τό πνεῦμα τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης.

Ἡ ἐλληνική κυβέρνηση δέχεται νά λάβει, ἀ-

πέναντι στη μουσουλμανική μειονότητα και καθόσον αφορά την οικογενειακή και την εν γένει προσωπική της κατάσταση, όλα τα κατάλληλα μέτρα, ώστε τα ζητήματα αυτά να κανονίζονται σύμφωνα με τα έθιμα της μειονότητας. Τα μέτρα αυτά θα επεξεργασθούν ειδικές επιτροπές, πού θα αποτελούνται από ίσο αριθμό αντιπροσώπων της ελληνικής κυβέρνησης και της ενδιαφερόμενης μειονότητας. Σε περίπτωση διαφωνίας, η ελληνική κυβέρνηση και το Συμβούλιο της ΚτΕ (σήμερα Ο.Η.Ε.) θα διορίζουν κοινό επιδιαιτητή, πού θα εκλεγεί μεταξύ των Ευρωπαίων νομομαθών (άρθρο 42).

Η Τουρκία ανέτρεψε μονομερώς την εφαρμογή του Βυζαντινορωμαϊκού Δικαίου για την εκεί Ὀρθόδοξη ελληνική μειονότητα, την οποία εξανάγκασε σε γραπτή παραίτηση από το άρθρο 42 της Συνθήκης της Λωζάννης. Είχε προηγηθεί υποχρεωτική Γενική Συνέλευση, στην οποία επιτράπηκε η ψήφος του 5% των δικαιουμένων ψήφου ομογενών. Ὅσοι από αυτούς αντέδρασαν στο αποτέλεσμα της ψήφου της Συνέλευσης οδηγήθηκαν στις φυλακές! Κατά συνέπεια, η Ἑλληνορθόδοξη Μειονότητα της Τουρκίας υποχρεώθηκε να εφαρμόσει τον Τουρκικό Ἀστικό Κώδικα, ο οποίος βρίσκεται σε πλήρη δυσαρμονία με το προσωπικό δίκαιο της μειονότητας, το οποίο έχει αποχρυσταλλωθεί στο Βυζαντινορωμαϊκό Δίκαιο και κωδικοποιήθηκε με την Ἐξάβιβλο του Ἀρμενόπουλου. Σε εφαρμογή της παραίτησης αυτής, απαγορεύθηκε ο θρησκευτικός γάμος των Ἑλλήνων στην Τουρκία, όπως ήδη προαναφέραμε. Για τους ανωτέρω λόγους, θα μπορούσε η Ἑλλάδα, αν τό επιθυμούσε, να ζητήσει, σύμφωνα με την αρχή της αμοιβαιότητας, αντίστοιχη μεταχείριση για τή μουσουλμανική μειονότητα, υπάγοντάς την αντίστοιχα στον Ἑλληνικό Ἀστικό Κώδικα. Θα μπορούσε, παράλληλα, να αποδεχθεί αναλογικά την εφαρμογή του Ἑλληνικού Ἀστικού Κώδικα σε όσους

Μουσουλμάνους τής μειονότητας τό επιθυμούν οικειοθελώς και, κυρίως, σε αυτούς πού δέν αισθάνονται οικεία με την εφαρμογή του Μουσουλμανικού Ἱεροῦ Δικαίου στις προσωπικές τους υποθέσεις, όπως παραδείγματος χάριν είναι οι Μπεκτασήδες-Κιζιλμπάσηδες, των οποίων πολλά από τα έθιμα προσομοιάζουν με τα χριστιανικά¹⁵.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Σπυρίδων Βρέλλης, «Συγκριτικό Δίκαιο», Α.Ν. Σάκκουλας, 1988, σελ. 133.
2. Νεώτερο Ἑγκυκλοπαιδικό Λεξικό «Ἡλίου», Ἀθήνα, 1978, Τόμος 15, σελ. 315.
3. Gaudefroy Demombynes, «Les institutions musulmanes», Flammarion, Paris 1917, p. 71.
4. Ν.Π. Ἐλευθεριάδου, «Τά προνόμια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου», στό «Ἀνατολικά Μελέται», ἐν Σμύρνη, 1909, Τόμος Α', σελ. 124 καί 146, ὑποσημείωση 1.
5. Πρακτικά τῆς Διάσκεψης τῆς Λωζάννης, Ὑποεπιτροπή Μειονοτήτων, 19-12-1922, σελ. 459.
6. Ἄρθρο 5, παρ. 2 τοῦ Νόμου 1920/1991.
7. Ἄρθρο 5, παρ. 3 τοῦ Νόμου 1920/1991.
8. Νόμος 657/1964.
9. Σταμάτη Γεωργούλη, «Ὁ θεσμός τοῦ Μουφτῆ στην ἐλληνική καί ἀλλοδαπή ἔννομη τάξη», Α.Ν. Σάκκουλας, 1993, σ.σ. 96-99.
10. Σταμάτη Γεωργούλη «Ὁ θεσμός τοῦ Μουφτῆ στην ἐλληνική καί ἀλλοδαπή ἔννομη τάξη», Α.Ν. Σάκκουλας, 1993, σελ. 99-100.
11. Σταμάτη Γεωργούλη, «Ὁ θεσμός τοῦ Μουφτῆ στην ἐλληνική καί ἀλλοδαπή ἔννομη τάξη», Α.Ν. Σάκκουλας, 1993, σελ. 110-111.
12. Στο ἴδιο, σελ. 90-91.
13. Εὐστρατίου Ζεγκίνη, «Μουσουλμάνοι Ἀθίγγανοι καί Μουσουλμανική Μειονότητα», «Ἀπογευματινή» - ΑΝΤ1., ἀφιέρωμα «ΘΡΑΚΗ, 75 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ».
14. Στο ἴδιο.
15. Βλ. σχ. ὀ.π. Σταμάτη Γεωργούλη... σελ. 129-130. Τό ἄρθρο 43 τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης ἀπαγορεύει στή μουσουλμανική μειονότητα νά ἐκτελεῖ πράξεις πού ἀποτελοῦν παράβαση τῆς πίστης ἢ τῶν θρησκευτικῶν τῆς ἐθίμων.

Αὐτοπροσδιορισμός: ἀπειλή ἢ ἐξασφάλιση γιά τήν Ἑλλάδα ἢ ἀναγνώρισή του;

Κατερίνα Χαροκόπου

Ρύθμιση τοῦ δικαιώματος ἀπό τίς διεθνείς συμβάσεις

Τό ἄρθρο 3 §1 τῆς πολυσυζητημένης τόν τελευταῖο καιρό Σύμβασης-πλασίου τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης (1/2/1995), τῆς ὁποίας ἡ ἐπικύρωση ἀπό τήν Ἑλλάδα ἐπίκειται, κατοχυρώνει τό δικαίωμα αὐτοπροσδιορισμοῦ τῆς μειονότητας: «Κάθε πρόσωπο πού ἀνήκει σέ ἐθνική μειονότητα ἔχει τό δικαίωμα νά ἐπιλέγει ἐλεύθερα ἂν θά ἀντιμετωπίζεται ἢ ὄχι βάσει αὐτῆς του τῆς ιδιότητος καί καμιά δυσμενῆς ἐπίπτωση δέν μπορεῖ νά προκύψει ἀπό τήν ἐπιλογή αὐτή ἢ ἀπό τήν ἄσκηση τῶν συναφῶν δικαιωμάτων». Πρόκειται γιά τό δικαίωμα τῶν μελῶν τῆς μειονότητας νά προσδιορίζουν ἐλεύθερα τά στοιχεία τῆς ταυτότητάς τους, ὅπως εἶναι ἡ ἐθνοτική-φυλετική καταγωγή, ἡ γλώσσα, ἡ θρησκεία, οἱ παραδόσεις, ἡ πολιτιστική κληρονομιά. Τό δικαίωμα τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ εἶναι ἀτομικό καί ἀναγνωρίζεται τόσο στά μέλη τῆς πλειονότητας ὅσο καί τῆς μειονότητας, μέ ξεχωριστή βαρύτητα γιά τήν τελευταία, λόγω ἀκριβῶς τῶν ιδιαίτερων χαρακτηριστικῶν τῶν ἀτόμων πού τήν ἀποτελοῦν καί πού τή διακρίνουν ἀπό τήν πλειονότητα.

Ἀνάλογες διατάξεις προβλέπουν ἡ παράγραφος 32 τοῦ Κειμένου τῆς Διάσκεψης τῆς Κοπεγχάγης τοῦ 1990 τοῦ Ὄργανισμοῦ γιά τήν Ἀσφάλεια καί τή Συνεργασία στήν Εὐρώπη (ΟΑΣΕ), τό ἄρθρο 2 §3 τοῦ σχεδίου Εὐρωπαϊκῆς Σύμβασης τῆς Βενετίας τοῦ 1991 γιά τήν προστασία τῶν μειονοτήτων Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης (ΣΤΕ), Ἐπιτροπή γιά τή Δημοκρατία μέσῳ τοῦ Δικαίου, καθώς καί τό ἄρθρο 3 § 2 τῆς Δια-

κήρυξης τῆς Γενικῆς Συνέλευσης τοῦ ΟΗΕ τοῦ 1992 γιά τά δικαιώματα ἀτόμων πού ἀνήκουν σέ ἐθνικές, θρησκευτικές καί γλωσσικές μειονότητες. Σέ ὅλα τά παραπάνω κείμενα ἐπισημαίνεται ὅτι τό δικαίωμα τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ σέ καμία περίπτωση δέν μπορεῖ νά ἐπιφέρει μειονεκτήματα στά μέλη τῆς μειονότητας. Ὄρθό, πάντως, θά ἦταν ἡ ἐφαρμογή τῶν διατάξεων νά γίνεται ἀπό τά ἄτομα, μέ βάση ὅμως κάποια σταθερά ἀντικειμενικά κριτήρια πού ἀφοροῦν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, π.χ. τή γλώσσα ἢ τήν καταγωγή. Τό προβλεπόμενο δικαίωμα ἔχει διπλή φύση, γιατί παρέχει τή δυνατότητα τῆς ἐπιλογῆς ἐνταξῆς ἢ μὴ στήν μειονότητα. Ἔτσι τά μέλη προστατεύονται ἀπό προσπάθειες ἀφομοίωσης, πού, παρά τή θέλησή τους, συχνά μεθοδεύονται ἀπό τοὺς ἴδιους τοὺς κύκλους τῆς μειονότητας καί στόχο ἔχουν τή μειοψηφία μίας μειονότητας, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει καί στήν περίπτωση τῆς Δυτικῆς Θράκης.

Σημασία γιά τήν Ἑλλάδα

Ἡ ἀναγνώριση ἀπό τήν Ἑλλάδα τοῦ δικαιώματος τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ δέν ἀποτελεῖ παρά τή ρητή θεσμική ἐγγύηση μιᾶς πολιτικῆς πρακτικῆς πού ἐντάσσεται στά πλαίσια τῆς πολιτικῆς σεβασμοῦ πού ἀκολουθεῖ ἡ πολιτεία στόν τομέα τῶν μειονοτήτων. Ἡ ὕπαρξη τριῶν διαφορετικῶν πληθυσμικῶν ομάδων στή Δ. Θράκη (Τουρκογενεῖς, Πομάκοι, Ἀθίγγανοι) μέ διαφορετικά χαρακτηριστικά καθιστᾷ ἐπιτακτική τήν προστασία τῶν ἐπιμέρους ἀναγκῶν τους. Τό δικαίωμα τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ, πού παρέχεται ἀδιακρίτως καί στά μέλη τῶν τριῶν μειονοτικῶν

— Ἡ Κατερίνα Χαροκόπου ἀποφοίτησε ἀπό τήν Νομική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τό 1995. Σήμερα ὀλοκληρώνει τή διδακτορική τῆς διατριβῆς στό Πανεπιστήμιο τῆς Βιέννης στό Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο μέ θέμα «Τό Μειονοτικό Δίκαιο στήν Ἑλλάδα καί τό νομοθετικό καθεστῶς τῆς ἐκπαίδευσης τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας στή Δυτική Θράκη».

ομάδων, συντελεῖ στήν τόνωση τῶν ἰδιαιτεροτήτων τους καί, κατ' ἐπέκταση, τῆς διαφορετικότητάς τους. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἡ χώρα μας ανταποκρίνεται στίς ὑποχρεώσεις ἑνός κράτους δικαίου, ἐνῶ παράλληλα καθίσταται βασικό θεμέλιο τῆς διεθνούς δικαιοταξίας. Με τήν πολιτική σεβασμοῦ καί προάσπισης, σέ ἐσωτερικό καί διεθνές ἐπίπεδο, τῶν δικαιωμάτων τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας, βρίσκεται σέ προνομιακή θέση καί μπορεῖ νά ἀντικρούσει κάθε εἶδους ἐπιρροές ἢ ἐθνικιστικές διαθέσεις γειτονικῶν καί μὴ κρατῶν, πού συνήθως προβάλλονται ὑπό τό πρόσχημα τῆς καταπίεσης. Ἡ ἐπινόηση νομικῶν κατασκευῶν καί ἡ προβολή ἀβάσιμων επιχειρημάτων ἀπό τή γειτονική ἢ τυχόν ἄλλες χώρες δέν μποροῦν νά πτοήσουν ἕνα κράτος δικαίου σάν τήν Ἑλλάδα.

Τό περιεχόμενο τοῦ δικαιώματος βρέθηκε πρόσφατα στό ἐπίκεντρο ἐπι κρίσεων ἀπό τμήμα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ προσκηνίου, χωρίς ἐν τούτοις αὐτό νά συνοδεύεται ἀπό κάποια νομική ἢ λογική βάση πού νά στηρίζεται τή συγκεκριμένη ἀρνητική τοποθέτηση. Ἐγινε λόγος γιά ἀπειλή τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων καί τῶν κυριαρχικῶν μας δικαιωμάτων, τήν ὁποία δῆθεν συνεπάγεται ἡ ἀναγνώριση τῆς σχετικῆς διάταξης γιά τή μειονότητα τῆς Δυτικῆς Θράκης. Ἡ χώρα, ὡστόσο, ἐκφράζει τή θέληση καί διατηρεῖ στάση ἢ ὁποία ἐναρμονίζεται μέ τή γενικότερη διεθνή τάση ἀναβάθμισης τοῦ εὐαίσθητου ζητήματος τῶν μειονοτήτων στίς τελευταῖες δύο δεκαετίες. Ἐτσι, μετέχει καί καταδεικνύει τήν πρόθεση νά ἐξακολουθήσει νά μετέχει σέ ὅλες τίς ἐξειλίξεις καί πράξεις σέ διακρατικό ἐπίπεδο καί σέ ἐπίπεδο διεθνῶν ὀργανισμῶν (Εὐρωπαϊκή Ἐνωση, ΟΑΣΕ, ΣτΕ, Ἡνωμένα Ἐθνη) συμπληρώνοντας τήν προστασία πού παρέχεται με τή Συνθήκη τῆς Λωζάννης, ἐνῶ λαμβάνει παράλληλα καί τά ἀνάλογα μέτρα πού ὁδηγοῦν στήν πραγμάτωση τῶν σκοπῶν πού κάθε φορά προβλέπονται.

Σχέση μειονοτικῶν καί κυριαρχικῶν δικαιωμάτων

Ὅπως προκύπτει ἀπό τή μελέτη ὅλων τῶν διεθνῶν συμβατικῶν κειμένων στόν χώρο τῶν μειονοτήτων, οἱ ἀντίστοιχες ἐλευθερίες ὀρίζονται καί προστατεύονται στό μέτρο πού δέν θίγουν τήν κρατική κυριαρχία, δηλαδή τήν πολιτική ἀνεξαρτησία καί τήν ἐδαφική ἀκεραιότητα τοῦ κράτους στό ὁποῖο διαβιώνουν οἱ μειονότητες. Πρόκειται γιά τίς λεγόμενες ἀσφαλιστικές δικλίδες, πού

σκοπό ἔχουν νά ἀποκλείσουν σχετικοποιήσεις καί νά τηρήσουν τήν ἰσορροπία σέ ἐσωτερικό καί διεθνές δίκαιο καί πολιτικό ἐπίπεδο. Ἀπό τήν ἐρμηνεία τους συνάγεται ὅτι κάθε δραστηριότητα πού εἶναι ἀντίθετη μέ τά ζωτικά ἐθνικά συμφέροντα ἑνός κράτους ἀπαγορεύεται καί δέν συνάδει μέ τίς θεμελιώδεις ἀρχές τοῦ διεθνούς δικαίου. Τά ὑφιστάμενα σύνορα ἑνός κράτους εἶναι ἀδιαμφισβήτητα καί κάθε ἀντίθετη ἐνέργεια πρέπει νά ἀποτρέπεται.

Ἡ ἴδια λογική νομική ἀρχή μπορεῖ νά υἱοθετηθεῖ καί ὡς βασική τοποθέτηση στό θέμα τῆς φύσης τῶν μειονοτικῶν δικαιωμάτων. Ἡ προβληματική πού ἀναπτύσσεται σέ αὐτό τό σημείο, δεδομένου ὅτι τό ζήτημα παραμένει ἀνοιχτό, ἐξαντλεῖται στό πεδίο θεωρητικῶν τάσεων. Τόσο οἱ συντάκτες τῶν σχετικῶν διεθνῶν κειμένων ὅσο καί τά ἴδια τά κράτη ἐμφανίζονται μέ δισταγμό ἀπέναντι στήν ἀναγνώριση συλλογικῶν δικαιωμάτων γιά τίς μειονότητες. Οἱ δισταγμοί πού προβάλλονται συνδέονται μέ τόν φόβο ἀναγνώρισης συλλογικῶν δικαιωμάτων, ὅπως εἶναι ἡ αὐτονομία ἢ ἡ αὐτοδιάθεση. Πρέπει νά λεχθεῖ ὅτι μιά ὀλοκληρωμένη οὐσιαστική προστασία περιλαμβάνει κατ' ἀρχήν ὅλα τά ἀτομικά δικαιώματα, θεμελιώδη καί μὴ, πού ἰσχύουν γιά τήν πλειονότητα. Διεθνή κείμενα, ὅπως ἡ Σύμβαση τῆς UNESCO κατὰ τῶν Διακρίσεων στήν Ἐκπαίδευση τοῦ 1960, ὁ Κοινοτικός Χάρτης Περιφερειακῶν καί Μειονοτικῶν Γλωσσῶν τοῦ 1992, ἢ τό Κείμενο τῆς Κοπεγχάγης (παρ. 35.2) κάνουν λόγο γιά συλλογικά δικαιώματα, χωρίς παρ' ὅλα αὐτά νά ἀπονέμουν τά συγκεκριμένα δικαιώματα ἀπευθείας στίς μειονότητες. Εἶναι γεγονός, ἄλλωστε, ὅτι τό θετικό διεθνές δίκαιο δέν ἀναγνωρίζει μειονοτικά δικαιώματα, ἀλλά τά κατατάσσει ὡς μέρος τῆς διεθνούς προστασίας τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων. Δέν θεσπίζονται, δηλαδή, κανόνες μέ νομική δεσμευτικότητα γιά τίς μειονοτικές ὁμάδες, ἀπλῶς ἀναγνωρίζονται δικαιώματα στά μέλη τους.

Ἑλληνοτουρκικές σχέσεις καί κράτος δικαίου

Ὅσον ἀφορᾷ τό ἐπίπεδο τῶν διμερῶν σχέσεων Ἑλλάδας-Τουρκίας, ἡ θετική στάση τῆς χώρας μας ἀπέναντι στό μειονοτικό ζήτημα θά μπορούσε νά ἀποτελέσει παράγοντα ἐκτόνωσης διενέξεων καί παράγοντα σταθεροποίησης. Ὡστόσο, ὅπως ἀναφέρθηκε καί παραπάνω, ἡ παραχώρηση δικαιωμάτων, πού ἀναγνωρίζονται ἀπό τό

διεθνές δίκαιο, στή μουσουλμανική μειονότητα αντιμετωπίζεται συχνά με έπιφυλάξεις. Έπιφυλάξεις που προκύπτουν από πραγματικά δεδομένα, όπως είναι το συνολικό πλαίσιο διαμόρφωσης των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών και ειδικότερα ή επιθετική πολιτική που ακολουθεί ή Τουρκία, καθώς και οι πρόσφατες δραματικές εξελίξεις στο Κοσσυφοπέδιο.

Στό σημείο αυτό είναι ανάγκη να τονιστούν τα εξής:

Κατ' αρχήν, ή Ελλάδα δεν έχει υπογράψει και ούτε έχει τήν πρόθεση να υπογράψει συμβάσεις που θά κατοχυρώνουν δικαιώματα αυτοδιοίκησης, αυτονομίας ή αυτοδιάθεσης σε μειονότητες. Αντιμετωπίζει μόν θετικά τις εξελίξεις στον χώρο του διεθνούς δικαίου, παράλληλα όμως σέβεται τά κυριαρχικά της δικαιώματα. Τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στή Βαλκανική και στήν πρώην ΕΣΣΔ έχουν διαφορετικές παραμέτρους, οι οποίες αποκλείουν τυχόν συσχετισμούς. Έτσι, οι εξελίξεις στή Σοβιετική Ένωση και στή Γιουγκοσλαβία αποτελούν περιπτώσεις όμοσπονδιακών κρατών και όχι μειονοτικών ομάδων, ενώ δεν είχαν βάση νομιμοποίησης τό διεθνές δίκαιο, αλλά ιστορικές περιστάσεις (όπως παράνομες προσαρτήσεις) ή τό έσωτερικό δίκαιο (όμοσπονδιακά Συντάγματα με πρόβλεψη του δικαιώματος τής απόσχισης). Οι δέ παράνομες επεμβάσεις στό Κοσσυφοπέδιο χρησιμοποίησαν ως δικαιολογητική βάση τις συστηματικές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων στήν περιοχή. Αν υποθέσουμε ότι ή αναγνώριση δικαιωμάτων στή μουσουλμανική μειονότητα θά συνδεθεί τελικά με τήν έγερση διεκδικήσεων που συμπίπτουν με τυχόν επεκτατικές διεκδικήσεις του γειτονικού κράτους, δεν υπάρχει κανένα νομικό θεμέλιο που να τις στηρίζει.

Αντιμειονοτική στάση θά είχε δύο άρνητικές συνέπειες. Κατ' αρχήν, ή Ελλάδα μπαίνει στό στόχαστρο τής διεθνούς κοινής γνώμης ως αντιμειονοτικό κράτος και θίγονται, κατά συνέπεια, οι εθνικές της αξιώσεις σε κάθε επίπεδο. Επί πλέον, μή τήρηση ή παραβίαση του νέου θεσμικού μειονοτικού πλαισίου συντελεί στή θεμελίωση λόγων για υποβολή διαρκών αιτημάτων από πλευράς μειονότητας, ενώ δίνει άφορμή για τήν αντίστοιχη προπαγάνδα από τούς άρμόδιους φορείς του Τουρκικού Προξενείου.

Γενικά, ή τοποθέτηση τής χώρας στή νέα διεθνή τάξη κρίνεται ευνοϊκή. Είναι, βέβαια, σαφές ότι ή καθολική χάραξη τής μειονοτικής πο-

λιτικής λαμβάνει ύπ' όψιν όλους τούς υπάρχοντες παράγοντες που έχει να αντιμετωπίσει. Η έρμηνεία και ή εφαρμογή των διατάξεων, που κατά κύριο λόγο αποτελούν ήθικές και πολιτικές υποχρεώσεις, ανατίθενται στό ενδιαφερόμενο κάθε φορά κράτος, τό όποιο αξιολογεί τά ειδικά θετικά μέτρα που πρέπει να λάβει. Η άνυπαρξία ουσιαστικού διεθνούς έλέγχου των ρυθμίσεων έξαρτά τήν αποτελεσματικότητά τους άποκλειστικά από κρατικούς χειρισμούς. Στό σημείο αυτό πρέπει να γίνει κατανοητό ότι ό μηχανισμός προστασίας των μειονοτικών δικαιωμάτων τίθεται με όρια τά κυριαρχικά δικαιώματα.

Η Ελλάδα σήμερα δεσμεύεται κυρίως από τον ρόλο τής ως δημοκρατικού κράτους δικαίου, με θεμέλια τήν αρχή τής ισότητας και των μή διακρίσεων, και παρέχει ένομη ουσιαστική προστασία στήν αναγνωρισμένη μουσουλμανική μειονότητα τής Δ. Θράκης. Έναρμονίζοντας τή συμπεριφορά τής στις ανάγκες του νέου διεθνούς δικαίου, έχει τή δυνατότητα να συμπληρώνει και να καλύπτει τά κενά που παρουσιάζει ή Συνθήκη τής Λωζάννης, ή όποία, όπως είναι γνωστό, δεν κάνει διάκριση σε τρεις εθνοτικές ομάδες. Με τήν προστασία του δικαιώματος του αυτοπροσδιορισμού των μελών τής μειονότητας, ή πολιτεία αναδεικνύει τά ιδιαίτερα στοιχεία κάθε ομάδας στον κοινωνικό και πολιτιστικό τομέα, ενώ παράλληλα ανακόπτει τή διαδικασία έκτουρισμού των Πομάκων και των Άθιγγάνων. Στήν εδραίωση του νέου θετικού συγκροτημένου ρόλου άπέναντι στα θέματα των μειονοτήτων, που έχει εγκαινιάσει ή χώρα μας, ιδίως από τό 1990 και μετά, σημαντικό άξονα άποτελεί ή κατάλληλη και συστηματική αξιολόγηση των πολιτισμικών αναγκών των μή προνομιούχων γενικά ομάδων. Μέσω τής ανάπτυξης, στα πλαίσια αυτά, μιās διαπολιτισμικής εκπαίδευσης (έκμάθηση Έλληνικών ως κοινής γλώσσας, παράλληλη εκμάθηση Τουρκικών, Πομακικών και ρωμανί, αντίστοιχα, για κάθε ομάδα), που άποτελεί τή βασική έγγυση σεβασμού τής πολλαπλότητας στή γλώσσα, στήν κουλτούρα και στις παραδόσεις κάθε ομάδας, επιδιώκεται ό σεβασμός στήν ιστορική και πολιτιστική ταυτότητα και κατοχυρώνεται ή άρμονική κοινωνική συμβίωση. Ένα πλουραλιστικό κράτος, όπως ή Ελλάδα, που δεν παύει να αναπροσαρμόζεται στις νέες αξίες και συνθήκες, καθίσταται παράγοντας σταθερότητας, αλληλοκατανόησης και ειρήνης.

Πολλαπλή ταυτότητα και εκπαίδευση στους Πομάκους τής Θράκης

Γιάννης Θ. Φραγκόπουλος

Σύμφωνα με τον M. Godelier ή «περίοδος μετάβασης» είναι μία ιδιαίτερη φάση στην εξέλιξη μιας κοινωνίας που συναντάει εσωτερικές και εξωτερικές δυσκολίες να επιβιώσει με την οικονομική και κοινωνική οργάνωση που μέχρι τώρα είχε, ενώ παράλληλα νέες οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις τείνουν να γενικευθούν και να μεταβάλλουν την κοινωνία αυτή. Έτσι παραγωγικές σχέσεις, τρόποι σκέψης και δράσης του ατόμου και του κοινωνικού συνόλου αντιμετωπίζουν ενδογενή και εξωγενή όρια ενώ αρχίζουν να αποσυντίθενται σε μακρές ή και βραχύτερες περιόδους. Η αποσύνθεση των παλαιών δομών μπορεί να γίνει είτε αυτόματα, είτε με την προσπάθεια κοινωνικών ομάδων οι οποίες στη θέση των παλαιών επιλέγουν συνειδητά άλλες¹.

Παράλληλα η έννοια της εθνοτικής ταυτότητας που προβάλλει από την ανάγκη της ομάδας να διαφοροποιήσει τον «εαυτό» της από τις άλλες ομάδες σ' ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από την πολυ-πολιτισμικότητα, αποτελεί χρήσιμο αναλυτικό εργαλείο στην ανθρωπολογική προσέγγιση που επιχειρούμε με τη μελέτη μιας όρεινης κοινότητας Πομάκων.

Επιλέγοντας, λοιπόν, τά θεωρητικά εργαλεία της μακρο-κοινωνιολογικής ανάλυσης του M. Godelier καθώς επίσης και τις προσεγγίσεις των αγγλο-σαξόνων για την εθνοτική ομάδα όπως του F. Barth², του Glarer και Moynihan³ επιχειρούμε να μελετήσουμε την εκπαιδευτική πραγματικότητα μιας πομακικής κοινότητας σε συνάρτηση με την ταυτότητά της από τις αρχές του 20ού αιώνα έως σήμερα.

Η έννοια της διαντίδρασης (transaction) που περιλαμβάνει τις κοινωνικές δράσεις του «πράκτορα» (agent) και του παράγοντα (acteur) προ-

βάλλει τον δυναμικό χαρακτήρα της κοινωνικής μεταβολής και την επιδίωξη — συνειδητά ή όχι — της ισορροπίας. Οι θεωρητικές επισημάνσεις του Jean Remy⁴ για τον ρόλο της διαντίδρασης στην κοινωνική μεταβολή διευκολύνουν την προσέγγιση της πομακικής κοινωνίας.

Τά στοιχεία που παρουσιάζουμε στο άρθρο που ακολουθεί, βασίζονται σε επιτόπια εθνολογική έρευνα που πραγματοποιήσα στο χωριό Χάβαρη (ψευδώνυμο) και στην περιοχή Ξάνθης τον Φεβρουάριο 1988 και από τον Ιανουάριο 1991 έως Ιούνιο του 1992· αποτελούν δέ μέρος από τό εθνολογικό υλικό της διδακτορικής μου διατριβής.

Συγκεκριμένα, η διαδικασία μετάβασης που βιώνει η όρεινη κοινότητα της Χάβαρης αφορά στο πέρασμα από μορφές οικονομικής οργάνωσης (μικρές κτηνοτροφικές και γεωργικές εκμεταλλεύσεις) σε σύγχρονες μορφές εκχρηματισμένης οικονομίας όπου η μισθωτή εργασία κυριαρχεί (μισθωτή εργασία στην πόλη, εποχική μετανάστευση σε Ευρώπη). Οι μετασχηματισμοί αυτοί συνοδεύονται από αλλαγές στους τρόπους σκέψης και δράσης του ανθρώπου. Έτσι σε άλλη μας εργασία⁵ καταδείξαμε πως οι μετασχηματισμοί στον τρόπο σύναψης συγγενειακών δεσμών, στον τρόπο οργάνωσης της οικιακής ομάδας και τοπικής οικονομίας, στην αντίληψη για την θρησκεία αποτελούν μέρη μιας ευρύτερης διαδικασίας στην οποία μπήκε η τοπική κοινωνία.

Παράλληλα εξωγενείς παράγοντες προβάλλουν τό αίτημα της μεταβολής των δομών που υπάρχουν και επιταχύνουν τις διαδικασίες μετάβασης. Οι παράγοντες αυτοί γίνονται αντιληπτοί στον χώρο της εκπαίδευσης και της πολιτικής που έχει εφαρμοστεί και εφαρμόζεται στους Πομάκους. Στο άρθρο μας αυτό θά προσπαθήσουμε

— Ο Γιάννης Θ. Φραγκόπουλος είναι Δρ. Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Louvain Βελγίου, καθηγητής μέσης εκπαίδευσης και συνεργάτης-έρευνητής στο Ίδρυμα Διεθνών Σχέσεων.

νά καταδείξουμε τήν ύπαρξη καί θά περιγράψουμε τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο λειτουργοῦν οἱ ἐξωγενεῖς παράγοντες ἀπέναντι στήν κοινωνία τοῦ χωριοῦ πού μελετήσαμε.

Ἐνα ἄλλο ἀντικείμενο αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου εἶναι νά ἐξετάσουμε πῶς ἡ πομακική κοινωνία, μέσα στήν πραγματικότητα πού διαμόρφωσαν οἱ παράγοντες αὐτοί, ἀναζητεῖ ἰσορροπία. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ πομακική κοινωνία δέν εἶναι ἀδύναμη ἀπέναντι στίς ἀλλαγές πού τῆς ἐπιβάλλονται ἀπό ἔξω, ἀλλά ἐνεργεῖ ὡς δημιουργός τοῦ πεπερωμένου της. Ἔτσι, οἱ Πομάκοι βρίσκονται ἀντιμέτωποι μέ τούς ἐξωγενεῖς παράγοντες, πού σέ ἕνα μεγάλο τους ποσοστό εἶναι ἀνεξέλεγκτοι, ἐνῶ ἀγωνίζονται νά ἐξασφαλίσουν κάποια περιθώρια δράσης πού ἐπιτρέπουν τήν διατήρηση τῆς ταυτότητάς τους. Ἡ ταυτότητα αὐτή ἐμφανίζεται ὡς «πολλαπλή» μέσα στίς διαδικασίες τῆς κοινωνικῆς μετάβασης. Μέ σκοπό τήν διατήρηση αὐτῆς τῆς «ταυτότητας» οἱ Πομάκοι εἶναι ἱκανοί νά «παίζουν» μ' αὐτήν, κάθε φορά πού οἱ συγκυρίες τούς φέρνουν ἀντιμέτωπους μέ τό ἑλληνικό, τό βουλγαρικό ἢ τό τουρκικό κράτος.

1.1. Ἀπό τήν θρησκευτική παιδεία τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα ὡς τήν ἀντιπαράθεση κεμαλιστῶν καί παλαιομουσουλμάνων

Μέ βάση τίς πληροφορίες πού συγκεντρώσαμε σχετικά μέ τήν ἐκπαίδευση στίς ἀρχές τοῦ αἰ-

ῶνα, παρουσιάζουμε μερικά στοιχεῖα πού συνθέτουν τήν ἐκπαιδευτική δομή τῆν ἐποχή ἐκείνη. Πρόκειται γιά τήν ἐποχή πού προηγεῖται τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων (1912-1914) καί τοῦ Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου (1914-1918). Ἡ περιοχή τῆς Θράκης ἀποτελοῦσε μέρος τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἐνῶ τό χωριό ἀνῆκε στόν Καζά⁶ τῆς Γεννησεάς.

Ἡ ἐκπαίδευση στό σλαβόφωνο χωριό τῆς Χάβαρης καθῶς καί στήν ὄρεινὴ περιοχή πού κατοικεῖται ἀπό τούς Πομάκους ἦταν ἀρκετά φτωχή καί περιοριζόταν στήν διδασκαλία ἀπό τοπικούς δασκάλους καί ἱερεῖς, τούς ὀνομαζόμενους «χοτζάδες». Ἡ γνώση τῶν Τουρκικῶν Ὄθωμανικῶν μέ ἀραβική γραφή ἦταν προνόμιο ὀρισμένων χοτζάδων οἱ ὁποῖοι εἶχαν σπουδάσει στά κορανικά σχολεῖα τῆς περιοχῆς. Τά βασικά μαθήματα πού ἀποτελοῦσαν τόν κορμό τῆς πρωτοβάθμιας ἐκπαίδευσης καί ἀπευθύνονταν στοὺς Πομάκους ἦταν ἡ ἀνάγνωση καί ἡ ἐρμηνεία τοῦ Κορανίου.

Κατά τή διάρκεια τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων καί τοῦ Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, τό χωριό καί ὅλη ἡ περιοχή τῆς Θράκης εἶχαν καταληφθεῖ ἀπό τούς Βουλγάρους (1913-1918). Ἐπειδὴ οἱ Βούλγαροι θεωροῦσαν τούς Πομάκους συμπατριῶτες τους πού μεταστράφηκαν στόν Ἰσλαμισμό, δημιούργησαν βουλγαρικά σχολεῖα καί προσπάθησαν νά τούς προσηλυτίσουν μέ τήν βία στόν χριστιανισμό. Οἱ ὀδυνηρές μνημεις εἶναι ἀκόμα ζωντανές στίς διηγήσεις τῶν γερόντων

Σοῦνιο Ροδόπης, δεκαετία τοῦ '30. Δάσκαλοι καί μαθητές μπροστά στό δημοτικό σχολεῖο.
ΑΡΧΕΙΟ Δ. ΧΑΤΖΗ.

του χωριού. Η προσπάθεια προσηλυτισμού βασιζόταν στην διδασκαλία των μαθημάτων που στόχευαν να έμφυσήσουν στο Πομακόπαιδο την ανάγκη της γέννησης ενός μεγάλου βουλγαρικού έθνους - κράτους. Η Βουλγαρία, μετά την θεμελιώσή της ως ανεξάρτητου κράτους στα τέλη του προηγούμενου αιώνα, μπήκε σε μία διαδικασία διεκδίκησης εδαφών για προσάρτηση, ισχυριζόμενη ότι η πομακική διάλεκτος ήταν μία παλαιότερη μορφή της βουλγαρικής γλώσσας.

Η εγκατάσταση των Ελλήνων προσφύγων από την Μικρά Ασία τόσο στην Μακεδονία όσο και στην Θράκη, που ήταν συνέπεια της Συνθήκης της Λωζάννης, σημάδεψε βαθιά την ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας. Οι σλαβόφωνοι μουσουλμάνοι της όρεινης περιοχής της Θράκης, αναγνωρισμένοι ως θρησκευτική μειονότητα, απλλάχθηκαν από την εγκατάσταση προσφύγων στα εδάφη τους και, μένοντας έτσι στο περιθώριο ιδιαίτερων επιδράσεων, μπόρεσαν να συνεχίσουν να ζούν σύμφωνα με τον παραδοσιακό τρόπο ζωής τους.

Ός αποτέλεσμα των μεγάλων αλλαγών που συνέβησαν στην Τουρκία μετά την επανάσταση του Μουσταφά Κεμάλ⁷ και την δημιουργία ενός λαϊκού κράτους, οι διανοούμενοι⁸ του χαλιφάτου εξορίστηκαν και βρήκαν καταφύγιο στην μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Ο πνευματικός ηγέτης της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας που έφερε τον τίτλο «Σείχ-ουλ-ισλάμ», καθώς και άλλοι διανοούμενοι, βρήκαν στην Θράκη μουσουλμάνους που δεν είχαν διόλου ύποπτη την επίδραση των εθνικιστικών ιδεών. Οι περισσότεροι από αυτούς τους διανοούμενους ήταν Κιρκάσιοι (Τσερκέζοι), μέλη μιας εθνοτικής ομάδας που υπήρχε στους κόλπους της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας, ομάδας της οποίας ένα μεγάλο μέρος κατέφυγε στην Ελλάδα κατά την διάρκεια της επιστροφής των προσφύγων Ελλήνων μετά το 1923. Στο χωριό Χάδαρη ήλθαν και εγκαταστάθηκαν μερικοί μορφωμένοι Τσερκέζοι, ανάμεσα στους οποίους ήταν και κάποιος με το όνομα Μουράτ. Αυτός δίδαξε για πρώτη φορά την τουρκική γλώσσα στους Πομάκους του συγκεκριμένου χωριού.

Μεταξύ του 1926 και 1936, ο Μουράτ ήταν δάσκαλος στο χωριό πριν εξοριστεί στην Αθήνα για δύο χρόνια, διότι ήταν παλαιομουσουλμάνος, δηλαδή αντίπαλος των κεμαλικών μεταρρυθμίσεων. Δίδαξε γνωρίζοντας νέες παιδαγωγικές μεθόδους. Είχε συγκεντρώσει τα παιδιά των τελευταίων τάξεων του δημοτικού σχολείου που

βρισκόταν απέναντι από το κεντρικό τζαμί του χωριού. Εκείνη την εποχή, στους πέντε οικισμούς του χωριού υπήρχαν πέντε τόποι προσευχής, όμοιοι, με μικρά τζαμιά, που χρησιμοποιούνταν από τους χοτζάδες ως αίθουσες μαθημάτων για την διδασκαλία του Κορανίου. Παράλληλα με τις εκπαιδευτικές τους υποχρεώσεις, οι χοτζάδες ήταν υποχρεωμένοι να καλούν πέντε φορές την ημέρα τους πιστούς στην προσευχή, την οποία έκαναν αυτοί οι ίδιοι. Στα παιδιά που προορίζονταν να υπηρετήσουν το τζαμί οι χοτζάδες δίδασκαν την ανάγνωση και την αποστήθιση του Κορανίου (χαφουζλούκ).

Οι μαθητές της πέμπτης και έκτης τάξης καθώς και εκείνοι που προορίζονταν για «χαφούζ» συγκεντρώνονταν στο κεντρικό σχολείο, όπου ο δάσκαλος, ο Μουράτ, δίδασκε Τουρκικά Όθωμανικά και θρησκευτική ιστορία από την δημιουργία του Αδάμ μέχρι τον Μωάμεθ, καθώς και την γαλλική γλώσσα. Η ελληνική γλώσσα δίδασκόταν από τον γραμματέα της κοινότητας του χωριού, που ήταν χριστιανός και ο οποίος δίδασκε επίσης αριθμητική μία ώρα την εβδομάδα σε κάθε τάξη. Το πρόγραμμα στις προχωρημένες τάξεις ήταν το εξής: μία ώρα ανάγνωση του Κορανίου κάθε πρωινό, λεξιλόγιο και γραμματική των Τουρκικών Όθωμανικών, ανάγνωση κειμένου από την όθωμανική γραμματεία, μαθηματικά και, μετά το μεσημβρινό διάλειμμα, τά μαθήματα συνεχίζονταν με δύο ώρες ιστορία. Η Παρασκευή ήταν ημέρα προσευχής και η μόνη μέρα σχολής για τους μαθητές, καθώς τα σχολεία ήταν ανοιχτά το Σάββατο και την Κυριακή. Οι χοτζάδες συντηρούσαν από τους κατοίκους του κάθε οικισμού, που εκ περιτροπής, ό ένα μετά τον άλλον, έφερναν την τροφή στους δασκάλους. Επίσης αμείβονταν από τις οικογένειες των παιδιών με μία όκα καπνό.

Η ιδεολογική σύγκρουση ανάμεσα στους όπαδούς των κοσμικών μεταρρυθμίσεων (κεμαλιστών) και των έχθρων αυτών των μεταρρυθμίσεων (παλαιομουσουλμάνων) ήταν ζωντανή στην Τουρκία στα χρόνια του 1930, καθώς και στους κόλπους της ισλαμικής κοινότητας της Ελλάδας. Η σύγκρουση είχε μεταφερθεί και στην Ελλάδα, όπου οι διανοούμενοι «άντικεμαλιστές» είχαν να αντιμετωπίσουν τις μεταρρυθμιστικές επιδράσεις, τον τουρκικό εθνικισμό καθώς και το καθεστώς που ήθελε να διατηρήσει καλές σχέσεις με την Τουρκία. Το 1931, μετά από αίτημα της τουρκικής κυβέρνησης της εποχής εκείνης, ο Έλληνας πρωθυπουργός Έλευθέριος Βε-

νιζέλος διέταξε τήν εξορία τοῦ Σείχ-ουλ-ισλάμ καί 150 διανοουμένων.⁹

Γύρω στά 1930, ἡ θρησκευτική καί πολιτική κατάσταση στούς κόλπους τῆς ἰσλαμικῆς κοινότητας ἦταν πολύ ἀσταθῆς. Ἡ ἴδια αὐτή ἀντίθεση βασίλευε καί στούς κόλπους τοῦ χωριοῦ, τό ὁποῖο μέχρι τότε δέν εἶχε γνωρίσει διαχωρισμούς ὅσον ἀφορᾷ τά θρησκευτικά του «πιστεύω» καί χώρισε τόν λαό σέ δύο μέρη, σέ ὁπαδούς τῆς ἐπανάστασης τοῦ Κεμάλ καί σέ ἐχθρούς τῶν κοσμικῶν μεταρρυθμίσεων. Στά 1930, οἱ «κεμαλιστές» τοῦ χωριοῦ δημιούργησαν τόν Σύλλογο Νεοτούρκων τῆς Χάβαρης. Μεταξύ τοῦ 1930 καί τοῦ 1933 οἱ παλαιομουσουλμάνοι τοῦ χωριοῦ ἔκτισαν ἕνα τζαμί χωρίς μιναρέ, στόν ἐπάνω μαχαλά, ὅπου ἱερουργούσε ὁ δάσκαλος Χαφούζ Μουράτ. Ὁ Μουράτ εἶχε στό μεταξύ παντρευτεῖ μιά Πομάκα καί στήν ομάδα τῶν ὁπαδῶν του προστέθηκε ἡ ομάδα τῶν συγγενῶν μιᾶς μεγάλης οἰκογένειας τοῦ χωριοῦ. Στά δέκα χρόνια διδασκαλίας του στό χωριό, κατόρθωσε νά διαμορφώσει μιά ομάδα ἀπό μορφωμένους ἀνθρώπους πού γνώριζαν τόσο τήν τουρκική ὀθωμανική γλώσσα ὅσο καί τήν μουσουλμανική θρησκεία. Οἱ χοτζάδες πού τόν διαδέχθηκαν, ἄν καί ἦταν ἐχθροί τῶν ἰδεῶν του —στό μεταξύ εἶχαν γίνει κεμαλιστές καί ὁπαδοί τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικισμοῦ—, πῆραν ἀπό αὐτόν ὅλη τους τήν θρησκευτική παιδεία καί ἀναγνωρίζουν τήν σημαντική του προσφορά στήν διατήρηση καί στήν ἐμβάθυνση τῆς μουσουλμανικῆς θρησκευτικῆς παράδοσης. Ὁ Μουράτ, ἐξορισμένος ἀπό τήν ἐλληνική κυβέρνηση, λόγω τοῦ ὅτι ἦταν παλαιομουσουλμάνος, ἐπί δύο χρόνια μεταξύ 1936 καί 1938, ξαναγύρισε νά ζήσει ὄχι πιά στό χωριό ἀλλά στήν Κομοτηνή, ὅπου ἔγινε φημισμένος θεραπευτής.

Τόν Μάιο τοῦ 1941, μετά τίς μάχες πού ἐπέτρεψαν στούς Γερμανούς νά διαβοῦν τά ὄχυρά τῆς κωμόπολης τοῦ Ἐχίνου, οἱ Βούλγαροι —σύμμαχοι τῶν Γερμανῶν— ἔφθασαν ἀμέσως καί κατέλαβαν τίς συνοριακές περιοχές πού κατοικοῦνταν ἀπό τούς Πομάκους καθῶς ἐπίσης καί ὅλη τήν Θράκη, ἐκτός τοῦ νομοῦ Ἐβρου. Μερικοί ἀστυνομικοί καί ὑπάλληλοι τῆς κοινότητας ἐγκαταστάθηκαν στό χωριό μαζί μέ δύο δασκάλους. Οἱ δάσκαλοι χοτζάδες σταμάτησαν νά διδάσκουν τά Τουρκικά καί τά Ἑλληνικά στά πέντε σχολεῖα. Τό κτίριο τοῦ λόγου τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ, πού εἶχε κατασκευαστεῖ προπολεμικά, μετασκευάστηκε σέ σχολεῖο ἀπό τούς Βουλγάρους. Οἱ τελευταῖοι ἔκριναν πῶς ἡ ἐκμάθηση τῆς βουλγαρικῆς γλώσσας ἀπό τούς Πομάκους ἦταν μια φυσική ἐ-

πιστροφή στήν μητρική τους γλώσσα. Ἰμάμης¹⁰ καί συγχρόνως πρόεδρος τῆς κοινότητας ὀνομάστηκε ἀπό τίς βουλγαρικές ἀρχές ἕνας χωριανός, ὁ ὁποῖος ἀλλάξε τά ὀνόματα τῶν ἀνθρώπων μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε νά τά κάνει ὅμοια μέ τά ὀνόματα τῶν Βουλγάρων. Ἡ στάση τῶν Βουλγάρων Τσάρων ἦταν ἴδια μέ τήν στάση πού εἶχε τηρηθεῖ κατὰ τήν διάρκεια τοῦ Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου. Μετά τήν ὑποχώρηση τῶν Γερμανῶν κατὰ τό φθινόπωρο τοῦ 1944, οἱ Βούλγαροι ἐγκατέλειψαν τήν περιοχή. Κατὰ τήν διάρκεια τοῦ ἐμφυλίου πολέμου τό χωριό ἐκκενώθηκε.

Τό 1949 οἱ χωριανοί ξαναγύρισαν στό χωριό καί ἄρχισαν νά ξαναχτίζουν τά σπίτια τους, πού εἶχαν σχεδόν ἐξ ὀλοκλήρου καταστραφεῖ. Τά σχολεῖα τῶν πέντε μαχαλάδων ξανάρχισαν νά λειτουργοῦν. Κάθε μαχαλάς διόρισε μιά σχολική ἐπιτροπή ὑπεύθυνη γιά τήν πρόσληψη μουσουλμάνων δασκάλων. Ὑπῆρχε φοβερή ἔλλειψη μορφωμένων ἀνθρώπων καί οἱ σχολικές ἐπιτροπές διόριζαν κατὰ προτίμηση χοτζάδες, οἱ ὁποῖοι ἱερουργούσαν στά τζαμιά, παράλληλα μέ τίς παιδαγωγικές τους ὑποχρεώσεις. Ἦταν πολύ συνηθισμένο νά καλοῦν χοτζάδες ἀκόμα καί ἀπό πολύ μακρινά χωριά. Ἡ συμφωνία ἀνάμεσα στόν χοτζά καί στήν ἐπιτροπή ἔκλεινε γιά τρία χρόνια, τό πολύ, περίοδο κατὰ τήν ὁποία ὁ δάσκαλος κατοικοῦσε στό χωριό καί πληρωνόταν εἴτε σέ εἶδος εἴτε σέ χρήματα. Ἡ συμφωνία ἔκλεινε μέ τήν μεσολάβηση τῆς Ἐπιθεώρησης Μουσουλμανικῶν Σχολείων πού ἦταν ὑποχρεωμένη νά ἐπιβλέπει τήν πρωτοβάθμια ἐκπαίδευση τῶν μουσουλμάνων. Ἡ Ἐπιθεώρηση συνέθετε τό πρόγραμμα τῶν μουσουλμανικῶν σχολείων, ὅσον ἀφορᾷ τήν διδασκαλία τῆς τουρκικῆς καί τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Ἡ διδασκαλία τῶν Τουρκικῶν Ὀθωμανικῶν συνεχίστηκε σέ μερικά χωριά μέχρι τά 1975, ἐνῶ τά Ἑλληνικά διδάσκονταν ἀπό Ἑλληνες δασκάλους πού ζοῦσαν στό χωριό ὅλη τήν διάρκεια τοῦ σχολικοῦ ἔτους.

1.2. Ἡ διαχείριση τῆς ἀντίθεσης κεμαλιστῶν καί παλαιομουσουλμάνων ἀπό τό ἐλληνικό κράτος

Τό 1960, τό ἐλληνικό κράτος, στά πλαίσια τῆς πολιτικῆς του γιά τήν βελτίωση τῶν παιδαγωγικῶν συνθηκῶν, ἀποφάσισε τήν δημιουργία ἐνός κεντρικοῦ σχολεῖου πού συγκέντρωσε τούς μαθητές τῶν πέντε σχολείων. Τά σχολεῖα αὐτά προσέφεραν χαμηλό ἐπίπεδο μόρφωσης, διότι ἐφάρμοζαν τό σύστημα τῆς παράλληλης διδασκα-

λίας, καθώς ένας δάσκαλος δίδασκε συγχρόνως σέ όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου. Η σχολική επιτροπή του υπό ανέγερση νέου σχολείου ζήτησε οικονομική βοήθεια από το τουρκικό προξενείο της Κομοτηνής που η Έπιθεώρηση αρνήθηκε. Το νέο κεντρικό σχολείο ονομάστηκε «1ο τουρκικό δημοτικό σχολείο Χάβαρης» και αρχικά λειτούργησε με δύο χριστιανούς δασκάλους των Έλληνικών και δύο χοτζάδες δασκάλους της Νέας Τουρκικής (μέ λατινική γραφή) και του Κορανίου.

Οι μαθητές του Μουράτ, πιστοί στο άραβικό αλφάβητο και έχθροι των μεταρρυθμίσεων εκδήλωσαν άμέσως την αντίθεσή τους στους κεμαλιστές. Μιά ομάδα από αυτούς πήγαν στην Έπιθεώρηση μουσουλμανικών σχολείων και απαίτησαν την δημιουργία ενός άλλου «παλαιομουσουλμανικού σχολείου» στη θέση όπου βρισκόταν το τζαμί που οι παλαιομουσουλμάνοι του χωριού είχαν κτίσει προπολεμικά. Το αίτημά τους έγινε δεκτό, αφού υποστηρίχθηκε από τον Μουράτ, που ζούσε στην Κομοτηνή και είχε καλές σχέσεις με τις τοπικές αρχές. Το σχολείο άνοιξε με τον τίτλο «2ο παλαιομουσουλμανικό σχολείο Χάβαρης» και είχε σχολική επιτροπή, χότζα που δίδασκε Τουρκικά Όθωμανικά και το Κοράνιο, καθώς και έναν δάσκαλο Έλληνικών.

Τήν παραμονή του στρατιωτικού πραξικοπήματος της 21ης Απριλίου 1967, στο χωριό λειτούργησαν δύο σχολεία που εξέφραζαν αντίθετες θρησκευτικές και πολιτικές τάσεις. Ο αριθμός των εγγεγραφόμενων μαθητών στο παλαιομουσουλμανικό σχολείο μειονόταν από την μία χρονιά στην άλλη και τό 1967 είχαν γίνει έπτά εγγραφές μαθητών, παρ' όλο που οι παλαιομουσουλμάνοι υποστήριζαν ότι μέσω του σχολείου αυτού μπορούσε κανείς νά γίνει πιστός μωαμεθανός και χότζας στό μέλλον.

Κάτω από τό καθεστώς των συνταγματαρχών αντικαταστάθηκε ό εκλεγμένος πρόεδρος του χωριού μέ έναν άλλον, πιστό στό καθεστώς, ό όποιος ήταν επίσης πρόεδρος κατά την βουλγαρική κατοχή. Ο ίδιος έγινε και πρόεδρος της Σχολικής Έπιτροπής, καθώς διέθετε μεγάλη πολιτική δύναμη στό χωριό. Οι πρώτες του αποφάσεις ήταν ή μετονομασία του «τουρκικού» σέ «μειονοτικό» σχολείο και ή απόλυση του Μεμέτ από τή θέση του δασκάλου της Νέας Τουρκικής, διότι είχε αναδειχθεί σέ ήγέτη των κεμαλικών μεταρρυθμίσεων. Ο ίδιος μάς διηγήθηκε ότι, μεταξύ του 1960 μέ 1967, ό επιθεωρητής «τουρκικών σχολείων» είχε προτείνει στους χοτζάδες

ένα ποσό τετρακοσίων δραχμών ως βοήθημα της Έπιθεώρησης στους δασκάλους της Τουρκικής. Ο Μεμέτ δεχόταν αυτά τά χρήματα μέχρις ότου απολύθηκε¹¹, ενώ τά χαρακτήρισε ως «μισθό κατασκοπίας», χωρίς νά εξηγήσει για τί είδους κατασκοπία επρόκειτο.

Τό ενδιαφέρον των παλαιομουσουλμάνων νά διατηρήσουν τό παλαιομουσουλμανικό σχολείο και ή υποστήριξη της Έπιθεώρησης δέν ήταν αρκετά για νά τό διατηρήσουν άνοιχτό. Παρά τήν επιμονή των τοπικών αρχών νά εγγράψουν στό σχολείο αυτό ένα μέρος των μαθητών του χωριού, οι γονείς τους, φοβούμενοι τό τουρκικό προξενείο και τήν αντίδραση άλλων συγχωριανών, αρνήθηκαν και μερικοί έστειλαν τά παιδιά τους σέ συγγενείς εγκατεστημένους στην Τουρκία, ώστε νά αρχίσουν εκεί τό δημοτικό. Τό 1974, τό παλαιομουσουλμανικό σχολείο έκλεισε, από έλλειψη μαθητών.

1.3. Η εκπαιδευτική πραγματικότητα στην μειονότητα μέχρι τό 1995

Τά σχολεία της μειονότητας υπάγονται στην Διεύθυνση Εένων και Μειονοτικών Σχολείων του υπουργείου Έθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Στη Θράκη λειτουργούν 232 τέτοια σχολεία, από τά όποια τά 77 βρίσκονται στον νομό Εάνθης, τά 135 στον νομό Ροδόπης και τά 21 στον νομό Έβρου.

Η κατάταξη των μειονοτικών σχολείων κατά έθνική ομάδα δίνει ένα σύνολο 74 σχολείων όπου φοιτούν Πομάκοι, 119 σχολείων όπου φοιτούν τουρκόφωνοι, 5 όπου φοιτούν Τσιγγάνοι και 35 μικτά σχολεία όπου φοιτούν μωαμεθανοί και χριστιανοί. Οι διευθυντές των σχολείων είναι μωαμεθανοί, ενώ οι δάσκαλοι που διδάσκουν τά μαθήματά τους στα Τουρκικά είναι, σύμφωνα μέ τό επίπεδο εκπαίδευσής τους, εκτός από τήν πλειονότητα των αποφοίτων της Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης (ΕΠ.Α.Θ.), πτυχιούχοι παιδαγωγικών ακαδημιών της Τουρκίας, διπλωματούχοι Έρατικής Σχολής, μερικοί απόφοιτοι Δημοτικού, Γυμνασίου και Λυκείου. Οι ώρες διδασκαλίας είναι μοιρασμένες εξίσου στις δύο γλώσσες, στα Τουρκικά και στα Έλληνικά. Η γραμματική, ή ανάγνωση κειμένων, τά μαθηματικά και ή έρμηνεία του Κορανίου διδάσκονται στα Τουρκικά. Η γραμματική, ή ανάγνωση κειμένων και ή ιστορία διδάσκονται στα Έλληνικά.¹²

Τά σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης των μουσουλμάνων είναι δύο: τό πρώτο βρίσκεται στην

Κομοτηνή και τό δεύτερο βρίσκεται στην Ξάνθη. Τά περισσότερα μαθήματα γίνονται στά Τουρκικά. Τά σχολεία αυτά λειτουργούν ως ιδιωτικά, οί καθηγητές τών μαθημάτων πού γίνονται στά Τουρκικά αμείβονται από τούς μουσουλμάνους, ενώ οί καθηγητές τών αντίστοιχων μαθημάτων στά Έλληνικά αμείβονται από τό ελληνικό Υπουργείο Παιδείας. Στην περιοχή όπου κατοικούν Πομάκιοι λειτούργησαν πρόσφατα πέντε γυμνάσια, όπου ή διδασκαλία γίνεται κυρίως στά Έλληνικά μέ τό μάθημα τών Θρησκευτικών στά Τουρκικά. Οί φιλότουρκοι τής μειονότητας υποστηρίζουν ότι δέν πρόκειται παρά για μία προσπάθεια του ελληνικού κράτους πρός εξελληνισμό τών Πομάκων, αφού ή διδασκαλία στά Τουρκικά μειονεκτεί έναντι τής διδασκαλίας πού γίνεται στά Έλληνικά. Ο αριθμός τών Πομάκων πού φοιτούν στά ελληνόφωνα γυμνάσια και λύκεια τής Θράκης είναι, από όσο γνωρίζουμε, πολύ περιορισμένος.

Οί εισαγωγικές εξετάσεις στά πανεπιστήμια μέχρι τό 1995 ήταν πολύ δύσκολες και για τόν λόγο αυτό πολύ μικρός αριθμός μουσουλμάνων είχε τό απαραίτητο επίπεδο ώστε νά επιτύχει. Παρ' όλα αυτά, υπάρχει ένας μικρός αριθμός γιατρών και δικηγόρων πού σπούδασαν στά ελληνικά πανεπιστήμια. Έπειδή ή εισαγωγή στις κρατικές ή και ιδιωτικές ανώτερες σχολές ήταν εύκολότερη, σε αυτές φοιτούσαν περισσότεροι μουσουλμάνοι. Αντίθετα, ή Τουρκία, εφαρμόζοντας ένα σύστημα προνομιακής μεταχείρισης τών μωαμεθανών πού προέρχονται από τήν Ελλάδα, προσέλυσε τό ενδιαφέρον τών Πομάκων πού θέλησαν νά συνεχίσουν εκεί τίς σπουδές τους. Οί μουσουλμάνοι τής Θράκης θεωρούνται από τήν Τουρκία όμογενείς του εξωτερικού και έχουν κάποιες διευκολύνσεις στην δευτεροβάθμια, στην ανώτερη και στην ανώτατη εκπαίδευση. Έχουν εύκολότερη εισαγωγή και δικαίωμα σε μειωμένα δίδακτρα για τή φοίτησή τους στά θεολογικά και στά γενικά λύκεια τής Κωνσταντινούπολης. Για τή φοίτηση στό πανεπιστήμιο είναι απαραίτητο ένα προπαρασκευαστικό έτος στην τουρκική γλώσσα, ενώ στις εισαγωγικές εξετάσεις τούς δίδεται ένας αριθμός μονάδων χαριστικά. Όσοι δέν κατορθώνουν νά συνεχίσουν εγγράφονται σε ανώτερες σχολές τής Τουρκίας. Άλλες πρακτικές διευκολύνσεις, όπως στέγαση και διατροφή, προσφέρονται από τίς σχολές όπου φοιτούν.

Από τήν έρευνά μας διαπιστώσαμε ότι τήν κρίσιμη στιγμή επιλογής εκπαιδευτικού συστήματος, οί γονείς επιλέγουν τήν λύση νά στείλουν τά παιδιά τους στην Τουρκία για τό γυμνάσιο και λύ-

κειο, πόσο μάλλον όταν τό κόστος σπουδών είναι ίδιο ή και μικρότερο από αυτό τής Ξάνθης και Κομοτηνής. Τά γυμνάσια τής πομακικής περιοχής κρίνονται ως χαμηλού επιπέδου, ενώ τό μειονοτικό λύκειο τής Ξάνθης δέν βοηθά στις εισαγωγικές εξετάσεις στά πανεπιστήμια, διότι οί τρίγλωσσοι μαθητές μέ μητρική γλώσσα τά πομακικά καλούνται νά συναγωνιστούν τούς συμπατριώτες τους πού διδάχθηκαν μόνο στην ελληνική γλώσσα. Ένας μικρός αριθμός αποφοίτων ιερατικών σχολών και λυκείων σπουδάζουν θεολογία χάρις σε υποτροφίες τής Σαουδικής Άραβίας και τής Αιγύπτου. Τά πανεπιστήμια πού συγκεντρώνουν τήν προτίμηση τών Έλλήνων μουσουλμάνων είναι αυτά τής Κωνσταντινούπολης και τής Άγκυρας, μολονότι, μετά τό τέλος τών σπουδών τους, οί πτυχιούχοι αντιμετωπίζουν δυσκολίες για τήν αναγνώριση τών διπλωμάτων τους στην Ελλάδα, καθώς ή ισοτιμία μέ τά ελληνικά διπλώματα δίδεται μετά από εξετάσεις. Παρ' όλα αυτά, γνωρίζουμε μία περίπτωση μετεγγραφής στό τρίτο έτος Νομικής Θεσσαλονίκης μετά από δύο χρόνια σπουδών στην Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Κωνσταντινούπολης. Άλλοι μωαμεθανοί πτυχιούχοι ιατρικών σχολών τής Τουρκίας αναγνώρισαν τά διπλώματά τους στην Ελλάδα μετά από πολιτικές πιέσεις και άπεργία πείνας.

Ο γαμπρός του ήμάμη του χωριού σπούδασε θεολογία στη Μεδίνα, μετά από παρακολούθηση, επί δύο χρόνια, μαθημάτων άραβικής γλώσσας, χάρις σε ύποτροφία του κράτους. Είναι δάσκαλος στό κορανικό σχολείο του χωριού Συκιά και ιεροκήρυκας στά τζαμιά τής περιοχής κατά τήν διάρκεια του Μπαϊραμιού. Ο γιός του ό Μωάμεθ σπουδάζει σε άγγλικό κολλέγιο τής Κωνσταντινούπολης, όπου τά περισσότερα μαθήματα γίνονται στά Άγγλικά και όπου γίνεται συστηματική προετοιμασία για τίς θετικές επιστήμες. Αν και τό συνολικό κόστος τών διδάκτρων και τής διαμονής άνέρχεται σε δεκαπέντε εκατομμύρια τουρκικές λίρες, ό θεολόγος δέν πληρώνει παρά μόνο τρία εκατομμύρια. Είναι πιστός φίλος του φιλότουρκου πρώην γραμματέα τής Μουφτίας Ξάνθης Έμίν Άγγά και συνεργάτης του Τουρκικού Προξενείου Κομοτηνής.

1.4. Η έλληνοτουρκική αντιπαράθεση και ή ρήξη ανάμεσα στους μουσουλμάνους και τό ελληνικό κράτος

Η μετάβαση τών έλληνοτουρκικών σχέσεων σε μία κατάσταση διαρκούς κρίσης μετά τό

1955 και, κυρίως, τό 1963, προκάλεσε τό σχίσμα στις σχέσεις του κράτους με τήν μουσουλμανική μειονότητα. Οί φανερές αντιθέσεις ανάμεσα στό κράτος και στήν μειονότητα, πού εκδηλώθηκαν στόν χώρο τής εκπαίδευσης, δέν μπορεί παρά νά θεωρηθούν ως εκδήλωση μιās αυξανόμενης δυσπιστίας πού άρχισε από τήν κρίση ανάμεσα στήν Ελλάδα και στήν Τουρκία. Η παρακάτω περίπτωση¹³ σχετικά μέ τά τουρκικά έγχειρίδια πού χρησιμοποιούνται στά δημοτικά σχολεία τής μουσουλμανικής μειονότητας καταδεικνύει τήν κατάσταση αυτή:

Άφορμή τής σύγκρουσης αποτέλεσε ή άπόφαση του έλληνικού Υπουργείου Παιδείας νά αναλάβει τήν συγγραφή και τή διανομή του αναγνωστικού τής πρώτης τάξης του δημοτικού σχολείου, κατά τό σχολικό έτος 1991-92, καθώς και του αναγνωστικού τής δευτέρας τάξης του δημοτικού, πού συνοδεύεται από μία τουρκική γραμματική.

Η πράξη του Υπουργείου Παιδείας προκάλεσε τήν αντίδραση όρισμένων ιδεολογικών και πολιτικών παραγόντων τής μειονότητας των οποίων άρχηγός ήταν ό τέως γραμματέας τής Μουφτίας Ξάνθης Ήμίν Άγγά. Οί ανεξάρτητοι μουσουλμάνοι βουλευτές του νομού Ξάνθης Φαίκογλου Άχμέτ και του νομού Ροδόπης Σαδίκ Άχμέτ ζήτησαν από τους δασκάλους και τους γονείς των παιδιών νά συγκεντρώσουν τά βιβλία και νά τά στείλουν στό γραφείο τους. Στόχος ήταν νά τά επιστρέψουν στό Υπουργείο Παιδείας ως άπαράδεκτα από τήν μουσουλμανική μειονότητα. Σέ ένα σχολείο κάποιου τουρκόφωνου χωριού του νομού Ροδόπης οί γονείς έσπασαν τίς πόρτες, μέ σκοπό νά πάρουν τά βιβλία και νά τά μεταφέρουν στόν βουλευτή Σαδίκ. Στό χωριό Χάβαρη, ό μουσουλμάνος διευθυντής του σχολείου μοίραζε τά βιβλία μόνο κατά τήν διάρκεια του μαθήματος. Έπειτα, στό τέλος τής ώρας, τά συγκεντρώνει και τά έπαιρνε μαζί του. Γύρω στό μέσο του Μάρτη κυκλοφόρησαν φήμες, σύμφωνα μέ τίς όποιες οί γονείς των μαθητών επρόκειτο νά μπουν μέ τή βία στό σχολείο για νά πάρουν τά βιβλία. Ο διευθυντής κάλεσε τήν αστυνομία του χωριού, ή όποία ζήτησε ενίσχυση από τον αστυνομικό σταθμό Έχίνου, όπου υπήρχαν περισσότεροι αστυνομικοί. Μεγάλη αστυνομική δύναμη ήρθε και στάθμευσε μπροστά στό σχολείο και οί μικροί μαθητές κοίταζαν μέ περιέργεια τους ντυμένους μέ τίς στολές άνδρες. Οί αστυνομικοί έφυγαν, χωρίς νά προκληθεί κανένα έπεισόδιο. Αυτά τά γεγονότα άφορούσαν τό σχο-

λικό έτος 1991-92, όταν μοιράστηκε τό έγχειρίδιο τής πρώτης τάξης του δημοτικού σχολείου.

Τόν Αύγουστο του 1992, τό ύπουργείο κάλεσε τους δασκάλους πού σπούδασαν στήν Ειδική Παιδαγωγική Άκαδημία (Ε.Π.Α.Θ.) για ένα παιδαγωγικό σεμινάριο πού επρόκειτο νά γίνει στήν Παιδαγωγική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Τό πρόγραμμα στόχευε νά εξοικειώσει τους δασκάλους τουρκικής μέ τίς νέες μεθόδους διδασκαλίας. Όλοι οί δάσκαλοι πήραν μέρος, εκτός από δέκα, οί όποιοι επισκέφθηκαν τήν Τουρκία κατά τήν διάρκεια του σεμιναρίου. Μάθαμε πώς τήν ίδια περίοδο τό τουρκικό Υπουργείο Παιδείας, διά μέσου του Τουρκικού Προξενείου Κομοτηνής είχε, επίσης, οργανώσει μία συμπληρωματική επιμόρφωση πού απευθύνονταν στους δασκάλους οί όποιοι ήταν πτυχιούχοι τής Ε.Π.Α.Θ. Αυτή ή στροφή προς τήν Τουρκία, πού προσλαμβάνεται ως χώρα από όπου πηγάζει ή πραγματική εκπαίδευση όσον άφορα στήν τουρκική γλώσσα, ευχαρίστησε τους ήγέτες και τους φιλοτούρκους τής μουσουλμανικής μειονότητας. Η άλλαγή τής συμπεριφοράς τής Τουρκίας άπέναντι στους πτυχιούχους τής Ε.Π.Α.Θ., πού μέχρι τώρα χαρακτηρίζονταν ύποτιμητικά ως «συνεργάτες» των Έλλήνων, εγκαινίασε μία νέα τακτική στό πολιτικά παιχνίδι πού παίζονταν μέσα στόν χώρο τής εκπαίδευσης.

Στήν αρχή του σχολικού έτους 1992-93, οί πτυχιούχοι τής Ε.Π.Α.Θ. προσκλήθηκαν από τους Έλληνες βουλευτές στό Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο για μία άμεση πληροφόρηση σχετικά μέ τήν κατάσταση τής εκπαίδευσης τής μουσουλμανικής μειονότητας. Οί δέκα δάσκαλοι οί όποιοι δέν είχαν ύπακούσει στις διαταγές του Υπουργείου για τήν συμμετοχή τους στό σεμινάριο τής Θεσσαλονίκης δέν προσκλήθηκαν.

Τόν Φεβρουάριο του 1992, οί μουσουλμάνοι δάσκαλοι του νομού Ξάνθης προσκλήθηκαν νά συμμετάσχουν σέ μία ενημερωτική συγκέντρωση για τήν παρουσίαση, από τον ίδιο τον συγγραφέα, του νέου βιβλίου τής δευτέρας τάξης του δημοτικού σχολείου¹⁴. Όταν έφτασε ή μέρα τής συγκέντρωσης, οί δέκα δάσκαλοι, μαζί μέ έναν ένδέκατο πού προστέθηκε στήν ομάδα, κατέθεσαν στήν Επιθεώρηση διαμαρτυρία για μετακινήσεις και προβλήματα, για τήν εξαίρεσή τους από τό σεμινάριο τής Θεσσαλονίκης και από τήν ομάδα πληροφόρησης πού ταξίδεψε στό Στρασβούργο. Παράλληλα ανακοίνωσαν πώς θά είναι άπόντες από τίς θέσεις τους από τήν 1η έως τίς 5 Φεβρουαρίου.

Συγχρόνως, τό προεδρείο τοῦ Ἀνώτατου Μειονοτικού Συμβουλίου τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας — πρόκειται γιά μιὰ ομάδα φιλότουρκων προσωπικοτήτων τῆς μειονότητας — κήρυξε ἀποχή ἀπό τά μαθήματα τῶν μουσουλμάνων μαθητῶν. Αὐτή ἡ περίοδος ἦταν γεμάτη προβλήματα καί ἡ πλειονότητα τῶν μειονοτικῶν σχολείων ἦταν κλειστά. Τέλος, ἡ Ἐπιθεώρηση τῶν Μειονοτικῶν Σχολείων ἀπομάκρυνε ἀπό τά καθήκοντά τους τοὺς ἔνδεκα δασκάλους. Στίς ἀρχές τοῦ Μάρτη, μερικοί γονεῖς μαθητῶν τοῦ χωριοῦ Μύκη μπήκαν στό σχολεῖο τήν ὥρα τοῦ μαθήματος τῆς τουρκικῆς γλώσσας καί πήραν διά τῆς βίας ὅλα τά βιβλία τῆς πρώτης τάξης. Ὁ μουσουλμάνος δάσκαλος, ὅταν προσπάθησε νά τοὺς ἐμποδίσει, ἐκδιώχθηκε διά τῆς βίας. Ἐσκισαν τά προτραῖτα τῶν ἡρώων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης ἐναντίον τῶν Τούρκων (1821) καί πέταξαν τά βιβλία μπροστά στόν ἀστυνομικό σταθμό. Τά γεγονότα αὐτά εἶχαν ὡς συνέπεια τό κλείσιμο τοῦ σχολείου γιά ἕναν μήνα, διότι οἱ γονεῖς δέν ἔστελναν τά παιδιά τους στό σχολεῖο. Ἀντίθετα, τό κορανικό σχολεῖο, γνωστό καί ὡς παράλληλο σχολεῖο, ἐξακολούθησε νά λειτουργεῖ μέ ἑκατό μαθητές ὄλων τῶν ἐπιπέδων, δάσκαλος δέ ἦταν ὁ πιστός στόν Ἐμίν Ἀγγά καί γαμπρός τοῦ Ἰμάμη θεολόγος. Τόσο οἱ ἔνδεκα δάσκαλοι ὅσο καί οἱ γονεῖς τῶν μαθητῶν πού προέβησαν στίς πράξεις αὐτές ἀνακηρύχθηκαν ἀπό τοὺς φιλότουρκους μωαμεθανούς σέ ἡρωικές φυσιογνωμίες ἀντίδρασης στήν ἐξουσία τοῦ κράτους.

Ἡ ἀντίθεση μεταξύ τῆς μειονότητας καί τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους δέν τελείωσε μέ τά γεγονότα αὐτά. Διατηρήθηκε ζωντανή ἀπό τοὺς παράγοντες πού ἐπενδύουν στόν χῶρο τῆς ἐκπαίδευσης ἕνα σημαντικό μέρος τῶν στρατηγικῶν τους κινήσεων ἀπέναντι στήν μειονότητα. Οἱ παράγοντες αὐτοί εἶναι τό ἑλληνικό κράτος — πού ἀπό τό 1991 ἐγκαινίασε μιὰ νέα φάση στίς σχέσεις του μέ τοὺς μουσουλμάνους πολίτες —, ἡ Τουρκία καθώς καί οἱ ἐντολοδόχοι τους στό ἐσωτερικό τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας, δηλαδή οἱ δάσκαλοι τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, οἱ δάσκαλοι τῶν κορανικῶν σχολείων καί ὁ Ἐμίν Ἀγγά.

1.5. Οἱ ἑλληνοτουρκικές στρατηγικές στόν χῶρο τῆς ἐκπαίδευσης καί ὁ ρόλος τοῦ τοπικοῦ πολιτικοῦ παράγοντα

Στήν συνέχεια θά παρακολουθήσουμε τήν στρατηγική τῶν προαναφερθέντων παραγόντων, στοὺς μεταξύ τους συσχετισμούς ὅπως αὐτοί ἐκ-

δηλώνονται στόν χῶρο τῆς ἐκπαίδευσης, τόσο πρὶν ὅσο καί μετὰ τήν ἐκδήλωση τῆς μεταξύ τους πολιτικῆς κρίσης. Θά ἀναδείξουμε καί τήν ἀτομική στρατηγική τοῦ τοπικοῦ ἐνδιάμεσου πράκτορα, ὁ ὁποῖος τότε ὑπηρετώντας τόν ἕναν καί τότε ὑπηρετώντας τόν ἄλλο παράγοντα δημιούργησε τό δικό του πολιτικό παιχνίδι στους κόλπους τῆς μειονότητας.

Στά χρόνια τοῦ 1950 οἱ παράγοντες τῆς πρωτοβάθμιας ἐκπαίδευσης τῆς μειονότητας ἦταν οἱ χοτζάδες πού εἶχαν ἀποφοιτήσει ἀπό ἕνα ἱεροσπουδαστήριο καί οἱ δάσκαλοι¹⁵ νέας τουρκικῆς γλώσσας πού ἀποφοίτησαν ἀπό μιὰ διετή Παιδαγωγική Ἀκαδημία τῆς Τουρκίας. Σύμφωνα μέ τίς μορφωτικές συμφωνίες πού εἶχαν υπογραφεῖ μεταξύ Ἑλλάδας καί Τουρκίας, τριάντα δάσκαλοι ἀνταλλάσσονταν ἑτησίως ἀνάμεσα στίς δύο χῶρες γιά νά καλύπτουν τίς παιδαγωγικές ἀνάγκες τῶν δύο μειονοτήτων. Οἱ δάσκαλοι αὐτοὶ πληρώνονταν ἀπό τά ἀντίστοιχα Ὑπουργεῖα Παιδείας, ἐπί πλέον τῆς ἐτήσιας ἀποζημίωσής τους ἀπό τό χωριό.

Ἡ αὐξανόμενη ἀξία τῶν σπουδῶν στήν Τουρκία καί εἰδικά στήν Παιδαγωγική Ἀκαδημία Κωνσταντινούπολης, οἱ ὁποῖες ἐπρόκειτο νά προσφέρουν μιὰ σταθερή ἀπασχόληση καλοπληρωμένη καί κυρίως ἕνα ἀνεβασμένο κοινωνικό ἐπίπεδο στους νέους τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας, ἔδινε ἀκόμα περισσότερη δύναμη στά χέρια τῶν τουρκικῶν διπλωματικῶν ἀρχῶν, πού, ἔμμεσα, ἀφαιροῦσε ἀπό τά χέρια τῆς Μουφτίας, τῆς ὁποίας ὁ ρόλος περιοριζόταν ἔτσι μόνο στήν θρησκευτική παιδεία. Τό Τουρκικό Προξενεῖο Κομοτηνῆς χορηγοῦσε ὑποτροφίες καί ἄλλες ἐκπαιδευτικές διευκολύνσεις στά μουσουλμανόπαιδα πού ἤθελαν νά σπουδάσουν στήν Τουρκία, γεγονός τό ὁποῖο τοῦ ἔδινε μεγάλη ἐξουσία μέσα στήν μουσουλμανική μειονότητα. Τό 1967, ὁ γραμματέας τῆς Μουφτίας Ἐάνθης, Ἀγγά, γιός τοῦ Μουφτή, στά πλαίσια τῆς προσωπικῆς του ἀνόδου — ἀφοῦ θεωροῦσε τόν ἑαυτό του διάδοχο στήν θέση τοῦ πατέρα του — καί ἀφοῦ ἔκανε τήν ἐκτίμηση πώς ἡ Μουφτία θά μπορούσε νά ἀσκει εὐρύτερες παιδαγωγικές δραστηριότητες, ζήτησε μαζί μέ ἄλλους χοτζάδες ἀπό τό Ὑπουργεῖο Παιδείας τήν ἴδρυση μιᾶς τουρκόφωνης Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας στήν Ἑλλάδα γιά τήν ἐκπαίδευση δασκάλων τουρκικῆς γλώσσας. Ἡ Ε.Π.Α.Θ. ἰδρύθηκε τό 1968 στήν Θεσσαλονίκη, μέ Ἑλληνες καθηγητές τουρκικῆς γλώσσας.

Τό 1970, οἱ πρῶτοι δάσκαλοι πού ἀποφοίτησαν ἀπό τήν Ε.Π.Α.Θ. ἔφθασαν στά πομακικά,

τουρκόφωνα και τσιγγάνικα χωριά για να διδάξουν Νέα Τουρκικά και Κοράνιο. Είχαν προσληφθεί με συμβόλαια περιορισμένου χρόνου και έπαιρναν μισθό από το ελληνικό Υπουργείο Παιδείας. Αυτή η εξέλιξη ανησύχησε τον Άγγά, που ήλπιζε να ελέγχει την εκπαιδευτική διαδικασία, από την Ε.Π.Α.Θ. μέχρι και την τοποθέτηση των δασκάλων και τον διαρκή έλεγχο τους από την Μουφτία. Δέκα χρόνια αργότερα, όταν το Υπουργείο αποφάσισε να διορίσει τους δασκάλους ως μόνιμους εκπαιδευτικούς στα μειονοτικά σχολεία, ο Άγγά αντιτάχθηκε στην απόφαση αυτή και δήλωσε ότι κάθε δάσκαλος που θα διοριζόταν από το ελληνικό κράτος θα ήταν «προδότης» της μουσουλμανικής θρησκείας. Ανέλαβε την υποχρέωση να τους βοηθήσει να βρουν κάποια άλλη θέση, αρκεί να μην διορίζονταν υπάλληλοι του ελληνικού κράτους. Έτσι, τριάντα δάσκαλοι αρνήθηκαν την πρόσκληση του Υπουργείου και έχασαν για πάντα το δικαίωμα διορισμού. Μερικοί από αυτούς διδάξαν μουσουλμανική θρησκεία στα κορανικά σχολεία που άνοιξαν μετά το 1970 σε όλα τα πομακοχώρια, καθώς και στην Ξάνθη, που συγκεντρώνει μεγάλο αριθμό Πομάκων.

Ο Άγγά, μετά την αποτυχία του σχεδίου του, αδιάφορος για την προώθηση μιας γνήσιας θρησκευτικής και πολιτιστικής ζωής στους κόλπους της μουσουλμανικής μειονότητας, ήρθε σε επαφή με το Τουρκικό Προξενείο, το οποίο στην περίπτωση της Θράκης υπερβαίνει συχνά τις συντηρημένες δραστηριότητες μιας διπλωματικής αντιπροσωπείας. Αυτή η νέα συμμαχία οδήγησε στην εκπόνηση του σχεδίου για την ίδρυση κορανικών σχολείων, που επρόκειτο να λειτουργήσουν ανεξάρτητα από το δημοτικό σχολείο.

Υποστηρίζεται ότι τα κορανικά σχολεία ιδρύθηκαν από την ανάγκη πιο συστηματικής γνώσης της μουσουλμανικής θρησκείας, στόχο που τα μαθήματα θρησκείας του δημοτικού σχολείου δεν ήταν αρκετά. Διδάσκοντες είναι οι χοτζάδες φίλοι του Άγγά, άλλοι απόφοιτοι της Ε.Π.Α.Θ. και άλλοι θεολόγοι, απόφοιτοι σχολών της Τουρκίας. Για την συντήρηση των σχολών αυτών εξασφαλίστηκαν πόροι από το τουρκικό προξενείο, καθώς και από την οικονομική βοήθεια που δίδει η Σαουδική Αραβία στην Μουφτία για τις ανάγκες των ομοθρήσκων της μωαμεθανών της Θράκης. Τα ερωτήματα που αυτοδικαία προβάλλουν σχετίζονται με την ίδρυση κορανικών σχολείων στην περιοχή των Πομάκων και όχι στην περιοχή των Τουρκοφώνων που κατοικούν στα πεδινά του νομού Ξάνθης. Η ανάγκη

για θρησκευτική παιδεία ήταν πιο πειστική στους Πομάκους παρά στους υπόλοιπους μουσουλμάνους;

Αν λάβουμε υπ' όψιν μας το πώς εξελίχθηκαν στην συνέχεια τα κορανικά σχολεία, μπορούμε να δώσουμε μερικές απαντήσεις στα ερωτήματα που τίθενται. Πράγματι, στα κορανικά σχολεία άρχισαν να διδάσκονται μαθήματα τουρκικής γλώσσας κρυφά από τις ελληνικές Αρχές. Παράλληλα, άρχισε μία εκστρατεία δυσφήμισης εναντίον των δασκάλων που είναι απόφοιτοι της Ε.Π.Α.Θ. από τους κεμαλιστές κληρικούς φίλους του Άγγά, έτσι ώστε να δημιουργηθεί μία πολύ ισχυρή αντιπαράθεση μέσα στις τοπικές κοινωνίες. Οι ίδιοι θρησκευτικοί παράγοντες άρχισαν μία ιδεολογική δραστηριότητα που στόχευε να κινητοποιήσει οδυνηρές συλλογικές μνήμες του βίαιου εκχριστιανισμού και της αφομοίωσης που οι Πομάκοι γνώριζαν καλά από την βουλγαρική κατοχή τόσο του Πρώτου όσο και του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου. Ως μόνη έγγυση προστασίας στους δημιουργούμενους αυτούς φόβους προβλήθηκε η Τουρκία. Έτσι η πλειονότητα των Πομάκων που ήταν έχθρική προς τις κεμαλικές μεταρρυθμίσεις και τον τουρκικό εθνικισμό αποδέχτηκε τα συμπληρωματικά μαθήματα Κορανίου και τουρκικής γλώσσας. Όλα δείχνουν ότι οι ηγέτες των Πομάκων πήραν μία ορθολογική απόφαση που θα τους βοηθούσε να εξασφαλίσουν την θρησκευτική και κοινωνική τους ύπαρξη σε βάρος της πομακικής τους ταυτότητας.

Από την άλλη πλευρά, το σχέδιο μετασχηματισμού της θρησκευτικής σε εθνική τουρκική μειονότητα θα μπορούσε να προσφέρει στην Τουρκία ένα μέσο διπλωματικής πίεσης απέναντι στην Ελλάδα, με δεδομένο ότι η Τουρκία ήταν σε δύσκολη θέση μετά την εξόντωση της ελληνορθόδοξης μειονότητας της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου και την κατοχή ενός μέρους της Κύπρου, προβλήματα που παραμένουν αλυτα έως και σήμερα. Η ύπαρξη λοιπόν σλαβόφωνων και Τσιγγάνων μωαμεθανών στους κόλπους της μειονότητας ήταν ένα σοβαρό εμπόδιο για την πραγματοποίηση αυτών των σχεδίων. Ο σταθερός τρόπος ζωής των Πομάκων στα όρη ανά της Ροδόπης, η διασπορά τους στην Τουρκία, η προσήλωσή τους στην θρησκεία, το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης στην Τουρκία, στην Αραβία, στην Αίγυπτο και η κοινωνική τους ανέλιξη στους κόλπους της μειονότητας είναι μερικοί από τους παράγοντες που έπεισαν τους ύπευθ-

νους του τουρκικού Υπουργείου Ξεωτερικών να αρχίσουν μία αληθινή καμπάνια όχι μόνο θρησκευτικής κατήχησης αλλά και πολιτισμικής αφομοίωσης των Πομάκων της Θράκης.

Παράγοντες αυτής της εκστρατείας είναι Πομάκοι, όπως οι χοτζάδες που σπούδασαν στην Τουρκία, και ο Έμίν Άγγά, ο οποίος επωφελήθηκε από την θρησκευτική επιρροή και από τις μακρόχρονες πελατειακές σχέσεις που δημιούργησε ο πατέρας του με τους Πομάκους. Πομάκος και ο ίδιος, καταγόμενος από τον Έχίνο, διαθέτει ένα ισχυρό κοινωνικό και συμβολικό κεφάλαιο, γεγονός που τον τοποθέτησε σε προνομιακή θέση στο πεδίο της εξουσίας και της κοινωνικής αντιπαλότητας. Μία άλλη εκστρατεία με τις ίδιες ακριβώς αρχές άρχισε πρόσφατα με στόχο τους Τσιγγάνους της Θράκης.

Βέβαια, ο Άγγά απολαμβάνει όρισμένα προνόμια από τα υπουργεία Ξεωτερικών και Εκπαίδευσης της Τουρκίας. Με την μεσολάβησή του μπορεί κανείς να στείλει τον γιό του για σπουδές με υποτροφία στην Τουρκία. Έχει την εξουσία να μεσολαβεί για την χορήγηση σχολικής ή φοιτητικής βίβας στην Τουρκία, καθώς και την ακύρωσή της. Αυτές οι εξαιρετικές εξουσίες συγκεντρώθηκαν στο πρόσωπο αυτό μετά την ενεργό υποστήριξη, από την Μουφτία της Ξάνθης, του σχεδίου πολιτιστικής αφομοίωσης που έθεσε σε εφαρμογή η Τουρκία την δεκαετία 1970-80. Αν και ο Άγγά έχασε κάθε έρεισμα απέναντι στις ελληνικές αρχές — ειδικά μετά την απομάκρυνσή του από την Μουφτία — παραμένει ένας ενδιάμεσος παράγοντας ανάμεσα στην Τουρκία και στους μουσουλμάνους, ανάμεσα στο «έξω» και στην τοπική κοινότητα.

1.6. Από την πομακική εθνοτική ταυτότητα στο τουρκικό πολιτισμικό μοντέλο

Αφού αναλύσαμε τους παράγοντες και τις στρατηγικές τους στον χώρο της μειονοτικής εκπαίδευσης και αφού περιγράψαμε μία διαδικασία τουρκικής αφομοίωσης των Πομάκων, στην συνέχεια θα προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε τον ρόλο του ελληνικού κράτους ως παράγοντα αυτής της διαδικασίας.

Στην Συνθήκη της Λωζάννης δεν υπάρχει καμία αναφορά σχετικά με τους σλαβόφωνους μουσουλμάνους — δηλαδή τους Πομάκους. Η μόνη μνεία στη συνθήκη αφορά την «εκπαίδευση της μειονότητας». Η πομακική διάλεκτος

κρινόταν ως ένα προφορικό κατάλοιπο που δμιλούσαν οι μουσουλμάνοι της Ροδόπης και το οποίο προκαλούσε συχνά την υποτιμητική στάση των τουρκόφωνων μωαμεθανών που κατοικούσαν στις πεδιάδες της Θράκης. Η όνομασία «Πομάκος» θεωρείται ακόμα και σήμερα προσβλητική από όρισμένους χωρικούς, διότι, για τους μουσουλμάνους κατοίκους των πόλεων που έχουν ως μητρική γλώσσα την τουρκική, «Πομάκος» σημαίνει άμβροφος. Βέβαια, οι αντικεμαλιστές διανοούμενοι που κατέφυγαν στη Θράκη μετά τις λαϊκές μεταρρυθμίσεις προσέφεραν στους Πομάκους μία συστηματική διδασκαλία της παλαιάς τουρκικής γλώσσας. Όσο για τα Έλληνικά, που είναι η επίσημη γλώσσα του κράτους, δεν διδασκόταν παρά ελάχιστα και πολλές φορές έλειπε εντελώς. Η διδασκαλία τους έγινε συστηματική μετά το '50. Με την μορφωτική συμφωνία που έγινε στη Βιέννη το 1951 μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας συζητήθηκαν για πρώτη φορά μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης θέματα που αφορούν την μειονοτική εκπαίδευση. Επήλθε συμφωνία σε ζητήματα, όπως είναι ο χρόνος διδασκαλίας της μειονοτικής γλώσσας σε σχέση με την επίσημη γλώσσα του κράτους, ή διαδικασία προετοιμασίας και αποστολής διδακτικού υλικού στις δύο μειονότητες, δηλαδή στην μουσουλμανική της Ελλάδας και στην χριστιανική της Τουρκίας, ή ανταλλαγή δασκάλων μεταξύ των δύο χωρών. Ήταν η πρώτη φορά που ορίζονταν η τουρκική γλώσσα ως «μοναδική μειονοτική γλώσσα»¹⁶ των μουσουλμάνων της Θράκης.

Μπορεί κανείς να αναρωτηθεί εάν οι ειδικοί για την μειονοτική παιδεία υπάλληλοι του Υπουργείου Παιδείας γνώριζαν ότι ανάμεσα στους μουσουλμάνους υπάρχει και ένα σημαντικό ποσοστό ανθρώπων που έχουν ως μητρική γλώσσα τα σλάβικα και τα τσιγγάνικα. Γιατί άραγε υπογράφηκε μία μορφωτική συμφωνία που επέβαλλε σε αυτούς τους μωαμεθανούς ένα εκπαιδευτικό σύστημα ξένο προς την γλώσσα και τον πολιτισμό τους; Σε ποιούς πολιτικούς και διπλωματικούς στόχους απέβλεπε αυτή η συμφωνία;

Το 1952, ο Τούρκος Πρωθυπουργός Τζελάλ Μπαγιάρ, κατά τη διάρκεια επίσημης επίσκεψής του στην Ελλάδα, εγκαινίασε το Τουρκικό Λύκειο της Κομοτηνής¹⁷ που πήρε το όνομά του. Δύο χρόνια αργότερα, η Γενική Διοίκηση Θράκης διέταξε την αλλαγή των τίτλων «μουσουλμανικός» και την αντικατάστασή τους με τον τίτλο «τουρκικός» σε όλα τα δημόσια κτίρια και επίσημα έγγραφα.

Τό 1968 υπογράφηκε μία νέα συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας που ρύθμιζε μεταξύ άλλων την έγκαιρη αποστολή και διανομή των διδακτικών βιβλίων στις δύο μειονότητες. Σε ό,τι αφορά την γλώσσα που επιβλήθηκε στους σλαβόφωνους μουσουλμάνους, η συμφωνία ήταν ίδια με εκείνη του 1951. Παράλληλα ιδρύθηκε η Ε.Π.Α.Θ. και πολλοί απόφοιτοι του Ίεροσπουδαστηρίου του Έχίνου σπούδασαν στη σχολή αυτή και ήταν οι πρώτοι δάσκαλοι που δίδαξαν, για πρώτη φορά μετά τό 1970, Νέα Τουρκικά στα πομακοχώρια. Έξάλλου, όπως και τό 1954, οι ελληνικές αρχές επέβαλαν την αντικατάσταση του τίτλου «τουρκικός» μέ τόν τίτλο «μειονοτικός».

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι Πομάκοι έχασαν τή δυνατότητα νά δημιουργήσουν μία πομακική κουλτούρα βασισμένη πάνω στην θρησκευτική ιδεολογία. Έτσι, την μειονεκτική θέση των σλαβόφωνων σέ σχέση μέ τούς τουρκόφωνους μωαμεθανούς κατά την όθωμανική εποχή ακολούθησε ένα φαινόμενο τουρκικής άφομοίωσης. Έναντιοι στην τουρκική άφομοίωση εμφανίστηκαν οι παλαιομουσουλμάνοι Πομάκοι, οι όποιοι, κάτω από την διμέτωπη πίεση τόσο των κεμαλιστών όσο και του έπίσημου κράτους, αναγκάστηκαν νά υποχωρήσουν. Έτσι, οι παλαιομουσουλμάνοι δέν μπόρεσαν νά προβάλουν, μέσω της θρησκευτικής τους διαφορετικότητας, την έθνοτική τους πομακική ιδιαιτερότητα.

Κατά συνέπεια, θά μπορούσαμε νά πούμε ότι οι βαθύτερες αιτίες της ρήξης μεταξύ των Πομάκων και του κράτους είναι η αντιφατική εκπαιδευτική πολιτική που έφαρμοσε τό κράτος και η άπουσία ενός σχεδίου κοινωνικοποίησης, ικανού νά εντάξει τόν πληθυσμό αυτό στην ελληνική κοινωνία. Πράγματι, τό 1992 η αντίθεση μεταξύ Πομάκων και κράτους δέν αφορά διόλου την αντικατάσταση μαθημάτων τουρκικής μέ μαθήματα ελληνικής γλώσσας, αλλά άφορά τά διδακτικά βιβλία τουρκικής που σέβονται αυτή τή γλώσσα και εφαρμόζουν νέες εκπαιδευτικές μεθόδους. Θά μπορούσαμε νά χαρακτηρίσουμε αυτές τις βίαιες αντιπαραθέσεις ως αναπόφευκτες κακές συνέπειες μιας κλιμακούμενης και πολυεπίπεδης σύγκρουσης.

Αυτοί που είναι αντίθετοι στην χρήση των βιβλίων αυτών λένε ότι η Ελλάδα όφείλει νά σεβαστεί τις μορφωτικές συμφωνίες που υπέγραψε. Οι υπεύθυνοι του Ύπουργείου υποστηρίζουν ότι άν και οι συμφωνίες προβλέπουν νά στέλνονται τά διδακτικά βιβλία τόσο στα ελληνικά σχολεία

της Κωνσταντινούπολης όσο και στα μειονοτικά της Θράκης, αυτό δέν αποτελεί άποκλειστική συμφωνία και ότι τό Ύπουργείο μπορεί νά φροντίζει από την πλευρά του για την εκπαίδευση των μωαμεθανών μαθητών. Άλλωστε, τό Ύπουργείο υποστηρίζει ότι σεβάστηκε τις προθεσμίες αποστολής των νέων βιβλίων για την έγκρισή τους από τις τουρκικές αρχές και ότι από τό 1972 η Τουρκία δέν είχε ανανεώσει τό εκπαιδευτικό υλικό της μειονότητας, έτσι ώστε τά πολύ παλαιά βιβλία νά διατηρούνται σέ φωτοτυπίες.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, είναι ενδιαφέρον νά κατανοήσουμε την άρνηση των γονέων νά στείλουν τά παιδιά τους στό δημοτικό σχολείο. Θά μπορούσαμε νά πούμε ότι οι Πομάκοι άπορρίπτουν τό μοντέλο κοινωνικοποίησης που εφαρμόζει τό δημοτικό σχολείο. Γιατί η οικογένεια μπαίνει σέ μία διαδικασία άρνησης αυτού του παράγοντα κοινωνικοποίησης στην παρούσα φάση; Τά αποτελέσματα μιας διαρκούς κατάστασης ρήξης οδηγούν στην διχοτομική θεώρηση της πραγματικότητας, όπως εκφράζεται μέ τά λόγια ενός χωρικού, που υποστήριξε ότι ναι μέν τά νέα βιβλία ήταν πλήρη από πλευράς μεθόδου και ύλης, αλλά δέν είχαν αποσταλεί από την Τουρκία και ότι αρχίζοντας από αυτά τά βιβλία τό κράτος θά προετοίμαζε άλλα βιβλία όχι πλέον στην τουρκική αλλά στην πομακική γλώσσα.

Πράγματι, στα μέσα του 1993 κυκλοφόρησαν φήμες ότι προετοιμαζόταν, από ελληνικής πλευράς, η έπεξεργασία της πομακικής διαλέκτου, ώστε νά γίνει γραπτή γλώσσα και νά αντικαταστήσει την τουρκική. Κάποιοι τοπικοί παράγοντες μέ κοινωνική θέση και ύψηλό μορφωτικό επίπεδο κινητοποιήθηκαν γύρω από τό ζήτημα της εκπαίδευσης των Πομάκων. Κρίνοντας ότι τό ζήτημα αυτό είχε ένα προφανές έθνικό ενδιαφέρον — γιατί συνδέοταν μέ τόν τουρκικό κίνδυνο έναντιόν της Θράκης — οι παράγοντες αυτοί έπιχείρησαν, μέ την βοήθεια Πομάκων δασκάλων και Έλλήνων γλωσσολόγων, νά εκπονήσουν ένα έργο λεξικογραφίας της πομακικής διαλέκτου, που στόχευε μεταξύ άλλων και στην συγγραφή ενός λεξικού μεταξύ των δύο γλωσσών, δηλαδή της πομακικής και της ελληνικής. Ο τουρκόφωνος τύπος και οι φιλότουρκοι παράγοντες θεώρησαν ότι επρόκειτο για μία προσπάθεια υποκατάστασης της τουρκικής από την πομακική γλώσσα και διέδωσαν την άποψη αυτή στα χωριά των Πομάκων. Άλλωστε, μία τέτοια προσπάθεια θά έβαζε σέ κίνδυνο την έξουσία των παραγόντων αυτών άπέναντι στους Πομάκους. Οι

τελευταίοι, έχοντας ζήσει πολλές αναστατώσεις στο εκπαιδευτικό τους ζήτημα, εκλαμβάνουν κάθε αλλαγή που επιβάλλεται από έξω σαν απειλή και, κατά συνέπεια, αντιδρούν αρνητικά. Έτσι οι φήμες αυτές συνέβαλαν στην διατήρηση ενός κλίματος ρήξης ανάμεσα στους Πομάκους και στο ελληνικό κράτος που υποτίθεται ότι βρισκόταν πίσω από αυτή την συγγραφική προσπάθεια.

2. Η σημασία της ταυτότητας στην επιδίωξη μίας μειονοτικής ομάδας

Στο προηγούμενο μέρος του άρθρου μας η ανάλυση επικεντρώθηκε στους εξωγενείς παράγοντες που επηρεάζουν την κοινωνία των Πομάκων. Έτσι η ανάλυσή μας στόχευε να καταδείξει πώς η ταυτότητα είχε εμπλακεί σε παιχνίδια που συνδέονται με το εκπαιδευτικό σύστημα και την πολιτική.

Στο μέρος τουτο του άρθρου η προσέγγισή μας επικεντρώνεται στο θέμα της ταυτότητας. Κατ' αρχήν, μία μακροχρόνια θεώρηση στη διάρκεια του αιώνα θα επιτρέψει να περιγράψουμε τον τρόπο με τον οποίο οι Πομάκοι καθόριζαν την ταυτότητά τους κάτω από ιστορικές συνθήκες που χαρακτηρίζονται από διαρκείς μεταβολές. Αυτή η γενική θεώρηση θα επιτρέψει να προσεγγίσουμε την ταυτότητα των Πομάκων και να δούμε ποιά είναι τα σταθερά στοιχεία που την συγκροτούν, λαμβάνοντας βεβαίως υπ' όψιν τις μεταβολές των ιστορικών συνθηκών. Έτσι, θα διακρίνουμε δύο περιόδους που αντιστοιχούν σε πολλούς τρόπους καθορισμού της ταυτότητάς τους, όπως: Πομάκος, Όθωμανός, Τουρκος, Έλληνας, Μουσουλμάνος. Το σημείο που διακρίνει τις περιόδους αυτές είναι η στρατηγική της πολιτικής χρήσης της ταυτότητας από τους εθνικούς παράγοντες της περιοχής.

Στην συνέχεια θα δούμε πώς, κάτω από την παρούσα κατάσταση και, βεβαίως, σε σχέση με συγκεκριμένες περιπτώσεις, η ταυτότητα εμφανίζεται ως πολλαπλή.

2.1. Η διαμόρφωση της εθνοτικής ταυτότητας των Πομάκων στην διάρκεια του αιώνα

Οι ιστορικές αλλαγές που χαρακτηρίζουν τη νότια Βαλκανική Χερσόνησο από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα έως και μετά το τέλος του δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου επηρέασαν σοβαρά τους Πομάκους και ιδιαίτερα τα διάφορα επί-

πεδα αυτοπροσδιορισμού των ανθρώπων αυτών. Είναι, λοιπόν, σημαντικό να δούμε ποιά είναι αυτά τα επίπεδα και ποιά είναι η αντίληψη του «εμείς» σε σχέση με τους άλλους.

Μία ξεκάθαρη κατανομή σε διάφορες «ράτσες» — ένας όρος που χρησιμοποιείται από τους ίδιους τους χωρικούς — φαίνεται να παραπέμπει στην εθνική ανομοιογένεια που υπήρχε στους κόλπους της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αυτή η ανομοιογένεια εκφράζεται ακόμα και σήμερα από τους χωρικούς μόνο στο έσωτερικό της δικής τους κοινωνίας, αυτό όμως σπάνια γίνεται μπροστά σε έναν ξένο, για λόγους που σχετίζονται με την πολιτική χρήση της ταυτότητάς τους. Μερικά παραδείγματα θα καταδείξουν αυτήν την εθνοτική ποικιλία, καθώς και την σαφήνεια του πομακικού «εγώ» σε σχέση με το άλλοτριο, μία σαφήνεια που μένει στο σκοτάδι τα τελευταία χρόνια.

Όταν ο Άλη στρατολογήθηκε για δεύτερη φορά την άνοιξη του 1945, η Ελλάδα άνηκε στη ζώνη επιρροής της Αγγλίας, η οποία είχε στείλει στρατιωτικές δυνάμεις απέναντι στην πιθανότητα να διευρύνει η Σοβιετική Ένωση την επιρροή της στην περιοχή. Έτσι ο Άλη βρέθηκε ανάμεσα σε Άγγλους στρατιώτες, «μαύρους» όπως ο ίδιος έλεγε, δηλαδή Ινδούς. Έτσι συνειδητοποίησε την διαφορετικότητα από «ράτσες» που περιλαμβάνει η μουσουλμανική θρησκεία, όταν οι Ινδοί μουσουλμάνοι αρνήθηκαν να φάνε κρέας από σφάγιο που δεν είχε ευλογηθεί κατά την ώρα της σφαγής του. Εκτοτε, ως μουσουλμάνος Πομάκος και ο Άλη έτρωγε μαζί τους. Μολαταυτα δεν αντιμετώπισε κανένα πρόβλημα με τους Ινδούς που ήταν καθολικοί χριστιανοί ούτε με τους Ινδούς Σίχ.

Τό 1923 έφθασαν στο χωριό Χάβαρη μερικοί Τσερκέζοι και ένας Λαζός, που ανήκαν σε διαφορετικές εθνοτικές ομάδες στους κόλπους της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά είχαν κοινή την μουσουλμανική θρησκεία. Ο Κερίμ, ράφτης στο επάγγελμα, παντρεύτηκε μία γυναίκα από ένα τσερκέζικο χωριό κοντά στη Θεσσαλονίκη. Αφού πέθανε η πρώτη του γυναίκα, πήρε δεύτερη από το ίδιο χωριό, το οποίο να σημειωθεί ότι βρίσκεται σε απόσταση 250 χιλιομέτρων από το χωριό Χάβαρη. Αφού, τέλος, και η δεύτερη του γυναίκα πέθανε, αναγκάστηκε να παντρευτεί μία Πομάκα χωρική της Χάβαρης. Η εθνική ομάδα, λοιπόν, ήταν μία βασική προϋπόθεση για την δημιουργία δεσμού συγγένειας με γάμο. Με τη διήγηση αυτή, ο γέρο-χότζας συ-

νειδητοποιούσε και την ποικιλία από τα έθνη μέ μουσουλμανική θρησκεία όπως είναι οι Τσερκέζοι, οι Λαζοί, οι Πομάκοι και οι Τούρκοι.

Ο πατέρας του Χουσεΐν ζούσε σε ένα τουρκόφωνο χωριό και ήταν καλός φίλος του ξυλουργού του πομακικού χωριού της Χάβαρης, ο οποίος δεν είχε παρά μόνο κόρες. Οι δύο φίλοι συμφώνησαν ο γιός του πρώτου να πάρει σύζυγο την κόρη του δεύτερου και να εγκατασταθεί στο σπίτι πεθερού του, πράγμα που έγινε. Ένω τό όνομα του γαμπρού ήταν Άλη, στο χωριό της γυναίκας του ο ίδιος καθώς και οι απόγονοί του πήραν τό όνομα Τσιτάκ. Είναι και σήμερα γνωστό πώς οι τουρκόφωνοι κάτοικοι των πεδιάδων ονομάζονται Τσιτάκ από τους Πομάκους. Τό παρωνύμιο που του επέβαλε ή κοινωνία του χωριού επρόκειτο να μείνει ως επώνυμο της οικογένειάς του και να χαρακτηρίζει την διαφορετική του εθνική προέλευση σε σχέση με τους Πομάκους.

Ο όρος Πομάκος που χρησιμοποιούνταν πάρα πολύ κατά την όθωμανική περίοδο χρησιμοποιείται εξίσου και μετά την προσάρτηση της Θράκης στην Ελλάδα έως ακόμα και σχετικά πρόσφατα που αρχίζει πλέον να χρησιμοποιείται ή ταυτότητα για πολιτικές σκοπιμότητες. Έτσι και άλλως, ο όρος Πομάκος έχει μία πιο ισχυρή παρουσία στο έσωτερικό της μουσουλμανικής κοινότητας της Θράκης. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι ο όρος δεν χρησιμοποιείται και από τους χριστιανούς της περιοχής. Φαίνεται, ώστόσο, να υποβαθμίζεται ή χρήση του σιγά σιγά, στο μέτρο που τό κράτος απαγορεύει όλο και πιο αυστηρά την πομακική διάλεκτο. Η υποτίμηση, κατά την γνώμη μας, συνδέεται και με την κλασική αντίθεση μεταξύ χωριού και πόλης, καθώς και με την υποτίμηση των ανθρώπων της πόλης απέναντι στους κατοίκους της επαρχίας. Τά Τουρκικά Όθωμανικά που ήταν ή επίσημη γλώσσα στην περιοχή κατά την όθωμανική περίοδο παραμένουν ως τέτοια και μετά την υπαγωγή της περιοχής στο ελληνικό κράτος. Οι αντιθέσεις αυτές μεταξύ Τουρκικών Όθωμανικών και πομακικής διαλέκτου, μεταξύ πόλης και χωριού, άρχισαν να βιώνονται πιο έντονα από τους χωρικούς μετά τό τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου. Έν τούτοις, «στο στρατό οι Τσιτάκ δεν ήξεραν να μιλούν Ελληνικά και ήμουν εγώ που τους έκαμα τόν διερμηνέα με τόν λοχαγό», διηγούνταν ο Σαμπρή, που ήταν στρατιώτης μεταξύ του 1945-49.

Οι Πομάκοι, κατά την διάρκεια της στρατιωτικής τους θητείας, αυτοπροσδιορίζονταν ως

Όθωμανοί. Ο όρος αυτός, σε σχέση με τους ξένους, φαίνεται ότι βοηθούσε στο ξεπέραςμα της αντίφασης που ο όρος Πομάκος σήμαινε, ύπνο-ώντας βουλγαρική προέλευση, που με βδελυγμία απέριπταν οι ίδιοι και απαγόρευε τό ελληνικό κράτος. Συγχρόνως, με τόν όρο αυτό δίδεται βαρύτητα στην μουσουλμανική θρησκεία και αποφεύγεται ο καθορισμός των Πομάκων — οι όποιοι, άλλωστε, ήταν παραδοσιακά έχθροί του κεμαλισμού και, κατ' επέκταση, του τουρκικού εθνικισμού — ως Τούρκων.

2.2. Η διαχείριση της διαφορετικότητας: πολλαπλή ταυτότητα και επιδίωξη ίσορροπίας

Κατά την διάρκεια της πρώτης επιτόπιας έρευνας που πραγματοποιήσαμε στο πομακικό χωριό, τό ζήτημα της ταυτότητας προβλήθηκε απότομα από τόν Ίμάμη του χωριού, με άφορμή τό άρθρο ενός περιοδικού τό όποιο ύποστήριζε την ανισότητα μεταξύ Ελλήνων και μουσουλμάνων της Θράκης. Ο ίδιος δήλωνε πώς οι Πομάκοι είναι Τούρκοι και ότι ή Ελλάδα τους καταπιέζει. Έχοντας μελετήσει την βιβλιογραφία που αναφέρεται στο παιχνίδι γύρω από την ταυτότητα των Πομάκων, αναγνωρίσαμε πώς, εκ των πραγμάτων, τό ζήτημα της ταυτότητας είναι σύνθετο και φορτισμένο από κάθε είδους αντικρουόμενα συμφέροντα, όπως είναι αυτά του ελληνικού κράτους, του Τουρκικού Προξενείου Κομοτηνής και της Βουλγαρίας. Μπορέσαμε, άλλωστε, να διαπιστώσουμε πώς και οι σκληρές πολιτικές αντιπαραθέσεις στους κόλπους του χωριού είχαν σημαντική σχέση με τό τιθέμενο έρώτημα του καθορισμού της εθνικής προέλευσης και της εθνικής ταυτότητας. Μπορέσαμε να κατανοήσουμε τόν τρόπο με τόν όποιο οι Πομάκοι χειρίζονται την ταυτότητά τους και στην συνέχεια θά παρουσιάσουμε μερικά παραδείγματα που δείχνουν την ποικιλία αυτών των καθορισμών.

Ένας Γερμανός δημοσιογράφος που ετοίμαζε ένα φιλμ για την γερμανική τηλεόραση σχετικά με τους Έλληνες μουσουλμάνους επισκέφθηκε τό χωριό με τόν τέως γραμματέα της Μουφτίας της Ξάνθης Έμίν Άγγά. Στή συγκέντρωση που έγινε με την ευκαιρία της επίσκεψης των ανθρώπων αυτών και στην όποια συμμετείχαν ο Ίμάμης και μερικοί χωρικοί, ο δημοσιογράφος έθεσε τό έρώτημα: «Είστε Πομάκοι, Έλληνες, Τούρκοι ή Βούλγαροι»; Ένας χωρικός απάντησε άμεσα και με φυσικότητα: «Έμεις εί-

μαστε Τουρκοί». Δύο ημέρες αργότερα, στό καφενείο πού συχνάζουν οί νέοι του χωριού, καθώς περιέγραφε τήν επιτυχία του στίς γυναίκες, αυτός ό ίδιος δήλωνε: «Έμās τούς Έλληνες μās προτιμούν οί Γερμανίδες». Αυτός ό χωρικός είναι έποχικός μετανάστης στήν πρώην Άνατολική Γερμανία. Ένας άλλος χωρικός, ό Χασάν, μέ τήν ευκαιρία τής επίσκεψης του δημοσιογράφου, είχε δηλώσει ότι είναι Τουρκός. Μερικές ημέρες αργότερα, βρέθηκε στό σπίτι ενός συγχωριανού του για νά βοηθήσει στή διαλογή του καπνού και διηγούνταν ότι συνάντησε στό Βέλγιο, όπου εργαζόταν ως εποχικός μετανάστης έναν Γιουγκοσλάβο από τήν F.Y.R.O.M. Ό Χασάν, μέ θυμό, τον ρώτησε: «Τί ζητάτε, τελοσπάντων, από τήν Μακεδονία μας, πού είναι ελληνική γή από τήν εποχή του Μεγαλέξανδρου;». Ό Χασάν υποστήριζε επί πλέον πώς τό γεγονός ότι οί χωρικοί μιλούν πολλές γλώσσες είναι θετικό, διότι διευκολύνει τήν επικοινωνία τους μέ τούς ξένους, για νά αναρωτηθεί στήν συνέχεια, μιλώντας βέβαια στήν πομακική διάλεκτο: «Άπό πού τελοσπάντων μās έχουν φέρει αυτή τήν καταραμένη γλώσσα;».

Μιάν άλλη φορά, ένας γέροντας του όποιου σχηματίσαμε τήν γενεαλογία, διηγούνταν ότι κατά τήν διάρκεια τής στρατιωτικής του θητείας στίς παραμονές του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου ήταν μάγειρος στό στρατόπεδο και ασκούσε μεγαλύτερη εξουσία απέναντι στους άλλους στρατιώτες. Έτσι, σέρβιρε πιό μεγάλες μερίδες και εξοικονομούσε λίγο ψωμί για τούς συμπατριώτες του. «Οί Τσιτάκ», εξηγοῦσε, «μ' έβλεπαν μέ κακό μάτι και διαμαρτυρήθηκαν στό λοχαγό ότι οί Πομάκοι είχαν τον μάγειρά τους, μέ αποτέλεσμα νά τρώνε καλύτερα από τούς άλλους. Έτσι έχασα τήν θέση αυτή εξαιτίας των Τσιτάκ». Όπως εξηγήσαμε, ό όρος Τσιτάκ χαρακτηρίζει τούς τουρκόφωνους μουσουλμάνους.

Ό πρωτότοκος γιός μιās οικογένειας πού εργάστηκε κατά καιρούς ως εποχικός μετανάστης στό Βέλγιο διηγούνταν ότι «οί γεροντότεροι δέν μπορούν νά κατανοήσουν πώς μπορείς νά είσαι μουσουλμάνος και Έλληνας. Όταν είσαι μουσουλμάνος αυτό σημαίνει ότι είσαι Τουρκός. Δέν μπορούν, λοιπόν, νά ξεχωρίσουν τήν θρησκεία από τήν εθνικότητα. Έμείς είμαστε μωαμεθανοί Έλληνες υπήκοοι». Τήν έσωτερική ρήξη ανάμεσα στίς ταυτότητες, όπως βιώνεται σήμερα, μās τήν εξέφρασε ένας Πομάκος δάσκαλος, απόφοιτος τής Ε.Π.Α.Θ. και δάσκαλος τής Τουρκικής στά μειονοτικά σχολεία: «Είμαι Πομάκος και δι-

δάσκω Τουρκικά, δέν τολμώ νά μιλήσω Πομακικά ούτε στον γιό μου, γιατί πρέπει ν' ακολουθήσω τό φιλοτουρκικό ρεύμα τής μειονότητας».

Θά μπορούσαμε νά χαρακτηρίσουμε τήν ταυτότητα των χωρικών ως πολλαπλή, στό μέτρο πού καθένας από αυτούς τούς ανθρώπους αυτοπροσδιορίζεται, ανάλογα μέ τίς συνθήκες, ή ως μουσουλμάνος ή ως Πομάκος ή ως Έλληνας ή ως Τουρκός. Πράγματι, καθένας καθορίζει τήν ταυτότητά του σύμφωνα μέ τίς αναγκαίες τής στιγμής, τίς ανάγκες πού προβλέπει και τίς στρατηγικές πού βάζει σέ εφαρμογή μέσα σέ μιιά όρισμένη συγκυρία. Δέν θά έπρεπε, λοιπόν, νά δεχθούμε πώς τό ζήτημα τής ταυτότητας παρουσιάζει μιιά ρευστότητα και ότι ό προσδιορισμός της από τά άτομα μεταβάλλεται σύμφωνα μέ τον τόπο και τίς συγκυρίες; Όταν οί Πομάκοι βρίσκονται στό χωριό, κρίνεται πιό συμφέρον νά δηλώνουν ότι είναι μουσουλμάνοι Τουρκοί, καθόσον αποτελούν μέλη μιās μειονότητας τής όποιας προστάτης είναι ή Τουρκία. Όταν συνομιλούν μέ Έλληνες, δηλώνουν απλώς ότι είναι μουσουλμάνοι, όταν βρίσκονται στήν Ευρώπη δηλώνουν ότι είναι Έλληνες, διότι προέρχονται από τήν Ελλάδα και μέ τον τρόπο αυτό απολαμβάνουν τά προνόμια του Ευρωπαίου πολίτη. Όταν, βέβαια, περάσουν τά σύνορα πηγαίνοντας από τήν Ελλάδα στήν Τουρκία, δηλώνουν απλώς ότι είναι Τουρκοί.

Στόν χώρο τής οικογένειας, ή ρήξη μέ τό δημόσιο σχολείο εκφράζει απλώς, κατά έναν τρόπο, τον προσανατολισμό τής ταυτότητας. Η σύγκρουση, όπως εξηγήσαμε προηγουμένως, όφείλεται στήν απόφαση του ύπουργείου νά συγγραφεί στήν Ελλάδα κάποια διδακτικά βιβλία. Οί γονείς εναντιώθηκαν στήν απόφαση αυτή και ζητούν τά βιβλία αυτά νά συγγραφούν μέ ευθύνη του τουρκικού Ύπουργείου Παιδείας. Άλλωστε, σέ όλες τίς οικογένειες γλώσσα επικοινωνίας είναι τά Πομακικά, αν και παρακολουθούν έξι δορυφορικά κανάλια τής Τουρκίας και τρία ελληνικά, των όποιων ή λήψη είναι κακή. Στό σχολείο, τά μισά μαθήματα διδάσκονται στά Έλληνικά τά μισά διδάσκονται στά Τουρκικά, ενώ τό Κοράνιο διδάσκεται μέ βάση τό άραβικό πρωτότυπο. Στό κορανικό σχολείο τά παιδιά, επισήμως, διδάσκονται τό Κοράνιο, ανεπίσημα όμως διδάσκονται τήν τουρκική γλώσσα. Στόν στρατό οί κληρωτοί Πομάκοι όρκίζονται στό Κοράνιο και στήν ελληνική σημαία.

Σήμερα, στό χωριό ή γλώσσα πού χρησιμοποιείται είναι τά Πομακικά. Τό ίδιο συμβαίνει σέ

όλα τά χωριά τῶν Πομάκων τῆς ὄρεινῆς Ροδόπης. Στὴν περιφέρεια τῆς ζώνης αὐτῆς, πού περιλαμβάνει ἡμιορεινές περιοχές, πεδιάδες καὶ τὰ ἀστικά κέντρα τῶν νομῶν Ξάνθης καὶ Κομοτηνῆς, ἡ μουσουλμανικὴ καὶ ἡ χριστιανικὴ κουλτούρα συνυπάρχουν. Ἡ τουρκικὴ καὶ ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα, ἡ πομακικὴ καὶ τσιγγάνικη διάλεκτος μιλοῦνται, οἱ ἐθνοτικὲς ομάδες τῶν Ἑλλήνων, τῶν Τουρκόφωνων, τῶν Πομάκων, τῶν Γύφτων καὶ τῶν Τσιγγάνων ζοῦν σέ στενὴ σχέση. Ἐδῶ, οἱ μὲν σέ σχέση μὲ τούς δέ ὀρίζουν τὴν ταυτότητά τους, ἐνῶ ἡ βασικὴ τους διαφοροποίηση εἶναι τὸ αἶσθημα τοῦ «ἀνήκειν» στὶς δύο κυρίαρχες κουλτοῦρες, δηλαδὴ τὴν μουσουλμανικὴ καὶ τὴν χριστιανικὴ.

Συμπεράσματα

Στὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἄρθρου μας παρουσιάσαμε τούς ἐξωγενεῖς παράγοντες πού ἐπηρέασαν καὶ ἐπηρεάζουν τὴν πομακικὴ κοινωνία καὶ παρεμβαίνουν στὸν χῶρο τῆς παιδείας, ὥστε νά διαμορφώσουν τὴν πομακικὴ ταυτότητα σύμφωνα

μὲ τίς πολιτικὲς τους σκοπιμότητες. Οἱ συνθηκὲς πού προκάλεσαν αὐτὰ τὰ πολιτικὰ παιχνίδια ἦταν οἱ γεωπολιτικὲς μεταβολές στὴν περιοχὴ τῆς Θράκης κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ αἰώνα. Ἀπὸ τὴν μία πλευρὰ οἱ μεταβολές αὐτές καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ μακρὰ περίοδος μετάβασης τῆς πομακικῆς κοινωνίας σέ πιό σύγχρονες μορφές ὀργάνωσης συνθέτουν τὸ πλαίσιο τῶν μετασχηματισμῶν πού ἐμφανίζονται στὸν χῶρο τῆς παιδείας καὶ διαμέσου τῆς ταυτότητας.

Ἔτσι, ἡ Βουλγαρία προσπάθησε νά διαμορφώσει τὴν ταυτότητα τῶν Πομάκων καὶ νά ἐπιτύχει ἔτσι τὴν ἀφομοίωσή τους, μὲ τὴ δημιουργία βουλγαρικῶν σχολείων. Τὸ πολιτικὸ της δόγμα ὅτι οἱ Πομάκοι εἶναι ἐξισλαμισμένοι Βούλγαροι εἶχε προφανεῖς γεωπολιτικούς στόχους. Ἐξἄλλου, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἔθνους - κράτους, ὁ καθορισμὸς τῶν συνόρων μεταξύ Ἑλλάδας καὶ Βουλγαρίας στὶς ἀρχές τοῦ αἰώνα ἔγινε μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε ἡ πλειονότητα τῶν Πομάκων νά ἀνήκουν στὴν Βουλγαρία, παρά τὴν ἦττα πού αὐτὴ ὑπέστη κατὰ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Αὐγουστος τοῦ 1931, στὰ ὄρεινά τῆς Ροδόπης. Χορὸς Σαρακατσαναίων. Τὸν χορὸ σέρνει ὁ δάσκαλος Σ. Χατζῆς.

Οἱ Σαρακατσαναῖοι, ὄρεσίβιοι κτηνοτρόφοι, ζοῦν σέ καλύβες (διακρίνονται στὸ βάθος τῆς φωτογραφίας) καὶ ἔχουν τὸν καημὸ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας. Γι' αὐτὸ καλοῦν τὸ καλοκαίρι τὸν δάσκαλο Σπ. Χατζῆ νά διδάξει τὰ παιδιὰ τους, ἰδίως ἐξόδοις. Ὁ δάσκαλος γίνεται δεκτὸς μὲ ἐνθουσιασμὸ, ὡς σημαῖνον πρόσωπο. Τοῦ προσφέρουν τυριά, βούτυρα. Αὐτὸς, ἐκτός ἀπὸ γράμματα, τούς μαθαίνει καὶ χορούς τοῦ νότου. Στὴν φωτογραφία, ὁ δάσκαλος χορεύει μὲ τούς προύχοντες τῆς σαρακατσάνικης κοινότητος, τὴν ἡμέρα τῆς ἐορτῆς τοῦ Προφήτη Ἡλία.

APXEIO Δ. XATZH.

Ἡ Τουρκία εἶχε μιὰ πιό συνεπὴ πολιτικὴ στόν χώρο τῆς παιδείας. Στόχος τῆς, ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας τῆς Ἑλλάδας, ἦταν νὰ διαδώσει τὴν τουρκικὴ κουλτούρα σὲ αὐτὴν τὴ μειονότητα. Ἡδὴ πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο ἡ Τουρκία εἶχε διαδώσει τίς κεμαλικές μεταρρυθμίσεις καὶ εἶχε στείλει Τούρκους δασκάλους στὰ χωριά. Στὴν συνέχεια, μὲ τίς μορφωτικὲς συμφωνίες τοῦ 1951 καὶ τοῦ 1968, κατάφερε νὰ ἀναγνωριστῆ ἡ τουρκικὴ γλῶσσα ὡς «μοναδικὴ γλῶσσα» τῆς μειονοτικῆς ἐκπαίδευσης. Τέλος, ἄσκησε πολιτικὴ ἀπονομῆς προνομίων στοὺς μουσουλμάνους τῆς Θράκης πού σκόπευαν νὰ σπουδάσουν στὴν Τουρκία καὶ ὁρομολόγησε τὴ δημιουργία κορανικῶν σχολείων στὶς περιοχές τῶν Πομάκων, τὰ ὁποῖα σύντομα μετατράπηκαν σὲ τουρκικὰ σχολεῖα. Ἡ τουρκικὴ ἀφομοίωση, λοιπόν, τῶν Πομάκων ἀποτελεῖ μέρος τῶν γεωπολιτικῶν σχεδίων τῆς Τουρκίας στὰ Βαλκάνια.

Ἡ Ἑλλάδα, μὲ τὴν σειρά τῆς, ἐπαναπαύταν μὲ τὴν διάδοση τῆς τουρκικῆς κουλτούρας στοὺς Πομάκους, πρὶν ἐκδηλωθεῖ βέβαια ἡ κρίση στὶς σχέσεις τῆς μὲ τὴν Τουρκία, διότι ἔτσι πίστευε ὅτι ἀπομακρύνει τὸν κίνδυνο βουλγαρικῶν διεκδικήσεων στὴν περιοχή. Ὁ ρόλος τῆς, λοιπόν, ἦταν περιορισμένος. Μετὰ τὴν ἐπιδείνωση τῶν σχέσεων τῆς μὲ τὴν Τουρκία, προσπάθησε νὰ προωθήσει τὴν πομακικὴ μουσουλμανικὴ ταυτότητα — ὑποστηρίζοντας τὰ παλαιοτουρκικὰ σχολεῖα — σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν τουρκικὴ κουλτούρα. Ἐλεγε, λοιπόν, μιὰ συνεπὴς καὶ συνεχόμενη ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδας ἀπέναντι στοὺς Πομάκους. Ὑποκύπτοντας στό πεπρωμένο μιᾶς ἀδύναμης χώρας ἀπέναντι στὴν Τουρκία, ἡ Ἑλλάδα συμφώνησε νὰ ὀριστοῦν τὰ Τουρκικὰ ὡς μοναδικὴ γλῶσσα τῆς μειονότητας. Μοναδικὸς στόχος τῆς Ἑλλάδας ἦταν ὁ ἔλεγχος τῆς μειονότητας καὶ ἡ ἐλαχιστοποίηση τῶν προβλημάτων πού θὰ μπορούσε αὐτὴ νὰ προκαλέσει. Ἡ ἴδρυση τῆς Ε.Π.Α.Θ. μαρτυρεῖ τὴν ἐπιθυμία τῆς αὐτῆς. Ἐτσι ἡ Ἑλλάδα, μὲ τὴν πολιτικὴ τῆς δράση στόν χώρο τῆς μειονοτικῆς ἐκπαίδευσης, ἐργάστηκε πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς τουρκικῆς ἀφομοίωσης τῶν Πομάκων.

Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους, οἱ Πομάκοι βρέθηκαν στό κέντρο πολιτικῶν πιέσεων πού ἀσκήθηκαν στόν χώρο τῆς παιδείας. Ἐχοντας συνειδητοποιήσει τὸ πρόβλημα τῆς πολυγλωσσίας, ἐπένδυσαν στό ἐκπαιδευτικὸ σύστημα μὲ ὀρθολογικὸ τρόπο πού νὰ ὑπηρετεῖ καλύτερα τὴν ἀνάγκη τῆς κοινωνικῆς τους ἀνέλιξης. Ἐτσι, ἕνας ἀξιόλογος ἀ-

ριθμὸς Πομάκων πού σπούδασαν σὲ τουρκικὰ ἢ ἀραβικὰ πανεπιστήμια ἐγκαταστάθηκαν μόνιμα στὶς χώρες αὐτές. Ἄλλοι, πού εἶχαν ἕνα εὐρὺ δίκτυο γνωριμιῶν στοὺς κόλπους τῆς μουσουλμανικῆς μειονότητας τῆς Θράκης, γύρισαν στὴν Ἑλλάδα καὶ σταδιοδρόμησαν ὡς γιατροί, δικηγόροι ἢ ἀκόμα καὶ ὡς θρησκευτικοὶ λειτουργοί.

Ὅσο ἀφορᾷ τὴν ταυτότητα, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ Πομάκοι ἔχουν μιὰ ἰδιαίτερη ἐθνοτικὴ καὶ πολιτισμικὴ ταυτότητα ἀνάμεσα στὶς ἐθνοτικὲς καὶ πολιτισμικὲς ὁμάδες μὲ τίς ὁποῖες γειννιάζαν ἡδὴ ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ ἐποχὴ. Ἄς τὸ ἐκφράσουμε μὲ διαφορετικὸ τρόπο, λοιπόν, τὸ ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ξεπεράσουμε τὰ στερεότυπα πού θέλουν τοὺς Πομάκους σάν ἕναν λαὸ χωρὶς συνείδηση πού βέβαια ἔχει μιὰ γνήσια κουλτούρα ἀλλὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ πολὺ ρευστὴ ἐθνικὴ ταυτότητα. Αὐτὴ ἡ ἴδια ἀντίληψη ἐπικρατεῖ καὶ στοὺς ἐπισκέπτες τῶν πομακικῶν χωριῶν οἱ ὁποῖοι ἀναπαράγουν τὰ ἴδια στερεότυπα γιὰ τοὺς Πομάκους, ἐφόσον τοὺς πιέζουν νὰ ξεκαθαρίσουν τὴν ταυτότητά τους, πράγμα τὸ ὁποῖο δημιουργεῖ μιὰ τάση ἰσχυροποίησης τῆς προβληματικῆς πλευρᾶς τῆς ταυτότητάς τους.

Διακρίναμε δύο περιόδους καθορισμοῦ τῆς πομακικῆς ταυτότητας, δηλαδή αὐτὴν πού προηγεῖται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ χρῆση τῆς ἐκ μέρους τῶν πολιτικῶν ἐθνικῶν παραγόντων καὶ αὐτὴν πού τὴν ἀκολουθεῖ. Οἱ Πομάκοι καθόριζαν τὴν ταυτότητά τους σὲ σχέση μὲ τίς ἄλλες ἐθνοτικὲς ὁμάδες μὲ τίς ὁποῖες ἐρχόνταν σὲ ἐπαφή, ἀλλὰ παρ' ὅλ' αὐτὰ διατηροῦσαν τίς ἀποστάσεις. Στὴν ἀρχὴ τῆς δεύτερης περιόδου παρουσιάζονται στοὺς ἔξω σάν Ὀθωμανοὶ καὶ δέν συμβαίνει παρά πρόσφατα, δηλαδή κυρίως μετὰ τὴν ἑλληνοτουρκικὴ κρίση, πού προστρέχουν στὴν πληθὴ ταυτότητα γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τίς ἰσορροπίες μέσα σ' ἕνα περιβάλλον πού ἐξελίσσεται.

Ἐάν ἡ ἐξασφάλιση τῆς ἰσορροπίας στό παρελθόν γινόταν χάρις στὴ χρῆση τῆς «Ὀθωμανικῆς» ταυτότητας, ἡ ὁποία εἶχε ἐπιτρέψει στοὺς Πομάκους νὰ ξεπεράσουν τίς δυσκολίες πού συνδέονται μὲ τὸν ὄρο «Πομάκος», σήμερα ἡ ἰσορροπία ἐξασφαλίζεται χάρις στὴ χρῆση τῆς πληθῆς ταυτότητας πού ἐπιτρέπει νὰ ἔχει ὁ κάθε ἄνθρωπος περισσότερες δυνατότητες αὐτοκαθορισμοῦ. Αὐτὴ ἡ ποικιλία πού προβάλλεται σύμφωνα μὲ τίς διαφορετικὲς συγκυρίες εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀτομικῆς στρατηγικῆς πού ἐπιτρέπει τὴ διατήρηση τῆς ἐνότητας μέσα στό χωριὸ καὶ παράλληλα ἐξασφαλίζει τὴ διάρκεια καὶ τὴν ἀναπαραγωγὴ μιᾶς μειονοτικῆς κουλτούρας.

Σ' αυτό τό άρθρο είδαμε τούς Πομάκους σάν ενεργητικούς παράγοντες του πεπρωμένου τους. Αυτό είναι έντυπωσιακό άν αναλογιστούμε ότι ή ταυτότητά τους ήταν αυτονόητη και δεδομένη μέσα από τήν παράδοση. Έτσι, θά θυμηθούμε ότι μέχρι τό 1885 για τούς Πομάκους τής Βουλγαρίας, και μέχρι τό 1912 γι' αυτούς τής Ελλάδας, τό νά είσαι Πομάκος δέ δημιουργούσε πρόβλημα. Οί ίδιοι οί Πομάκοι θεωρούσαν τούς έαυτούς τους Μουσουλμάνους πού μιλούν μιά σλαβική γλώσσα. Στή συνέχεια ή ταυτότητα αυτή έγινε προβληματική, στό μέτρο πού ενεπλάκη σέ έθνικά παιχνίδια. Έξ αιτίας του ότι έγινε μέσω προσεταιρισμού από τά κράτη τής περιοχής και επειδή βρέθηκε στό κέντρο ιστορικών και γεωπολιτικών συγκυριών σέ εξέλιξη, οί ίδιοι οί Πομάκοι έμαθαν νά συμπεριφέρονται περισσότερο σάν ενεργητικοί παράγοντες παρά σάν παθητικά και έξαρτημένα θύματα των αναστατώσεων του αιώνα.

Παραδόξως αυτή ή ενεργητική έπαναφορά μιās ταυτότητας, ή όποια μετά απ' όλα αυτά δέν είναι πλέον αυτονόητη, δέ γίνεται μέ τήν προβολή μιās ξεκάθαρης και επιθετικής θέσης. Άφου έχουν ύποσσει πολλές καταστροφές πού συνδέονται μέ τήν προβληματική τους θέση μέσα στό γεωπολιτικό χώρο τής περιοχής — ζώντας στά όρια διαφόρων ζωνών έπιρροής πού έρίζουν για τόν έλεγχο αυτής τής μειονότητας —, οί Πομάκοι υιοθετούν τή στρατηγική του δόλου (είναι άραγε ή δύναμη των αδυνάτων) παίζοντας στό πεδίο μιās χαλαρής και άσαφούς ταυτότητας, εκτός βέβαια άν είναι αναγκασμένοι νά πάρουν μιά συγκεκριμένη θέση. Έτσι οί Πομάκοι προσαρμόζονται στό συνομιλητή τους σύμφωνα μέ τή σπουδαιότητα και τήν έξουσία πού εκφράζει. Ο μουφτής ή ο νομάρχης απαιτούν μιά ξεκάθαρη τοποθέτηση και οί Πομάκοι προβάλλουν τήν φιλοτουρκική διάσταση τής ταυτότητάς τους άπέναντι στό μουφτή ενώ προβάλλουν τή φιλοελληνική διάστασή τους άπέναντι στό νομάρχη.

Όσο για τόν έρευνητή, αυτός αντιμετωπίζει τή δυσκολία ότι οί Πομάκοι δέν αποκαλύπτουν τήν ταυτότητά τους μπροστά του. Αύτή ή δυσκολία είναι συγχρόνως και ευκαιρία νά μελετήσει τήν άσαφή πλευρά της ταυτότητάς τους και νά αποδεχτεί τήν ιδέα τής πολλαπλής ταυτότητας, χωρίς νά περιορίζεται σέ μιά μόνο διάσταση της.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Maurice Godelier, «L' analyse des processus de transition» στό Information sur les Sciences Sociales, 26,2, 1987 σελ. 265-83.

2. Fredrik Barth (ed.), «Ethnic groups and Boundaries», Oslo University Press, 1969 σελ. 9-20.

3. Glazer N. και Moynihan D. (ed.), «Theory and Experience», Harvard University Press 1981 σσ. 1-26.

4. J. Remy, L. Voyé, E. Servais, «Produire ou reproduire», Vol. I, edition Vie Ouvrière, Bruxelles 1978 σελ. 248-260.

5. Y. Frangopoulos, «Une minorite musulmane en transition: approche anthropologique des Pomaques grecs» these de Doctorat, Université Catholique de Louvain, CIACO Louvain-la-Neuve, 1996.

6. Η μικρότερη γεωγραφική υποδιαίρεση τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας.

7. Ο Κεμάλ, ό επονομαζόμενος και «πατέρας των Τούρκων» (Ατατούρκ), ήταν ό θεμελιωτής τής σύγχρονης Τουρκίας. Έβαλε τίς βάσεις για τήν δημιουργία ενός κράτους όμοιου μέ τά έθνη-κράτη τής Ευρώπης. Κατάργησε τήν δυναστεία και τό χαλιφάτο — δηλαδή τήν θεοκρατία τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου ό σουλτάνος είχε τήν πολιτική και θρησκευτική έξουσία και τόν τίτλο του χαλιφ. Εισήγαγε τό λατινικό αλφάβητο στη θέση του άραβικού, καθώς και νέους δυτικούς τρόπους ένδυσης. Θεμελίωσε τόν σύγχρονο αστικό κώδικα τής Τουρκίας μέ βάση τό Ευρωπαϊκό Δίκαιο. Ήταν πρόεδρος τής Τουρκικής Δημοκρατίας από τό 1923 έως τό 1938, όποτε και πέθανε.

8. Άλέξης Άλεξανδρής, «Τό ιστορικό πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων» στόν συλλογικό τόμο «Οί ελληνοτουρκικές σχέσεις 1923-1987», Άθήνα Γνώση, 1994, σελ. 66.

9. Άλέξης Άλεξανδρής, op. cit., σελ. 94.

10. Ίμάμης είναι ό θρησκευτικός λειτουργός πού διευθύνει τήν προσευχή στό τζαμί.

11. Τό ίδιο πρόσωπο είναι παράλληλα Ίμάμης του χωριού και ήγέτης τής φιλότουρκης ομάδας. Η αντιπαράθεση παραδοσιακών και νεωτερικών εκδηλώνει μέ έμφαση τίς πολιτικές αντιθέσεις πού είναι συναφείς μέ τό ζήτημα τής εθνικής και εθνοτικής ταυτότητας, βλέπε Yannis Frangopoulos, «Religion, Identity and Political Conflict in a Pomak Village in Nosthern Greece» στό S. Vertorec and C. Peach (eds), «Islam in Europe», London, Macmillan Press, 1997 σσ. 73-90.

12. Για τή δομή τής πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης πήραμε πληροφορίες από τήν Διεύθυνση μειονοτικών σχολείων πού έδρεύει στην Καβάλα.

13. Πληροφορίες άντλήσαμε από συνεντεύξεις μέ εμπλεκόμενους στα γεγονότα ανθρώπους καθώς και από τόν τουρκικό και ελληνικό τύπο τής περιοχής Θράκης.

14. Σχετικά μέ τό βιβλίο αυτό δές στό περιοδικό «Έψιλον» Νο 96 τής Έφημερίδας «Έλευθεροτυπία» στις 7 Φεβρουαρίου 1993.

15. Δές Ά. Άλεξανδρής, op. cit., σελ. 143-144.

16. Γιάννης Γκίνης, «Τό γειτονικό ήφαιστειο», Άθήνα, Έστία 1992, σελ. 14.

17. Ά. Άλεξανδρής, op. cit., σελ. 143.

Λαογραφικά σημειώματα γιά τούς Πομάκους τῆς Θράκης

M.Γ. Βαρβούνης

Γιά τούς Πομάκους τῆς Θράκης ἔχουν γραφεῖ, ἰδίως τόν τελευταῖο καιρό, πολλά, μερικά ἀπό τά ὅποια προέρχονται ἀπό ἐξαντλητική ἐπιτόπια ἢ ἀρχαιακή ἔρευνα, ἐνῶ ἄλλα εἶναι ἐπιφανειακά καί μάλλον δημοσιογραφικῆς ὕφης. Γιά τό εὐρύτερο κοινό, τό ζήτημα τῶν Πομάκων εἶναι ἐμπλεγμένο στό ψευδοδίλημμα τῆς καταγωγῆς καί τῆς ἐθνικῆς τους συνείδησης, ἄν δηλαδή εἶναι Ἑλληγες, Τοῦρκοι ἢ Βούλγαροι· ἡ συζήτηση αὐτή παραγνωρίζει, φυσικά, τό αὐτονόητο: ὅτι οἱ Πομάκοι εἶναι πρωτίστως Πομάκοι, ἄσχετα μέ τήν συνείδηση πού προσπαθοῦν νά τούς καλλιεργήσουν διάφορες προπαγάνδες.

Ἡ ἀκατάσχετη πομακολογία, ἀπό μή εἰδικούς κατὰ κύριο λόγο, ἔχει ὀδηγήσει καί σέ ἀντίθετα ἀπό τά ἐπιδιωκόμενα ἀποτελέσματα: μπροστά στόν κίνδυνο μιᾶς ἐθνικῆς ἀφύπνισης πού θά τούς ὀδηγοῦσε σέ ἀποστάσεις ἀπό τό σῶμα τῆς ὑπόλοιπης μουσουλμανικῆς μειονότητας τῆς Θράκης, τήν ὅποια οἱ Τοῦρκοι ἀπό χρόνια διεκδικοῦν, ἡ τουρκική προπαγάνδα ἐντατικοποιήθηκε, μέ τά γνωστά καί θλιβερά ἀποτελέσματα. Ἔτσι, σήμερα οὔτε γιά τόν ἀκριβή ἀριθμό τους εἴμαστε σίγουροι, ἀφοῦ, πολλές φορές, οἱ ἴδιοι ἀρνοῦνται τήν ἐθνική τους ταυτότητα, ἔχοντας πεισθεῖ ἀπό τήν προπαγανδιστική ἀπόδοση ὕβριστικῆς ἢ ὑποτιμητικῆς σημασίας στόν ὄρο «Πομάκος», τόν ὅποιο, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, πρὶν ἀπό μερικά χρόνια διεκδικοῦσαν καί ὑποστήριζαν.

Ὅπως εἶναι φυσικό, σέ ἕνα τέτοιο περιβάλλον εὐκόλα ἀναπτύσσονται οἱ θρύλοι καί οἱ μυθοπλάσιες. Πολλοί, παραδείγματος χάριν, ὑποστηρίζουν ὅτι εἶδαν, σέ κάποια σπίτια Πομάκων, κρυμμένα ἀντικείμενα χριστιανικῆς λατρείας, πού οἱ κάτοχοί τους ἰσχυρίσθηκαν ὅτι ἀνήκαν στούς, ἱερεῖς πιθανῶς, προγόνους τους. Ὡστόσο,

αὐτό δέν βεβαιώνεται ἐπίσημα, οὔτε σχετικές φωτογραφίες ὑπάρχουν, παραμένοντας στόν χῶρο τοῦ θρύλου. Καί τοῦτο, παρά τό ἱστορικά καί ἀρχαιακά βεβαιωμένο χριστιανικό παρελθόν τους, ἀφοῦ γνωρίζουμε μέ ἀκρίβεια τό ἔτος καί τίς συνθήκες τοῦ ἐξισλαμισμού τους. Ἡ ἀναζήτηση ὁμῶς χριστιανικῶν καταβολῶν, στούς πιστούς μουσουλμάνους σήμερα Πομάκους, πρέπει νά γίνεται σε ἐντελῶς διαφορετική βάση ἀπό τήν ὑποψία ἢ τήν πρόταση κάποιου κρυπτοχριστιανισμού. Πρέπει νά γίνεται μέ τήν προοπτική ἐπιβιώσεων λαϊκῆς λατρείας ἀπό τό χριστιανικό παρελθόν, μέ προχριστιανικές κάποτε ρίζες, πού βρῆκαν χῶρο ἀνάμεσα στήν πάγια καί πανανθρώπινη ἀνάγκη τοῦ παραδοσιακοῦ ἀνθρώπου γιά τελετές καί τελετουργίες καί στήν ἔλλειψη πλοῦσιου τελετουργικοῦ ἢ λατρευτικοῦ τυπικοῦ πού παρατηρεῖται στό Ἰσλάμ.

Ὅπως καί παραπάνω εἰπώθηκε, οἱ Πομάκοι εἶναι πιστοί μουσουλμάνοι, καί αὐτό προσδιορίζει μιᾶ σειρά λεπτομερειῶν τῆς καθημερινῆς τους ζωῆς, ὅπως ἐπίσης καθορίζει τήν βιοθεωρία καί τήν κοσμοθεωρία τους. Ἀκόμη καί τά τυχόν χριστιανικά ἐπιβιώματα τά ἐντάσσουν, κατὰ τή δική τους λογική, στό σύστημα τῆς ἐπικρατοῦσας θρησκείας τους. Γι' αὐτό καί ὁ λαογράφος πρέπει νά εἶναι ἰδιαίτερος προσεκτικός, διακριτικός καί διορατικός, ὅταν πρόκειται γιά τή διερεύνηση αὐτῶν τῶν στοιχείων. Οἱ εὐθεῖες ἐρωτήσεις παρεξηγοῦνται καί μπορεῖ νά ὀδηγήσουν σέ ἀντίθετα ἀπό τά ἐπιδιωκόμενα ἀποτελέσματα, ἀφοῦ ἡ ἐπαφή ἀνάμεσα στόν ἐρευνητή καί στόν πληροφοροφόρο, ἀλλά καί ἡ ἀμοιβαία ἐμπιστοσύνη, ἀποτελοῦν ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιά τήν ἐπιτυχία καί τήν πιστότητα τῆς ἔρευνας.

Οἱ παρατηρήσεις αὐτές εἰσάγουν στό μεγά-

— Ὁ *M.Γ. Βαρβούνης* εἶναι ἐπίκουρος καθηγητής Λαογραφίας στό Τμήμα Ἱστορίας καί Ἀρχαιολογίας τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.

λο πρόβλημα τῆς ἐσωστρέφειας καί τοῦ ἀπομονωτισμοῦ τῶν πομακικῶν κοινοτήτων, φαινόμενα πού ἐν μέρει ὀφείλονται στόν ὀρεινό καί δυσπρόσιτο χαρακτήρα τῆς γεωγραφικῆς τους θέσης καί ἐν μέρει ἀποδίδονται στήν ἔντονη τουρκική προπαγάνδα, πού ἐπιδιώκει νά τοὺς περιχαρακώσει καί νά τοὺς ἀπομονώσει γιά νά τοὺς ἐλέγχει. Οὐσιαστικά, ἡ προπαγάνδα αὐτή δρᾷ μέ μεθόδους πού ἐμπίπτουν στό λαογραφικό ἔργο, καθὼς ἡ μὲν ἀπομόνωση δυσχεραίνει τό λαογραφικό ἔργο, ἡ δέ καλλιέργεια ἐπίπλαστης ἐθνικῆς συνείδησης καί πολιτισμικῆς ταυτότητας ἀλλοιώνει τά πρὸς μελέτην δεδομένα. Ἡ δεύτερη περίπτωση χρειάζεται, νομίζω, περισσότερη ἀνάλυση.

Πάγια τουρκική πολιτική εἶναι ἡ ἐξαφάνιση τῶν ἐπιμέρους φυλετικῶν, πολιτισμικῶν, γλωσσικῶν, ἐθνοτικῶν κ.λπ. ἰδιαιτεροτήτων τῶν μουσουλμανικῶν μειονοτήτων τῆς Ἑλλάδας καί ἡ συμπερίληψή τους σέ μιά καί μόνη μειονότητα, μέ ἀρχικό συνδετικό δεσμό τήν κοινή θρησκεία. Σέ δεύτερο στάδιο, μέ βάση τήν κοινή καί ἐπιβεβλημένη τουρκική γλώσσα καί τήν ἐν πολλοῖς προπαγανδιστική καί ἰδεολογικά κατευθυνόμενη μειονοτική ἐκπαίδευση, ἡ Τουρκία ἀποσκοπεῖ στήν καλλιέργεια κοινῆς, τεχνητῆς καί ἐπίπλαστης τουρκικῆς ἐθνικῆς συνείδησης, ὥστε οἱ μουσουλμανικές μειονότητες νά μεταβληθοῦν σέ τουρκική μειονότητα, βῆμα γιά τήν προβολή ἐθνικῶν καί ἐδαφικῶν διεκδικήσεων ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας.

Γιά νά ὀλοκληρωθεῖ ὁμως αὐτό τό δεύτερο στάδιο, πρέπει νά ἐξαφανιστοῦν οἱ διαφορές πολιτισμοῦ, ἀντιλήψεων καί νοοτροπιῶν, συμπεριφορῶν καί καθημερινῆς ζωῆς, πού εἶναι, βέβαια, προϊόν μακραίωνων διεργασιῶν, κατὰ τήν ἱστορική πορεία κάθε πληθυσμικῆς ομάδας. Πρόκειται γι' αὐτά ἀκριβῶς τά στοιχεῖα πού μελετᾷ ἡ λαογραφία. Γι' αὐτό καί ἀπό τήν τουρκική πλευρά ἡ διεκδίκηση στηρίζεται ἐπιστημονικά καί μέ τήν λαογραφική ἐπιστήμη. Δέν εἶναι, βέβαια, ἄσχετο τό γεγονός ὅτι οἱ πιά φανατικοί μετακλητοὶ δάσκαλοι πού δίδαξαν στήν μουσουλμανική μειονότητα τῆς Θράκης, ἐπιστρέφοντας στήν Τουρκία, ἔγιναν πανεπιστημιακοὶ ἐρευνητές ἢ δάσκαλοι, δημοσιεύοντας πολύτομα καί πολυσέλιδα συγγράμματα γιά τήν λαογραφία καί τήν ἱστορία τῆς μειονότητας. Ἔργα πού, δυστυχῶς, ἐν πολλοῖς μένουν ἄγνωστα στοὺς Ἕλληνες ἐρευνητές λόγῳ ἀγνοίας τῆς τουρκικῆς γλώσσας, ἂν καί περιέχουν ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα καί στηρίζονται σέ μιά ἀκόμη πιά ἐνδιαφέρουσα ἰδεολογία.

Οἱ ἰδιαιτερότητες αὐτές ἐπισημαίνουν καί τίς δυσκολίες πού ἀντιμετωπίζει ὁ λαογράφος στό πεδίο, δυσκολίες πού, φυσικά, προσδιορίζουν καί τήν ποιότητα, τήν ἔκταση καί τόν ὄγκο τῆς λαογραφικῆς βιβλιογραφίας γιά τοὺς Πομάκους. Πρόκειται γιά συνθήκες πού παραθεωροῦνται συχνά ἀπό ὀρισμένους παράγοντες, οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν τοὺς Πομάκους θεωρητικά, χωρίς νά γνωρίζουν καί τίς ἰδιαίτερες συνθήκες τοῦ τόπου. Οὔτε, φυσικά, ἐπιτρέπεται νά ζητήσουμε εὐθύνες ἀπό τοὺς ἴδιους, ἂν πέφτουν θύματα αὐτῶν τῶν μεθοδεύσεων, ἀφοῦ, μὴ ἔχοντας τήν γλωσσική καί ἐπικοινωνιακή δυνατότητα τῆς πολὺπλευρῆς ἐνημέρωσης, εἶναι φυσικό νά πιστεύουν κάθε προπαγανδιστική προσπάθεια.

Ἐπάρχουν ὁμως καί ἄλλοι, πλὴν τοῦ θρησκευτικοῦ, τομεῖς τῆς ζωῆς τους στοὺς ὁποίους οἱ ἰδιαιτερότητές τους ἀνιχνεύονται. Ἡ γλώσσα καί τά εἶδη τοῦ ἔντεχνου λαϊκοῦ λόγου τους ἀποτελοῦν δύο ἀπολύτως χαρακτηριστικά παραδείγματα. Καί τά δύο εἶναι δύσκολο νά μελετηθοῦν, διότι ἐμπίπτουν στόν τομέα τῶν πρὸς ἐξαφάνιση ἰδιαιτεροτήτων. Γι' αὐτό καί σπάνια οἱ Πομάκοι ἐπαναλαμβάνουν πρὸς καταγραφή τραγούδια, παροιμίες, ἀινίγματα, μύθους κ.λπ. πού κατὰ τύχην ἢ ἀπό λάθος ξεστόμισαν μπροστά σέ ξένους. Καί ὁμως, προσεκτικὴ λαογραφικὴ ἀνάλυση τῶν κειμένων αὐτῶν, στόν βαθμὸ πού τά ἔχουμε καταγεγραμμένα ἀπὸ σποραδικές καταγραφές σέ ἀνύποπτο χρόνο, τά δείχνει διαφορετικά τόσο ἀπὸ τά τουρκικά ὅσο καί ἀπὸ τά βουλγαρικά, παρά τό ὅτι, λόγω τῶν γλωσσικῶν συναφειῶν τους, διεκδικοῦν καί οἱ Βούλγαροι τήν καταγωγή καί τήν πατρότητα τῶν Πομάκων.

Μελέτες πού ἔχουν γίνει κατὰ τό παρελθόν, μέ ἀφετηρία ὀρισμένα πομακικά δημοτικά τραγούδια, ἔχουν ἀποδείξει ὅτι σέ αὐτά ὑπάρχει ἐπιβίωση ἀρχέγονων μοτίβων πού ἀπαντοῦν καί στὰ παλαιότερα ἑλληνικά δημοτικά τραγούδια. Πρόκειται γιά τά θέματα τῆς θυσίας γιά τό στερέωμα γεφυριοῦ καί τῆς ἀρπαγῆς γυναίκας, μέ παμβαλκανικὴ διάδοση καί χρονικὲς ρίζες πού φτάνουν στήν ἀκριτικὴ παράδοση. Ἀλλά καί στὰ ἐρωτικά τους τραγούδια ἔχουμε κυριαρχούσα τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στή φύση καί στόν πολιτισμό, πού τά κάνει νά παρουσιάζουν ἔντονη συνάφεια πρὸς τήν βαλκανικὴ παράδοση τῆς δημοτικῆς καί λαϊκῆς ποίησης, στόν βαθμὸ βεβαίως πού μπορούμε νά μιλήσουμε γιά κοινὰ στοιχεῖα στόν παραδοσιακὸ πολιτισμὸ τῶν βαλκανικῶν λαῶν.

Νομίζω ὅτι ἡ ἔρευνα πρέπει νά στραφεῖ σέ δύο τομεῖς, σχετικὰ ἀνεξερεύνητους μέχρι σήμε-

ρα. Ὁ πρῶτος εἶναι τὰ τοπωνύμια στὰ χωριά τῶν Πομάκων τῆς Θράκης· εἶναι γνωστό ὅτι τὰ τοπωνύμια μιᾶς περιοχῆς κρύβουν μεγάλο μέρος ἀπό τήν, ἀκατάγραφη πολλές φορές, ἱστορία τῆς. Πολλά συμπεράσματα εἶναι δυνατόν νά ἐξαχθοῦν καί πολλές ὑποθέσεις νά διατυπωθοῦν ἂν καταγράψουμε καί μελετήσουμε τὰ τοπωνύμια τῶν πομακικῶν χωριῶν, πού κρύβουν μέσα τους πολλά δεδομένα τοῦ παρελθόντος. Ὁ δεύτερος εἶναι οἱ ἱστορικές ἀναμνήσεις καί παραδόσεις, τά στοιχεία τῆς προφορικῆς μικροῖστορίας τῶν πομακικῶν κοινοτήτων, πού εἶναι ἀποτυπωμένα στή συλλογική τους μνήμη. Ἐκεῖ βρίσκονται νύξεις ἢ μνεῖες πού σχετίζονται μέ τό παρελθόν τους, ἱστορικό καί λαογραφικό. Καί ὁ συνδυασμός ὅλων αὐτῶν τῶν στοιχείων μπορεῖ νά ὁδηγήσει τήν ἔρευνα σέ σωστά μονοπάτια.

Φυσικά, μιά λαογραφική ἐξέταση δέν μπορεῖ νά παραβλέψει τό σήμερα, τό παρόν, οἱ διεργασίες μετασχηματισμοῦ, παραδείγματος χάριν, τῶν πομακικῶν κοινοτήτων, οἱ ἀλλαγές τίς ὁποῖες ὑφίστανται λόγω τῆς ἐνταξίῃς τους στό εὐρύτερο πλαίσιο τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας καί οἱ ἀλλαγές λόγω τῆς μετάβασης πού ὑφίστανται, φέρνουν μιά σειρά ἀπό ἀλλαγές στήν καθημερινή τους ζωή, πού δέν μποροῦν νά ἀφήσουν ἀσυγκίνητο τόν λαογράφο. Οἱ προσεγγίσεις αὐτές δέν πρέπει νά ξεκινοῦν ἀπό προσχεδιασμένα θεωρητικά μοντέλα καί νά προσπαθοῦν νά προσαρμόσουν τήν πραγματικότητα πρὸς αὐτά, ἀλλά ὀφείλουν νά ἀρχίζουν ἀπό τὰ δεδομένα πού οἱ ἴδιες οἱ πομακικές κοινωνίες παρουσιάζουν, μέ τό ἀπαραίτητο βεβαίως θεωρητικό ὑπόστρωμα, ὥστε νά μήν περιπλέκουν τὰ πράγματα σέ βαθμό πού ὁ ἀναγνώστης νά μήν μπορεῖ νά διακρίνει τούς περιγραφόμενους δεσμούς συγγένειας. Στό πλαίσιο αὐτό, μεγάλες προοπτικές παρουσιάζει ἡ μελέτη τοῦ ζητήματος τῆς ἀστικοποίησης τῶν Πομάκων, μέ τίς δύο ὀψεις πού ἐμφανίζει: τήν ἐγκατάσταση πομακικῶν πληθυσμῶν στά ἐπαρχιακά ἀστικά κέντρα τῆς Θράκης, πού ἀρχισε παλαιότερα ἀπό τήν Ἐάνθη, καί τήν εἰσροή ἀστικῶν τρόπων ζωῆς, ὀργάνωσης καί δράσης στά πομακοχώρια, στά πλαίσια μιᾶς ἐξαγωγῆς ἀστικῶν συνηθειῶν ἀπό τίς πόλεις πρὸς τὰ χωριά, πού παρατηρεῖται ἔντονη, τόν τελευταῖο καιρό, καί στή χώρα μας.

Καί στίς δύο περιπτώσεις, ὁ παραδοσιακός βίος τῶν Πομάκων ἀλλοιώθηκε, ἐμπλουτίστηκε καί μετασχηματίστηκε. Πάντως, ἔπαψε νά εἶναι κλειστός καί ἐσωστρεφῆς, προσέλαβε νέα στοιχεία, ἀπέκτησε διαφορετική φυσιογνωμία. Καί

αὐτό εἶναι, βεβαίως, θέμα μελέτης ἀπό μιά σύγχρονη λαογραφική θεώρηση, πού δέν θά ἐπιζητεῖ τό παλαιό καί τό παρωχημένο ὡς δῆθεν κριτήριο γνήσιας παραδοσιακότητας. Ὁ λαογράφος ὀφείλει νά παρακολουθεῖ τούς Πομάκους ὄχι στατικά ἀλλά ἐξελικτικά, στήν προοπτική τῆς συγχρονίας τους, παράλληλα μέ τίς ὅποιες διαχρονικές ἀναγωγές. Ὁφείλει νά ἀνιχνεύσει τήν ιδιαίτερη πολιτισμική τους ταυτότητα, αὐτήν πού διάφορες σκοπιμότητες τεχνηέντως ζητοῦν νά ἀποκρύψουν καί νά ἐξαφανίσουν. Τί νοιώθει, δηλαδή, ἓνας Πομάκος πού τόν διαφοροποιεῖ καί τί πού τόν ἐνώνει μέ τὰ ὑπόλοιπα κομματιῶν τῶν μουσουλμανικῶν μειονοτήτων τῆς Θράκης, καί πού τοποθετεῖ ὁ ἴδιος, ἀλλά καί ὁ περιβάλλον χώρος του, χριστιανικός καί μουσουλμανικός, τῆ διαφορετικότητά του. Ἀπό τέτοιες ὁμοιότητες καί ἀνομοιότητες ἀπαρτίζεται μιά ταυτότητα, ἰδίως μάλιστα μιά πολιτισμική ταυτότητα, ἡ ὁποία, στήν περίπτωση τῆς μειονότητας, ἔχει ἰδιαίτερη βαρύτητα.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν ἐπίσης οἱ ἐπαγγελματικές τους συνήθειες, ἰδίως ἂν συνδέονται μέ παραδοσιακές ἐπαγγελματικές ἀπασχολήσεις. Ἐννοῶ ἐδῶ τίς προλήψεις, τίς δεισιδοιμονίες, τίς προβλέψεις καί τὰ μαντέματα πού συνδέονται μέ τό μέλλον τῆς σοδειᾶς, ἄρα καί μέ τήν ἐπιβίωση τοῦ ἀτόμου, τῆς κοινότητας καί τῆς οἰκογένειας. Ἡ ἔρευνα ἔχει ἀποδείξει, μέ προφανέστερη τήν περίπτωση λαογραφικῶν ἐπιβιώσεων στό ἔργο τοῦ Ἡσιόδου, ὅτι στόν τομέα αὐτό παρατηροῦνται ἐμμονές καί συνέχειες, οἱ ὁποῖες κάποτε εἶναι δυνατόν νά χρονολογηθοῦν σέ ἓνα ἐξαιρετικό βάθος χρόνου, ἂν, φυσικά, διαθέτουμε ἀξιόπιστο παλαιότερο ὕλικό γιά συγκρίσεις καί χρονολογήσεις. Ἴσως, λοιπόν, στίς συνήθειες αὐτές νά ἀνιχνεύσουμε κάτι ἀπό τό παρελθόν, ἀλλά καί νά διαβάσουμε κάτι ἀπό τό πολυσήμερο παρόν τῶν Πομάκων τῆς Θράκης.

Τό ἴδιο μποροῦμε νά ἰσχυρισθοῦμε γιά τήν παραδοσιακή ἰατρική καί κτηνιατρική τους πράξη καί πρακτική. Πρῖν ἀπό τήν εἰσβολή τεχνολογιῶν καί ἐξελίξεων στή ζωή τους, οἱ Πομάκοι χρησιμοποιοῦσαν παραδοσιακές μεθόδους καί στό κρίσιμο θέμα τῆς υγείας καί τῆς θεραπείας, τῆς δικῆς τους ἀλλά καί τῶν πολύτιμων ζώων τους. Καί οἱ πρακτικές αὐτές, μέ τίς ἀντιλήψεις πού τίς στηρίζουν, ἀποτελοῦν ἐνδιαφέρον θέμα μελέτης τόσο γιά τήν ἀρχαιότητα τῶν παλαιότερων μορφῶν τους ὅσο καί γιά τούς μετασχηματισμούς τους στόν σύγχρονό μας κόσμο, πού εἶναι καί ἓνα εἶδος προκρίματος γιά τίς εὐρύτερες ἀλλαγές

του παραδοσιακού τρόπου ζωής των Πομάκων, για τις όποιες και έγινε —ύπαινικτικά έστω— λόγος παραπάνω.

Κοντά στο ζήτημα της εθνικής συνείδησης και της πολιτισμικής ταυτότητας, που είναι υπό διερεύνηση από τον λαογράφο, αξίζει να τεθεί και το θέμα της κατά καιρούς υιοθετούμενης ή προβαλλόμενης ταυτότητάς τους, για λόγους που συχνά, όντας ανεξάρτητοι από την θέληση ή τις επιλογές τους, είχαν να κάμουν με την επιβίωσή τους, μέσα σε ένα εξαιρετικά εχθρικό περιβάλλον, και υπό συνθήκες αντίξοες. Άς μόνον ξεχνοῦμε τή δραματική μοίρα των μειονοτήτων, ιδίως στα Βαλκάνια, αφού ή υπαρξή τους και ή πολιτισμική τους αυτοτέλεια δέν είναι στοιχείο επιθυμητό από τούς, μικρούς ή μεγάλους, πολυεθνικούς ή εθνικούς, κρατικούς σχηματισμούς. Συχνά, λοιπόν, οί Πομάκοι αναγκάσθηκαν, ή πείσθηκαν, να υιοθετήσουν στοιχεία που δέν τούς ανήκαν και που δέν τά αναγνώριζαν ως δικά τους. Μιά τέτοια περίπτωση είναι και ό διατυμπανιζόμενος «εκτουρκισμός» τους, στις ήμέρες μας, που σε μεγάλο βαθμό τούς έχει πολώσει σε εκείνους που πιστεύουν ότι δέν ξεχωρίζουν από τήν υπόλοιπη μειονότητα και σε εκείνους που έντονα και με έμμογή διακηρύσσουν τις «πομακικές» ιδιαιτερότητές τους. Προωθημένη μορφή αυτής της πρακτικής αποτελεί, βεβαίως, ή έκδοση της εφημερίδας *Ζαγάλιστα*, σε πομακική γλώσσα με ελληνικά στοιχεία, που πραγματοποιείται στην

Κομοτηνή ως αντίδραση στην τουρκική προπαγάνδα και στις αντίστοιχες τάσεις τις όποιες αυτή μορφοποιεί και κατευθύνει.

Φυσικά, όλα τά δεδομένα πριν δημοσιευθούν πρέπει να παραβληθούν με αντίστοιχα από τούς Πομάκους της νότιας Βουλγαρίας, όπου βρίσκονται όσοι Πομάκοι ξεχώρισαν από τούς όμοφύλους τους της ελληνικής Θράκης, μετά τήν χάραξη των συνόρων ανάμεσα στις δύο χώρες. Μόνον με τή σύγκριση αυτή — και ή βουλγαρική βιβλιογραφία για τό ζήτημα είναι πλουσιότατη — μπορεί να εξασφαλισθεί ή έγκυρότητα που θά έγγυθει και τή βασιμότητα των αποτελεσμάτων της όλης έρευνητικής προσπάθειας.

Σήμερα, στο τέλος του 20ού αιώνα και της χιλιετίας, οί κάτοικοι αυτοί της Ροδόπης εξακολουθούν να έχουν, για τό ευρύ κοινό, τό πέπλο του μυστηρίου που καλύπτει πάντοτε τό άγνωστο και τό μακρινό. Οί ίδιοι εξακολουθούν να είναι τραγικά διχασμένοι ανάμεσα σε ταυτότητες και σκοπιμότητες, θρησκείες και γλώσσες, άναμνήσεις και όμαδοποιήσεις, έτερότητες και όμοιότητες. Καθήκον δικό μας είναι να τούς προσεγγίσουμε και να τούς δείξουμε τόν δρόμο της αυτοσυνειδησίας και της αυτογνωσίας. Και αυτό διότι τις όρθές αποφάσεις για τό μέλλον και τήν ταυτότητά τους θά τις πάρουν αφού γνωρίσουν τό παρελθόν, τις ιδιαιτερότητες και τά χαρακτηριστικά τους. Στην προσπάθεια αυτή, ή λαογραφία μπορεί, και πρέπει, να έχει ρόλο πρωταγωνιστικό.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

- ΑΕΜΘ : Τό αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη.
 ΑΘΔΓΘ : Άρχειον Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού.
 AUSFL : Annuaire de l' Université de Sofia, Faculté des Lettres.
 BCH : Bulletin de Correspondance Hellenique.
 Bst : Balcan Studies.
 BTr : Bati Trakya.
 EETH : Europa Ethnica
 EKE : Έπιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών
 Εθν Βαλκ : Πρακτικά Συνεδρίου «Έθνογενετικές διαδικασίες στα Βαλκάνια [υπό έκδοση].
 FBBiG : Folia Biochemica et Biologica Graeca.
 FM : Folia Medica.
 IAn : Islam Ansiklopedisi.
 IFM : Iktisat. Fakültesi Mecmuasi.
 IntCAES : International Congress of Anthropological et Ethnological Sciences.

- Iz minaloto : Iz minaloto na bulgarite mohamedani v Rodopite. Sofija 1958.
 JOAS : Journal of Oriental And African Studies.
 IRGS : Journa of the Royal Geographical Society.
 MoW : Moslem World.
 ΠΣΙΑρΔΕΘ : Πρακτικά Συμποσίου «Η Ιστορική, αρχαιολογική και λαογραφική έρευνα για τή Θράκη».
 ΠΣΛΒΧ : Πρακτικά Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου.
 Rum Bir : A Dede (ed), Rumelin' de birakilanlar. Istanbul 1975.
 TDAD : Türk Dünyasi Arastirmalari Dergisi.
 Thracia : Thracia, Primus Congressus Studiorum Thracicorum. Serdicae 1972.
 ΘΧρ : Θρακικά Χρονικά.
 ΘΕ : Θρακική Έπετηρίδα.
 TYIR : The Turkish Yearbook of International Relations.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Asdracha C., La region des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles. Études de géographie historique. Athènes 1976.
- Ashworth G. (ed), World Minorities 2. London 1978.
- Aydinli Ahmet, Bati Trakya faciasinin iç yüzü. Istanbul 1971.
- Aydinli Ahmet, «Balkanlarda “Slav asilli” Müslüman varmidir?» BTr 133 (1978), 22.
- Aydinli Ahmet, «Romaklara Dair», Rum bir, 160-162.
- Balic Smail, «Muslims in Eastern Europe», in International Seminar on Muslim Communities in Non-Muslim States (24 July 1978) [ὑπό ἔκδοσιν].
- Bayülken Ümit Halûk, «Turkish Minorities in Greece», TYIR 4 (1963), 148.
- Boev P., «Die Abstammung der Traker nach anthropologischen Angaben», Thracia, 263-284.
- Bousquet G.H., «Islam in the Balkans», MoW 27 (1925), 315-333.
- Boyef Emil - Sûleymanova Hayriye, «Rodop Manileri», TDAD 2/9 (1980), 206-220
- Chichkoff St.N., Les Bulgaro-Mohamétans (Les Pomaks). Coup d'oeil historique, géographique et ethnographique avec illustrations. ΠΠΟΒΑΝBb 1936.
- Χιδήρογλου Π., Οι Ἑλληνες Πομάκοι καὶ ἡ σχέση τους μετὰ τὴν Τουρκία. Ἀθήνα 1989² (: Ἡρόδοτος).
- Dede Abdurrahim, «Tarih ve memleketim», TDAD 1/2 (1979), 90-91.
- Εὔστρατιοῦ Ν., «Ἐθνοαρχαιολογικὲς ἔρευνες στὴ Θράκη. Εἰσαγωγή», ΘΕ 3 (1982), 115-124.
- Εὔστρατιοῦ Ν., «Ἐθνοαρχαιολογικὲς ἔρευνες στὴ Θράκη. Ἀρχαιολογία 13 (1984), 20-26.
- Εὔστρατιοῦ Ν., «Παραγωγή καὶ οἰκονομία σὲ μιά παραδοσιακὴ κοινότητα τῆς ὀρεινῆς Θράκης», ΘΕ 6 (1985-86), 203-212.
- Εὔστρατιοῦ Ν., «Ἡ ζωντανὴ ἀρχαιολογία τῆς ὀρεινῆς Ροδόπης ἕνα παράδειγμα», ΠΣΙΑρΛΕΘ. Θεσσαλονίκη 1988, 159-174.
- Εὔστρατιοῦ Ν., «Ἐθνοαρχαιολογικὲς ἔρευνες στοὺς ὀρεινοὺς οἰκισμοὺς τῆς Ροδόπης», ΑΕΜΘ 1 (1987), 479-485.
- Efstratiou N., «Prehistoric structures and habitation in northern Greece. An Ethnoarcaeological case study», BCH, Suppl. 19 (1987), 33 κ.εξ.
- Eren Cevat, «Pomaklar», IAN 9 (1964), 575.
- Fligier, Ethnologische Entdeckungen im Gebirge. Wien 1899.
- Φωτέας Π., «Οἱ Πομάκοι τῆς Δυτικῆς Θράκης. Μικρὴ συμβολὴ σ' ἕνα μεγάλο θέμα», Ζυγός 25 (1977), 65-71.
- Φωτέας Π., Οἱ Πομάκοι τῆς Δυτικῆς Θράκης. Κομοτηνὴ 1978.
- Frangopoulos Y., Analyse d' une minorité musulmane dans un espace frontrière. Louvain 1988 (Universite Catholique de Louvain, Departement de Sociologie).
- Γιαννοπούλου - Ρουκούνη Μ., «Πομακοχώρια», ΘΧρ 37 (1982), 209-212. 38 (1983), 189-206.
- Ischirkoff A., Bulgarien: Land und Leute 2. Bevölkerung, Volkswirtschaft, Siedlungsverhältnisse. Leipzig 1917.
- Iz minalato na bulgarite mohamedani v Rodopite. Sofija 1958.
- Jirecek K., Das Fürstentum Bulgarien. Seine Bodengestaltung, Natur, Bevölkerung, Wirtschaftliche Zustände, Geistige Kultur, Staatsverfassung, Staatsverwaltung und Neueste Geschichte. Prag-Wien-Leipzig 1891.
- Kalewa A., «Vergleichende Untersuchungen an Papillarmustern der Fingerbeeren von Bulgarischen Staatsangehörigen unterschiedlicher ethnischen und natinalen Herkunft», FM 13 (1971), 147-157.
- Kalewa A., «Finger print pattern types of Bulgarian Mohammedans», FM 13 (1971), 314-320
- Kanakidou E.G., Die Pomaken, Eine Einzelfallstudie. Zürich 1978.
- Kanitz F., Donau Bulgarien und der Balkan 2. Leipzig 1882
- Κατσαμίγας Κ., «Ἀναζητώντας τὴν ἀρχιτεκτονικὴ φυσιογνωμία τῶν ἀγροτικῶν οἰκισμῶν τοῦ νομοῦ Ροδόπης», ΘΕ 5 (1984), 247-286.
- Kayihan Ahmet, «Bati Trakya' li soydaslarimiza seslenis», Sesimiz 1 (1976), 6-7.
- Kofow Ev., Greece and the Eastern Crisis 1875-1878. Thessaloniki 1975.
- Κούγκουλος Θ., «Οἱ οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς δομὲς τῶν Πομάκων τῆς ὀρεινῆς Ροδόπης καὶ ἡ καταγωγή (:) τους», Ἐνδοχώρα 9 (1989), 14-17.
- Κουρτίδης Κ.Γ., Ἱστορία τῆς Θράκης ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 46 μ.Χ. 1. Ἀθήνα 1932.
- Kreiser Klaus, Die Siedlungshamen Westthakiens nach amtlichen Verzeichnissen und Kartenwerken. Frieberg 1978.
- Κυριακίδης Στ., Δυτικὴ Θράκη καὶ Βούλγαροι. Ἀθήνα 1919.
- Λιάπης Ἀντ., «Οἱ Πομάκοι μέσα στό χρόνο», ΘΕ 4 (1983), 1-44.
- Λιάπης Ἀντ., Ἡ ὑποθηκευμένη γλωσσικὴ ιδιαιτερότητα τῶν Πομάκων. Κομοτηνὴ 1995.
- Lopasic A., The Bulgarian Moslems or Pomaks. University of Reading 1979.
- Maleewa Stojana, Beitrag zur Anthropographie des Mittleren Rhodopengebirges. Zürich 1928.
- Μαγκριώτης Γ., Πομάκοι ἢ Ροπαῖοι. Οἱ Ἑλληνες Μουσουλμᾶνοι. Ἀθήνα 1990.
- Maunsel F.R., «The Rhodope Balkans», JRGS 1 (1906), 160 κ.εξ.
- Maximos, Autoviographii Spomeni. Sofija 1930.
- Meyer G., «Neugriechische Studien II», Sitzungsberichte der Philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 130/5 (1894), 90.
- Mihailov G., «La ville de Satra à Crète et la tribu thrace des Satres». Klio 62 (1980), 13-18.
- Μητσάκης Κ., «Πομακικὲς διασκευὲς τοῦ τραγουδιοῦ γιὰ τὸ “Γεφύρι τῆς Ἄρτας”», ΠΓ΄ΣΑΒΧ. Θεσσαλονίκη 1979, 461-492.
- Μητσάκης Κ., «Ἀκριτικὰ τραγούδια τῆς ἀρπαγῆς στοὺς Πομάκους», ΠΔ΄ΣΑΒΧ. Θεσσαλονίκη 1983, 189-202.
- Μοσχόπουλος Ν., «Ἡ Ἑλληνικὴ Θράκη», ΑΘΛΓΘ 15 (1948-49), 5-176.
- Μυλωνᾶς Π., Οἱ Πομάκοι τῆς Θράκης. Ἀθήνα 1990
- Narodnostna i bitova ovstnost na rodopskite balgari. Sofija 1969.

- Panaiotov Ivan (ed.), Rhodopica. (Sofija) 1976.
- Παπαχριστοδούλου Πολ., Οί Πομάκοι και ὁ δίκαιος ἀγῶνας των ν' ἀπαλλαγῶν ἀπὸ τοῦ δυσβάσταχτο βουλγαρικό ζυγό. Ἀθήναι 1948.
- Παπαχριστοδούλου Πολ., «Οἱ Πομάκοι», ΑΘΛΓΘ 23 (1985), 3-25.
- Παπαευγενίου Αθ., Βόρειος Ἑλλάς, μειονότητες ἀπὸ στατιστικῆς ἀπόψεως ἐν σχέσει μὲ τὸν πληθυσμὸν καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν. Θεσσαλονίκη 1946.
- Παπαθανάση - Μουσιοπούλου Καλ., Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Δυτικῆς Θράκης ἀπὸ τοῦ ἀρχεῖο Χαρισίου Βαμβάκᾶ. Ἀθήνα 1975.
- Παπαθανάση - Μουσιοπούλου Καλ., Σελίδες Ἱστορίας. Θράκη 1870-1886. Ἀθήνα 1984.
- Παπαθανάση - Μουσιοπούλου Καλ., «Πτυχές ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν Πομάκων τῆς Δυτικῆς Θράκης», ΘΕ 8 (1991), 229-238.
- Panayotopoulos S. - Tsapas G., - Papazoglou N. - Xirotiris N.I. - Mylonas P. - Charisiades E. - Panagiotopoulos E., «Determination des phenotypes des haptoglobines et leur frequences sur les habitants Pomaks de la Thrace», FBBIG 7 (1970), 99-101
- Popoff M., Anthropologie des Bulgarischen Volkes 1. Die Körperliche Gestalt dre Bulgaren. Sofia 1959.
- Πουλιανός Α., Ἡ προέλευση τῶν Ἑλλήνων. Ἀθήνα 1966.
- Primovski A., «Traits anciens de la culture et de la vie quotidienne des Bulgares de la region des Rodopes», VII Int CAES. Moscou 1970, 100-103.
- Rodoplu Refet, «Bulgaristan ve Yunanistan Müslüman Türkleri hakkında», BRt 143 (1979), 7-8.
- Rodopski Sbornik 1-2. Sofija 1965-1969.
- Sarafov T., «Les Thraces Satres, Contribution á l' ethnogenèse des tribus thraces», AUSFL 62 (1973-74), 121-191.
- Sarides Emm., «Ethnische Minderheit und zwischenstaatliches Streitobjekt. Die Pomaken in Nordgriechenland», Ethnizität und Gesellschaft. probleme Ethnischer Grenzziehung in Gesellschaften des Vorderen und Mittleren Orients, Nr. 11. Berlin 1987.
- Serifgil Enver, «Topomonimik bir arastirma: Göçler veyer adlari (Türkler, Pomaklar ve Bulgarlar)», TDAD 2/7 (1980), 81-126.
- Sertoglu Midhat, «Bati trakya' da bayragiyla, ordusuyla bir Türk Cumburiyetininin 65, Kurulus, yildönümü törenle Kutlandi» BTr 137 (1978), 7-28.
- Σκαλιέρης Γ.Κ., Λαοὶ καὶ Φυλαὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀθήνα 1922.
- Tanoglu A., «Bulgaristan Türklerinin son göç hareketleri», IFM 14 (1950-51), 6.
- Θεοχαρίδης Π., «Πομάκοι. Οἱ Μουσουλμάνοι τῆς Ροδόπης (ἱστορία, καταγωγή, γλῶσσα, θρησκεία, λαογραφικά)». Ξάνθη 1995.
- Todorov N., «Nasilstveno pomohamedancvane na rodopskite balgari», Iz minaloto 64-80.
- Τραπεζούντιος Χρ., Οἱ Πομάκοι Βούλγαροι καὶ ὁ Ἑλληνισμός. Ἀθήνα 1944.
- Τσιμπιρίδου Φ., «Ἐθνολογικὴ ἔρευνα σ' ἓνα χωριὸ τῆς ὀρεινῆς Ροδόπης: Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν συγγενικῶν δεσμῶν», ΘΕ 6 (1985-86), 213-223.
- Tsimbiridou PH., «Exploitation du milieu et formes d' organisation sociale chez les Pomaques de Rhodope en Thrace (Grece)», in II Pastoralismo Mediterraneo (Nuoro, Italie, 20-23 Nov. 1991) [ὑπὸ ἔκδοσιν].
- Βαρβούνης Μ.Γ., «Ὀψεις τῆς παραδοσιακῆς λαϊκῆς ἱατρικῆς καὶ κτηνιατρικῆς τῆς Ἑλληνικῆς Θράκης», Θρακικά 8 (1993), 33-55.
- Varvounis M.G., «A contribution to the study of influences of christian upon Moslem customs in popular worship» JOAS 5 (1993), 75-89.
- Βαρβούνης Μ.Γ., «Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν τῶν Πομάκων τῆς Ἑλληνικῆς Θράκης», ΘΕ 9 (1992-1994), 329-348.
- Βαρβούνης Μ.Γ., «Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν τοπωνυμῶν τῶν Πομάκων στὴν περιοχή τῆς Ξάνθης», Θρακικά 9 (1994), 79-106.
- Varvounis M.G., «A contribution to folk songs research on Pomacs in the area of Xanthe (Thrace/Greece)», JOAS 6 (1994), 101-117.
- Βαρβούνης Μ.Γ., «Λαογραφικὴ ἔρευνα καὶ καταγραφή σποῦς Πομάκους τῆς Θράκης» Εθν Βαλκ [ὑπὸ ἔκδοσιν].
- Vernier Bernard, «Représentation mythique du monde et domination masculine chez les Pomaques Grecs», EKE, Numéro spécial 1981.
- Verkovic Stefan, Veda Slavena. Beograd 1874.
- Βογασλῆς Δ.Κ., Φυλετικὲς καὶ ἐθνικὲς μειονότητες στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴ Βουλγαρία. Ἀθήνα 1954.
- Wateff S., «Anthropologische Beobachtungen der Farbe der Augen, der Haare und der Haut bei den Schulkindern von den Türken, Pomaken, Tataren, Armenien, Griechen und Juden in Bulgarien», Korr. Bl. Deutsch. Ges. f. Anthropologie und Ethnologie 34 (1903), 58-60.
- Ἐηροτύρης Ν.Ι., Ἴδιαι παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς κατανομῆς τῶν συγγενικῶν τῶν ὁμάδων τοῦ αἵματος εἰς τοὺς Πομάκους. Θεσσαλονίκη 1971.
- Ἐηροτύρης Ν.Ι., «Ἀχρίανες καὶ Πομάκοι: Θράκες ἢ Σλάβοι», ΠΒΨΔΒΧ. Θεσσαλονίκη 1976, 333-358.
- Xirotiris N.I., «Serological studies of the Pomacs», IX Int CAES. Chicago 1973, 239-241.
- Xirotiris N.I., «Anthropologische Untersuchungen an Achrianen», BSt 16:2 (1975), 126-132.
- Xirotiris N.I., Genealogische Untersuchungen An Pomaken I. Das Dorf Organi. Xanthi 1990.
- Xirotiris N.I., - Erfurth A., «Remarks on the palmar flexion creases of the Achrians (Greece)», BSt 18:1 (1977), 175-177.
- Xirotiris N.I., - Schmitt Th., Ethnologische Untersuchungen bei Pomaken unter Besonderer Berücksichtigung des Islamisierungsprozesse. Xanthi 1991.
- Ζεγκίνης Εὐστρ., «Ἐορτολόγιο καὶ ἀγρολατρεία τῶν Μπεκτασήδων τῆς Δ. Θράκης», ΠΣΤΨΔΒΧ. Θεσσαλονίκη 1991, 77-94.
- Ζεγκίνης Εὐστρ., Ὁ Μπεκτασισμὸς στὴ Δ. Θράκη. Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς διαδόσεως τοῦ μουσουλμανισμοῦ στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο. Θεσσαλονίκη 1988.

Ἡ Θράκη σήμερα: τόπος κρίσεων καί ἀναφορῶν

Γιῶργος Παῦλος

Ζώντας κανείς στή Θράκη καί ἐργαζόμενος ἐδῶ ἀντιλαμβάνεται ἐμπειρικά μερικά πράγματα πού δύσκολα μπορεῖ νά τά ἀντιληφθεῖ ὁ κάτοικος τῆς Λάρισας ἢ πολύ περισσότερο τῆς Ἀθήνας. Ὅτι, δηλαδή, ἡ ἐδαφική ἐνότητα καί ἀκεραιότητα τῆς Ἑλλάδας δέν εἶναι ἐξασφαλισμένη, ὅταν οἱ Ἕλληνες ἐφησυχάζουν. Τό Αἰγαῖο, ἡ Κύπρος καί ἡ Θράκη, γιατί ὄχι καί ἡ Δυτική Μακεδονία, ἀναλογικά ὁ καθένας ἀπό αὐτούς τούς διαχρονικά ἑλληνικούς χώρους διέρχεται σήμερα τή δική του κρίση, ἄλλοτε μικρή καί ἄλλοτε μεγάλη. Διότι, ἀπό τή στιγμή πού ἡ πλειονότητα τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἔχει συσσωρευθεῖ στήν Ἀθήνα καί σέ δύο ἢ τρεῖς ἄλλες μεγαλουπόλεις, τίθεται οὐσιαστικό ζήτημα ἐπιβίωσης τῆς περιφερειακῆς Ἑλλάδας, ἀκόμη καί στήν περίπτωση κατά τήν ὁποία δέν θά ὑπῆρχε ἐξωτερική ἀμφισβήτηση θαλάσσιου, ἐναέριου καί στεριανοῦ χώρου, ὅπως συμβαίνει σήμερα στήν Ἑλλάδα. Διότι, μὴ ἔχοντας ιδιαίτερες γνώσεις διεθνoῦς δικαίου ἀλλά ὡς ἀπλῶς σκεπτόμενος ἄνθρωπος, προβληματίζομαι ἐάν ὑπάρχει ἀντίστοιχο ἀνά τόν κόσμο παράδειγμα, ὅπως αὐτό τῆς Ἑλλάδας. Δηλαδή, οἱ ὁποιοσδήποτε διεθνεῖς συνθήκες ἢ ἀπαιτήσεις νά «διχοτομοῦν» μιᾶ χώρα, διότι ὑπάρχει διεθνῆς ἀνάγκη διέλευσης. Ἀκόμη δέν μπορῶ νά ἀντιληφθῶ γιατί ἡ ξηρά νά διαφέρει ἀπό τή θάλασσα. Διότι ἡ ἀνάγκη διεθνoῦς διέλευσης ἀπό τή Βαλκανική δέν ὀδήγησε στή δημιουργία διεθνoῦς ζώνης μέσα ἀπό τίς βαλκανικές χώρες. Γιατί θά πρέπει, λοιπόν, στό Αἰγαῖο νά ὑπάρχει πρόβλημα ὅσον ἀφορᾶ τήν ἐπέκταση τῶν 12 μιλίων; Πέραν ὅμως αὐτοῦ, στή Θράκη, ἀργά ἀλλά σταθερά, προετοιμάζεται ὑπό τούς ὀφθαλμούς μας ἡ βαθμιαία τῆς ἀπόσπαση ἀπό τήν ἑλληνική ὑπόσταση. Σέ αὐτό συμβάλλουν πολλοί παράγοντες, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀνάγκη νά ἀναιρεθοῦν ἐπείγοντως. Θά ἐπισημάνω, λοιπόν, ἐπιτροχάδην τίς βασικές ὕψεις τοῦ θέματος τῆς Θράκης, προκειμένου νά μεταφέρω τήν ἐμ-

πειρία ἐνός πανεπιστημιακοῦ δασκάλου ὁ ὁποῖος ζεῖ καί ἐργάζεται στόν τόπο αὐτό περίπου μία εἰκοσαετία.

Δημογραφικό ζήτημα

Ἄς ἀρχίσουμε ἀπό τό σημαντικότερο κατά τή γνώμη μας ζήτημα, πού εἶναι ἡ δημογραφική ἀναιμία τῆς Θράκης, ἰδίως πρὸς τά ἀνατολικά σύνορα, τόν Ἔβρο. Σχολεῖα διαρκῶς κλείνουν καί ὀλόκληρα χωριά ἐρημώνουν. Πέραν αὐτοῦ, ὀλόκληρος ὁ ὑπάρχων πληθυσμός τῆς Θράκης ἀντιστοιχεῖ σέ ἓνα ἢ δύο μεγάλα προάστια τῶν Ἀθηνῶν. Ἄργά ἢ γρήγορα θά τεθεῖ θέμα «διπλῆς διοίκησης» καί αὐτό θά εἶναι ἡ ἀρχή τῆς αὐτονομιστικῆς διαδικασίας πού ἐπὶ χρόνια τώρα προετοιμάζει ἡ πρὸς Ἀνατολάς γείτων χώρα, ἀπό τή στιγμή πού ἡ ἴδια ἐξεδίωξε μέ μεσαιωνικούς τρόπους τίς ἑλληνικές κοινότητες ἀπό τήν Πόλη, τήν Ἰμβρο καί τήν Τένεδο. Εἶναι λυπηρό νά βλέπεις τόν ἱστορικό οἰκισμό τῆς Εἰάνθης, μιᾶς ἀπό τίς σημαντικότερες διατηρητέες παραδοσιακές πόλεις τῆς Ἑλλάδας, νά μετασχηματίζεται βαθμιαία σέ μουσουλμανική πόλη. Διότι, ἐνῶ ἡ ἑλληνική πολιτεία διαθέτει τεράστια κονδύλια γιά ἔργα ὑποδομῆς στήν παλαιά Εἰάνθη, δέν διαθέτει οὔτε δραχμὴ γιά τή συντήρηση τῶν κτιρίων ἀπό τούς ἰδιοκτῆτες τους, ἔστω ὑπό μορφήν δανείου. Ἔτσι, οἱ μὲν χριστιανοὶ πουλοῦν τά σπίτια τῶν πατέρων καί παππούδων τους, ἀφοῦ ἀδυνατοῦν νά τά συντηρήσουν, οἱ δὲ μουσουλμάνοι τά ἀγοράζουν σέ ὑπέρογκες τιμές. Καί, βεβαίως, οἱ μουσουλμάνοι τῆς Θράκης καλά κάνουν καί ἔχουν κάθε δικαίωμα νά ἀγοράζουν ὡς ἰσῶτιμοι Ἕλληνες πολῖτες. Πλὴν ὅμως δέν τίθεται ἄραγε καθόλου ὡς πρόβλημα στό μυαλό τῶν ὑπευθύνων, ὅταν κλασικά ἱστορικά μνημεῖα χάνουν βαθμιαία τήν ὕψή, τό ὕφος καί τή λειτουργία τους; Διότι θά ἔπρεπε καί στοὺς μουσουλμάνους συμπολίτες μας νά δίδεται ἡ βοήθεια ἀπό τήν ἑλληνική πολι-

— Ὁ Γιῶργος Παῦλος εἶναι ἐπίκουρος καθηγητῆς Φυσικῆς στό Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

τεία νά ἀποκοτῶν στέγη, ἂν θέλουμε νά λεγόμεστε δημοκρατική χώρα, ἀλλά καί νά διασώζουμε τήν ἱστορική μορφή παραδοσιακῶν οἰκισμῶν, ὅπως εἶναι αὐτός τῆς παλαιᾶς Ξάνθης, ἂν θέλουμε νά σεβόμαστε τήν ἱστορία μας καί τό μέλλον μας. Ἐπειδή, λοιπόν, καί τήν Ἑλλάδα ἀγαπάμε καί τοὺς ἀνθρώπους σεβόμαστε, χριστιανούς ἢ μουσουλμάνους, Ἕλληνες ἢ Τούρκους ἢ ὅ,τι, ἄλλο, θά πρέπει ἐπειγόντως νά διπλασιάσουμε τόν πληθυσμό τῆς Θράκης, προκειμένου νά ἀποθαρρύνουμε ὅσους συστηματικά προωθοῦν ἀλλότρια σχέδια καί συμφέροντα, τά ὁποῖα μποροῦν νά ὀδηγήσουν σέ γεγονότα κάθε ἄλλο παρά εὐχάριστα καί πού θά βосниοποιήσουν ἢ θά κοσοβοποιήσουν τήν περιοχή.

Παλινοστοῦντες, δηλαδή Ἕλληνες τοῦ Πόντου

Κατ' ἀρχάς, οἱ Πόντιοι Ἕλληνες πού ἐκ Ρωσίας καί ἐξ ἄλλων παρεξείνιων χωρῶν ἐγκαταστάθηκαν προσφάτως στή Θράκη δέν εἶναι παλινοστοῦντες. Εἶναι πρόσφυγες γιά δεύτερη ἢ τρίτη φορά, ἀλλά σέ χώρα μητρική τους καί ὄχι ἀλλότρια, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι αὐτοί εἶναι γέννημα-θρέμμα τοῦ Πόντου, τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ ἐλληνικοῦ τόπου, ὅπου ἀκόμη καί τώρα ὑπάρχουν ἐλληνοφώνοι μουσουλμάνοι. Μέ τήν ὑπόθεση αὐτή ἀπεδείχθη ἀκόμη μία φορά ἡ ἀποτελεσματικότητα τῆς κρατικῆς μηχανῆς μέ τά τεράστια προβλήματα πού ἀντιμετωπίζουν οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, διαβιοῦντες σέ οἰκισμούς πού καθόλου δέν τιμοῦν τήν Ἑλλάδα τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Μάλιστα, ἡ σύγχρονη καταρράκωση τῆς ἀξιοπρέπειας τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀγωνίστηκαν ἐπί δεκαετίες νά διασώσουν τή γλώσσα καί τήν ἐλληνική τους πολιτιστική κληρονομιά, σέ συνθήκες πού τοὺς καθιστοῦν ἥρωες στά μάτια μας, μετά τόν ἐκτοπισμό τους ἀπό τήν ἰδιαιτέρη πατρίδα τους, τόν Πόντο, στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα, θά πρέπει νά κάνει ἐμᾶς τοὺς Ἑλλαδίτες νά ντρεπόμαστε.

Προσωπικά, μπορῶ νά καταμαρτυρήσω ὄχι λίγες περιπτώσεις παλινοστοῦντων ἐπιστημόνων καί ἀνθρώπων μέ πτυχία, γνώσεις ἀλλά καί ἤθος, νά παρακαλοῦν ἀπελπισμένοι γιά ἕνα μεροκάματο ὁπουδήποτε. Ἐπίσης, εἶμαι ἐνήμερος γιά περιπτώσεις αὐτοκτονίας ἀνθρώπων πού δέν ἄντεχαν τόν ἐξευτελισμό καί τήν περιφρόνηση τῆς ὑπόλοιπης κοινωνίας, δηλαδή ἀπό ἐμᾶς τοὺς ντόπιους πού «ὑποδεχθήκαμε» αὐτό τό βασανισμένο Ποντιακό κομμάτι τοῦ ἑαυτοῦ μας. Βέβαια,

ἀπό τήν ἄλλη μεριά, πολλοί ὠφελήθηκαν οὐκ ὀλίγον ἀπό τήν ὑπόθεση τῶν «παλινοστοῦντων», ἐάν λάβουμε ὑπ' ὄψιν τόν τρόπο ἀξιοποίησης τῶν διατεθέντων κονδυλίων. Καί, βέβαια, ἡ ἄγρια ἐκμετάλλευση τοῦ δημόσιου χρήματος ἔχει ἐξαγιασθεῖ στίς ἡμέρες μας καί ὅλοι τηροῦμε τή σιωπή τῶν ἀμῶν γιά τήν περίπτωση, ὅπως καί γιά πολλές ἄλλες. Ἄρκει νά ὑπαινιχθοῦμε μόνο πῶς ἡ πανεπιστημιακή κοινότητα, ἡ ὁποία διαχειρίζεται ὄχι μικρό ποσόν γιά ποικίλα προγράμματα — ἐρευνητικά, ἐκπαιδευτικά καί ἄλλα — δέν κατόρθωσε νά ἀξιοποιήσει, ἀπό ὅσο τουλάχιστον γνωρίζω, οὔτε ἕναν ἐπιστήμονα ἢ ἕναν τεχνικό ἀπό τοὺς παλινοστοῦντες Ποντίους τῆς Θράκης.

Ἵρεινός ὄγκος

Ἐκεῖ ὅμως πού διαπιστώνονται τά μεγάλα ἐθνικά «ἐγκλήματα» εἶναι ὁ μειονοτικός χώρος καί ὁ ὄρεινός ὄγκος τῆς Θράκης. Στόν ὄρεινό ὄγκο ζοῦν κυρίως Πομάκοι, μουσουλμάνοι στό θρήσκευμα. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι οἱ Πομάκοι ἐξισλαμίστηκαν, σχεδόν βίαια, πρὶν ἀπό 250 περίπου χρόνια, ὅταν σέ ὀλόκληρη τήν Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία εἶχαμε φαινόμενα μαζικῶν καί βίαιων ἐξισλαμισμῶν. Ὁ ὄρεινός ὄγκος ἀποτελεῖ τό μισό περίπου τῆς Θράκης καί ἔχει μείνει ἐντυπωσιακά ὑπανάπτυκτος καί ἀπομονωμένος ἀπό τήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα. Μποροῦμε νά ποῦμε πῶς μιά προσπάθεια ἀνατροπῆς τοῦ καθεστώτος αὐτοῦ ἔχουν ἀποτελέσει οἱ προσπάθειες τοῦ πρώην Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης κ. Γ. Ἀρσένη καί τῶν πρώην Σωματαρχῶν τοῦ Δ' Σ.Σ. κ. Μ. Παραγιουδάκη καί κ. Δ. Δήμου ἀλλά καί τοῦ σημερινοῦ διοικητῆ τοῦ Δ' Σ.Σ. Στρατηγοῦ Δημητρίου Αἰκατερίνη. Κατά τά ἄλλα, ὁ ὄρεινός ὄγκος μέχρι σήμερα παρέμεινε ξέφραγο ἀμπέλι σέ ξένες ἀνθελληνικές δραστηριότητες. Διότι ἕνας χώρος ἀπομονωμένος, ὑπανάπτυκτος καί κοινωνικά ἀποκομμένος εἶναι ὁ ἰδανικός χώρος γιά νά καλλιεργηθεῖ αὐτονομιστικό, διχοτομικό καί ὅποιο ἄλλο πνεῦμα. Ἄρκει νά ποῦμε πῶς μετά τίς δύο τό μεσημέρι, ὅταν φεύγουν οἱ λιγοστοί δημόσιοι ὑπάλληλοι οἱ ὁποῖοι ἐργάζονται ἐκεῖ, ὁ ὄρεινός ὄγκος ξαναγίνεται μιά ἐντός Ἑλλάδος Μὴ Ἑλλάδα. Εἶναι ἐθνικό ἐγκλημα νά συμβαίνει κάτι τέτοιο καί οὐδεμία ἐλληνική στρατηγική νά ἔχει ὑπάρξει μέχρι σήμερα γιά τήν ἀναβάθμιση, τήν ἀνάπτυξη καί τήν ἄρση τῆς ἀπομόνωσης τοῦ ὄρεινοῦ ὄγκου, ὁ ὁποῖος γίνεται ἀντικείμενο ἀνθελληνικῶν

Δημοτικό Σχολείο Μαγικῶν Εἰάνθης. Ὁ δάσκαλος Σπ. Χατζῆς στό μέσον. Τά παιδιά φορᾶνε το χαρακτηριστικό μαθητικό πηλίκιο τῆς ἐποχῆς, τήν «κουκουβάγια». Οἱ μαθητές: Ἑλληνοπόντιοι καί Ἕλληνες τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης. Τό σχολεῖο εἶχε τότε 140 μαθητές. Σήμερα δεν ξεπερνοῦν τούς 20. ΑΡΧΕΙΟ Δ. ΧΑΤΖΗ.

ἐπιβουλῶν. Θά ἀποτελέσει τομή στά δεδομένα τῆς Θράκης, ἐάν ἡ περιφέρεια Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καί Θράκης μπορέσει νά ἀναιρέσει τήν ἐθνική αὐτή ὀλιγωρία, ὕστερα ἀπό τίς ὄντως φιλότιμες καί συστηματικές προσπάθειες τοῦ σημερινοῦ Γενικοῦ Γραμματέα κ. Σ. Καμπέλη, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐπωμισμένος μέ ἓνα τεράστιο βάρος παραλείψεων καί μὴ ὑπαρξῆς στρατηγικῆς τῶν τελευταίων εἴκοσι χρόνων. Οἱ ἄνθρωποι στόν ὄρεινό ὄγκο αἰσθάνονται ἐγκατάλειψη καί «ἀδιαφορία», προκειμένου νά στηριχθεῖ ἡ ἐλληνικότητα τοῦ ὄρεινοῦ ὄγκου, ἀφοῦ ὑπό τήν ἀνοχή ἢ ἀδυναμία τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ ἀναπτύσσονται ἄλλοι μηχανισμοί πού ἐκφοβίζουν, ἐκβιάζουν καί κατευθύνουν καί, βέβαια, ὄχι πρὸς ὄφελος τῆς Ἑλλάδας. Ἐδῶ πρέπει νά ποῦμε ὅτι τό ἐλληνικό κράτος θά πρέπει νά προστατεύσει τόν ὄρεινό ὄγκο ἀπό τούς ἄτυπους μηχανισμούς πού ἀσκοῦν ψυχολογική τρομοκρατία εἰς βάρος τῶν ἀπλῶν πολιτῶν οἱ ὁποῖοι συχνά νιώθουν ἀπροστάτευτοι. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ φράση Πομάκων τοῦ ὄρεινοῦ ὄγκου: «Βρέ παιδιά οἱ δικοί σας (ἐννοεῖ τούς χριστιανούς) ἔχουν “τουρκέφει” πῖο πολύ ἀπό τούς δικούς μας». Ὁ νοῶν, βέβαια, νοεῖτω.

Μειονότητα - μειονότητες

Ἡ μειονότητα τῆς Θράκης δέν εἶναι ἐνιαία, ἀλλά περιλαμβάνει τρεῖς διαφορετικές συνιστώσες. Τούς Πομάκους, κατοίκους κυρίως τοῦ ὄρεινοῦ ὄγκου, τούς Τουρκογενεῖς καί τούς Ἀθιγγάνους, πού ζοῦν κυρίως στήν πεδινή Θράκη. Ἡ μεγάλη ἐπιτυχία τῆς τουρκικῆς προπαγάνδας τά τελευταῖα 20 χρόνια ἔγκειται στήν κατά μεγάλο ποσοστό ἐνοποίηση ὅλων τῶν μουσουλμάνων σέ ἐνιαία μειονοτική κοινωνία. Βέβαια, αὐτό ἔγινε κατορθωτό, διότι ἡ Ἑλλάδα ἀδιαφόρησε ἐγκληματικά γιά τό θέμα, ἀρνούμενη σέ κάποια ἐπιφανειακά ἀστυνομικά μέτρα, τά ὁποῖα στήν οὐσία διευκόλυναν τό ἔργο τῆς τουρκικῆς προπαγάνδας. Ἄς ποῦμε ἐξαρχῆς ὅτι ἡ μόνη σχέση τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους καί τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας μέ τίς μειονότητες τῆς Θράκης ἦταν πελατειακή, ἐννοώντας μέ αὐτό τήν ψηφοθηρία τῶν κομμάτων. Μάλιστα, ὁ τυφλοκομματικός ψηφοθηρισμός καί ὁ κομματικός ἀνταγωνισμός στά πλαίσια τῆς μουσουλμανικῆς κοινωνίας ἀνέδειξε καί ἐξακολουθεῖ νά ἀναδεικνύει «ἡγέτες» ἐντός τῶν μειονοτήτων, οἱ ὁποῖοι οὐσιαστικά προωθοῦν τόν τουρκικό σχεδιασμό. Τό σχέδιο τῆς Τουρκίας γιά

τή Θράκη είναι άπλό. Ἀφοῦ ἀρχικά δημιουργηθεῖ ἐνιαία συνειδήση εἴτε μέ τήν ἐπωνυμία «τουρκική» (παλαιότερη προσπάθεια) εἴτε μέ τήν ἐπωνυμία «μουσουλμανική» (νεώτερη ἐκδοχή τῆς τουρκικῆς στρατηγικῆς), τότε εὐκολα περνᾶμε στή διπλή διοίκηση. Ἀρχικά ἡ ὑπαρξή διπλῆς διοικητικῆς λειτουργίας (διπλή γλώσσα, διπλά σχολεῖα, διπλές ὑπηρεσίες κ.λπ.) θά ἀκούγεται καί θά φανεῖ κάτι τό ἀθῶο καί σύμφωνο μέ τά δικαιώματα τῶν μειονοτήτων. Ἦδη ἀκούσαμε Ἑλληνες πανεπιστημιακοὺς ἐξ Ἀθηνῶν (οἱ ὅποιοι πρόσφατα ἀνακάλυψαν τή Θράκη καί τίς ἐδῶ μειονότητες, καί ὄχι βέβαια μέ τό ἀζημίωτο) νά προτείνουν τήν Τουρκική ὡς ἐπίσημη (προαιρετική) δεύτερη γλώσσα σέ ὅλα τά σχολεῖα τῆς Θράκης. Μετά τή διπλή διοίκηση, εὐκολα μπορεῖ νά προωθηθεῖ ἡ αὐτονομία καί οὐσιαστικά ἡ διχοτόμηση, τήν ὁποία θά ἀκολουθήσει, ἐάν οἱ συνθήκες τό ἐπιτρέψουν, ἡ ἔνωση. Τό σενάριο αὐτό ἀκολουθήθηκε ἤδη στήν Κύπρο καί ἐφαρμόζεται μέ τόν ἴδιο τρόπο στή Θράκη. Ἐνῶ, λοιπόν, ἡ Τουρκία ἐπανέρχεται συχνά στό θέμα τῶν μουσουλμάνων τῆς Θράκης, ἰσχυριζόμενη ὅτι παραβιάζονται τά ἀνθρώπινα δικαιώματα, οὐσιαστικά ἔννοεῖ τά δικαιώματα τῆς Τουρκίας στή Θράκη γιά περισσότερη καί πιό ἀνετη προπαγάνδα εἰς βάρος τῶν μουσουλμάνων καί εἰς βάρος τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Διότι, ἂν σήμερα ὑπάρχει σχετική καταπίεση καί ἐκφοβισμός τῆς μειονότητας, αὐτός προέρχεται ἀπό τοὺς μεσάζοντες, πού συνήθως εἶναι ἄνθρωποι τοῦ τουρκοῦ προξενείου καί ἀσκοῦν ἄτυπη ἀστυνόμευση καί ἀθέλητο προστατευτισμό εἰς βάρος τῶν ἀπλῶν μουσουλμάνων πολιτῶν τῆς Θράκης. Ἐπομένως, ἡ εὐθύνη τῆς ἐλληνικῆς πολιτείας ἀπέναντι στοὺς μουσουλμάνους τῆς Θράκης καί ἀπέναντι στά ἀνθρώπινα δικαιώματα ἐγκρίεται ἀκριβῶς σέ αὐτό. Στό ὅτι, δηλαδή, δέν προφυλάσσει τόν μειονοτικό πληθυσμό ἀπό τοὺς «προστάτες» τους, οἱ ὅποιοι τόν διαχειρίζονται ὡς κοπάδι πού ἀποφέρει οὐκ ὀλίγο κέρδος. Καί γιά νά πᾶμε λίγο μακρύτερα, ὁ κοιματικός μηχανισμός ἀλλά συχνά καί οἱ ἐλληνικές ὑπηρεσίες «ἀξιοποιοῦν» τοὺς μεσάζοντες καί τοὺς ἀναδεικνύουν χάριν κοιματικῶν καί ἄλλων μικροσυμφερόντων, ἔτσι ὥστε οἱ ἀπλοῖ μουσουλμάνοι νά παίρνουν τό σαφές μήνυμα ὅτι, ἂν θέλουν νά ἐπιτύχουν ὅ,τιδήποτε, αὐτό τό μποροῦν μόνο ἂν προσφύγουν στοὺς μεσάζοντες. Ἡ ἐμπειρία μας ἀπό τόν μειονοτικό πληθυσμό εἶναι αὕτη: ὅτι ὅποιος δέν ὑποκύπτει καί δέν ὑποτάσσεται στοὺς μεσάζοντες καί στοὺς ἀνθρώπους πού προωθοῦν τήν τουρκι-

κή προπαγάνδα δέν βρίσκει οὐδεμία ὑποστήριξη ἀπό τό ἐλληνικό κράτος. Γι' αὐτό τό ζήτημα ἀλλά καί γιά τό μειονοτικό ζήτημα εὐθύνονται συγκεκριμένοι ἄνθρωποι καί συγκεκριμένοι μηχανισμοί, οἱ ὅποιοι, χάριν μικροσυμφερόντων — κοιματικῶν ἢ ὅποιων ἄλλων — ἔχουν ἐγκαταλείψει τοὺς μουσουλμάνους τῆς Θράκης στά χέρια τῶν μεσάζοντων καί τῶν προπαγανδιστῶν. Ἡ ὑπόλοιπη ἐλληνική κοινωνία πολύ λίγο ἐπικοινωνεῖ μέ τή μουσουλμανική μέ τρόπο οὐσιαστικό, ἔτσι ὥστε νά ὑπάρξει διέξοδος ἄλλη ἀπὸ αὐτήν πού προσφέρει ἡ τουρκική προπαγάνδα. Μάλιστα, οἱ διάφορες ἐλληνικές ὑπηρεσίες βλέπουν συχνά μέ δυσπιστία μιὰ ἀυθόρμητη ἐπικοινωνία μέ τοὺς μουσουλμάνους τῆς Θράκης καί ὄχι μόνο δέν τήν βοηθοῦν ἀλλά καί, ὅταν μποροῦν, τήν ἐμποδίζουν καί τήν ἀναιροῦν. Ἐτσι, οὐσιαστικά, συμβάλλουν στήν κοινωνική ἀπομόνωση τῶν μουσουλμάνων, κάτι πού ἐπιδιώκει μέ κάθε τρόπο καί ἡ τουρκική προπαγάνδα, ἡ ὁποία προσπαθεῖ νά πείσει τοὺς μουσουλμάνους πῶς ὅποιος ἄλλος ἐνδιαφέρεται ἔχει κακή πρόθεση. Βέβαια, τό ἐλληνικό κράτος δαπανᾷ τεράστια ποσά γιά τήν ὑγεία, τήν ἐκπαίδευση, τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς μουσουλμανικῆς κοινωνίας, χωρίς οὐδεμία διάκριση μεταξύ τῶν μουσουλμάνων καί τῶν ὑπολοίπων Ἑλλήνων καί αὐτό δέν θά πρέπει νά ἀποκρύπτεται. Μάλιστα, τά τελευταῖα χρόνια ὄλο καί πιό πολύ ὑπάρχει οὐσιαστική ὑποστήριξη τῶν μειονοτήτων μέσῳ προγραμμάτων τῆς Ε.Ε. πού ἀπευθύνονται πρὸς τόν μειονοτικό πληθυσμό, μολονότι ἔχουμε ἐπιφυλάξεις γιά τόν τρόπο διαχείρισης αὐτῶν τῶν προγραμμάτων.

Ἐκπαίδευση

Ἐδῶ θά ποῦμε δύο λόγια γιά τό ἐκπαιδευτικό ζήτημα σέ σχέση μέ τόν μειονοτικό πληθυσμό. Ἡ μειονοτική ἐκπαίδευση παρουσιάζει πολλές ἀδυναμίες, ἰδίως στόν ὀρεινό ὄγκο. Διότι ἐκεῖ, κατὰ κύριο λόγο καί ἐκτός ἐξαιρέσεων, δάσκαλοι καί καθηγητές πηγαίνουν γιά ἀγροανάπαυση καί διακοπές. Τά μηνύματα πού ἐκπέμπουν ὀρισμένοι συνεπεῖς ἐκπαιδευτικοὶ εἶναι ὅτι δέν γίνεται σοβαρή δουλειά. Καί, ἀπό ὅσο μπορῶ νά γνωρίζω, αὐτό ἀληθεύει κατὰ πολύ: ὄρες πού δέν γίνονται, διαλείμματα παρατεταμένα καί ἐν γένει ἔλλειψη συνέπειας καί σοβαρῆς ἐπαγγελματικῆς σοβαρότητας. Εὐθύνη ἔχουν τά γραφεῖα μειονοτικῆς ἐκπαίδευσης, ἀλλά καί ὅσοι ἐκ τῶν ἐκπαιδευτικῶν δέν ἐργάζονται μέ ζήλο καί συνέπεια. Ὅφειλω νά ἀναφέρω ἐδῶ δύο ἐκπαιδευτικούς, τόν Κυριάκο

καί τή Χρύσα Κουνταρδᾶ, οἱ ὁποῖοι ἐπὶ ἑπτὰ χρόνια ἔμειναν καί ἐργάζονταν μέ ζῆλο σέ μεγάλο χωριό τῆς ὄρεινῆς περιοχῆς. Λοιπόν, σέ αὐτό τό χωριό, ἀκόμη καί σήμερα, ὅλο τό χωριό θυμᾶται, τιμᾶ καί ἀγαπάει αὐτούς τούς ἐκπαιδευτικούς μέ τρόπο μοναδικό, ὅπως τό διαπίστωση μέ τά ἴδια μου τά μάτια. Ἐπίσης, εἶδα Πομάκους νά ἀσπάζονται μέ συγκίνηση καί δάκρυα τόν συνταξιούχο δάσκαλο Π. Θεοχαρίδη, ὁ ὁποῖος ἐπισκέφθηκε τά χωριά τους μετά ἀπό πολλά χρόνια ἀφ' ὅτου εἶχε ἐργασθεῖ ἐκεῖ ἐπὶ μακρόν. Ἔτσι, ἀπό τήν ἐμπειρία μου εἶμαι πεπεισμένος ὅτι σήμερα ὑπάρχει τεράστιο κενό στή μειονοτική ἐκπαίδευση καί ὁ χώρος μένει ἐλεύθερος γιά νά δηλητηριάζονται τά μικρά παιδιά ἀπό ἀνθελληνισμό καί μίσος πρός τήν Ἑλλάδα ἀπό ἀνθρώπους πού, δυστυχῶς, ἐκμεταλλεύονται τό κενό αὐτό.

Ἐνα ἄλλο ζήτημα ὅσον ἀφορᾶ τήν μειονοτική ἐκπαίδευση εἶναι ὁ τρόπος παραγωγῆς μουσουλμάνων δασκάλων. Νομίζω πῶς ἡ σχολή τῆς Θεσσαλονίκης μέ τόν τίτλο «Εἰδική Παιδαγωγική Ἀκαδημία Θεσσαλονίκης», γνωστή ὡς Ε.Π.Α.Θ., δέν ἐξυπηρετεῖ πλέον οὐδεμία σκοπιμότητα. Οἱ μουσουλμάνοι δάσκαλοι θά πρέπει νά φοιτοῦν στά παιδαγωγικά τμήματα, ὅπως ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι δάσκαλοι. Διότι ἔχω τήν αἴσθηση ὅτι οἱ ΕΠΑΘῖτες δάσκαλοι ὕστερον κατὰ πολὺ καί ὑπολείπονται σέ γνώση καί παιδαγωγική δεξιότητα ἔναντι τῶν λοιπῶν δασκάλων. Συγχρόνως δέ ἡ ἀπομόνωσή τους ἀπό τήν ὑπόλοιπη φοιτητική κοινωνία τούς καθιστᾶ ἀδύναμους νά ἀντιδράσουν σέ ψυχολογικές πιέσεις πού ἀσκοῦνται ἀπό ξένα κέντρα. Ἔτσι δημιουργεῖται μιά τάξη μουσουλμάνων, οἱ ὁποῖοι ἐξακολουθοῦν νά μεταφέρουν τό φρόνημα τῆς ἀπομόνωσης καί τῆς ἀποξένωσης ἀπό τήν ὑπόλοιπη ἐλληνική κοινωνία. Ἐν τέλει, ἡ ἐλληνική πολιτεία ἔχει χρέος νά πράξει ὅ,τι εἶναι ἀπαραίτητο, προκειμένου νά παρακολουθήσει τίς ἐξελίξεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου καί ὄχι νά μένει «ὑπόδουλη» σέ ἀνεξέλεγκτα κέντρα ψυχαναγκασμοῦ καί ἀνθελληνικῆς καί ἀντικοινωνικῆς προπαγάνδας.

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (ΔΠΘ)

Τό Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης ἔχει παίξει μέχρι σήμερα οὐσιαστικό ρόλο ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀνάπτυξη καί τήν ἄρση τῆς ἀπομόνωσης τῆς Θράκης ἀπό τήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα. Πιστεύω ὅτι μεγάλη εὐθύνη ἔχουμε ἐμεῖς οἱ πανεπιστημιακοί γιά τό ὅτι τό ΔΠΘ ἔχει μείνει ἀκόμη μιά μικρή πανεπιστημιούπολη τῶν 5-6 χιλιάδων φοι-

τητῶν. Διότι οὐδέποτε διεκδικήσαμε συστηματικά καί οὐσιαστικά τήν ἀνάπτυξη τοῦ ΔΠΘ σέ πλήρη πανεπιστημιούπολη τῶν 30 καί 40 χιλιάδων φοιτητῶν. Προσωπικά, εἶμαι πεπεισμένος ὅτι πρέπει νά ὑπάρξει ἄμεση ἀνάπτυξη τοῦ ΔΠΘ, τό ὁποῖο ἀποτελεῖ μιά ἀπό τίς 2-3 κύριες στρατηγικές ἐπιλογές γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων τῆς Θράκης.

Παράλληλα μέ τό πανεπιστήμιο, ἡ προώθηση παράλληλων δράσεων εἶναι ἀναγκαῖα. Ἦδη κάποιοι ἀπό ἐμᾶς ἐργάστηκαν καί ἐπέτυχαν νά πείσουν τήν πολιτεία γιά τήν ἴδρυση τοῦ Διεθνούς Ἐπιστημονικοῦ Κέντρου Πολύπλοκων Συστημάτων. Ἐάν ἡ ἀπόφαση αὐτή ὑλοποιηθεῖ σωστά, τότε παράλληλα μέ τό ΔΠΘ θά ὑπάρξει ἕνα νέο διεθνές ἐπιστημονικό κέντρο, τό ὁποῖο, προσελκύοντας ἐπιστημονικό δυναμικό ἀπό ὅλο τόν κόσμο καθώς καί μεταπτυχιακοὺς φοιτητές, θά ἀναδείξει τή Θράκη σέ ἕνα διεθνές κέντρο τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνολογίας. Στήν ἴδια κατεύθυνση θά συμβάλει καί ἡ Τεχνούπολις, τῆς ὁποίας ἡ δημιουργία προωθείται ἀπό διακεκριμένους Ἑλληνες ἐπιστήμονες τῆς Ἀμερικῆς στή Θράκη.

Ἡ νέα διάσταση τῆς Θράκης

Θέλω νά τονίσω ἐπίσης τήν νέα διάσταση πού ἀποκτᾶ σήμερα ἡ Θράκη γιά ὀλόκληρο τόν ἑλληνισμό. Δεύτερον, νά πῶ δύο λόγια γιά τό ἔργο τῆς πολιτείας στή Θράκη τά τελευταῖα χρόνια καί, τέλος, νά κάνω μιά πρόταση, ἔστω καί ἂν δύσκολα θά εἰσακουσθεῖ. Ἐάν ἡ Μακεδονία ἀποτελεῖ τήν γέφυρα μέ τήν Δυτική Βαλκανική, ἡ Θράκη ἀποτελεῖ τή φυσική γέφυρα μέ τήν Ἀνατολική Βαλκανική, τόν Εὐξείνιο Πόντο καί τίς παρευξείνιες χώρες. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, γίνεται κατανοητό ὅτι, ἐάν ἡ Ἑλλάδα θέλει ὄντως νά ἔχει βαλκανική καί παρευξείνια παρουσία, θά πρέπει νά ἀνακόψει τήν τουρκική ὄρεξη γιά τή Θράκη (μέ ὁποιαδήποτε μορφή καί ἂν ἐκδηλώνεται αὐτή ἡ ὄρεξη), ἀλλά καί νά ἀναβαθμίσει τή Θράκη δημογραφικά, ἀναπτυξιακά, πολιτιστικά, τουριστικά καί, ἐν γένει, μέ κάθε τρόπο. Στήν κατεύθυνση αὐτή τό κράτος ὄντως τά τελευταῖα χρόνια ἔχει καταβάλλει φιλότιμες προσπάθειες, ἀλλά ὄχι τέτοιες πού νά μᾶς ἐφρησυχάζουν. Ἔτσι, πρέπει νά ἀναφέρουμε: τό σχέδιο κοινωνικῆς θητείας τοῦ Ἰπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης, τό ὁποῖο ἐγκαινιάστηκε ἐπὶ ὑπουργίας Γ. Ἀρσένη, συγχρόνως μέ τήν κατάργηση τῆς περίφημης «μπάρας» πού χώριζε στά δύο τή Θράκη. Οἱ

τρεις σχολές Αστυνομίας που δημιουργήθηκαν επί του πρώην Υπουργού Δημοσίας Τάξεως Σ. Παπαθεμελή. Ο νέος χωροταξικός σχεδιασμός για τη Θράκη, συμπεριλαμβανομένου και του όρεινου όγκου, από τον κ. Κ. Λαλιώτη. Η εκπαιδευτική ρύθμιση για εισαγωγή Μουσουλμανοπαίδων σε ελληνικά ΑΕΙ από τον πρώην Υπουργό Παιδείας κ. Γ. Παπανδρέου. Οι ειδικές ρυθμίσεις για επιδότηση των επενδύσεων στη Θράκη και χρηματοδότηση έργων υποδομής. Μολονότι όμως έχουμε αυτά τα θετικά μέτρα, ή δημογραφία της Θράκης μένει άλλοτο ζήτημα, τό ΔΠΘ παραμένει μιά μικρή πανεπιστημιούπολη, χωρίς να μπορέσει να διαδραματίσει τον ρόλο που του αρμόζει και οι θέσεις εργασίας μένουν περίπου στά ίδια επίπεδα, χωρίς να μπορούμε να πούμε ότι άνοιξε μιά νέα εποχή για τη Θράκη. Έτσι, οι βασικές προτάσεις της Διακομματικής Έπιτροπής και της Ακαδημίας Αθηνών, οι οποίες διατυπώθηκαν σχεδόν πριν από όκτώ χρόνια, μένουν άπλά λόγια στό χαρτί.

Τέλος, θέλω να προτείνω, έστω και τώρα, τή δημιουργία μιάς Έπιτροπής για τη Θράκη, ή οποία θά παίξει συντονιστικό ρόλο για όλες τις πτυχές ανάπτυξης και αναβάθμισης της Θράκης. Ένα παράδειγμα που δείχνει τή ανάγκη μιάς τέτοιας συντονιστικής έπιτροπής αποτελούμενης από αναγνωρισμένες προσωπικότητες της πολιτικής, των γραμμάτων, της τέχνης, του επιχειρηματικού κόσμου και της τοπικής κοινωνίας είναι τό ακόλουθο: στά πλαίσια του Πολιτισμικού Αναπτυξιακού Κέντρου Θράκης και του Ταμείου Θράκης (δύο πολιτιστικών μη κερδοσκοπικών οργανισμών) λειτούργησε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας και ενισχυτικής διδασκαλίας. Τό πρόγραμμα αυτό είχε τόση έπιτυχία και αποδοχή, ώστε στά πρώτα 4 χρόνια λειτουργίας του επέτυχε τή συμμετοχή 400 περίπου μαθητών Γυμνασίου - Λυκείου και λειτουργούσε τόσο στην Ξάνθη όσο και στον όρεινό όγκο. Έργάζονταν δέ περί τούς 30 καθηγητές όλων των ειδικοτήτων. Όταν προτείναμε στην πολιτεία να τό ενισχύσει οικονομικά, διότι είχε υπερβεί τις δυνατότητες της ιδιωτικής χρηματοδότησης, τότε ή τοπική γραφειοκρατία, μειονοτικά γραφεία και όρισμένοι βουλευτές αλλά και ή διοίκηση του Έθνικού Ίδρύματος Νε-

ότητας (Ε.Ι.Ν.) έκαναν ό,τι μπορούσαν για να αποδυναμώσουν και να διαλύσουν τή προσπάθεια, καθιστώντας την αναποτελεσματική. Και δέν θέλω να πώ περισσότερο γι' αυτό. Συγχρόνως, καθηγητές από πανεπιστήμια του κέντρου, έχοντας προσβάσεις σε διάφορα κέντρα έξουσίας, κατορθώνουν να αποσπούν υπέρογκα χρηματικά ποσά (της τάξεως ακόμη και ενός δισεκατομμυρίου δραχμών) προκειμένου να μελετήσουν και να κάνουν περισπούδαστες έρευνες για τή μειονότητα και τή μειονοτική εκπαίδευση. Μάλιστα, όπως πληροφορούμαστε, προτείνουν, μολονότι έχουν πλήρη άγνοια των τοπικών ιδιαιτεροτήτων, άνεδαφικές δράσεις που μόνο τή ξένη προπαγάνδα ώφελούν, στά πλαίσια μιάς αφηρημένης ιδεολογικής προκατάληψης περί μειονοτικής πολιτικής. Έτσι ακούμε προτάσεις, όπως εισαγωγή της τουρκικής γλώσσας ως δεύτερης γλώσσας στά σχολεία της Θράκης, λές και δέν άκουσαν ποτέ οι εν λόγω συνάδελφοι ότι μητρική γλώσσα των Πομάκων και των Τσιγγάνων δέν είναι ή τουρκική, και μόνο αντιδημοκρατική και εις βάρος των μουσουλμάνων και γενικότερα των ανθρώπινων δικαιωμάτων είναι μιά τέτοια πρόταση. Επίσης, μοιράστηκαν έρωτηματολόγια σε σχολεία χάριν συλλογής «άντικειμενικών στοιχείων» για τή μειονότητα, λές και δέν γνωρίζουν οι έμπνευστές αυτής της δράσης ότι κάθε έπίσημη προσπάθεια συλλογής στοιχείων σε μιά κλειστή και ψυχολογικά έλεγγόμενη κοινωνία θά δείξει ουσιαστικά ό,τι θέλουν να δείξει εκείνοι που, δυστυχώς, διαχειρίζονται ψυχολογικά και συναισθηματικά τον μειονοτικό πληθυσμό. Η ότι κάθε τέτοια ενέργεια ανοίγει τον δρόμο προς τή κατεύθυνση «δημοψηφίσματος», τό όποιο πολλοί επιδιώκουν και, βέβαια, όχι υπέρ των συμφερόντων της μειονότητας ή της Ελλάδας.

Η όλη αντιμετώπιση του ζητήματος της Θράκης θά μπορούσε να ενισχυθεί τά μέγιστα από μιά Συντονιστική Έπιτροπή, μέ τή βοήθεια της οποίας θά ήταν πολύ περισσότερο αποτελεσματικός κάθε κρατικός σχεδιασμός, χωρίς αυτός να αναιρείται από μικροσυμφέροντα ή από τήν όμολογουμένως αναποτελεσματικότητα της έπίσημης γραφειοκρατίας, ιδίως σε θέματα που άπαιτούν ιδιαίτερη μέριμνα και συνεχή αντιμετώπιση.

Ο Θουκυδίδης για την Νέα Τάξη

Ο Θουκυδίδης παραμένει ο άξεπέραστος έρμηνευτής απομυθοποιός της πολιτικής πραγματικότητας. Μάλλον θά πρέπει να είναι ευχαριστημένος με την Ιστορία του, διότι εξακολουθεί να ικανοποιεί τό κριτήριο πού ο ίδιος έθεσε: «άκριβή γνώση των γεγονότων πού συνέβησαν και εκείνων πού θά συμβούν στό μέλλον, τά όποια από την πλευρά της ανθρώπινης φύσης, θά είναι όμοια ή παραπλήσια»¹.

Η σημασία της ανάλυσης του Θουκυδίδη έγκειται στό γεγονός ότι πλησιάζει την πραγματικότητα ψυχρά, χωρίς τίς νεφέλες πού δημιουργεί ή έμμονή σέ άξιακές, ήθικές και ιδεολογικές φορτίσεις. Διηγούμενος την σύγκρουση της πόλης του, της Αθήνας, μέ την Σπάρτη, ξετυλίγει τίς όψεις της σύγκρουσης μιās θαλάσσιας και μιās χερσαίας δύναμης. Συγχρόνως, υποστηρίζει όρισμένες ανθρωπολογικές σταθερές. Ο άνθρωπος επιδιώκει την ισχύ και όποιαδήποτε άλλη σκοποθεσία υπάγεται σ' αυτήν. Η έναρξη και τό τέλος ενός πολέμου, οι σχέσεις πού συνάπτονται ανάμεσα σέ έχθρους και φίλους, οι ιδεολογίες πού επιστρατεύονται σέ κάθε περίπτωση για να φωτίσουν ή να σκοτίσουν αυτές τίς σχέσεις υπάγονται αναγκαστικά στην επιδίωξη των υποκειμένων για επαύξηση της Ισχύος τους.

Από την αρχή της Ιστορίας του, ο Θουκυδίδης θέτει άμεσα τά κριτήριά του: «Πιστεύω, μάλιστα, ότι ο Άγαμέμνων κατόρθωσε να οργανώσει την εκστρατεία έναντίον της Τροίας και να γίνει αρχηγός της διότι ήταν ισχυρότερος από τους άλλους ήγεμόνες και όχι επειδή οι μνηστήρες της Έλένης ήσαν δεμένοι μέ τους όρκους τους στον Τυνδάρεω»². Αναλόγως, οι σύμμαχοι των ΗΠΑ δεν ξεκίνησαν τον πόλεμο έναντίον του Ιράκ ή της Σερβίας εξ αίτιας του κοινού όρκου πίστewος στα «άνθρώπινα δικαιώματα» (πού ο καθένας διαφορετικά τά έρμηνεύει και διαφορετικά τά σέβεται ή δεν τά σέβεται), αλλά διότι οι ισχυρότερες ΗΠΑ έχουν την ικανότητα να επιβάλλουν στους συμμάχους τους, ως πολιτική τους, την πολιτική του αμερικανισμού.

Οι Αθηναίοι, στον ξακουστό διάλογο μέ τους Μηλίους, αποκαλύπτουν την Ισχύ ως την κυρίαρχη ρυθμιστική «κανονικότητα». «Θεοί και άνθρωποι ακολουθούν πάντα έναν άπόλυτο νόμο της φύσης, να επιβάλλουν πάντα την εξουσία τους, αν έχουν τή δύναμη να τό επιτύχουν. Τόν νόμο αυτόν ούτε τον θεσπί-

σαμε, ούτε τον εφαρμόσαμε έμεις πρώτοι. Τόν βρήκαμε να ισχύει και τον ακολουθούμε, όπως θά τον ακολουθούν αιώνια όσοι μας διαδεχθούν και ξέρομε καλά ότι κι εσείς και όποιοιδήποτε άλλοι θά εκάνατε τά ίδια αν είχατε την δύναμή μας»³. Για να γίνει ή νίκη των άμηση και χωρίς κόστος, οι Αθηναίοι συμβουλεύουν τους Μηλίους να υποταχθούν χωρίς αντίσταση: «Δέν πρέπει να παρασυρθείτε από τό αίσθημα της τιμής, τό όποιο οδηγεί τους ανθρώπους σέ καταστροφή όταν αντιμετώπιζουν ταπεινωτικές καταστάσεις και βέβαιους κινδύνους. Πολλοί, αν και μπορούσαν ακόμη να αντίληφθούν τί τους περιμένει, παρασύρθηκαν από την ώραία λέξη τιμή. Νικημένοι από μία λέξη, παθαίνουν, εκούσια, ανήκουστες συμφορές και ταπείνωση, πού είναι ακόμη πιο άτιμωτική, αφού δεν είναι αποτέλεσμα της τύχης, αλλά της άνοησίας»⁴. Ο Θουκυδίδης μας πληροφορεί ότι τό άνυπότακτο αίσθημα των Μηλίων στεφανώθηκε μέ την σφαγή όλων των ενήλικων Μηλίων από τους Αθηναίους και μέ την υποδούλωση των γυναικοπαίδων. Τό ίδιο παράλογο αίσθημα της τιμής κατηύθυνε τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο να μήν παραδώσει την Πόλη, τους Έλληνες να πολεμήσουν συγχρόνως Γερμανούς και Ιταλούς τό '40, αλλά και τους Σέρβους να αντισταθούν στον αμερικανισμό, παρότι έβλεπαν τά γεφύρια τους να γκρεμίζονται και τίς πόλεις τους να καίγονται. Ποιά όμως είναι ή ένδεικνυόμενη συμπεριφορά του ασθενέστερου, αν δεν θέλει να υποταχθεί; Οι οίμωγές και τό καταφύγιο στό Διεθνές Δίκαιο ελάχιστα μπορούν να του προσφέρουν. Καθώς γράφει ο Θουκυδίδης: «Δέν κατηγορώ εκείνους πού επιζητούν να επεκτείνουν την εξουσία τους. Κατηγορώ εκείνους πού είναι πρόθυμοι να υποταχθούν. Είναι στην φύση του ανθρώπου να θέλει να εξουσιάζει όσους δεν αντιστέκονται, αλλά και να προστατεύεται έναντίον μιās απειλής. Όσοι, λοιπόν, από μας, ενώ τά ξέρομε αυτά, δεν προνοήσουμε για τό μέλλον και ήρθαμε εδώ χωρίς να νομίζουμε ότι πρωταρχικό ζήτημά μας είναι τό πώς θ' αντιμετωπίσουμε, μέ τον καλύτερο τρόπο, τον φοβερό κίνδυνο πού μας απειλεί όλους, κάνουν μεγάλο σφάλμα»⁵. Συνεπώς, δεν πρέπει να μας ένοχλεί ή Τουρκία αν θέλει να γίνει άρπακτικότερη, αλλά ο έαυτός μας, αν δεν αποφασίσει να αντισταθεί και δεν πράξει τίς απαραίτητες ενέργειες, δηλαδή ισχυροποίηση συνολικά του Έλληνισμού, πού προϋποθέτει: ισχυρή οικονομία, ι-

σχυρές ένοπλες δυνάμεις, αποτελεσματικό κράτος, κατάλληλες διεθνείς και περιφερειακές συμμαχίες, πού δημιουργούν πρόσθετα προβλήματα στον έχθρό και, τέλος (άλλά όχι μικρότερης σημασίας), καλλιέργεια πνεύματος αντίστασης και όχι παράδοσης. Διαφορετικά, τό τέλος του Νεοελληνισμού είναι όχι μόνο προβλέψιμο αλλά και άτιμωτικό.

Βέβαια, ένας πόλεμος δέν είναι πάντα πιθανός, χρειάζεται να συμπέσουν όρισμένες προϋποθέσεις. Ό Θουκυδίδης είναι διαφωτιστικός και δέν χρειάζεται καμιά προσθήκη: «Δέν υπάρχει, βέβαια, λόγος να μακρηγορήσω, να εξηγήσω, δηλαδή, ότι ό πόλεμος είναι συμφορά και ν' άπαριθμήσω όλα τά δεινά πού προκαλεί, άφου τό ξέρετε. Κανείς δέν παρασύρεται σε πόλεμο έπειδή δέν ξέρει τί συμφορές σημαίνει αυτό, και κανείς πάλι δέν άποφεύγει τόν πόλεμο από φόβο, όταν νομίζει ότι τό αποτέλεσμα του θα τόν ώφελήσει. Ό πόλεμος ξεσπάει όταν άλλοι θεωρούν ότι τό κέρδος είναι μεγαλύτερο από τίς συμφορές και όταν άλλοι είναι έτοιμοι ν' αντιμετώπισουν τούς κινδύνους του, παρά να ύποστούν μιά άμεση ζημία. "Αν, όμως, οι άνθρωποι τά επιδιώκουν αυτά σε περιστάσεις πού δέν είναι κατάλληλες, τότε οι συμβουλές για συνδιαλλαγή είναι χρήσιμες»⁶. Οι σχέσεις κόστους-ώφέλους κυριαρχούν άνάμεσα στον έχθρό και στον φίλο. "Όσο εύπρεπής και λογική να είναι ή στάση της Ελλάδας, αν ή Τουρκία θεωρεί ότι κερδίζει συνεχώς από τήν επιθετική της στάση, τόσο αυτή θα συνεχίζεται. "Αν δέ κρίνει ότι από έναν πόλεμο μέ τήν Ελλάδα τό ίσοζύγιο κόστους-ώφέλους γέρνει υπέρ αυτής, τότε κανένας λόγος δέν υπάρχει να μήν τόν εξαπολύσει. Σε μιά τέτοια περίπτωση, ή Ελλάδα θα έχει μέ τό μέρος της τό Διεθνές Δίκαιο, αλλά, βέβαια, τό γεγονός τούτο σε τίποτε δέν θα μπορεί να τήν βοηθήσει.

Για όποιον έχει άμφιβολίες, και σε ένα άλλο σημείο του ό διάλογος Αθηναίων - Μηλίων είναι πολλαπλά χρήσιμος. Οι Αθηναίοι, στήν συγκεκριμένη περίπτωση, είναι πιό ισχυροί και γι' αυτό όμιλούν καθαρά στό όνομα της ισχύος και του συμφέροντος, ενώ οι άσθενέστεροι Μηλίοι επικαλούνται τό δίκαιο και τό όρθό. Τό γεγονός ότι οι Μηλίοι καταφεύγουν σε κανονιστικές θεμελιώσεις δέν τούς κάνει γι' αυτό τόν λόγο και μόνο ήθικότερους από τούς Αθηναίους, αλλά άποδεικνύεται ότι ή έλλειψη ισχύος ώδηγεί τόν άσθενέστερο στον έναγκαλισμό του δικαίου ως τό τελευταίο όχυρό, όπως «ό πνιγμένος από τά μαλλιά του πιάνεται». Η ήθική διάσταση των Μηλίων δέν έντοπίζεται στα επιχειρήματά τους, αλλά στήν όμαδική τους θυσία. Οι Αθηναίοι, πολύ καθαρά και διδακτικά για όλους μας, ύποστηρίζουν: «στis ανθρώπινες σχέσεις τά νομικά επιχειρήματα έχουν αξία όταν εκείνοι πού τά επικαλούνται είναι περίπου ίσόπαλοι σε δύναμη και ότι, αντίθετα, ό ισχυρός επιβάλλει ό,τι του επιτρέπει ή δύναμή του και ό αδύνατος ύποχωρεί όσο του τό επιβάλλει ή αδυναμία του»⁷. Ένας διάλογος άνάμεσα

σε Ελλάδα και Τουρκία, όσο τό ίσοζύγιο της γεωπολιτικής ισχύος γέρνει υπέρ της δεύτερης, θα άποτυπώνει λεκτικά αυτήν τήν πραγματικότητα και θα συνεπάγεται συνεχείς ύποχωρήσεις της Ελλάδας εις βάρος κυριαρχικών και θεμελιωδών της συμφερόντων, ενώ ή άναγωγή στό Διεθνές Δίκαιο, στις Διεθνείς Συμβάσεις ή στις αποφάσεις του ΟΗΕ θα είναι άνευ σημασίας.

Η διαφορά ισχύος άνάμεσα σε Αθηναίους και Μηλίους καθιστά έντελώς περιττή τήν επίκληση, από τούς πρώτους, άνθρωπιστικών ή δημοκρατικών διακηρύξεων. Έτσι, παρατίθεται ως άποκλειστικός στόχος των Αθηναίων ή ίκανοποίηση του συμφέροντός τους, ή δέ ύποταγή των Μηλίων στό άμοιβαίο συμφέρον έπίσης θεμελιώνεται: «Έκείνο πού τώρα θέλουμε να σας πούμε είναι ότι ήρθαμε εδώ για τό συμφέρον της ήγεμονίας μας και ότι τά όσα θα σας άναπτύξουμε έχουν σκοπό τήν σωτηρία της πολιτείας σας. Θέλομε να σας ύποτάξουμε χωρίς να ύποβληθούμε σε κόπο και χωρίς να σας καταστρέψουμε, πράγμα πού είναι κοινό μας συμφέρον»⁸. Η ύποταγή των Μηλίων έξυπηρετεί και άλλη μιά σκοπιμότητα. Η ισχύς των Αθηναίων πρέπει να επιβεβαιωθεί, ώστε να παραδειγματίσει και να φρονηματίσει έμπρακτα τούς ύπόλοιπους συμμάχους, για να μήν υπάρχουν ασάφειες για τό ποιός είναι ό κυρίαρχος: «Δέν μας βλάπτει τόσο ή έχθρα σας όσο ή φιλία σας, πού θα έρμηνευόταν σαν τεκμήριο αδυναμίας μας, ενώ τό μίσος σας είναι, για όσους έξουσιάζουμε, άπόδειξη της δύναμης μας»⁹. Συνεπώς, οι Αμερικανοί δέν χρειάζονταν τήν φιλία αλλά τό μίσος των Σέρβων, όχι τήν άπλή ύποταγή αλλά τήν πλήρη καταστροφή τους, για να συνεχίσουν τήν περικύκλωση της Ρωσίας, αλλά και για να ύπάρξει ένα ζωντανό παράδειγμα προς όποιονδήποτε σύμμαχο ή δυνητικό έχθρό, για τό ποιός είναι ό κυρίαρχος.

Μέσα σ' αυτό τό πλαίσιο, τί ρόλο διαδραματίζουν οι «άξίες», οι «ιδέες»; Οι ιδεολογίες συνθέτουν τίς άξίες και χρησιμοποιούνται όπου είναι άναγκαίο ως μηχανισμοί συναίνεσης ή συγκρότησης συμμαχιών. Έτσι οι ιδεολογίες δέν πρέπει να λαμβάνονται στήν όνομαστική τους σημασία, αλλά πώς στήν πράξη λειτουργούν. Η δημοκρατική ιδεολογία των Αθηναίων τούς χρησίμευσε ώστε να συγκροτήσουν φίλιους πληθυσμούς σε κάθε ελληνική πόλη. Η ίδια όμως ιδεολογία δέν τούς έμπόδισε να εκμεταλλεύονται τούς συμμάχους τους ή να δολοφονήσουν όλους τούς Μηλίους και όλους τούς Αιγινήτες. Η μοίρα του ήττημένου είναι πάντα ή ίδια. Παρεμφερείς εικόνες όμαδικών σφαγών των ήττημένων μας μεταφέρουν παλαιότατα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης (Ψαλμοί, Δευτερονόμιο, Ίησους του Ναυη). Αξίζει όμως να ξαναδιαβάσουμε τήν δολοφονία των όλιγαρχικών Κερκυραίων, ώστε να δούμε ότι ή ώμότητα δέν κάνει διακρίσεις, αλλά χρησιμοποιήθηκε έξίσου άπρόσκοπτα όπου κρίθηκε άπαραίτητο, και από εκείνους πού άρέ-

σκονταν σέ μιά ρητορική ανθρωπιστική, δημοκρατική ή μονοθεϊστική (καί κατόπιν χριστιανική): «Οί Κερκυραίοι παραλάβαν τούς αιχμαλώτους καί τούς έβασαν σέ μιά μεγάλη οίκοδομή. Μετά τούς χώριζαν σέ ομάδες από είκοσι, δεμένους δύο δύο, καί τούς διέταζαν νά περάσουν ανάμεσα σέ διπλή σειρά στρατιώτες, οί όποιοί, όταν αναγνώριζαν κανέναν έχθρό τους, τόν χτυποῦσαν καί τόν λόγγιζαν, ενώ άλλοι, πού βάδιζαν πλάι τους μέ μαστίγια, ανάγκαζαν εκείνους πού βραδυποροῦσαν νά περπατῶν γρήγορα. Μέ τόν τρόπο αὐτόν έβγαλαν καί σκότωσαν έξήγτα από τούς φυλακισμένους, προτοῦ καταλάβουν οί άλλοι, πού νόμιζαν ότι τούς μεταφέρουν σέ άλλο οἶκημα»¹⁰.

Ὁ άμερικανισμός, άν καί ένεργεί μέ μόνο κριτήριο τήν ισχύ, είναι αναγκασμένος νά επικαλεῖται «άξίες». Διότι είναι πρὸς τό συμφέρον του νά έχει φίλους πληθυσμούς. Ἡ «ιδεολογία τῶν ανθρωπίνων δικαιωμάτων» τόν ρόλο αὐτό επιτελεῖ. Ὅμως ανθρωπίνων δικαιώματα ικανά νά πυροδοτήσουν μιά πολεμική ένεργεια τοῦ άμερικάνικου ἱμπεριαλισμοῦ ὑπάρχουν εκεί όπου αὐτός έχει γεωπολιτικό συμφέρον. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο εμφανίζει όξυμένο ενδιαφέρον γιά τά δικαιώματα τῶν Ἀλβανῶν τοῦ Κοσσυφοπεδίου, ενώ ή ευαισθησία του άμβλύνεται ή μηδενίζεται γιά τά δικαιώματα τῶν Σέρβων καί τῶν Τσιγγάνων τῆς ἰδίας περιοχῆς ή παλαιότερα γιά τούς Ἑλληνες τῆς Πόλης ή τούς ἰνδιάνους Τσιάπας στό Μεξικό ή τούς έγκλωβισμένους Ἑλληνοκυπρίους στό κατεχόμενη ή τούς Κούρδους στήν Τουρκία. Στό μέλλον, άν θεωρηθεῖ ότι θά πρέπει νά πιεσθεῖ πολιτικά γιά παράδειγμα ή Κίνα, θ' ανακαλυφθοῦν αἴφνης καί εκεί μειονότητες, πού θά χρειάζονται τήν προστασία του. Στήν πράξη, λοιπόν, ό άμερικανισμός συμπτωματικά μόνο δεσμεύεται από τίς διακηρύξεις περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ἐπιπρόσθετα, στίς όριακές στιγμές ή «έλευθερία τῆς σκέψεως» αναστέλλεται, οί διαφωνοῦντες μέ τή Νέα Τάξη ὅπως ό Ρ. Ντεμπρέ εξαφανίζονται, ενώ ή «πολυπολιτισμικότητα» ὑποχωρεῖ ὑπέρ τοῦ μονοδιάστατου μαζικοπολιτισμοῦ τῶν χάρμπουργκερς, τῆς Cola καί τοῦ άμερικάνικου κινηματογράφου. Ἡ «ιδεολογία τῶν ανθρωπίνων δικαιωμάτων» είναι περισσότερο χρήσιμη στήν συνένοχη διανόηση (Χάντιγκτον, Μ.Α. Λεβύ, Ν.Κ. Μπεντίτ, Μ. Κουσνέρ καί άλλους), ή όποία θά πρέπει νά δικαιολογεῖ τήν ένθουσιώδη ὑποστήριξη τῆς στόν άμερικανισμό μέ αναγωγές σέ έναν λόγο πλήρη άξιῶν. Διότι ή κυνική καί καθαρή ὑποστήριξη στήν ισχύ τῆς πλανητικῆς δύναμης μπορεῖ νά εγείρει τήν κατηγορία τοῦ μηδενισμοῦ καί νά τήν απομονώσει από τό άχροατήριο τό όποιο επιθυμεῖ νά έχει. Ὅμως καθέννας πού έχει μελετήσει τόν Θουκυδίδη δέν θά δυσκολευτεῖ νά καταλάβει τί συμβαίνει σέ κάθε συγκεκριμένη περίπτωση. Ὅτι οί ΗΠΑ είναι μιά θαλάσσια κυρίως δύναμη, πού θά αντιπαρατίθεται σέ κάθε ήπειρωτική δύναμη, ὅπως είναι ή Γερμανία ή ή Ρωσία, πού θά διεκδικούσε τήν πλανητική ήγεμονία.

Ἐπίσης, θά είναι αναγκασμένη νά διαθέτει ένα διεθνές στρατιωτικό πολιτικό πλέγμα, ὥστε νά καταφέρει νά διατηρεῖ τό σημερινό επίπεδο γιά πολλούς οικονομικό τῆς επίπεδο. Στό πλαίσιο αὐτό, τόν θλιβερότερο ρόλο διαδραματίζει ή μετρίου ἔτσι κι άλλως εκτοπίσματος (κατά τό πλεῖστον) δοσίλογη διανόηση, ή όποία αναλαμβάνει, μέ έναν λόγο άξιακά φορτισμένο, νά ὑποστηρίξει μιά πολιτική πού άποσκοπεῖ αποκλειστικά στήν ισχύ. Βεβαίως, στήν ἱστορία τίποτε δέν είναι τελειωμένο. Οί Ἀθηναίοι, παρά τίς πρόσκαιρες νίκες τους, γνώρισαν ταπεινωτική ήττα από τούς Σπαρτιάτες. Οί ΗΠΑ θά βρεθοῦν πρὸ πολλῶν εκπλήξεων στό μέλλον, καθώς οί άγῶνες γιά τήν παγκόσμια κατονομή τῶν αγαθῶν θά γιγαντώνονται καί νέες συμμαχίες θά διαμορφώνονται. Ἡ Κίνα δέν θά είναι εκπλήξη, γιατί ήδη ὀρθῶς έχουν κατανοήσει τόν κίνδυνο πού αντιπροσωπεύει γιά τήν ήγεμονία τους.

Στήν πολιτική — άν θέλουμε νά εἶμαστε άποτελεσματικοί — καί στήν ἐπιστήμη — άν θέλουμε νά γνωρίζουμε τί πραγματικά συμβαίνει — δέν μπορούμε νά θεολογοῦμε καί νά ήθικολογοῦμε ή νά ιδεολογικοποιούμε, παρότι ὅλα αὐτά έχουν μιά ὄχι ευκαταφρόνητη σημασία. Ἐφοῦ ὁ ανθρωπος είναι αὐτός πού είναι, «πεπτωκός» κατά τήν θεολογία μας καί άκρόεστα ὀρεγόμενος τήν ισχύ κατά τόν Θουκυδίδη, είναι αναγκαῖο μεθοδολογικά νά ἐπιμένουμε στήν διάκριση ὄντος καί δέοντος, πραγματικοῦ καί άξιῶν. Ὁ Θουκυδίδης, πάντα επίκαιρος, θά «φωτίζει» τόν τρόπο πού συμπεριφέρονται τά πολιτικά ὑποκείμενα (καί) στήν πλανητική εποχή τῆς ήγεμονίας τοῦ άμερικανισμοῦ καί τῆς Νέας Τάξης πού αὐτός θεμελίωσε:

«Γιά έναν τύραννο ή γιά μιά πολιτεία πού άσκει ήγεμονία, τίποτε δέν είναι παράλογο άν είναι συμφέρον, τίποτε δέν είναι οικείο άν δέν ἐμπνέει ἐμπιστοσύνη. Ἐνάλογα μέ τίς περιστάσεις, πρέπει νά συμπεριφέρεται σάν φίλος ή σάν έχθρός. Καί εκείνο πού μᾶς συμφέρει ἐδῶ δέν είναι νά βλάψουμε τούς φίλους μας, είναι νά γίνουν ανίσχυροι οί έχθροί μας, επειδή οί φίλοι μας θά είναι δυνατοί»¹¹.

Σπύρος Κουτρούλης

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Θουκυδίδου: Ἱστορία Α' (21-23), Ἐκδ. Ἐστίας 1998, Μετ. Ἀγ. Βλάχου, σελ. 29.
2. Θουκυδίδου Ἱστορία Α' (8-9), ὅπ.πρ., σελ. 20.
3. Θουκυδίδου Ἱστορία Ε' (103-105), ὅπ.πρ., σελ. 77-78.
4. Θουκυδίδου Ἱστορία Ε' (109-113), ὅπ.πρ., σελ. 79-80.
5. Θουκυδίδου Ἱστορία Δ' (60-62), ὅπ.πρ., σελ. 136-137.
6. Θουκυδίδου Ἱστορία Δ' (59-60), ὅπ.πρ., σελ. 134-135.
7. Θουκυδίδου Ἱστορία Ε' (89-91), ὅπ.πρ., σελ. 74.
8. Θουκυδίδου Ἱστορία Ε' (91-98), ὅπ.πρ., σελ. 74-75.
9. Θουκυδίδου Ἱστορία Ε' (91-98), ὅπ.πρ., σελ. 75.
10. Θουκυδίδου Ἱστορία Δ' (47-48), ὅπ.πρ., σελ. 128.
11. Θουκυδίδου Ἱστορία Ζ' (85-86), ὅπ.πρ., σελ. 147-148.